

Odjeci svjedočenja

Pilot-studija o dugoročnim posljedicama
svjedočenja pred MKSJ-om

Odjeci svjedočenja

Pilot-studija o dugoročnim posljedicama svjedočenja pred MKSJ-om

Odjeci svjedočenja

Pilot-studija o dugoročnim posljedicama svjedočenja pred MKSJ-om

Zajednička publikacija University of North Texas (UNT) i Službe za žrtve i svjedoke (SŽS) Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)

Grupa autora (abecednim redom)

University of North Texas i Castleberry Peace Institute

dr. sc. Kimi King, D. Jur., Fakultet političkih nauka

dr. sc. James Meernik, Fakultet političkih nauka

Služba za žrtve i svjedoke

Sara Rubert, mr. psihologije, mr. demokracije i ljudskih prava u jugoistočnoj Evropi, pomoćna službenica za podršku u Službi za žrtve i svjedoke, MKSJ

Tiago de Smit, BC socijalni rad, viša asistentica za podršku u Službi za žrtve i svjedoke, MKSJ

Helena Vranov Schoorl, šefica odjeljenja za podršku žrtvama i svjedocima i operativne poslove, MKSJ

Urednička pomoć

Prevodilačka služba MKSJ-a

University of North Texas

Prijevod

Prevodilačka služba MKSJ-a

Grafički dizajn

Kimi King, University of North Texas (grafički prikazi)

Leslie Hondebrink-Hermer Odsjek za grafiku i reprodukciju MKSJ-a (dizajn omota i grafička obrada izvještaja)

Tiraž: 275 primjeraka

Septembar 2016.

Elektronska verzija ove publikacije dostupna je na <http://www.icty.org>.

Podaci o slici na naslovoj strani (*wordle*): vizualna reprezentacija najčešće korištenih riječi svjedoka u odgovorima na tri otvorena pitanja na kraju upitnika

Copyright

Sva prava pridržana. Ova publikacija smije se reproducirati u cjelini ili djelimično u bilo kojem obliku za obrazovne i druge neprofitne svrhe bez posebne dozvole vlasnika copyrighta, pod uslovom navođenja izvora: University of North Texas i Služba za žrtve i svjedoke MKSJ-a

Izjava o odricanju od odgovornosti

Stajališta izražena u ovoj publikaciji su stajališta autora koja ne predstavljaju nužno stajališta Ujedinjenih nacija, uključujući MKSJ, niti država članica UN-a.

Sadržaj

Tim pilot-studije	4
Zahvale	5
Predgovor	7
Popis kratica	8
Sažetak	9
Poglavlje 1 – Svjedočenje pred MKSJ-om i uloga SŽS-a	11
1.1 Uvod u Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju.....	11
1.2 Uloga i važnost Službe za žrtve i svjedoke.....	13
1.2.1 Operativna jedinica: administracija i logistika.....	14
1.2.2 Jedinica za zaštitu: problemi sa bezbjednošću i sigurnošću.....	14
1.2.3 Jedinica za podršku: praktična i psihosocijalna podrška.....	15
1.2.4 Podrška osoblju za podršku i cijena suosjećanja.....	15
1.3 Jedinica za podršku: integracija koncepta “savjetovanja i podrške”.....	16
1.3.1 Mehanizmi podrške Službe za žrtve i svjedoke.....	17
1.3.2 Proširenje programa podrške na područje bivše Jugoslavije.....	17
1.3.3 Program praćenja nakon svjedočenja.....	18
1.4 Izazovi Službe za žrtve i svjedoke.....	19
1.4.1 Sredstva.....	19
1.4.2 Upravljanje očekivanjima.....	19
Sažetak.....	20
Poglavlje 2 – Pilot-studija: pozadina i metodologija istraživanja	21
2.1 Ciljevi.....	21
2.2 Proces koncipiranja istraživanja.....	22
2.2.1 Raniji podaci i istraživanja.....	22
2.2.2 Fokus-grupe i upitnik.....	22
2.2.3 Odbor za institucionalni nadzor i prijevod.....	23
2.3 Učesnici i proces odabira.....	23
2.3.1 Podaci SŽS-a o svjedocima.....	23
2.3.2 Uzorkovanje i odabir pedesnih učesnika.....	24
2.3.3 Rekrutacija učesnika.....	25
2.4 Proces sprovođenja intervjua i prikupljanje podataka.....	28
2.4.1 Privatnost i povjerljivost.....	28
2.4.2 Lokacije i mjesta.....	28
2.4.3 Intervju.....	29
2.4.5 Nakon intervjua.....	30
Sažetak.....	31
Poglavlje 3 – Svjedoci i proces svjedočenja	33
3.1 Populacija pilot-studije.....	33
3.1.1 Intervjui i geografska raspoređenost.....	33

3.1.2 Demografske karakteristike ispitanika.....	35
3.1.3 Ispitanici i suđenja pred MKSJ-om	39
3.2 Posljedice svjedočenja	44
3.2.1 Pravna pitanja	44
3.2.2 Pripreme i informacije o svjedočenju	45
3.2.3 Razlozi svjedoka za svjedočenje.....	48
3.2.4 Lično zadovoljstvo svjedočenjem	50
Sažetak	52
Poglavlje 4 – Ljudska bezbjednost i posljedice svjedočenja	55
4.1 Bezbjednost intimnih veza i veza unutar zajednice	55
4.1.1 Intimne veze	55
4.1.2 Odnosi u zajednici.....	57
4.2 Ekonomske posljedice svjedočenja	58
4.3 Bezbjednosne posljedice svjedočenja	60
4.3.1 Svjedočenje i prijetnje	61
4.3.2 Postupanje u slučaju prijetnje	64
4.3.3 Zaštitne mjere u sudnici.....	64
4.3.4 Samoinicijativno preseljenje.....	67
4.3.5 Bezbjednost danas.....	68
Sažetak	69
Poglavlje 5 – Psihičko i fizičko zdravlje i posljedice svjedočenja	71
5.1 Psihička i fizička dobrobit	71
5.1.1 Trauma i njezine posljedice	71
5.1.2 Zdravlje prije svjedočenja i danas.....	76
5.1.3 Razlike u zdravlju danas.....	80
5.2 Proces svjedočenja i njegove posljedice	81
5.2.1 Reakcije prije, tokom i nakon svjedočenja.....	81
5.2.2 Faktori koji utiču na svjedoke tokom perioda svjedočenja.....	84
5.2.3 Posljedice svjedočenja po zdravlje	88
5.2.4 Zamor od svjedočenja.....	89
5.3 Strategije suočavanja i zadovoljstvo životom	90
5.3.1 Strategije suočavanja.....	90
5.3.2 Zadovoljstvo životom – danas i budućnost.....	91
Sažetak	94
Poglavlje 6 – Viđenja MKSJ-a.....	95
6.1 Viđenje ispitanika o efikasnosti MKSJ-a	95
6.2 Viđenja ispitanika o sprovođenju pravde.....	98
6.3 Viđenja ispitanika o pravičnosti aktera MKSJ-a.....	100
6.4 Viđenja ispitanika o efikasnosti njihovog svjedočenja	103
Sažetak	104

Poglavlje 7 – Otvorena pitanja	105
7.1 Proces intervjua	105
7.2 Iskustvo svjedočenja	106
7.3 Savjeti budućim svjedocima na suđenjima za ratne zločine	110
7.4 Prijedlozi za poboljšanje	112
Sažetak	115
Poglavlje 8 – Zaključci i preporuke	117
8.1 Preporuke vezane za istraživanje i metodologiju	117
8.2 Preporuke po ključnim područjima	118
8.2.1 Kontekst iz kojeg dolaze svjedoci i razlozi za svjedočenje	118
8.2.2 Ljudska bezbjednost i pravne posljedice	118
8.2.3 Psihička i fizička dobrobit	119
8.2.4 Viđenja MKSJ-a	121
8.3 Opšte preporuke	122
8.3.1 Potrebe struktura za podršku svjedoka u pravosudnim institucijama	122
8.3.2 Ocjenjivanje roda	123
8.3.3 Praćenje nakon svjedočenja	123
8.4 Zaključne misli	124
Dodaci	
Dodatak I – Osoblje i struktura SŽS-a	126
Dodatak II – Koraci za regrutaciju učesnika	128
Dodatak III – Upitnik	129
Bibliografija	159

Tim pilot-studije

Služba za žrtve i svjedoke (SŽS) je nezavisno i neutralno tijelo u Sekretarijatu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) koje organizuje pojavljivanje svih svjedoka¹ pred MKSJ-om, bez obzira da li ih je pozvalo Vijeće, Tužilaštvo ili Odbrana. SŽS radi kako bi osigurala da svi svjedoci mogu svjedočiti sigurno i bezbjedno i da iskustvo svjedočenja nema za posljedicu daljnju štetu, patnju ili traumatizaciju svjedoka. Aktivnosti SŽS-a obuhvataju koordinisanje odgovora na zahtjeve bezbjednosti, pružanje psihosocijalne i logističke podrške svjedocima, kako u Hagu tako i na području bivše Jugoslavije.

Castleberry Peace Institute pri University of North Texas (UNT) sponzoriše najnaprednija istraživanja i obrazovne programe o uzrocima i posljedicama rata i nasilja po ljudsku bezbjednost, kao i o nužnim i dovoljnim uslovima za uspostavljanje održivog mira. Institut stavlja naglasak na sveobuhvatne pristupe za razumijevanje rješavanja sukoba u cilju razvijanja demokratije, jačanja ljudskih prava i unapređivanja ekonomskog razvoja, kako među državama, tako i unutar njih. Centar za psihosocijalna zdravstvena istraživanja pri UNT-u je multidisciplinarna grupa koja se služi metodama antropologije, bihevioralne medicine, obrazovanja, javnog zdravstva i sociologije u svrhu pionirskih istraživanja psihosocijalnih fenomena i razvoja psihosocijalnih i bihevioralnih intervencija za dugoročnu dobrobit.

¹ Kako se u ovom dokumentu često spominju imenice koje se odnose na ljude, radi preglednosti i čitljivosti sufiksi za označavanje ženskog roda nisu korišćeni. Smatra se da se svi izrazi upotrijebljeni u muškom gramatičkom rodu u ovom dokumentu odnose bez diskriminacije i na žene. Napominjemo da se tokom intervjua, a i u samom upitniku, koristio rodno senzitivni jezik.

² Rezolucija Savjeta bezbjednosti 827, kojom se osniva Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za

Zahvale

Ovako veliki projekt bio bi nemoguć bez nesebične podrške i napornog rada mnogih pojedinaca, kako unutar tako i izvan MKSJ-a, Službe za žrtve i svjedoke (SŽS) i University of North Texas (UNT).

SŽS i UNT žele izraziti svoju duboku zahvalnost svima koji su učestvovali u cijelom ovom procesu i omogućili da ovaj projekt postane stvarnost.

Osoblje pilot-studije zahvaljuje se na stalnoj podršci i ohrabrenju predsjedniku MKSJ-a, sekretaru MKSJ-a, zamjeniku sekretara MKSJ-a, šefu Službe za podršku rada sudnica i bivšem šefu SŽS-a.

Bez stručnih znanja Prevodilačke službe, Službe za komunikacije i Odsjeka za grafiku i reprodukciju ovaj projekt ne bi mogao biti priveden kraju.

Često daleko od pogleda, a opet od ključne važnosti za MKSJ, je svo ono osoblje i stažisti SŽS-a, kako u Hagu tako i u terenskim uredima, koji su obavili niz najraznolikijih administrativnih i istraživačkih zadataka, uključujući i prve telefonske pozive za regrutaciju učesnika u projektu, kao i transkripciju zvučnih zapisa.

Svi su bili od suštinske važnosti za provođenje ovog projekta: Aida Hasanbegović, Astrit Lleshi, Bojan Andrić, Dita Agoli, Driton Gashi, Dušan Ilić, Elvedin Begović, Erol Gavaz, Jasmina Ravnjak, Kornelija Kirnbauer, Manon Wessel, Renee Schooneman, Svetlana Jovanović, Tamara Slijepčević, Teuta Sejdiu, Sean Swindles i svo drugo osoblje SŽS-a koje je osiguralo kontinuirano funkcionisanje osnovnih poslova Službe. Treba posebno pohvaliti Adisu Agić i Mariju Marković za njihove nesebične napore i etičnu brigu o dobrobiti svjedoka tokom intervjua na terenu. Veliku pomoć pružili su stažisti SŽS-a u sarajevskom terenskom uredu Amela Jakubović, Jasenko Jašarević i Rafaela Tripalo.

Te napore nadopunio je rad studenata i pomoćnog osoblja UNT-a. Njihova neprocjenjiva pomoć osigurala je pouzdanost i validnost istraživačkog procesa. Izuzetno cijenimo rad na kodiranju i unošenju podataka koji su obavili Melissa McKay, Sabra Messer, Kirk Allen, Taylor Ledford, Savannah Leigh Shuffield, Kara Hoffpauir, Ayal Feinberg, Roman Krastev, Rachel Ferris i Eliza Kelly. Brenda Ritz, video-konferencijski tehničar, godinu dana je vodila niz sastanaka između Haga, Sarajeva i Dentona u Teksasu. Sharon McKinnis i Cece Hannah sa Fakulteta političkih nauka pružili su putnu i administrativnu podršku. I na kraju, dr. Mark Vosvick i Eliot Lopez sa Fakulteta psihologije i Centra za istraživanje psihosocijalnog zdravlja pružili su neprocjenjiv uvid u materiju i pomogli savjetima o dijelovima upitnika vezanim za psihološka, fizička i traumatska pitanja.

Više eksternih agencija dalo je sredstva i pomoglo u provođenju studije. UNICEF Hrvatska, Kuća UN-a na Kosovu i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini velikodušno su dali na korištenje svoje objekte i time osigurali da se intervjui vode u bezbjednoj i visokokvalitetnoj atmosferi za svjedoke.

Konačno, finansijska podrška Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Norveške kojom je pokriven značajan dio troškova vezanih za obavljanje intervjua bila je od vitalne važnosti, jer bez sredstava za putne troškove ne bi bilo moguće ovaj izvještaj završiti na vrijeme.

Naposljetku i najvažnije: da bi ostvarili svoj mandat, međunarodni sudovi kritično ovise o svim svjedocima (Tužilaštva, Odbrane i Vijeća) i MKSJ u tome nije nikakva iznimka.

Ti hrabri ljudi koji su istupili tokom posljednjih dvadeset godina dali su dobar dio sebe u ovoj potrazi za istinom i pravdom.

Ova pilot-studija nikada ne bi mogla biti ostvarena bez spremnosti ispitanika koji su velikodušno dali svoje vrijeme i svoje glasove kako bi još jednom podijelili svoja iskustva. Njihovi doprinosi idu i dalje od onoga što je bilo tko mogao tražiti od njih i prevazišli su sva naša očekivanja.

Ova pilot-studija posvećena je *svim* svjedocima i njihovim porodicama.

Služba za žrtve i svjedoke, MKSJ

Helena Vranov Schoorl
Tiago de Smit
mr. Sara Rubert

Castleberry Peace Institute, UNT

dr. sc. Kimi King, D. Jur.
dr. sc. Jim Meernik

Predgovor

Dok Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) privodi kraju svoj rad, misli se okreću ljudima čija su svjedočenja omogućila provođenje pravde. Što se dogodilo sa više od 5000 svjedoka koji su ispričali što su vidjeli, učinili ili pretrpjeli tokom ratova koji su zahvatili Balkan u 1990-tim godinama? Jesu li im se životi promijenili nakon svjedočenja? Jesu li pronašli pravdu u presudama MKSJ-a?

Nova studija "Odjeci svjedočenja" – rezultat saradnje Službe za žrtve i svjedoke Sekretarijata MKSJ-a (SŽS) i University of North Texas (UNT) – nastoji odgovoriti na ta pitanja sistematskim prikupljanjem i naučnom analizom informacija dobijenih od samih svjedoka.

Svjedoci ne bi mogli ispričati svoje istine bez pionirskog rada SŽS-a tokom posljednje dvije decenije. Moderna međunarodna krivična pravda morala se po prvi put prihvatiti rješavanja nemalog izazova glede organizacije pojavljivanja svjedoka pred sudom. Od 1995., dok je još bjesnio rat, novostvoreni SŽS morao je doprijeti do ljudi u selima pod opsadom; izgraditi okruženje koje će im omogućiti da podijele svoje priče, često o svojim fizičkim i duševnim povredama; i obezbijediti da njihova bezbjednost i dobrobit ne budu dovedeni u pitanje kao rezultat toga.

SŽS je razvio integrisani sistem logističke pomoći, psihosocijalne podrške i zaštite prilagođen konkretnim potrebama svjedoka prije, tokom i odmah nakon svjedočenja. Sistem SŽS-a koristio se kao model za osnivanje sličnih službi na drugim sudovima, uključujući Međunarodni krivični sud za Ruandu, Međunarodni krivični sud, Specijalni sud za Sierra Leone, Specijalni sud za Liban i nacionalne sudove u bivšoj Jugoslaviji.

Od prvog kontakta, tokom njihovog boravka u Hagu, pa sve do povratka kući, SŽS prati svjedoke u njihovom često emocionalnom procesu svjedočenja. Na tom putu neki svjedoci otkrili su SŽS-u da se i dalje nose sa problemima vezanim za nastavljanje života, mnogi su izrazili osjećaj katarzičnog olakšanja, ali do sada nije bilo naučne kvantifikacije iskustva svjedočenja pred MKSJ-om.

Ova pilot-studija danas započinje sa popunjavanjem te praznine. Reprezentativni uzorak od 300 svjedoka – Tužilaštva, Odbrane i sudskih Vijeća – koji žive diljem Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Kosova i Srbije pristao je da učestvuje u ovom projektu. Pažljivo formulisanim upitnikom istražena je bezbjednost svjedoka, kao i njihova društveno-ekonomska situacija, zdravlje, psihička dobrobit i njihovo viđenje rada MKSJ-a. SŽS je prikupio podatke prikazane u ovoj publikaciji na povjerljivoj osnovi i bez da se učesnici izlažu šteti, a Castleberry Peace Institute (UNT) je iste analizirao.

Rezultati su fascinantni i ohrabrujući. Svjedoci sveukupno gledajući smatraju da je iskustvo svjedočenja pozitivno i da su direktno doprinijeli ostvarenju pravde time što su svoje priče podijelili sa drugima. Velika većina smatra da je MKSJ sa njima pravično postupao. Nakon ovih početnih rezultata, a ovisno o raspoloživim sredstvima, nadam se da će studija biti proširena na više svjedoka MKSJ-a, a očekujem i sličnu studiju i analizu svjedoka Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu.

Ovaj poučni doprinos o iskustvu svjedočenja je značajan dio nasljeđa MKSJ-a. Služiće kao neophodna smjernica kvalifikovanom osoblju koje se bavi podrškom i zaštitom svjedoka na nacionalnim i međunarodnim sudovima, i kao bogata riznica saznanja primjenjivih u situacijama kršenja ljudskih prava. Ali možda najvažnije je to da je ova studija mnogim svjedocima pružila priliku da konačno ostave iza sebe iskustvo svjedočenja pred MKSJ-om.

John Hocking

Pomoćnik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija
Sekretar Međunarodnog krivičnog suda za bivšu
Jugoslaviju

Popis kratica

BHS	bosanski/hrvatski/srpski
BiH	Bosna i Hercegovina
MKSJ	Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MKS	Međunarodni krivični sud
MMKS	Mehanizam za međunarodne krivične sudove
NATO	Sjevernoatlantski savez
OSCE	Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi
SŽS	Služba za žrtve i svjedoke
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNICRI	Institut Ujedinjenih nacija za međuregionalna istraživanja kriminala i pravde
UNT	University of North Texas

Sažetak

Svjedoci koji svjedoče pred međunarodnim sudovima za ratne zločine su najkritičniji sudionici potrage za istinom i pravdom. Pa ipak, relativno malo se zna o kratkoročnim i dugoročnim posljedicama na žrtve i svjedoke koji dijele svoje priče sa drugima. Da bi se iskustva svjedoka bolje shvatila, Služba za žrtve i svjedoke (SŽS) Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju i osoblje Castleberry Peace Institute pri University of North-Texas sproveli su jednu pilot-studiju kako bi se saznalo kako su svjedoci MKSJ-a danas.

Ova pilot-studija služi se upitnikom od pet dijelova i intervjuom u trajanju od 15 do 20 minuta, u kojima se analizira: kontekst iz kojeg svjedok dolazi i razlozi za svjedočenje; društveno-ekonomski uticaj svjedočenja; problemi sa bezbjednošću; fizičko i psihičko zdravlje i dobrobit; i viđenje pravde i MKSJ-a. Prikupljanje podataka je obavilo osoblje SŽS-a tokom dvije godine (2013.-2015.). Intervjuirano je 300 svjedoka koji su svjedočili o činjenicama, a koji žive u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu i Srbiji. Svjedoci su odabrani kvotnim i nasumičnim uzorkovanjem iz ukupne populacije svjedoka SŽS-a od suđenja koja su započela nakon 1998., a isključujući četiri suđenja koja su još uvijek trajala u vrijeme provođenja pilot-studije.

Da bi se bolje shvatilo što to znači "svjedočiti", ova pilot-studija napravljena je tako da se procijene brige svjedoka i donesu preporuke za usluge podrške svjedocima na MKSJ-u, a i u široj sferi međunarodne pravde. Nalazi pilot-studije ukazuju da se svjedoci-ispitanici osjećaju relativno dobro, pogotovo imajući u vidu posljedice događaja koje su proživjeli i visok stepen traume koju su iskusili. Većini je svjedočenje bilo pozitivno iskustvo i vjeruju da su dali vrijedan doprinos istini i pravdi. Izgleda da se proces svjedočenja percipira više pozitivno nego negativno. Valja primijetiti da je izvjestan broj svjedoka iskusio društvene, finansijske i druge reperkusije kao posljedicu svog svjedočenja. Isto tako, postoji mala, ali kritična grupa svjedoka kojima je bezbjednost bila u opasnosti prije i poslije svjedočenja. Svjedoci podržavaju napore MKSJ-a da se ustanovi istina i utvrdi odgovornost, ali su manje blagonakloni prema kaznama koje je izrekao MKSJ. Takođe su kritično raspoloženi prema činjenici da suđenja traju tako dugo. Značajna većina smatra da su predstavnici sudskog Vijeća, Tužilaštva, Odbrana i SŽS sa njima pravično postupali.

Rezultati ove pilot-studije potvrđuju da je proces svjedočenja raznolik i složen i da su zato potrebna dodatna istraživanja da bi se stekao daljnji uvid u iskustva svjedoka.

Poglavlje 1 - Svjedočenje pred MKSJ-om i uloga SŽS-a

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ ili Tribunal) zadužio je Službu za žrtve i svjedoke (SŽS) da organizira pojavljivanje svjedoka pred Sudom. Nakon opšteg uvoda o Tribunalu, ovo poglavlje opisuje kako je osnovan SŽS i kako je s vremenom evoluirao u tri profesionalne jedinice od kojih svaka pruža specifične usluge prilagođene potrebama svjedoka. Ovo poglavlje pruža uvid u mehanizme podrške i proširenje usluga podrške na područje bivše Jugoslavije. Na kraju, ovdje se iznose izazovi koji su se pojavili tokom posljednje dvije decenije i razmatraju načini kojima je na njih odgovoreno.

1.1 Uvod u Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju

Početak 1990-tih godina došlo je do niza silovitih oružanih sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Kako su se gomilali izvještaji o masovnim zverstvima, Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija usvojio je rezoluciju 827 kojom je osnovan Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju u Hagu u Nizozemskoj.² Ovaj *ad hoc* sud bio je prvi međunarodni sud za ratne zločine osnovan nakon vojnih međunarodnih sudova u Nürnbergu i Tokiju poslije drugog svjetskog rata.

Rezolucija UN-a broj 827 sadrži statut MKSJ-a kojim se uspostavljaju nadležnost i organizacijska struktura MKSJ-a. Mandat ovog *ad hoc* suda je četverostruk:

- priveći pravdi odgovorne za kršenja međunarodnog humanitarnog prava,
- osigurati pravdu za žrtve,³
- zaustaviti počinjenje zločina u bivšoj Jugoslaviji, i
- doprinijeti obnovi mira.

MKSJ je nezavisno i nepristrano tijelo koje se sastoji od tri zasebna organa: Vijeća, Tužilaštva i Sekretarijata. Vidi sliku 1 niže dolje.

Slika 1

Vijeća su sastavljena od sudija koje nominiraju države članice UN-a, a bira Generalna skupština UN-a na preporuku Savjeta bezbjednosti.⁴ Sudije različitih državljanstava (no ni jedan od njih iz bivše Jugoslavije), koji predstavljaju glavne pravne sisteme svijeta, slušaju svjedočenja, vijećaju o pravnim pitanjima i izriču presude na osnovu izvedenih dokaza. **Tužilaštvo** vodi istrage i krivično goni osobe koje spadaju u nadležnost MKSJ-a i djeluje nezavisno kao zasebni organ MKSJ-a.⁵ Konačno, **Sekretarijat** je odgovoran za administraciju i upravljanje sudom, a to obuhvata, između ostaloga, cijeli niz usluga kao što su pružanje pomoći i zaštite žrtvama i svjedocima, odnosi sa javnošću, pravna podrška sudijama, informacijska tehnologija, administrativni dio posla u sudnicama, bezbjednost, pismeno i simultano

² Rezolucija Savjeta bezbjednosti 827, kojom se osniva Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriju bivše Jugoslavije, U.N. Doc. S/RES/827 (25. maj 1993.), dostupno na <http://www.icty.org/bcs/o-mksj>

³ Bilješka o terminologiji: korištenje izraza *žrtva* odnosno *preživjeli*. Mnogi ljudi koji su prošli kroz ratne patnje sebe ne smatraju žrtvama i uvrijede se ako ih se tako nazove. Do te uvrede dolazi zbog činjenice da izraz *žrtva* često implicira pasivnost koja, prema njihovom mišljenju, ne karakterizira njihovo ponašanje dok su se 'borili' s ratom. Ti *preživjeli* rata ne vole da ih se opisuje ili tretira kao 'žrtve'. Za druge je izraz *žrtva* dobrodošao jer može značiti da nisu odgovorni za ono što im se dogodilo. Nadalje, ovaj izraz potencijalno okrivljuje optužene za nasilje počinjeno nad njima. Statut MKSJ-a jasno daje mandat SŽS-u da pruža usluge 'žrtvama i svjedocima' uz posebnu odredbu za 'žrtve seksualnog nasilja'. Imajući u vidu stepen osjetljivosti na tu terminologiju, osoblje SŽS-a obraća posebnu pažnju na način na koji koriste te izraze sa svjedocima koji dolaze na MKSJ.

⁴ Vidi <http://www.icty.org/bcs/o-mksj/vijeca/izborni-postupak>

⁵ Vidi <http://www.icty.org/bcs/o-mksj/tuzilastvo>

prevođenje, pravna pomoć optuženima i upravljanje pritvorskom jedinicom⁶. Valja primijetiti da **Odbrana** optuženih (koji imaju pravo da ih brane nezavisni i kvalifikovani advokati) nije službeni organ unutar strukture MKSJ-a.

MKSJ je podigao optužnice protiv 161 osobe,⁷ a od hapšenja Gorana Hadžića 20. jula 2011. niti jedan od bjegunaca pred MKSJ-om više nije na slobodi. U dva predmeta (Mladić i Hadžić) vodi se suđenje, a u decembru 2015. Žalbeno vijeće naložilo je ponovljeno suđenje Jovici Stanišiću i Franku Simatoviću po svim tačkama optužnice. Posljednje prvostepene presude donesene su u predmetima protiv Radovana Karadžića i Vojislava Šešelja u martu 2016. Dva predmeta su u fazi žalbe (Prlić i drugi, Stanišić i Župljanin), i čeka se na pravomoćnu presudu. Očekuje se da MKSJ svoj mandat završi do kraja 2017. godine.

Od 1995. godine do danas, otprilike 4650 svjedoka pojavilo se pred MKSJ kako bi pomogli u utvrđivanju činjenica o događajima koji su se odvijali u ratovima u bivšoj Jugoslaviji. MKSJ se najviše usredotočio na visoke vođe kao što su viši državni zvaničnici, vojni oficiri i vođe paravojnih grupa na raznim stranama u jugoslovenskom sukobu. Nacionalni sudovi koncentrišu se na krivično gonjenje velikog broja osumnjičenih nižeg ranga. U posljednje dvije decenije, MKSJ je stvorio ogromni korpus sudske prakse o ratnim zločinima, zločinima protiv čovječnosti i genocidu. MKSJ dijeli svoju bogatu riznicu znanja i iskustva sa zajednicama u bivšoj Jugoslaviji putem programa izgradnje pravosudnih kapaciteta, kroz outreach u lokalnim zajednicama, razvojem nastavnih programa i materijala o međunarodnom krivičnom i humanitarnom pravu, putem pravne pomoći i podrške svjedocima, obuke putem direktnog kontakta kolega i pružanjem pristupa materijalima MKSJ-a prevedenim na lokalne jezike.

U okviru strategije okončanja rada MKSJ-a,⁸ Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija osnovao je 2010. godine Mehanizam za međunarodne krivične sudove (MMKS, odnosno Mehanizam). MMKS je dobio zadatak da provodi više ključnih funkcija Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu i MKSJ-a nakon što se njihovi mandati okončaju. U julu 2013., haški odjel MMKS-a započeo je sa radom na svim preostalim pitanjima iz mandata MKSJ-a, uključujući završetak predmeta u fazi žalbe,⁹ kao i očuvanje, sigurnost i dostupnost hiljada linearnih metara fizičkih zapisa i petabajta digitalnih zapisa nastalih kao rezultat rada MKSJ-a.¹⁰

⁶ Vidi <http://www.icty.org/bcs/o-mksj/sekretariat>

⁷ Vidi <http://www.icty.org/bcs/cases/podaci-o-postupcima>

⁸ MKSJ je na osnovu rezolucija UNSC-a 2003. godine započeo sa strategijom okončanja rada i preduzimanja svih potrebnih mjera da se završe sve aktivnosti vezane za suđenja. Pripremajući se za završetak prvostepene i drugostepene faze suđenja, MKSJ je identifikovao nekoliko funkcija koje treba preuzeti Rezidualni mehanizam za međunarodne krivične sudove. Strategijom okončanja rada obezbjeđuje se da će MKSJ uspješno privesti kraju svoju misiju, i to na vrijeme i u koordinaciji sa nacionalnim pravnim sistemima u bivšoj Jugoslaviji. Za više informacija o strategiji okončanja rada MKSJ-a vidi www.icty.org/bcs/o-mksj/tribunal/strategija-okoncanja-rada-medjunarodnog-suda

⁹ MMKS će voditi sve žalbe za one predmete MKSJ-a u kojima se najava žalbe podnese nakon 1. jula 2013.

¹⁰ Vidi www.unmict.org/bcs/o-mehanizmu/arhive-me%C4%91unarodnih-krivi%C4%8Dnih-sudova

1.2 Uloga i važnost Službe za žrtve i svjedoke

Izjava o misiji SŽS-a

SŽS doprinosi efikasnom funkcionisanju MKSJ-a omogućavanjem pojavljivanja svjedoka pred sudom, bez obzira na to da li ih je pozvalo Vijeće, Tužilaštvo ili Odbrana.

SŽS razvija svoje principe, politiku rada i postupke da bi obezbijedio da svi svjedoci mogu svjedočiti sigurno i bezbjedno, i da iskustvo svjedočenja ne bude uzrok daljnje patnje, stradanja ili trauma za svjedoke. SŽS se brine da obezbijedi i uslove u kojima svjedočenje može biti pozitivan, osnažujući i obogaćujući događaj.

SŽS funkcioniše uz najviši stepen integriteta, nepristrasnosti i povjerljivosti i brine se za to da svi svjedoci budu upoznati sa svojim pravima i mogućnostima, te da imaju jednak pristup uslugama Službe.

Jedinica za zaštitu koordiniše reakcije na bezbjednosne potrebe, Jedinica za podršku pruža socijalno i psihološko savjetovanje i pomoć svjedocima, a Operativna jedinica odgovorna je za logističke operacije i administrativna pitanja u vezi svjedoka.

Da bi se osiguralo nesmetano i efikasno vođenje suđenja, od ključne je važnosti da žrtve i svjedoci na vrijeme stignu u Hag, spremni i sposobni da svjedoče. SŽS, kao neutralno tijelo u okviru Sekretarijata, organizira pojavljivanje svih svjedoka, od kojih najveći dio živi na području bivše Jugoslavije.

Savjet bezbjednost UN-a je priznao da su neki od svjedoka koji svjedoče pred MKSJ-om prošli kroz traumatične događaje tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji kroz koje će morati ponovno proći u zemlji daleko od njihove vlastite, bez podrške porodice i prijatelja, kao i to da mogu imati bezbjednosnih problema vezanih za svjedočenje. Da bi se ublažile te zabrinutosti, MKSJ je stvorio takvo okruženje koje omogućuje svjedocima da svjedoče bezbjedno i dostojanstveno, te uz adekvatnu pomoć i podršku.¹¹ Savjet bezbjednosti UN-a je takođe priznao da žrtve seksualnog nasilja i silovanja mogu trebati posebnu podršku i da je stoga potrebno uzeti u obzir zapošljavanje kvalifikovanih žena. To je dovelo do osnivanja posebne jedinice unutar Sekretarijata, predviđene Statutom MKSJ-a, a konkretnije pravilom 34 Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ-a, sa dvije primarne funkcije: *predlaganje zaštitnih mjera za žrtve i svjedoke*¹² i *pružanje savjetovanja i podrške takvim svjedocima, posebno u slučajevima silovanja i seksualnog nasilja*.¹³

Služba za žrtve i svjedoke, prva služba takve vrste u bilo kojem modernom međunarodnom kontekstu, počela je funkcionisati u aprilu 1995. Odmah se suočila sa dva velika izazova: definisanje koncepta savjetovanja i podrške unutar međunarodnih pravnih okvira i razvijanje prakse i mehanizama za podršku gorepomenutih funkcija definisanih pravilom 34.

Za razliku od krivičnih postupaka u nacionalnom pravosuđu gdje država može pružiti niz usluga iz oblasti socijalne skrbi, zdravstva, stambenog zbrinjavanja i drugih, međunarodni karakter MKSJ-a značio je da se on nije mogao automatski osloniti na takve državne službe. SŽS je prema tome morao ustanoviti kako da pomogne žrtvama i svjedocima u prevazilaženju prepreka i uznemirenja vezanih za njihovo pojavljivanje pred MKSJ-om. SŽS je dobio zadatak da svjedocima pruži ključne usluge i našao se pred velikim izazovima. Kako će SŽS pružiti praktičnu pomoć ljudima koji putuju iz više od dvadeset različitih zemalja? Kako će SŽS razviti prilagodljive usluge za različite profile svjedoka i njihove raznolike potrebe? Koje su kadrovske potrebe nužne za obezbjeđivanje tako raznolikih a osjetljivih praktičnih usluga i savjetovanja, često kombinovanih sa psihološkom podrškom žrtvama i svjedocima? Kako i tko će finansirati sve aktivnosti SŽS-a.

¹¹ Vidi http://www.icty.org/x/file/About/Reports%20and%20Publications/AnnualReports/annual_report_1995_en.pdf

¹² MKSJ u svom Statutu i Pravilniku ne pravi razliku između svjedoka i žrtve. Međutim SŽS svoje usluge može pružiti samo onim žrtvama koje su navedene kao svjedoci u nekom predmetu.

¹³ Vidi http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_bcs.pdf pravilo 34 Služba za žrtve i svjedoke.

S početkom prvog suđenja 1996. i pripremama za dolazak žrtava i svjedoka, brzo je postalo jasno da samo integrisani pristup trima različitim aspektima može zadovoljiti različite potrebe svjedoka. Trebalo je istovremeno uzeti u obzir individualne potrebe svjedoka za logistikom, zaštitom i podrškom. Time je otvoren put prema konačnoj strukturi Službe za žrtve i svjedoke koja se sastoji od tri zasebne jedinice: *Operativne jedinice, Jedinice za zaštitu i Jedinice za podršku.*

1.2.1 Operativna jedinica: administracija i logistika

Šta je sve potrebno da bi se obezbijedio pouzdan i siguran put svjedoka do Haga ili lokacije određene za video-konferencijske veze? U oktobru 1995. petnaestero svjedoka pozvano je da svjedoči u predmetu Dragan Nikolić (prvo zasjedanje MKSJ-a po pravilu 61¹⁴). To je bio veliki logistički poduhvat, jer se pokazalo da je teško organizovati bezbjednost i kretanje ljudi u i iz ratom razorenog regiona. Bilo je potrebno pribaviti potrebne lične putne dokumente i uspostaviti dobar radni odnos sa lokalnim vlastima. SŽS je sa nizozemskim vlastima morao organizovati pouzdan i bezbjedan smještaj, obroke, zdravstvenu pomoć, kao i cijeli niz usluga u Hagu. Na kraju je dolazak prvih svjedoka uključio transport helikopterima iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku i avionom iz Hrvatske do Nizozemske gdje su ih čekali prvo četvero pripadnika SŽS-a i nizozemska policija. Da bi se riješili ti početni logistički izazovi, osnovana je jedna operativna jedinica unutar SŽS-a koja bi se bavila operativnim aspektima dolaženja svjedoka pred sud. Nakon toga, Operativna jedinica nastavila je da upravlja pružanjem logističke pomoći svjedocima na MKSJ-u i u području bivše Jugoslavije. To obuhvata putovanje i transport u i iz regiona, lokalni prevoz u regionu i u Hagu, smještaj, organizovanje viza i letova, kao i isplatu dnevnica svjedocima.

1.2.2 Jedinica za zaštitu: problemi sa bezbjednošću i sigurnošću

U zemljama bivše Jugoslavije koje su iskusile silno nasilje i razaranja i gdje su još uvijek prisutne napetosti oko tih ratova, pružanje sigurnosti i bezbjednosti svjedocima je funkcija od presudnog značaja. Ne samo da postoji rizik koji dolazi od osoba umiješanih u zvjerstva, a koje bi mogle nastojati spriječiti svjedoka da svjedoči, nego i simpatizeri takvih osoba takođe mogu predstavljati značajnu opasnost. Iako je bezbjednost uvijek bila dio misije SŽS-a, tokom vremena i nakon jedne nezavisne analize, uloga i funkcije Jedinice za zaštitu su se učvrstile. Nakon obavljene analize postojećeg stanja 2003., Jedinica za zaštitu počela je raditi nezavisnije od ostatka SŽS-a kako bi se obezbijedila najstroža povjerljivost i održala sigurnost i apsolutni integritet zaštićenih svjedoka.

Uspostavljanje Jedinice za zaštitu i njezinih funkcija blisko je vezano za praksu nacionalnih programa za zaštitu svjedoka. Svjedoci za koje se smatra da su izloženi riziku upućuju se na procjenu Jedinici za zaštitu koja nezavisno od procesnih strana u MKSJ-u procjenjuje bezbjednosnu situaciju svjedoka. Ishod tog procesa određuje vrstu akcije ili mjera koje treba preduzeti. Iako je na raspolaganju stajalo više mjera za ublažavanje situacije kao što su davanje sigurnosnih savjeta svjedoku ili upućivanje lokalnim vlastima na daljnju istragu tamo gdje je to moguće, mogućnost da se svjedok premjesti privremeno ili trajno u treću državu dala je čvrsti temelj sposobnosti Jedinice za zaštitu da zaštiti najranjivije.

Pored toga, post-konfliktne situacije predstavljale su dodatne izazove za zaštitu svjedoka jer su službe koje su obično odgovorne za zaštitu građana, kao što je državna policija, bile desetkovane sukobom ili nisu funkcionisale na nivou nužnom da bi se osigurala adekvatna zaštita svjedoka. Jedinica za zaštitu morala je podršku potražiti na drugim mjestima.

Percepcija i povjerenje koje svjedoci imaju u državne službe u bivšoj Jugoslaviji takođe su predstavljali izazov za Jedinicu za zaštitu. Ranjivi svjedoci vrlo su skeptično gledali na sposobnost država da im pruže odgovarajuću zaštitu. Kako je broj svjedoka koji su dolazili svjedočiti rastao sa rastom aktivnosti u sudnicama, Jedinica za zaštitu morala se u velikoj mjeri osloniti na saradnju sa državama sa kojima je MKSJ uspostavio formalne sporazume o zaštiti svjedoka.

¹⁴ Vidi http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_bcs.pdf pravilo 61 Postupak u slučaju neizvršenja naloga

1.2.3 Jedinica za podršku: praktična i psihosocijalna podrška

Pripremajući se za dolazak prvih svjedoka 1995. godine, SŽS je zaposlio dva asistenta za svjedoke¹⁵ kako bi pomagali svjedocima na njihovom maternjem jeziku (bosanski/hrvatski/srpski ili BHS).¹⁶ Tokom tog početnog perioda postalo je jasno da je rad asistenata za svjedoke od ključne važnosti za dobrobit svjedoka i da je svjedocima važno da mogu komunicirati direktno na svom jeziku i odmah dobiti odgovore na svoja pitanja. Kao što je zaključio jedan vanjski konsultant,¹⁷ rad asistenata za svjedoke osigurao je da su svjedoci opušteni prije svog važnog zadatka svjedočenja.

To je iskustvo dovelo SŽS do zaključka da se podrška svjedocima ne može jednostavno primijeniti, poput jednosatnog terapijskog tretmana. Trebalo je stvoriti dvadesetčetveročasnu mrežu podrške kako bi se pružila potrebna pomoć svjedocima koji su putovali u Hag, odsjedali u nepoznatom okruženju tokom više dana, a ponekad i sedmica, i boravili daleko od svog normalnog porodičnog života. Da bi se na zabrinutosti i pitanja svjedoka odgovorilo odmah, i na njihovom materinjem jeziku, i da se komunikacija obavlja na umirujuć i osjetljivi način, osoblje je trebalo biti na raspolaganju tokom cijelog boravka svjedoka. Ekspertizu su osigurali službenici za podršku SŽS-a, psiholozi i socijalni radnici, koji su svakodnevno nadgledali asistente za svjedoke u njihovom često intenzivnom radu sa ratom pogođenim osobama.

Polako ali sigurno, tokom godina, psihosocijalni koncept i usluge integrisani su u cijelo funkcionisanje SŽS-a. To je na kraju dovelo do uspostavljanja zasebne Jedinice za podršku sa sveobuhvatnim programom podrške usmjerenim ka sprečavanju, minimiziranju ili uklanjanju poteškoća i prepreka tokom tri odvojene faze iskustva svjedočenja, to jest: period prije svjedočenja, period tokom samog svjedočenja, i period nakon svjedočenja.

1.2.4 Podrška osoblju za podršku i cijena suosjećanja

Kako se broj suđenja povećavao i više svjedoka dolazilo svjedočiti u Hag, osoblje je bilo sve više izloženo ratnim iskustvima i s time povezanim bolom i patnjama mnogih žrtava i svjedoka. U Jedinici za podršku raslo je saznanje da je osoblje stalno i intenzivno izloženo ljudima koji su prošli kroz rat i njihovim pričama, i osoblju je počela biti potrebna redovna podrška i debriefing (psihološko sažimanje). Profesionalni stres u hektičnom okruženju, više paralelnih suđenja za ratne zločine svakoga dana rezultirali su u stres suosjećanja kao rezultat često intenzivne i dugotrajne izloženosti sekundarnoj traumi, koja je osoblje učinila podložnim zamoru suosjećanja.¹⁸

Fenomen sekundarnog traumatskog stresnog poremećaja (ili zamora suosjećanja) u organizacijskim strukturama počeo je dobivati više pažnje krajem 1990-tih. Izloženost pričama o traumatičnim događajima i patnjama može postepeno i nenamjerno uticati na vještine suočavanja osoblja koje je tome bilo izloženo. Pružanje podrške osoblju koje pruža vitalnu podršku ljudima koji su prošli kroz rat je ključni preduslov da bi se osigurala kvalitetne usluge svjedocima i dobrobit osoblja, i da bi se spriječili zamor suosjećanja, profesionalno sagorijevanje (burnout) i druga stanja.

SŽS je uveo program prevencije kroz psihološko obrazovanje i mehanizme socijalne podrške koji obuhvataju sastanke osoblja vezano za emocionalne posljedice rada sa traumatizovanim svjedocima i prezentacije o empatijskim vještinama i odgovorima, s naglaskom na rizike povezane s prevelikim i premalim angažovanjem. Stvorene su prilike za debriefing i potaknute aktivnosti u cilju daljnjeg jačanja tima.

¹⁵ U ranim danima, asistenti za svjedoke koji su radili direktno sa svjedocima birani su na osnovu svoje sposobnosti da govore bosanski, hrvatski, srpski i nizozemski jezik, iskustva u radu sa izbjeglicama ili drugim ne-nizozemskim državljanima, dobrih organizacijskih vještina i sposobnosti da pružaju praktičnu pomoć i podršku tokom "neobičnog" radnog vremena. U periodu odmah nakon rata sve do 2001., državljani ratom zahvaćenih zemalja bivše Jugoslavije nisu zapošljavani u SŽS-u kako bi se izbjegli mogući okidači koji bi negativno mogli uticati na interakcije između svjedoka i osoblja SŽS-a.

¹⁶ Od samog početka, Prevodilačka služba konzistentno primjenjuje jezičku politiku definiranu u predmetima Tadić i Krsmanović gdje je (na osnovu mišljenja eksperata) potvrđeno da jezičke varijante koje se govore širom bivše Jugoslavije, nekada zvane srpsko-hrvatski jezik (policentrični jezik sa standardnim varijantama), ljudi iz tog regiona svi razumiju. Da bi se pokrile sve tri varijante, Prevodilačka služba je skovala novi izraz "BHS", koji abecednim redom označava bosanski-hrvatski-srpski.

¹⁷ Jedan eksterni psihijatar angažovan je tokom otprilike dvije sedmice kako bi pružio profesionalnu podršku svjedocima i osoblju koje je radilo sa svjedocima pozvanim da svjedoče 1995.

¹⁸ Charles R. Figley skovao je izraz 'zamor suosjećanja' i počeo se zalagati za priznavanje tog profesionalnog rizika i širiti svijest o važnosti institucionalnih programa prevencije (Figley 1995).

1.3 Jedinica za podršku: integracija koncepta “savjetovanja i podrške”

Koncepti savjetovanja i podrške integrisani su u zvaničnu politiku, procedure i praksu SŽS-a kako bi se osigurala briga za žrtve i svjedoke kombinovana sa osjetljivošću i dostojanstvom, i kako bi oni dobili individualno terapijsko savjetovanje, intervencije u slučaju krize i psihosocijalnu podršku. SŽS definiše “savjetovanje i podršku” kao integrisani model usluga u vezi sa logističkim, psihosocijalnim i zaštitnim pitanjima vezanim za pojavljivanje svjedoka pred MKSJ. Koncept “savjetovanje i podrška” predstavlja tri vrste podrške: (1) *individualno savjetovanje* žrtava i svjedoka od strane službenika za podršku;¹⁹ (2) *profesionalni savjeti* za druge odjele i *savjetovanje* sa drugim odjelima unutar i van SŽS-a kako bi se osiguralo da pružene usluge odgovaraju potrebama ranjivih i traumatiziranih žrtava i svjedoka; (3) pružanje niza konkretnih praktičnih i *psihosocijalnih usluga podrške* u svim područjima rada SŽS-a.

Jedinica za podršku daje praktičnu pomoć i podršku, prilagođenu specifičnim okolnostima, s time da je primarni fokus na psihosocijalnoj dobrobiti svjedoka. Međutim, Jedinica za podršku nema resurse za pružanje dugoročne terapije i to nije dio njezinog mandata. Prilikom svjedočenja kod svjedoka može, ali ne mora doći do retraumatizacije – njihove individualne potrebe određuju koje usluge će im biti pružene. Glavni načini za pružanje psihosocijalne podrške su osnaživanje svjedokovih strategija suočavanja kao i empatija i suosjećanje sa svjedokom (o čemu se detaljnije govori u poglavlju 5).

Uočavajući da ne postoji univerzalni pristup svim svjedocima, rodno senzitivni pristup i pristup u kojem je klijent u centru pažnje, postali su ključni elementi u interakciji između SŽS-a i svjedoka, posebno kad je riječ o ranjivim svjedocima. Neke usluge podrške jasne su same po sebi, ali neke se lako mogu propustiti. Svjedočenje pred međunarodnim sudom može biti zastrašujuće, posebno kad se uzme u obzir da je to možda prvi put da se svjedok našao daleko od kuće, odvojen od porodice, i da možda po prvi put putuje u inozemstvo ili leti avionom. Svjedoci možda ne govore ni jedan drugi jezik, ili ne znaju običaje u tuđoj zemlji, a da ne govorimo o problemima koji mogu proisteci iz buđenja sjećanja na rat i traumatične događaje. Potrebe svjedoka kreću se u rasponu od dugog i intenzivnog kontakta s osobljem do kratkog telefonskog poziva SŽS-a da bi se provjerila nečija dobrobit.

Kao što mnogi svjedoci kažu, činjenica da nikada nisu svjedočili u svojoj zemlji, čak ni u vezi sa prometnim prekršajima, njima nameće dodatni teret da dobro obave taj posao, a da pri tom nemaju sličnog iskustva na koje bi se mogli osloniti. Svi ti faktori mogu povisiti nivo stresa, nesigurnosti, ovisnosti i potrebu za podrškom i pomoći svjedocima i drugima na koje odsustvo svjedoka može imati posljedice (dijete, roditelj ili osoba o kojoj se svjedok brine ili stara, poslodavac, itd.).

Misija SŽS-a je da pruži najviše moguće standarde podrške. Jedinica za podršku razvila je cijeli niz mehanizama za podršku kako bi se obezbijedila i održala dobrobit svjedoka dok su na brizi SŽS-a. SŽS je neutralan i nepristrasan odjel Sekretarijata, što mu omogućuje da zagovara u ime svjedoka i da svjedocima da priliku za lično i povjerljivo promišljanje o njihovim brigama i drugim stvarima vezanim za njihovo pojavljivanje pred sudom.

¹⁹ Službenik za podršku SŽS-a diplomirao je na polju socijalnog rada, psihologije ili drugih relevantnih studija i odgovoran je za psihološku i fizičku dobrobit žrtava i svjedoka, kao i za upravljanje Jedinicom za podršku. Za više detalja o sastavu osoblja SŽS-a vidi Dodatak I.

1.3.1 Mehanizmi podrške Službe za žrtve i svjedoke

U periodu *prije svjedočenja* SŽS informiše svjedoke o tome kako će organizovati logističke detalje njihovog boravka (vize, smještaj, prevoz, finansijska naknada, informacije o pravnom postupku, kao i pružanje individualnog savjetovanja, hitnih intervencija i usluga u kriznim situacijama). SŽS stupa u kontakt sa svjedocima prije svjedočenja kako bi identifikovao, i gdje god je to moguće, uklonio eventualne prepreke svjedočenju i smanjio posljedice svjedočenja na svjedoke. Potrebe svjedoka u ovom kontekstu su raznolike, od čuvanja djece, pomoći oko brige za bolesnog rođaka, savjetovanja oko zabrinutosti zbog boravka u nepoznatom okruženju na Tribunalu pa do brige za stoku. SŽS radi na tome da prevaziđe prepreke koje bi mogle omesti svjedoka u tome da dođe u Hag i slobodno svjedoči.

Period svjedočenja obuhvata samo putovanje i boravak u Hagu uključujući dane svjedočenja. Ključne praktične usluge i podrška, profesionalnog i ličnog karaktera, nude se dvadeset i četiri časa na dan tako što osoblje SŽS radi u smjenama kako bi osigurali da dobrobit svjedoka uvijek bude glavni prioritet. Te usluge najviših mogućih standarda obuhvataju: rješavanje praktičnih potreba svjedoka putem pružanja informacija, pomoć oko logističkih detalja, organizovanje i obezbjeđivanje odgovarajućeg bezbjednog smještaja i obroka, isplatu dnevnica, održavanje kontakta sa porodicom i prijateljima svjedoka, praćenje svjedoka do zgrade Suda po potrebi, pružanje rekreacijskih aktivnosti i prevođenja za instance kao što su doktori, psiholozi, psihijatri, itd. Osoblje SŽS-a obučeno je da pruža podršku kroz svoje prisustvo, da koristi vještine senzitivnog i adekvatnog komuniciranja, da se brine za svjedoke prije, tokom i nakon pojavljivanja pred sudom i da prati stepen uznemirenja ili potreba svjedoka, te da o tome obavijesti službenike za podršku radi eventualne intervencije.

Period poslije svjedočenja počinje kad se svjedok vrati kući. SŽS pruža dodatnu podršku putem naknadnih telefonskih poziva četiri do šest sedmica poslije svjedočenja da bi se procijenilo kako se svjedoci nose sa proteklom iskustvom svjedočenja i da li imaju otvorenih pitanja vezanih za svjedočenje ili potreba koje iziskuju dodatnu pomoć ili daljnje upućivanje. SŽS općenito funkcioniše kao važna tačka za kontakt sa svjedocima tokom svih faza njihovog procesa svjedočenja u Hagu i na području bivše Jugoslavije.

1.3.2 Proširenje programa podrške na područje bivše Jugoslavije

Putem uzgrednih kontakata sa svjedocima u regionu i povratnih informacija dobijenih od svjedoka dok borave u Hagu, SŽS je počeo da spoznaje da je važno da se ranjivi svjedoci što ranije i u više navrata kontaktiraju, a posebno oni u udaljenim krajevima. Davanje takve podrške pojačalo je osjećaj sigurnosti svjedoka i njihovu kontrolu nad situacijom i poboljšalo pripremljenost svjedoka za naporni zadatak svjedočenja pred MKSJ-om. Velika većina svjedoka (oko 70%) živi u bivšoj Jugoslaviji, što je predstavljalo izazov za osoblje SŽS-a koje je moralo putovati tamo i natrag kako bi rješavalo probleme svjedoka u periodu prije i poslije svjedočenja. U svrhu efikasnog pružanja usluga SŽS je 2002. godine osnovao Terenski ured u Sarajevu i održao više konferencija koje su doprinijele bližoj saradnji među stručnjacima iz psihosocijalnih i zdravstvenih oblasti na području bivše Jugoslavije, a u cilju poboljšanja usluga za žrtve i svjedoke.

Terenski ured u Sarajevu

Povećani broj suđenja MKSJ-a koja su paralelno tekla u Hagu (ponekad i do šest) uslovio je povećanje operativnog kapaciteta zbog broja svjedoka u regionu kojima je trebala zaštita, logistička pomoć i psihosocijalna podrška. Terenski ured u Sarajevu²⁰ ima primarnu ulogu u zadovoljavanju tih potreba, čime se proširuju i poboljšavaju usluge svjedocima u regionu, posebno onim ranjivim i osjetljivim, kako bi se poboljšala kvaliteta i dostupnost usluga SŽS-a za žrtve i svjedoke u regionu. Struktura Terenskog ureda u Sarajevu odražava strukturu SŽS-a u Hagu, kako bi se postigao konzistentan pristup u cijeloj Službi prilikom rješavanja pitanja vezanih i za podršku i za zaštitu svjedoka. Terenski ured pojačava direktniji kontakt u regionu, djeluje direktnije i dugoročnije sa lokalnim psihosocijalnim mrežama podrške i omogućava saradnju MKSJ-a i lokalnih vlasti.

²⁰ Osoblje SŽS-a u Sarajevu sastoji se od jednog službenika za podršku, jednog službenika za zaštitu i jednog asistenta za podršku. Za više detalja o sastavu osoblja SŽS vidi Dodatak I.

U 2016. godini, ključne aktivnosti podrške SŽS-a u Terenskom uredu u Sarajevu obuhvataju sljedeće:

1. Pružanje usluga savjetovanja i podrške žrtvama i svjedocima koji svjedoče putem video-konferencijske veze sa raznih lokacija na području bivše Jugoslavije. Svjedocima koji nisu u mogućnosti doputovati u Hag zbog zdravstvenih, bezbjednosnih ili drugih razloga MKSJ može odobriti svjedočenje putem video-konferencijske veze.
2. Lični sastanci sa svjedocima prije i poslije svjedočenja kako bi se procijenile njihove potrebe i odgovorilo na njihove molbe.
3. Identifikovanje i održavanje veza sa međunarodnim i nacionalnim organizacijama, nevladnim organizacijama, institucijama i lokalnim vlastima u cilju upućivanja svjedoka na relevantne službe koje im mogu pomoći onda kad to ne može MKSJ.
4. Zalaganje za podršku svjedocima, uključujući učestvovanje na konferencijama i okruglim stolovima i razmjena iskustava sa lokalnim partnerima.

Iako je potreba da se aktivnosti SŽS-a prošire na region bila očita, to se nije odvijalo željenom brzinom. Pa ipak, Terenski ured u Sarajevu je naposljetku promovisao prisustvo usluga za podršku u regionu zbog lakšeg pristupa svjedocima. Važno je napomenuti da je činjenica da nije postojao terenski ured na početku dovela do izvjesnih izazova zbog logističkih poteškoća vezanih za putovanje u i iz regiona.

Konferencije umrežavanja

Svjedocima je potrebna naknadna podrška u obliku pružanja stvarnih usluga za njihove postojeće psihosocijalne potrebe. Budući da SŽS nema potrebne resurse da zadovolji mnoštvo potreba svjedoka u periodu nakon svjedočenja, oslanja se na uspostavljene odnose sa nizom organizacija u regionu kako bi se oni kojima je to potrebno uputili na relevantne davaoce usluga. Uz pomoć finansijskih sredstava Evropske komisije odobrenih 2004. godine, SŽS je organizovao više konferencija u Hagu²¹ kako bi se ojačali postojeći odnosi i mreža za upućivanje sa stručnjacima iz psihosocijalnih i zdravstvenih djelatnosti iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, Hrvatske, Kosova,²² i Makedonije. Te konferencije zamišljene su bile da se stručnjaci iz psiho-socijalnih i zdravstvenih djelatnosti (psihijatre, liječnike, psihologe i socijalne radnike iz javnog i privatnog sektora) bolje upoznaju s ulogom i funkcijom SŽS MKSJ-a. Te inicijative pomogle su SŽS-u da stvori mrežu stručnjaka iz psihosocijalne i zdravstvene djelatnosti, koji su upoznati sa radom MKSJ-a i njegovim svjedocima. Terenski ured u Sarajevu je uputio više svjedoka na daljnju pomoć putem tih kanala i nastavlja svoje napore da održi i proširi ovu mrežu za upućivanje u regionu.

1.3.3 Program praćenja nakon svjedočenja

Član 34 Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ-a doveo je do toga da je SŽS proširio svoje usluge na period poslije svjedočenja. Na početku su te usluge pružane svjedocima od slučaja do slučaja, no 2009. godine SŽS je intenzivirao svoje napore da usvoji sveobuhvatniji pristup ocjenjivanju dobrobiti svjedoka poslije svjedočenja. To je rezultiralo internim Smjernicama za Program praćenja nakon svjedočenja koje predviđaju sljedeće usluge:

1. **Redovni naknadni telefonski pozivi:** Od 2009. nadalje, SŽS kontaktira svakog svjedoka koji je svjedočio pred MKSJ-om četiri do šest tjedana nakon povratka kući. Svrha ovog poziva je da se svjedoku omogući zatvaranje (*closure*), da se procijeni dobrobit svjedoka i da se izrazi zahvalnost za njegov doprinos pravdi. U prošlosti je nekoliko puta (2000., 2002., 2004. i 2006.) bilo inicijativa da se redovne usluge u periodu poslije svjedočenja integrišu u program za podršku SŽS-a.
2. **Direktne posjete/kontakti:** Kućna posjeta svjedoku ili susret na bilo kojem drugom dogovorenom mjestu, ima za svrhu da SŽS procijeni trenutnu situaciju i potrebe svjedoka po njegovom povratku kući iz Haga ili sa lokacije video-konferencijske veze.
3. **Upućivanje nevladinim organizacijama, institucijama i zagovaranje potreba svjedoka.** Svrha upućivanja svjedoka nevladinoj organizaciji i/ili drugim institucijama je da se pruži pomoć koja svjedoku treba, a koju mu MKSJ ne može pružiti. Svjedoci koji žive u post-konfliktnom društvu mogu imati mnoštvo potreba koje se mogu zadovoljiti samo ponovnom izgradnjom sigurnih i ekonomski bezbjednih državnih struktura. Takve se potrebe nikada neće moći zadovoljiti samo

²¹ Vidi http://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/balkan_040616_bcs.pdf

²² U cijelom ovom izvještaju ovo ime koristi se bez prejudiciranja statusa Kosova, u skladu sa rezolucijom 1244 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o deklaraciji nezavisnosti Kosova. Izvještaji Međunarodnog suda pravde, 2010, Savjetodavno mišljenje od 22. jula 2010.

resursima MKSJ-a. Budući da ne postoji nikakav program restitucija ili naknada, kao ni konkretni budžet za obezbjeđivanje nužnih potreba, (npr. stambene potrebe, hrana, obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita, itd.), SŽS je nužno ograničen na pregovore i poticanje drugih, vanjskih izvora za pružanje takvih usluga ranjivim svjedocima.

4. **Vanredna pomoć:** Vanredna pomoć primarno se koristi za naknadu troškova za nabavku odjeće prije nego što se svjedoci pojave pred sudom, pomoć u periodu poslije svjedočenja, zdravstvenu pomoć (liječenje) i/ili vanrednu pomoć za zadovoljavanje neposrednih potreba koje proizlaze iz njihovog svjedočenja.
5. **Naknada za izuzetne gubitke:** Pored standardne naknade koju dobivaju svi svjedoci, u nekim specifičnim slučajevima, popraćenim dodatnom dokumentacijom, svjedoci mogu dobiti naknadu za izuzetne gubitke kako bi se pokrili ti gubici uzrokovani svjedočenjem. To mogu biti gubici koji ozbiljno ugrožavaju egzistenciju i koje je svjedok imao ili će ih tek imati, a koji su rezultat svjedočenja pred MKSJ-om.

Jedno od pitanja često postavljenih SŽS-u je i pitanje kako se svjedoci nose sa svjedočenjem i koliko dobro funkcionišu nakon svjedočenja. Da li svjedocima treba pomoć i podrška SŽS-a odmah po završetku? Ili šest ili više mjeseci kasnije? Jedinu način da se razumiju takva pitanja je putem redovnih kontakata sa svjedocima nakon svjedočenja .

1.4 Izazovi Službe za žrtve i svjedoke

1.4.1 Sredstva

Bez obzira da li je svjedoke pozvalo Tužilaštvo , Odbrana ili Vijeće, “savjetovanje i podrška” SŽS-a zamišljeni su da svjedocima omoguće da svjedoče što je moguće slobodnije, bez psihičkih, emocionalnih i fizičkih poteškoća. Da bi očuvao svoju nepristrasnost i obezbijedio kvalitetan i transparentan rad, SŽS je razvio niz zvaničnih procedura zasnovanih na stalno procjenjivanje potreba svjedoka. SŽS je uvijek nastojao da svoje procedure razvija prema potrebi. Na primjer, na početku žene nisu bile sklone svjedočiti jer su se morale brinuti za malodobnu djecu. SŽS je zato razvio proceduru kako bi se to riješilo i tražio resurse da zadovolji tu potrebu.

Nakon konceptualizacije usluga SŽS-a, jedan od sljedećih velikih izazova Jedinice za podršku bio je obezbjeđivanje odgovarajuće kadrovske popune u Hagu, a kasnije i u Terenskom uredu u Sarajevu. Na početku su neka radna mjesta unutar SŽS-a finansirana od strane vanjskih donatora i tek nakon više godina debate i lobiranja ona su uključena u redovan budžet MKSJ-a.²³ Neprestana nesigurnost oko finansiranja i odgovarajuće kadrovske popune ugrozila je kontinuirano pružanje usluga te negativno uticala na moral osoblja.

1.4.2 Upravljanje očekivanjima

Još od osnivanja MKSJ-a traje diskusija o njegovim odgovornostima, uključujući i vrstu i nivo usluga koje se pružaju žrtvama i svjedocima. Sve usluge koje pruža SŽS su direktno vezane za proces svjedočenja i svjedoci koji se pojavljuju pred MKSJ-om mogu imati različita očekivanja o tome šta Tribunal za njih može da uradi. U nekim slučajevima ta očekivanja idu i dalje od mandata SŽS-a. SŽS ne može stvoriti ovisnost svjedoka o MKSJ-u i ulaže napore kako bi se svjedoci u cijelosti reintegrirali u svoje zajednice što je prije moguće.

Uloga SŽS-a ograničena je na organizovanje pojavljivanja svih svjedoka pred sudom. Za razliku od Međunarodnog krivičnog suda na MKSJ-u ne postoji fond za žrtve.²⁴ Pravilo 106 Pravidnika o postupku i dokazima MKSJ-a²⁵ predviđa da žrtve mogu tražiti naknadu štete pred nacionalnim sudovima u bivšoj

²³ Od oktobra 1995. do januara 1999. petero asistenata za svjedoke čiji je zadatak bio dvadesetčetveročasovno pružanje usluga svjedocima u Hagu finansirani su od strane Evropske unije putem dotacije Rehabilitacijskog i istraživačkog centra za žrtve mučenja u Danskoj. U januaru 1999. asistenti za svjedoke uključeni su u redovni budžet UN-a. Od 2002. do 2004. SŽS komponentu u Terenskom uredu u Sarajevu finansirale su kanadska i britanska vlada. Od januara 2005. Terenski ured u Sarajevu je uključen u redovni budžet UN-a. Za više detalja o sastavu osoblja SŽS-a vidi Dodatak I.

²⁴ Međunarodni krivični sud je 2002. godine osnovao Fond za žrtve u skladu sa članom 79 Rimskog statuta.

Vidi takođe <http://www.trustfundforvictims.org/>

²⁵ Vidi http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_bcs.pdf pravilo 106 Naknada štete žrtvama

Jugoslaviji od osoba osuđenih na Tribunalu. Žrtve nemaju pravne mogućnosti da pred MKSJ-om podižu tužbe za restituciju ili kompenzaciju.

U postkonfliktnim zemljama gdje socijalne, zdravstvene i druge usluge nisu odmah u cijelosti funkcionalne ili nisu dostupne, ili gdje svjedoci nemaju povjerenja u lokalne vlasti, oslanjanje na lokalne institucije za pružanje pomoći je problematično. Zato ne iznenađuje da svjedoci ponekad pogrešno vjeruju da MKSJ kao jedna međunarodna institucija može pomoći rješavanju njihovih zahtjeva upućenih lokalnim institucijama, te preporučiti ili čak prisiliti lokalne vlasti da pozitivno odgovore na njihov zahtjev i smanje vrijeme potrebno da se problem riješi.

Mnogi kontakti SŽS-a sa svjedocima prije i poslije svjedočenja ukazuju na to da postoji trajna pogrešna predstava o MKSJ-u i njegovoj ulozi u procesu donošenja odluka lokalnih vlasti. Takve pogrešne predstave teško je promijeniti, što je rezultiralo dubokim razočaranjem kod mnogih svjedoka MKSJ-a. Zato svjedoci trebaju dobiti blagovremene i tačne informacije o mandatu i ulozi SŽS-a i Tribunalu, uključujući pravila i procedure o kompenzacijama, kako bi se na pravi način reagiralo na očekivanja svjedoka i spriječila razočarenja.

Sažetak

Podrška svjedoka igra ključnu ulogu u odvijanju postupka pred MKSJ-om. Iz pionirskog rada SŽS-a proizašli su kritični uvidi u podršku svjedoka i uspostavljene praktične procedure. Među poukama proizašlim iz razvoja MKSJ-a nalazi se sljedeće.

Prvo, pružanje blagovremenih i konzistentnih informacija o ulozi svjedoka, zaduženjima SŽS-a, i radu MKSJ-a nužno je da bi se svjedoci uspješno pripremili za cijelo iskustvo svjedočenja i da bi se kontrolisala očekivanja svjedoka o tom procesu. Drugo, kratkoročne i dugoročne aktivnosti programa praćenja moraju biti standardizovane i ugrađene u period poslije svjedočenja kako bi se razvilo bolje razumijevanje briga i potreba svjedoka. Treće, da bi se žrtvama i svjedocima pružila odgovarajuća njega i pomoć, u ranoj fazi treba osigurati interna sredstva kako bi se obezbijedio odgovarajući broj kvalifikovanog osoblja koje žrtvama i svjedocima može pružiti visoki nivo podrške u sjedištu MKSJ-a i, što je najvažnije, na terenu gdje prebiva velika većina svjedoka. Ograničeni kadrovski resursi stvaraju nesigurnost u vezi sa programskim uslugama, ugrožavaju zadovoljavanje potreba svjedoka, ometaju efikasno i efektivno pružanje usluga i imaju negativan uticaj na zapošljavanje i zadržavanje visokokvalifikovanog osoblja. Četvrto, obezbjeđivanje nužne podrške osoblju koje radi sa osobama pogođenim ratom potrebno je da bi se obezbijedila kvaliteta pruženih usluga. Organizacijska politika treba da uključi programe profesionalnog razvoja koji takođe obuhvataju metode samozaštite mentalnog zdravlja osoblja.

Poglavlje 2 – Pilot-studija: pozadina i metodologija istraživanja

Ova pilot-studija koncipirana je da se bolje shvati uticaj svjedočenja na svjedoke. Ovo poglavlje opisuje glavne ciljeve pilot-studije i pruža uvid u način na koji je istraživanje zamišljeno. Ovdje se govori o metodu uzorkovanja, prikupljanja učesnika i procesa prikupljanja podataka.

2.1 Ciljevi

SŽS i UNT su zamislili ovu pilot-studiju kako bi se stekao bolji uvid u to kako svjedoci vide kratkoročne i dugoročne posljedice njihovog svjedočenja pred MKSJ-om, i definisali su njezina tri glavna cilja na sljedeći način:

1. ***Pružiti sveobuhvatnu analizu efekata na svjedoke koji proističu iz učešća u krivičnim predmetima pred MKSJ.***

Ovaj projekt doprinosi istraživanjima koja ispituju uticaj svjedočenja na svjedoke koji se pojavljuju pred međunarodnim i nacionalnim sudovima za ratne zločine. Intervjui sa žrtvama i svjedocima otkrivaju da učestvovanje u pravosudnom procesu može doprinijeti procesu psihološkog oporavka i/ili ga pogoršati kod onih koji su preživjeli nasilje. Nekoliko postojećih studija preporučuju daljnja istraživanja o dugoročnim posljedicama svjedočenja, sa naglaskom na dobrobit žrtava i svjedoka, kako bi se poslije suđenja mogla pružiti adekvatna pomoć (Stover 2005, 2014; Horn et al. 2009, 2011; Henry 2009; O’Connell 2005; Mendeloff 2009; Stepakoff 2014, 2015).

2. ***Procijeniti potrebe svjedoka.***

Informacije dobijene pilot-studijom omogućit će SŽS-u da procijeni potrebe svjedoka u periodu nakon suđenja i da pomogne u identifikovanju odgovarajućih koraka, uključujući upućivanje državnim službama i nevladinim organizacijama koje funkcionišu u regionu.

3. ***Doprinijeti baštini MKSJ-a pružanjem korisnih informacija i smjernica za buduće strukture za podršku svjedoka.***

Zaključci i preporuke dobijeni iz ove pilot-studije bit će prva sveobuhvatna analiza efekata i posljedica koje proističu iz učestvovanja svjedoka u međunarodnom krivičnom postupku, i na taj način će doprinijeti baštini MKSJ-a i pomoći u razvoju najbolje prakse na drugim međunarodnim i nacionalnim sudovima za ratne zločine.

Ciljevi ove studije su inovativni na više načina. Ni jedna studija do danas nije koristila sistematski i naučno utemeljen proces uzorkovanja tako velike populacije da bi ispitala dugoročni učinak procesa svjedočenja o ratnim zločinima na svjedoke. Činjenica da se obučeno i iskusno osoblje SŽS-a angažovalo u istraživanju i da su oni obavili intervju omogućilo je da su uključeni i svjedoci koji bi inače bili izuzeti, kao što su žrtve seksualnog nasilja kojima tokom procesa intervjuiranja može biti potrebna specijalna pažnja (Sharratt 2011) i svjedoci koji su imali proceduralne zaštitne mjere u sudnici tokom jednog ili više svjedočenja i čiji identitet ne može biti poznat javnosti (Kravetz 2013). Naposljetku, ova studija je sveobuhvatnija od prethodnih istraživanja o svjedočenju pred MKSJ-om jer obuhvata svjedoke koje su pozvale sve tri strane, to jest Tužilaštvo, Odbrana i Vijeća (Stover 2005).

2.2 Proces koncipiranja istraživanja

2.2.1 Raniji podaci i istraživanja

Godine 2009. SŽS je kroz uskuge praćenja svjedoka inicirao sasvim anonimnu anketu koja se daje svim svjedocima nakon što svjedoče, a prije nego što napuste Hag. Taj upitnik, iako ograničenog opsega i samo za internu upotrebu unutar SŽS-a, koristi više indikatora da bi se od svjedoka saznala njihova iskustva u vezi sa cjelokupnom logističkom i psihosocijalnom podrškom koju im je pružio SŽS. Podaci u tom upitniku odnose se na zadovoljstvo svjedoka sa različitim uslugama SŽS-a, odnosno logistikom, psihosocijalnom podrškom i zaštitom. Zbog činjenice da se taj upitnik provodi anonimno (kako bi se svjedocima obezbijedila povjerljivost), nije moguće ustanoviti koliko je dugo neki ispitanik svjedočio, da li su svjedočili u jednom ili više suđenja, pa čak niti u kojem suđenju su svjedočili. Ti faktori ograničavaju korisnost takvih anonimnih upitnika.

Postoje druge relevantne prethodne studije o svjedocima MKSJ-a. Prvo, Stover (2005) je intervjuisao 87 svjedoka Tužilaštva MKSJ-a, kao i osoblje i ostale saradnike MKSJ-a, i to kroz jedan strukturirani proces intervjuisanja. Iako su svjedoci govorili uglavnom pozitivno o svom iskustvu, ta je studija ukazala na kritike procesa svjedočenja. Drugo, Stover (2014) je putem upitnika ispitao žrtve-svjedoke koji se pojavljuju pred Međunarodnim krivičnim sudom, i to prije svjedočenja (n=104); nedugo nakon svjedočenja (n=109); i šest do dvanaest mjeseci nakon svjedočenja (n=32). Ustanovio je da je proces svjedočenja sveukupno gledano pozitivan, te da su žene bile malo pozitivnije od muškaraca. Međutim, žene su se osjećale nesigurnijim od muškaraca u periodu nakon suđenja i manje su bile sklone mišljenju da je njihovo svjedočenje doprinijelo istini ili pravdi.

Možda najvažnije istraživanje dolazi iz obilja informacija dobijenih iz dubinskih intervjua provedenih na Specijalnom sudu za Sierra Leone. Svjedoci će biti skloniji da svoje iskustvo smatraju pozitivnim ako smatraju (1) da ih sudsko osoblje poštuje, i (2) ako smatraju da je njihovo unakrsno ispitivanje bilo pozitivno iskustvo (Horn et al. 2009, 2011). Svjedoci imaju i javne i lične razloge za svjedočenje (Stepakoff et al. 2014, 2015). Javni razlozi najčešće uključuju doprinos “opštem znanju o ratu”, želju za “retributivnom pravdom”, i kao dio “moralne dužnosti prema drugim žrtvama”. Drugi lični razlozi za svjedočenje uključuju “dobiti priliku da ispričam svoju priču”, “imati priliku da govorim o teškim/bolnim iskustvima, prekinuti tišinu”, i “dobiti priliku da me se čuje, i osjećaj da mi se vjeruje/da me se razumije.” Naposljetku, ista ta studija utvrdila je da u prosjeku četiri petine svjedoka opisuje posljedice svog svjedočenja kao primarno pozitivne (u poređenju sa negativnim i neutralnim) i ustanovila postojanje više od trostruko više pozitivnih od negativnih posljedica.

Nalazi Stovera (2005) i Horn et al. (2009, 2011) pružili su kontekstualne informacije za relevantna pitanja istražena u fokus-grupama i u koncipiranju upitnika ove pilot-studije.

2.2.2 Fokus-grupe i upitnik

Prije nego što je sastavljen instrument istraživanja, svo osoblje tada zaposleno u SŽS-u učestvovalo je u radu više fokus-grupa kako bi se stekao uvid u rad sa svjedocima MKSJ-a i relevantnim brigama svjedoka tokom vremena. Šesnaest video konferencija i sastanaka fokus-grupa (u trajanju između jedan i po i tri sata) održano je između SŽS-a u Hagu, SŽS-a u Terenskom uredu u Sarajevu i UNT-a u Dentonu u Teksasu, kako bi se upitnik koncipirao tokom 2012. godine. Ta ekipa obuhvatala je devetnaest pripadnika osoblja SŽS-a u Hagu, troje u Terenskom uredu u Sarajevu, i sedmero profesora i postdiplomskih studenata sa Fakulteta za političke nauke i Fakulteta za psihologiju, uglavnom specijalista za traumu. SŽS i UNT su razvili protokole za provođenje intervjua, kontaktiranje i informiranje svjedoka, i bezbjednost na osnovu najbolje prakse terenskih istraživanja i dosadašnjeg iskustva MKSJ-a.

Godina provedena na razvoju upitnika pomogla je da se ostvare redovni kontakti među relevantnim kancelarijama. Po završetku rada fokus-grupa, SŽS i UNT su započeli sa sedmičnim sastancima u drugom dijelu 2012. kako bi pregledali otprilike 75 stranica predloženih pitanja za upitnik. Predviđeno vrijeme za trajanje intervjua bilo je otprilike 75-120 minuta kako bi se zamor svjedoka sveo na minimum. Svi kontakti među relevantnim uredima odvijali su se putem sigurne video-konferencijske veze, skype-a i email-a.

Upitnik se sastoji od 32 stranice i sadrži 149 pitanja s višestrukim odgovorima kao i 37 potpitanja i 31 priliku da svjedoci upišu svoje kratke odgovore na pitanja. Svim pitanjima nastoji se steći bolje razumijevanje kratkoročnog i dugoročnog uticaja na dobrobit svjedoka. Upitnik u pet segmenata analizira: (1) okolnosti iz kojih dolazi svjedok i razloge za svjedočenje (28 pitanja sa dva potpitanja); (2) društveno-ekonomski uticaj na svjedoke (osam pitanja sa sedam potpitanja); (3) bezbjednosne probleme svjedoka (deset pitanja sa 21 potpitanjem); (4) fizičko i psihičko zdravlje i dobrobit svjedoka (82 pitanja sa tri potpitanja); i (5) svjedokovo viđenje pravde i nasljeđa MKSJ-a (21 pitanje sa četiri potpitanja). U šestom segmentu postavljena su tri otvorena pitanja. Odgovore na ta pitanja su intervjueri snimili kao zvučni zapis nakon popunjavanja upitnika. Taj segment svjedocima daje priliku da slobodnije uđu u detalje o brigama ili problemima o procesu svjedočenja, da daju savjete svjedocima u budućim suđenjima za ratne zločine, kao i da pruže povratne informacije MKSJ-u o tome šta bi oni promijenili u suđenjima ili procesu svjedočenja.

2.2.3 Odbor za institucionalni nadzor i prijevod

Od samog začetka projekta, UNT se konsultovao i na kraju dobio odobrenje Odbora za institucionalni nadzor da bi se obezbijedilo da istraživanje poštuje nacionalne i međunarodne standarde.²⁶ Upitnik i sve instrumente potrebne za njezino provođenje SŽS je predao u prvoj polovici 2013. godine Prevodilačkoj službi MKSJ-a kako bi se dobio službeni prijevod na BHS, a Prevodilačka služba je prevela i albansku verziju u novembru 2014. SŽS u Hagu i Sarajevu, Prevodilačka služba i UNT nezavisno su pregledali sve dijelove upitnika kako bi obezbijedili da su njegov jezik, terminologija i mjerna struktura podešeni tako da se iskustva svjedoka prikazuju onako kako su proizašla iz fokus-grupe. SŽS i UNT koncipirali su sav jezik i izraze u upitniku, protokolima i obrascu za informirani pristanak, tako da ih može pročitati i razumjeti osoba sa najmanje osnovnoškolskim obrazovanjem.

2.3 Učesnici i proces odabira

2.3.1 Podaci SŽS-a o svjedocima

SŽS održava bazu podataka za svoje svakodnevne operacije koja sadrži informacije o svim licima kojima SŽS pruža usluge i u kojoj se bilježe kontakti između SŽS-a i svjedoka. Ta baza podataka SŽS-a povezana je sa drugim sistemima pohrane podataka o svjedocima MKSJ-a koji sadrže važne informacije o svjedocima, a koje dolaze iz sudskih odluka (kao što su zaštitne mjere, subpoene, nalozi za bezbjedan prolaz itd.). Prema tome, baza podataka SŽS-a predstavlja bogatu riznicu podataka o svjedocima. Za svrhe ove pilot-studije SŽS se poslužio svojom bazom podataka kako bi stvorio jedan anonimizirani popis varijabli svjedoka, što je UNT-u omogućilo da razvije proces filtriranja kojim se skup potencijalnih ispitanika može identifikovati brojevima, a ne njihovim stvarnim identitetima. Od toga su zatim napravljeni popisi uzoraka osoba potencijalno podesnih za istraživanje iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Kosova. Isključene su osobe koje pružaju podršku svjedocima ili o kojima se svjedoci brinu ili staraju (porodica, prijatelji), koje prate svjedoke a same ne svjedoče, iako SŽS čuva interakcije sa njima u bazi podataka. Vještaci (kao što su oni sa znanjem o vojnim operacijama, sudskoj medicini, demografiji i drugim temama) nisu uključeni, jer je fokus bio na svjedocima o činjenicama. Oni koji žive van bivše Jugoslavije nisu uključeni zbog logističkih ograničenja. Svjedoci koji svjedoče ili su na popisu svjedoka u četiri suđenja koja su bila u toku u vrijeme pilot-studije nisu uključeni zbog zabrinutosti o uticaju na proces suđenja. To su bila suđenja Ratku Mladiću, Radovanu Karadžiću, Vojislavu Šešelju i Goranu Hadžiću. Naposlijetku, oni koji su svjedočili između 1995. i 1998. godine su isključeni, jer njihovi podaci za kontakt nisu poznati SŽS-u budući da su tokom tog perioda kontakti išli preko lokalnih vlasti i MKSJ ih ne posjeduje.

²⁶ Odbor za institucionalni nadzor 13200-R15 odobren u martu 2013. a obnavlja se svake godine. Trenutno važeći od aprila 2015. do maja 2016. čuva se u Univerzitetu sjevernog Teksasa zajedno sa certifikatima o završenoj obuci za rad s ljudskim subjektima Nacionalnog instituta za društvene znanosti (SAD) za svo osoblje SŽS-a i UNT-a.

2.3.2 Uzorkovanje i odabir podesnih učesnika

SŽS i UNT odabrali su podesne učesnike istraživanja iz baze podataka SŽS-a putem stratificiranog procesa kvotnog uzorkovanja kako bi se dobio reprezentativni uzorak ključnih konstitutivnih elemenata. Uzorkovanje se zasniva na osobama koje su: (1) svjedočile osobno (*viva voce*) na barem jednom suđenju kao “svjedok o činjenicama” za Tužilaštvo, Odbranu i/ili Vijeća; (2) trenutno žive u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji ili Kosovu i odgovaraju uslovima za učešće u istraživanju (koji su pobliže objašnjeni dolje).²⁷ Uzorkovanje je obuhvatilo svjedoke iz svih predmeta u kojima je završeno suđenje, uključujući svjedoke iz predmeta u fazi žalbe.

Istraživači UNT-a su saradivali sa SŽS-om kako bi se postiglo da, imajući u vidu vrstu svjedoka koje se željelo intervjuirati (svjedoci o činjenicama koji žive u regionu, a koji nisu svjedočili u tekućim suđenjima u vrijeme uzorkovanja), UNT dostavi SŽS-u slučajno odabrane uzorke podataka, ali da to proizvede populaciju za istraživanje koja blisko odražava sveukupne karakteristike cijele ciljane populacije svjedoka iz bivše Jugoslavije. UNT je generisao nasumične identifikacijske brojeve svjedoka kako bi se obezbijedilo da uzorak bude slučajan, ali je dopunio taj proces kako bi se postiglo da se intervjuira odgovarajući broj lica iz svake od tri glavne nacionalne grupe, svjedoka Odbrane, Tužilaštva i Vijeća, kao i žena, i to tako da njihov udio u uzorku bude dovoljan za dublju analizu. UNT je redovno SŽS-u slao popise identifikacijskih brojeva svjedoka dok je SŽS radio na uspostavljanju kontakta sa svjedocima. Taj se proces nastavio tokom cijelog procesa istraživanja kako bi se obezbijedilo da karakteristike uzorka pilot-studije odgovaraju sveukupnim karakteristikama svih svjedoka u bazama podataka MKSJ-a.

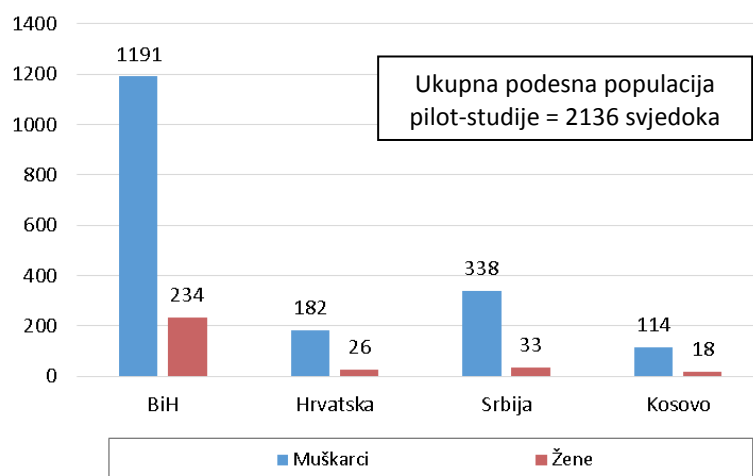
Ova studija fokusirana je na opštu populaciju svjedoka, a ne na elitu, visoke zvaničnike niti osoblje MKSJ-a koje je svjedočilo. Pilot-studija takođe je nastojala zaštititi ranjive svjedoke kao i one koji bi bili izloženi potencijalnom riziku zbog učešća u istraživanju. Prema tome, kad je riječ o podesnosti za uključivanje u istraživanje, SŽS i UNT takođe su uzeli u obzir sljedeće faktore. Svjedoci su bili podesni za učešće u istraživanju ako su svjedočili 1999.²⁸ ili kasnije i ako su se fizički pojavili pred MKSJ-om ili svjedočili putem video-konferencijske veze sa udaljene lokacije u barem jednom suđenju. Svjedoci *nisu* bili podesni ako su: (1) bili optuženi ili osuđeni za zločine (optuženi u predmetima pred MKSJ-om); (2) bili političari višeg nivoa ili drugi visoki zvaničnici; (3) bili sadašnje ili ranije osoblje MKSJ-a; (4) imali problema sa bezbjednošću, neriješena pravna pitanja, ili ako je postojala briga vezana za dobrobit svjedoka (tekući problemi sa fizičkim ili psihičkim zdravljem). Takvo izuzeće bilo je rezultat holističke analize individualnih slučajeva koju je provelo osoblje SŽS-a. SŽS se takođe konsultovao sa Jedinicom za zaštitu kako bi pribavio njihovu dozvolu da se kontaktiraju razmatrani svjedoci. Ukupno je zbog gorenavedenih razloga izuzet 61 svjedok.

U 2014. godini ukupan broj podesnih svjedoka u regionu bio je 2136 (vidi sliku 2.1). Obezbeđivanje adekvatne zastupljenosti polova bilo je od kritične važnosti da bi u podacima bio zastupljen dovoljan broj svjedokinja. Zastupljenost podesnih svjedokinja u regionu kreće se od manje od 9% u Srbiji do više od 16% u Bosni i Hercegovini. UNT je SŽS-u dostavio popise uzoraka na osnovu ciljeva studije od 80% muških i 20% ženskih ispitanika. Žene su zastupljenije u uzorku, jer je broj podesnih žena u ukupnoj populaciji niži (otprilike 13% *svih* svjedoka MKSJ-a) i zbog zabrinutosti izraženih na sastancima fokus-grupe da bi žene mogle biti manje sklone da učestvuju u pilot-studiji. Budući da je broj svjedokinja u Hrvatskoj, Kosovu i Srbiji mali, UNT je u uzorak uključio svaku dostupnu svjedokinju iz tih krajeva. To nije bio slučaj u Bosni i Hercegovini, što se vidi iz slike 2.1.

²⁷ Odluka SŽS-a da se odaberu Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija i Kosovo zasnovana je na potrebi da se: (a) direktno procijeni uticaj svjedočenja na one koji i dalje žive u regionima koji su bili zahvaćeni balkanskim ratovima; (b) ograniče troškovi projekta; i najvažnije; (c) obezbijedi da obučeno osoblje SŽS-a bude sa svjedocima tokom intervjua u slučaju da iskrsnu problemi u vezi sa ranjivosti svjedoka, bijesom, okidačima post-traumatskog stresa, itd. Pristvo kvalifikovanog osoblja potrebno je da bi se mogla pružiti adekvatna podrška, te svjedoci dalje uputiti na druge instance u slučaju potrebe.

²⁸ Prije 1999. sve informacije o svjedocima čuvala su državne i lokalne vlasti u bivšoj Jugoslaviji. Zato su svi podaci o adresama ili kontakt informacije nedostupni MKSJ-u osim ako svjedok nije svjedočio i na nekom od kasnijih suđenja.

Slika 2.1 – Rod po geografskom području

2.3.3 Rekrutacija učesnika

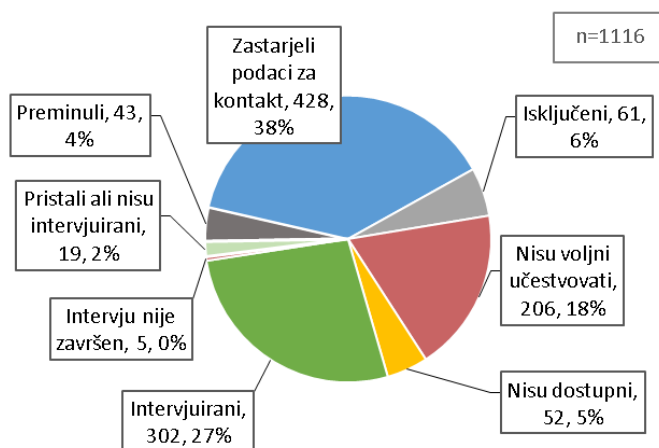
Budući da je SŽS čuvar informacija o svjedocima MKSJ-a, osoblje SŽS-a stupilo je u kontakt sa svjedocima, razgovaralo sa njima i prikupilo podatke potrebne za ovaj projekt. Osoblje SŽS-a prošlo je kroz obuku o prezentovanju informacija o pilot-studiji na bezbjedan i osjetljiv način žrtvama svjedocima koji možda nisu imali kontakta sa MKSJ već godinama. SŽS je pripremio operativne smjernice i organizovao video-konferencije sa koordinatorom projekta u SFO-u, što je rezultovalo 'Skriptom za regrutaciju učesnika', 'Operativnim instrukcijama' za praćenje podataka, i protokolima za upućivanje, odgovaranje na pitanja i razmjenu informacija.

Nakon početnog telefonskog poziva SŽS-a svjedoku u kojem su objašnjeni ciljevi istraživanja (slijedeći protokol da bi se zaštitili bezbjednost i povjerljivost svjedoka), SŽS bi ponekad nazvao još jedanput u slučaju da je svjedoku trebalo vremena da razmisli o učešću u pilot-studiji ili se htio posavjetovati sa drugima. Kad bi svjedok potvrdio svoje učešće, SŽS bi organizovao susret na lokaciji na kojoj se svjedok osjeća udobno i sigurno. Svjedoci su mogli u bilo kojem trenutku odbiti sudjelovanje u studiji, uključujući i po dolasku na mjesto održavanja intervjua, pa čak i nakon početka intervjua.²⁹

²⁹ Petero svjedoka odbilo je intervjua po dolasku na dogovoreno mjesto i prije početka intervjua. Intervju sa jednim svjedokom prekinut je nakon dvadeset minuta zbog zabrinutosti osoblja SŽS-a o ranjivosti tog svjedoka, te mu je izručen material za dalju pomoć i pružena je naknadna podrška. Dva svjedoka odbili su završiti intervjua zbog razočaranja MKSJ-om. Dva svjedoka nisu htjeli potpisati obrazac o informisanom pristanku prije početka intervjua pa stoga prema pravilima Odbora za institucionalni nadzor nisu mogli biti intervjuirani. Pored toga, SŽS i UNT nisu u finalnu analizu uključili podatke dva svjedoka jer su oni neočekivano pozvani da svjedoče u jednom od suđenja koja su bila u toku u vrijeme ove studije. Vidi Dodatak II za sveukupnu sliku procesa prikupljanja učesnika.

SŽS je prve razgovore za regrutaciju učesnika proveo u julu 2013. putem osoblja u Hagu i Sarajevu. Od marta do decembra 2014. četrnaestero pripadnika SŽS-a u Hagu svakodnevno su obavljali telefonske razgovore regrutacije. Da bi se došlo do grupe od 300 svjedoka, osoblje SŽS-a kontaktiralo je otprilike 1100 do 1200 podesnih svjedoka tražeći njihovo sudjelovanje. Slika 2.2 pokazuje ishod poziva regrutacije učesnika.

Slika 2.2 – Ishod procesa regrutacije učesnika³⁰

Budući da i sami telefonski pozivi MKSJ-a mogu izazvati izvjesnu uznemirenost kod svjedoka koji možda već godinama nisu imali kontakta sa MKSJ-om, bilo je nužno na odgovarajući način ih umiriti. Koristeći postojeće protokole MKSJ-a za kontaktiranje svjedoka, osoblje SŽS-a odmah je svjedocima pružilo uvjerenja da razlog kontakta SŽS-a nema veze sa pojavljivanjem pred sudom, nego da se radi o neobaveznom učešću u studiji. Već od prvih razgovora za regrutaciju učesnika postalo je jasno da svjedoci imaju niz raznih pitanja, neriješenih potreba, sugestija i komentara (i pozitivnih i negativnih) vezanih za MKSJ. U svojim kontaktima sa svjedocima osoblje se našlo suočeno sa raznim vrstama pitanja koje je trebalo riješiti. UNT i SŽS održavali su redovne sastanke kako bi se ta pitanja riješila i ustanovio najbolji način procesiranja, čuvanja i dijeljenja podataka. To je bilo važno za intervjuerke SŽS-a koje će sljedeće stupiti u kontakt sa svjedocima kako bi zakazale intervju.

Glavni izazovi u pozivima za regrutaciju učesnika bili su vezani za dostupnost svjedoka. Sa otprilike 38,4% svjedoka nije se moglo stupiti u kontakt zbog zastarjelih podataka o kontaktu, a na još 4,7% poziva nitko nije odgovorio čak ni nakon više pokušaja da se stupa u kontakt. Tako visoki postotak neuspjeha nije iznenađujući imajući u vidu da su posljednje kontakt informacije mogle biti stare i 15 godina. Svjedoci su se možda preselili ili su se njihovi telefonski brojevi promijenili tokom godina. Nažalost, otprilike 4% svjedoka u međuvremenu je preminulo, odnosno njih 43.

Da bi stupio u kontakt sa što je moguće više svjedoka, SŽS je na više načina pokušao pribaviti ažurirane kontakt informacije. SŽS je provjerio sve dostupne javne izvore informacija za svjedoke bez zaštitnih mjera u sudnici. Za svjedoke sa zaštitnim mjerama u sudnici provjeravanje svih izvora koji nisu interni nije bilo dozvoljeno zbog očuvanja njihove sigurnosti. Nedostupni³¹ svjedoci pozvani su još jednom nešto kasnije i na taj način dobijeno je još nekoliko učesnika. Pored toga, za svjedoke Tužilaštva SŽS je tražio od Tužilaštva da provjeri svoju dokumentaciju kako bi se pronašle ažurirane kontakt informacije. To nije bilo moguće za svjedoke Odbrane jer ekipe odbrane se rasformiraju po završetku suđenja.³²

Kao što je gore pomenuto, nekim svjedocima je trebalo nekoliko poziva da bi imali vremena da razmisle, ili da se posavjetuju sa porodicom, advokatima ili drugima prije nego što se odluče hoće li učestvovati u pilot-studiji. Drugim svjedocima je bilo teško odbiti učešće zbog osjećaja dugotrajne tradicije lojalne saradnje sa MKSJ-om, i stalno su odgađali svoj konačni odgovor. Osoblje SŽS-a konzistentno je tokom procesa angažovanja ponavljalo da je učešće dobrovoljno i bez pravne obaveze ili posljedica u slučaju

³⁰ Vidi Dodatak II za ukupnu sliku procesa prikupljanja učesnika.

³¹ Kategorija nedostupnih svjedoka obuhvata svjedoke čiji su telefonski brojevi radili, ali oni nisu odgovorili na telefon ili ako svjedoci nisu sami odgovorili na poziv nego je to netko drugi uradio umjesto njih. U oba slučaja SŽS je pokušao kontaktirati svjedoke tokom najmanje pet dana i onda opet tokom pet dana nakon par mjeseci.

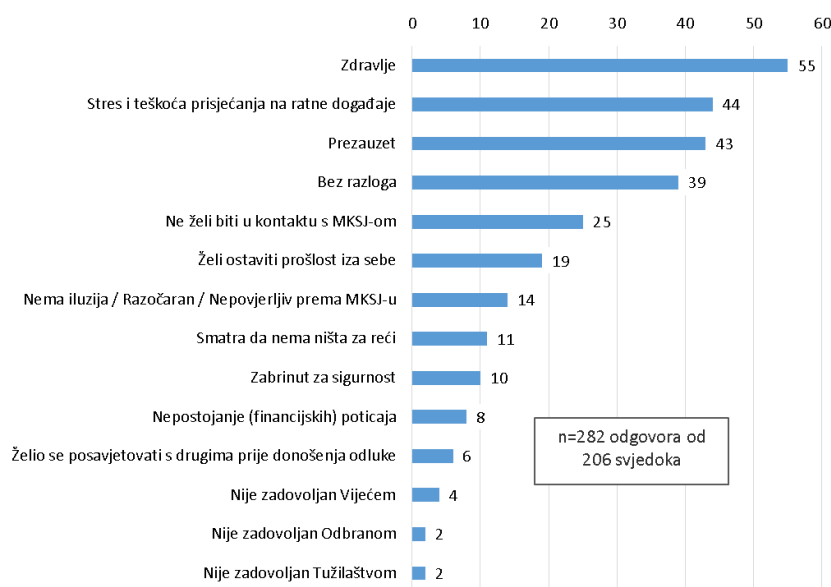
³² Za razliku od Tužilaštva, Vijeća i Sekretarijata, Odbrana nije organ MKSJ-a.

odbijanja. U nekim slučajevima SŽS je ohrabrio svjedoke da donesu svoju odluku, a u drugima je morao donijeti odluku u najboljem interesu svjedoka, pogotovo kad je riječ o ranjivim svjedocima. Takvi višestruki pozivi usporili su proces prikupljanja učesnika, ali naglašavaju važnost pristupa zasnovanog na najboljem interesu svjedoka.

UNT je SŽS-u dostavio slučajno generirani uzorak od 1116 anonimnih šifri svjedoka imajući u vidu potrebu da se obezbijedi odgovarajuća rodna i regionalna raznolikost. Od tih 1116 svjedoka, sa njih 584 nije se moglo stupiti u kontakt zbog zastarjelih kontakt informacija, smrti i drugih razloga. SŽS je uspio razgovarati sa 532 svjedoka (47,7%) i pitati ih da li su voljni učestvovati u pilot-studiji. Od tih 532 kontaktiranih svjedoka, SŽS je intervjuisao njih 302, dok su ostali ili odbili, ili pristali a da ih se kasnije više nije moglo dobiti na telefon ili nisu bili u mogućnosti intervju privesti kraju. Dva intervjuisana svjedoka kasnije su izuzeti jer su naknadno pozvani da svjedoče u jednom od tekućih suđenja. Stopa učešća ove pilot-studije je 56,8%. Ta stopa izračunata je tako što je broj svjedoka koji su kontaktirani, pristali da učestvuju i završili intervju (n=302) podijeljen brojem kontaktiranih svjedoka (n=532).

Razgovori tokom poziva prikupljanja učesnika trajali su od nekoliko minuta do pola sata, ovisno o potrebama svjedoka. Reakcije svjedoka kretale su se od zahvalnosti za obnovljeni kontakt i za priliku da se sudjeluje u istraživanju do drugih koje su bile manje pozitivne o istraživanju. Mnogi svjedoci odbili su iz zdravstvenih razloga, psihičkih ili fizičkih, dok su drugi pak izrazili svoje nezadovoljstvo sa MKSJ-om. Razlozi odbijanja su zabilježeni, pa je tako 206 svjedoka odbilo učestvovati i navelo ukupno 282 razloga (slika 2.3).

Slika 2.3 – Razlozi odbijanja

Zdravlje, stres i prezauzetost su među najčešće pominjanim razlozima za odbijanje. Otprilike 18,9% svjedoka nije dalo nikakve razloge za odbijanje, a pet telefonskih poziva svjedoci su naprasno prekinuli. Isti broj ispitanika takođe je izrazio nezadovoljstvo nekim aspektom MKSJ-a — 39 osoba (18,9%) nije željelo da ih se ponovo kontaktira; nije željelo imati veze sa ili vjerovati MSKJ-u; bilo je razočarano sa MKSJ-om; ili su imali nešto protiv Tužilaštva, Odbrane ili Vijeća. Pet odsto svjedoka navelo je da su zabrinuti za bezbjednost.

Neki svjedoci imali su praktična pitanja o intervjuu, na primjer: imaju li pravo da prekinu ili se predomisle u vezi svog učešća? Mogu li dobiti kopiju formulara ili zvučnog zapisa (što je bilo dozvoljeno samo nakon završetka intervjuja)? Nekoliko ih je pitalo mogu li dobiti upitnik prije sastanka kako bi ga proučili, ili čak ispunili, ili ako je to moguće dobiti detaljnije informacije o pitanjima. SŽS je te zahtjeve odbio kako bi se osigurala valjanost intervjuja i dobrobit svjedoka.

Mnogi svjedoci tražili su više opštih informacija u pismenom obliku i dobili su informativnu brošuru o pilot-studiji *“Odjek svjedoka i svjedočenja”* (većina njih složila se da učestvuje nakon što su je pročitali).

Veliki broj svjedoka su starije osobe i rekli su da su spremni učestvovati, ali zbog razloga pokretljivosti su zamolili da ih se posjeti kod kuće.

Iako je postojao skript za vođenje telefonskih poziva za regrutaciju učesnika, za više svjedoka je taj neočekivani obnovljeni kontakt bio dobrodošla prilika da podijele druge brige i pitanja ili da traže dodatnu pomoć. Za neke svjedoke MKSJ ima reputaciju moćne međunarodne institucije pa su neki zato mislili da im se ovako ili onako može pomoći u njihovoj trenutnoj situaciji. Ti zahtjevi odnosili su se najviše na njihovu ekonomsku situaciju, poput neriješenih imovinskih pitanja, stambenih pitanja, nezaposlenosti ili raznih prava koja ne spadaju pod mandat MKSJ-a. Tamo gdje je to bilo moguće, SŽS je uputio svjedoke na relevantnu grupu ili organizaciju koja je mogla pomoći u vezi sa specifičnom molbom.

2.4 Proces sprovođenja intervjua i prikupljanje podataka

2.4.1 Privatnost i povjerljivost

U skladu sa Smjernicama SŽS-a o privatnosti i povjerljivosti, samo je kvalifikovano osoblje SŽS-a moglo voditi intervjue. SŽS ima pristup nizu ličnih informacija o žrtvama i svjedocima, od kojih najveći broj nije dostupan drugima unutar MKSJ-a, pa čak ni drugima u životu svjedoka. Te informacije obuhvataju detalje o psihičkom i fizičkom zdravlju i druga lična pitanja u vezi sa porodicama i prijateljima. Svjedoci te informacije otkrivaju u povjerljivosti, znajući da će to osoblje SŽS-a poštovati. Zbog takvog povlaštenog položaja u životima svjedoka, dužnost je SŽS-a da pokaže najviše moguće standarde povjerljivosti i privatnosti u postupanju sa informacijama. SŽS je posebnu pažnju posvetio svjedocima kojima su tokom suđenja bile odobrene zaštitne mjere u sudnici.

Propust u pridržavanju takvih standarda mogao bi kompromitovati privatnost i bezbjednost svjedoka, a mogao bi imati uticaja i na rad drugih funkcija MKSJ-a (svjedoci bi mogli odbiti da ubuduće sarađuju sa MKSJ/MMKS-om ako ne osjećaju da se njihova privatnost poštuje). Tako samo osoblje SŽS-a ima direktni pristup ličnim podacima svjedoka kao što su adrese, telefonski brojevi i historija. Tokom cijele pilot-studije SŽS se starao da nikakve povjerljive ni identifikacijske informacije o svjedocima ne dođu do UNT-a.

Budući da prisjećanje na traumatične događaje može izazvati emocionalne i fizičke reakcije, samo osoblje SŽS-a sa relevantnim profesionalnim kvalifikacijama vodilo je lične intervjue kako bi mogli intervenirati bez odlaganja ukoliko bi svjedoku emocionalno i/ili fizički bilo loše.³³ Da bi se obezbijedili sigurnost i dobrobit svjedoka dogovoreno je da se intervjui mogu u bilo kom trenutku prekinuti.

2.4.2 Lokacije i mjesta

Lokacije na kojima su vođeni intervjui kreću se u rasponu od urbanih lokacija do zabačenih ruralnih područja. Da bi obuhvatili svjedoke svih profila osoblje SŽS-a je putovalo širom Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Kosova.

SŽS je svaki intervju obavio u mjestu boravišta svjedoka ili na nekom drugom mjestu za koje su učesnici studije smatrali da je prikladno za susret. Ponaked svjedoci nisu željeli biti viđeni na javnom mjestu sa osobljem MKSJ-a ili nisu željeli da njihova porodica zna da su svjedočili. SŽS je pokušao ispuniti zahtjeve svjedoka tako što je obezbijedio odgovarajuće lokacije i bezbjedni ambijent za svaki intervju. Intervjui su se prema tome vodili na javnim mjestima (restorani, hoteli, café barovi), ali i na privatnim mjestima (svjedokovo radno mjesto ili dom) ili u terenskim uredima UN-a. Susret sa nekim svjedocima bio je moguć samo kod njihove kuće zbog udaljenosti, starosti, zdravstvenih problema ili psihološke ranjivosti. Praksa je takođe pokazala da odgovarajući ambijent, gdje svjedoci osjećaju da se mogu slobodno izražavati, pomaže da se intervjui nesmetano obavljaju.

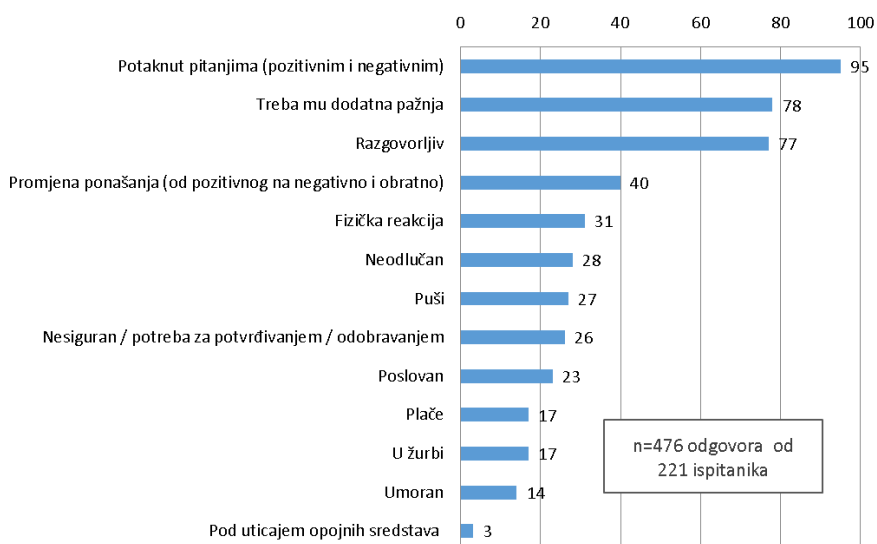
³³ Sve četiri zaposlenice SŽS-a koje su obavile intervjue imaju profesionalno obrazovanje u oblasti psihologije ili socijalnog rada.

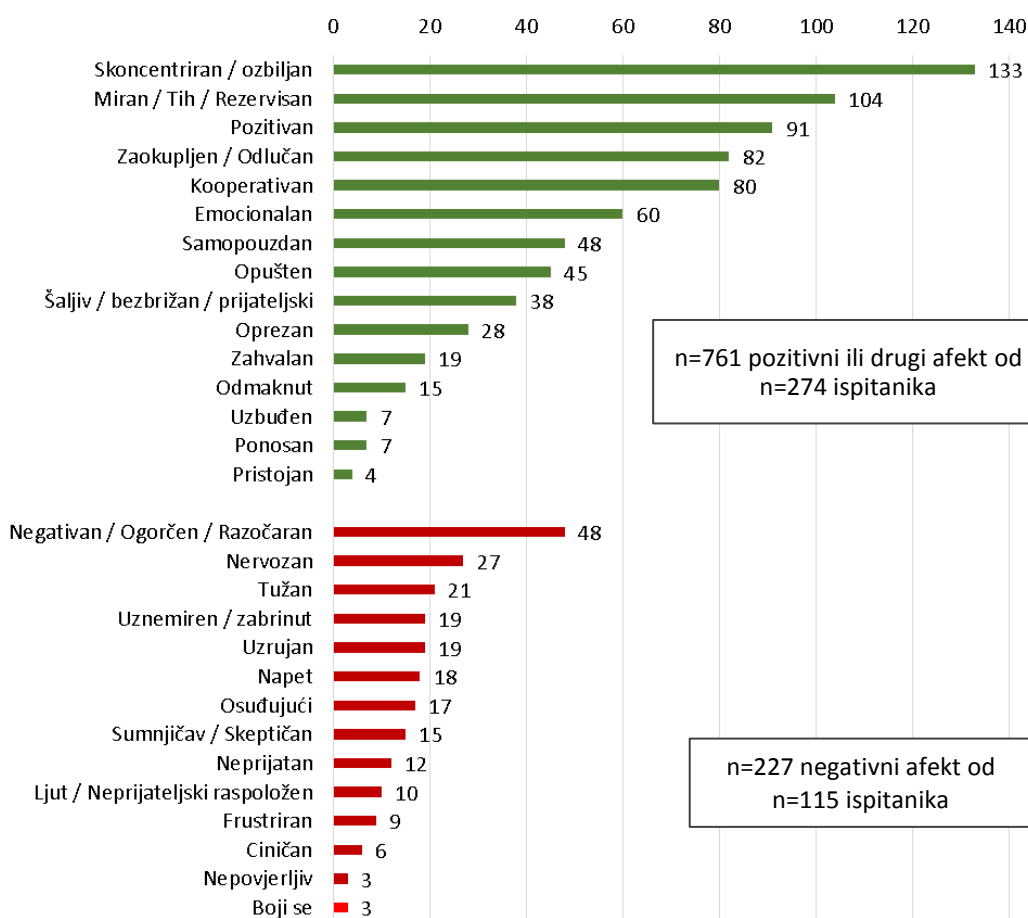
2.4.3 Intervju

Tokom svakog ličnog intervjuja, intervjuerke su vodile dnevnik o intervjuu u koji bi bilježile tehničke probleme (formulacije u upitniku, probleme sa snimanjem, itd.) kao i eventualne reakcije u ponašanju i emocijama svjedoka koje je intervju možda izazvao. Statistička analiza svih dnevnika intervjuja pokazuje da su učesnici bili mahom pozitivni i željni da doprinesu ovoj studiji. Jedan od ciljeva ove pilot-studije bio je da se svjedocima pruži prilika za odgovarajuće zatvaranje svog odnosa sa MKSJ-om. Pored toga što su prikupljale kvalitativne podatke o posljedicama svjedočenja, intervjuerke SŽS-a takođe su omogućile razmatranje tog iskustva i svjedocima dale priliku da izraze svoja stajališta i emocije. Prilagođavanje ovog procesa potrebama, zdravlju i bezbjednosti svjedoka bilo je od najveće važnosti. Svaki intervju održan je u kontekstu jedinstvenom za tog svjedoka, definisanom njegovom ličnom historijom, lokalnim i kulturnim tradicijama, rodno senzitivnim pristupom, kao i tekućom ekonomskom i političkom situacijom. SŽS je proučio dosije prije susreta sa svakim svjedokom kako bi im prišao uz dužno poštovanje i razumijevanje.

Intervjuerke su imale specifične smjernice o tome kako da ispitaniku pomognu ispuniti upitnik (kako ne bi uticali na njegove odgovore) i kako da postupaju tokom snimanja odgovora na otvorena pitanja. Kad su svjedoci izražavali specifične reakcije na intervju, intervjuerka je omogućavala slobodniji dijalog. Zato se ukupno vrijeme potrebno da se završi jedan intervju kretalo u rasponu od 40 minuta do 4,5 sata. Ponekad je bilo poteškoća da se intervju privede kraju zbog pismenosti svjedoka, zdravlja i reakcija na intervju. Da bi zaštitio privatnost i bezbjednost svjedoka SŽS je svakom učesniku dodijelio anonimnu šifru koju samo osoblje SŽS-a može povezati sa identitetom svjedoka. Svih 300 ispitanika dobilo je informacije o sadržaju, svrsi i procedurama pilot-studije, i svaki svjedok koji je učestvovao morao je potpisati obrazac o informisanom pristanku (samo dva svjedoka odbili su potpisati tu izjavu i zato sa njima nije obavljen intervju). Da bi bolje analizirali dobrobit svjedoka tokom intervjuja, intervjuerke su pratile ponašanje svjedoka tokom intervjuja i bilježile njihove reakcije i emocije. Slika 2.4 otkriva širok raspon ponašanja svjedoka tokom procesa intervjuiranja. Izvjestan broj ispitanika je promijenio ponašanje tokom intervjuja (n=40), a neki su imali i fizičke reakcije (n=31).

Slika 2.4 – Ponašanje ispitanika tokom ličnog intervjuja

Slika 2.5 – Afekt ispitanika tokom intervjua³⁴

Slika 2.5 pokazuje da su ispitanici u najvećem broju bili fokusirani i ozbiljni (n=133), te mirni ili rezervisani (n=104), a dosta ih je takođe bilo zaokupljeno i odlučno (n=82) i kooperativno (n=80). Iako je više svjedoka bilo pozitivno (n=91), samopouzđano (n=48) i opušteno (n=45), to nije bilo univerzalno iskustvo. Intervju je takođe izazvao stanja negativnog afekta uključujući razočaranje, bijes, uznemirenost, frustraciju i nervozu.

2.4.5 Nakon intervjua

Generalno se SŽS svim emocionalnim reakcijama do kojih je došlo tokom intervjua bavio na licu mjesta. U skladu sa zvaničnim procedurama i pravilima SŽS-a, svjedoci koji su imali molbe koje ne spadaju u mandat SŽS-a upućeni su lokalnim institucijama i organizacijama. Razlozi za takvo upućivanje nisu imali korijena u samom intervjuu, nego su uglavnom proizašli iz neriješenih pitanja vezanih za rat sa kojima se svjedoci nose već godinama. Nakon intervjua, SŽS je sedamnaestero svjedoka uputio lokalnim organizacijama za daljnju pomoć. Među glavnim vrstama molbi bile su: psihološka pomoć u vezi sa posljedicama ratne traume ili pravna pomoć iz raznih razloga (da se dobije status civilne žrtve rata, da se pokrene tužba za odštetu ili da se riješe imovinska pitanja). Četvero svjedoka tražilo je da sa njima stupi u kontakt Jedinica za zaštitu SŽS-a. U dvadeset slučajeva svjedoci su tražili različite vrste materijala, kako vezane za njihovo svjedočenje tako i za intervju za ovu pilot-studiju. Među njima su bili: video snimke njihovog svjedočenja, transkripti njihovog svjedočenja na BHS-u ili albanskom, konkretni dokumenti vezani za njihovo pojavljivanje pred sudom, publikacije MKSJ-a, skenirana kopija njihovog ispunjenog upitnika za pilot-studiju i njihova zvučna snimka odgovora na otvorena pitanja sačuvana u elektronskom obliku. U tri slučaja bilo je kasnijih dodatnih kontakata sa svjedokom, bilo da se još jednom provjeri stanje svjedoka kad se činilo da ga je prvi poziv SŽS-a uznemirio, bilo zato što je svjedok imao dodatna pitanja o istraživanju. Dakle, postoji jedan mali, ali kritični broj svjedoka sa kojima je obavljen intervju a

³⁴ Riječ *afekt* ovdje se koristi kao sveobuhvatni izraz za emocije, raspoloženja i ponašanja.

koji su još uvijek suočeni sa problemima u periodu nakon sukoba i nakon svjedočenja i na čije je potrebe SŽS mogao odgovoriti.

Nakon svakog intervjua, intervjuerke SŽS-a bile su zadužene da još jednom provjere eventualno otkrivanje identiteta u upitniku ili tokom zvučnog snimanja, i sve eventualne informacije, koje vode do otkrivanja identiteta, su redigovane. Urađene su transkripcije od svakog zvučnog snimka koje su potom pregledale dvije različite osobe, a pregledane transkripcije su poslone Prevodilačkoj službi na službeni engleski prijevod. UNT je za statističku analizu koristio samo anonimizirane podatke. Tridesetičetvero svjedoka nije željelo da ih se snima dok odgovaraju na zadnja tri otvorena pitanja, bilo zato što im nije bilo ugodno da ih se snima, bilo zato što su rekli da su umorni nakon ispunjavanja upitnika.³⁵ U nekim slučajevima svjedoci su tražili i dobili mogućnost da u pismenom obliku odgovore na otvorena pitanja (n=7).

Sažetak

SŽS i UNT koncipirali su ovu pilot-studiju da kritički analiziraju posljedice svjedočenja na najvažnije sudionike MKSJ-a, njegove svjedoke. Osoblje SŽS-a je obavljalo lične intervjue, kako zbog njihovog obrazovanja i iskustva u psihologiji i socijalnom radu, tako i zbog njihovog dugogodišnjeg (55 godina) zbirnog radnog iskustva na MKSJ-u. SŽS je svjedocima pružio najviše standarde podrške, a da je istovremeno zaštitio njihov identitet i sigurnost. SŽS je takođe zaštitio anonimnost odgovora ispitanika kako bi svjedocima osigurao povjerljivost njihovih povratnih informacija. Podrška UNT-a kao eksternog analitičara omogućila je nasumično i kvotno uzorkovanje ispitanika.

Koncept, struktura i analiza ovog istraživanja su omogućili da se za učestvovanje u ovom projektu angažuje široki raspon svjedoka, te da se osigura da se identitet, iskrenost i dobrobit svjedoka zaštite u najvećoj mogućoj mjeri. Raspon obuhvaćenih svjedoka, koji uključuje svjedoke sa zaštitnim mjerama u sudnici iz bezbjednosnih razloga i svjedoke svih strana u postupku, poboljšava valjanost i pouzdanost rezultata. Ovo je prvi put u historiji međunarodne pravde da jedan sud za ratne zločine preuzima sistematsko i naučno istraživanje kratkoročnih i dugoročnih posljedica svjedočenja u više dimenzija života svjedoka, a da istovremeno svjedocima pruža priliku za zatvaranje i pružanje povratnih informacija.

Ovaj projekt omogućava MKSJ-u i drugim međunarodnim krivičnim sudovima da na cjelovitiji način procijene potrebe svjedoka nakon svjedočenja i razviju najbolju praksu upravljanja modelom rada vezanim za podršku i dobrobit svjedoka. Naposljetku, ovaj projekt doprinosi boljem i bolje informisanom razumijevanju nasljeđa MKSJ-a među nekim od njegovih najvažnijih konstituenata, njegovim svjedocima.

³⁵ 15 u Bosni i Hercegovini, 4 u Hrvatskoj, 10 u Srbiji, 5 na Kosovu.

Poglavlje 3 – Svjedoci i proces svjedočenja

U cijeloj ovoj pilot-studiji identitet svjedoka ostaje anoniman, ali važno je razumjeti veliku raznolikost svjedoka i suđenja zastupljenih u ovom istraživanju. Ovo poglavlje pruža više informacija o geografskom i demografskom kontekstu iz kojeg dolaze svjedoci, suđenjima na kojima su svjedočili, o njihovim razlozima za svjedočenje i zadovoljstvom svojim svjedočenjem. Ono takođe govori o posljedicama pravnih bojazni koje svjedoci mogu imati i pruža uvid u njihove potrebe tokom priprema za svjedočenje.

Teme obrađene u ovom poglavlju odnose se na pitanja u segmentu A upitnika (Dodatak III).

3.1 Populacija pilot-studije

Tko su svjedoci koji su pristali da učestvuju i koji su intervjuirani? Radi se o raznolikoj grupi osoba iz svih dijelova bivše Jugoslavije koji su posvetili svoje vrijeme³⁶ i energiju davanju izuzetno vrijednih povratnih informacija o svojim iskustvima, brigama, i time dali uvid u to što znači svjedočiti pred jednim međunarodnim sudom za ratne zločine i u posljedice koje je to ostavilo na njihove živote.

3.1.1 Intervjui i geografska raspoređenost

SŽS i UNT su, koristeći statističke podatke koje je generirao SŽS, procijenili i utvrdili ciljne brojke za proces odabira uzoraka kako bi osigurali da u pilot-studiju budu uključeni odgovarajući brojevi muškaraca i žena iz raznih dijelova bivše Jugoslavije. Ciljne brojke vide se na slici 3.1, gdje je postotak podesnih svjedoka iz svakog geografskog područja u gornjem retku, a ciljani postotak u drugom retku. Zadnji redak sadrži stvarni broj svjedoka korištenih za pilot-studiju. Većina intervjua (54,3% ili 163) obavljena je u Bosni i Hercegovini, za kojom slijede Hrvatska (20,7% ili 62 intervjua), Srbija (16,3% ili 49 intervjua) i Kosovo (8,7% ili 26 intervjua).

Slika 3.1 – Ciljni uzorci svjedoka i intervjuirani ispitanici

	BiH	Hrvatska	Kosovo	Srbija
Svjedoci MKSJ-a	62.00%	15.60%	8.30%	14.20%
Ciljane kvote ispitanika u pilot-studiji	50.00%	20.00%	10.00%	20.00%
Ispitanici (ukupan broj)	54.3% (n=163)	20.7% (n=62)	8.7% (n=26)	16.3% (n=49)

³⁶ Vrijeme potrebno da se provedu svi intervjui bilo je ukupno 532,3 sati: 300,5 sati za svjedoke u Bosni i Hercegovini; 81,1 sat u Hrvatskoj; 101,7 sati u Srbiji; i 49 sati na Kosovu. Prosječno trajanje intervjua bilo je 1,8 sati; najkraći intervjui trajao je 45 minuta a najduži 4,5 sata.

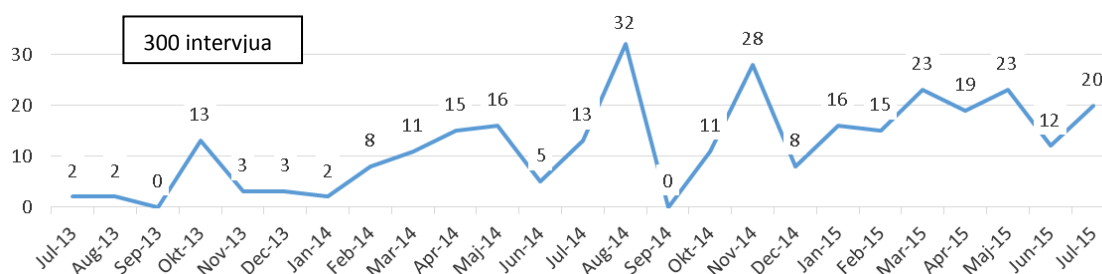
Jedan od važnijih ciljeva procesa uzorkovanja bio je obezbjeđivanje široke geografske zastupljenosti svjedoka širom regiona. Kao što ilustruju rezultati u slici 3.2, postoji široki raspon svjedoka po ciljnim geografskim područjima, uključujući ispitanike iz urbanih i ruralnih krajeva.³⁷

Slika 3.2 – Geografska raznolikost

Proces provođenja istraživanja je dobro napredovao, sa prosjekom od otprilike dvanaest obavljenih intervjua na mjesec. Međutim, SŽS je mogao odvojiti vrijeme za ovaj projekt samo tada kada je bilo za to “viška radnog vremena”, što objašnjava neravnomjernu vremensku raspodjelu (slika 3.3). Kad je MKSJ obezbijedio dodatne resurse kako bi se završili svi intervjui, broj intervjua po mjesecu je porastao (počevši u avgustu 2014.) na prosjek od 17,25 intervjua na mjesec. Svi intervjui završeni su u avgustu 2015.

Slika 3.3 – Datumi sprovođenja intervjua

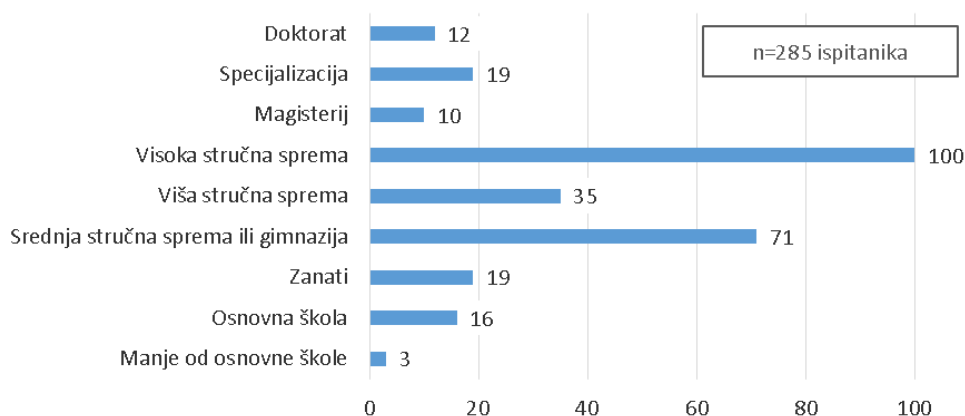

³⁷ Koristeći međunarodne standarde prema kojima su (veliki) gradovi oni sa 100.000 i više stanovnika, 154 ispitanika živi u urbanim područjima, a 146 ispitanika živi u ruralnim područjima, manjim gradovima i naseljima. Kad gledamo 146 ispitanika u ruralnim područjima, njihova raspodjela je sljedeća: 24 ispitanika u gradovima i naseljima sa < 100.000 stanovnika, 54 ispitanika u gradovima i naseljima sa < 50.000 stanovnika i 78 ispitanika u gradovima i naseljima sa < 25.000 stanovnika.

3.1.2 Demografske karakteristike ispitanika

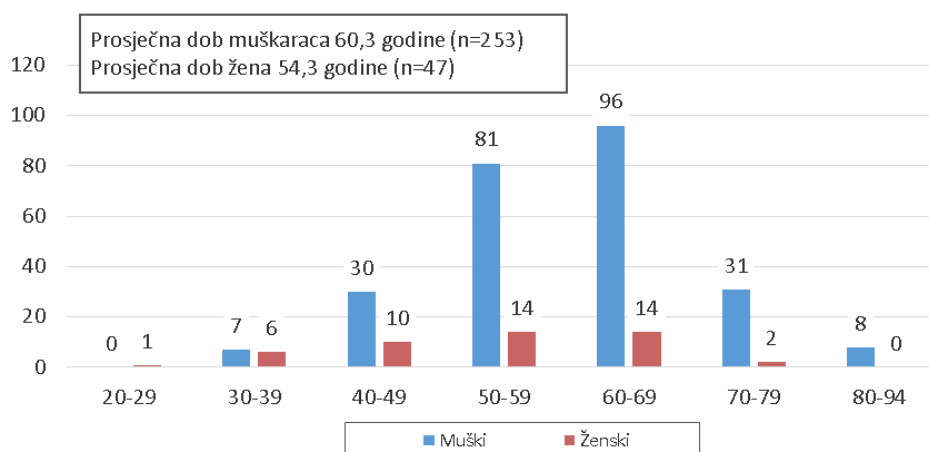
Kako bi se moglo napraviti poređenje sa ukupnom populacijom svjedoka, pilot-studija je takođe analizirala nivo obrazovanja ispitanika. Više od 24% ispitanika ima završenu srednju školu (71), a 176 lica (61,7%) posjeduje neku vrstu diplome više od srednjoškolske (slika 3.4). Imajući u vidu da je ovo prvi puta da se neko istraživanje bavi kontekstom iz kojeg dolazi svjedok tako temeljito kao ovo istraživanje, ovo predstavlja još jednu ključnu temu u kojoj ovo istraživanje otvara novi uvid u iskustvo svjedočenja.

Slika 3.4 – Nivo obrazovanja

Jedan od najkritičnijih razloga za provođenje ovog istraživanja je protok vremena. Ustanoviti što to znači "svjedočiti" je od vitalnog značaja za ovu populaciju koja stari³⁸, pogotovo za muškarce. Prosječna starosna dob ispitanika je 59,3 godina, a kreće se u rasponu od 28 do 94 godine. Postoje značajne rodne razlike jer su žene u prosjeku sedam godina mlađe od muškaraca koji su svjedočili. Isto tako vidno je manji broj žena starijih od 60 godina (slika 3.5).

Slika 3.5 – Ispitanici po rodu i starosnoj dobi

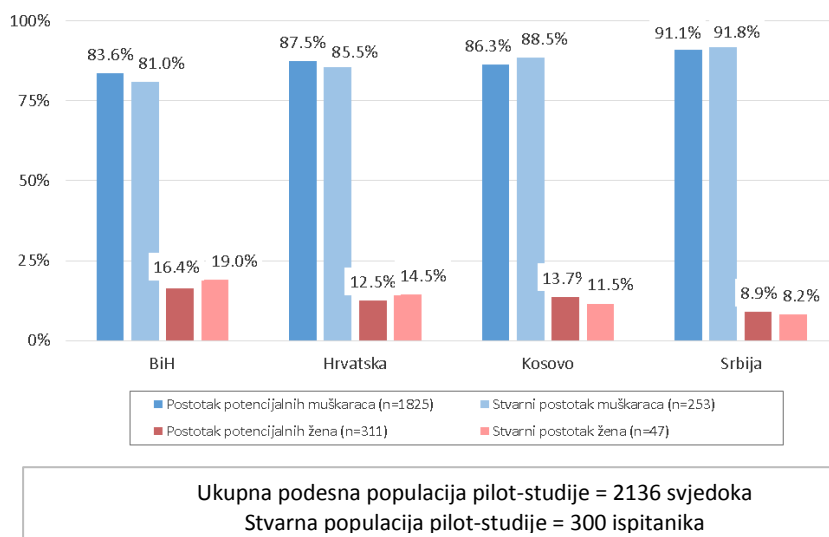

Žene predstavljaju otprilike 13% od svih svjedoka koji su svjedočili pred MKSJ-om. Kao što stoji u Poglavlju 2 o procesu uzorkovanja, žene su zastupljenije u uzorku (80% muškaraca i 20% žena) nego u ukupnoj populaciji svjedoka (87% muškaraca i 13% žena) kako bi se osigurala dovoljna rodna zastupljenost. Kao što pokazuje slika 3.6, proces odabira uzoraka rezultirao je reprezentativnom grupom učesnika. Na primjer, dok žena ima 16,4% u grupi podesnih svjedoka u Bosni i Hercegovini, zbog činjenice da su žene zastupljenije u odabranom uzorku, njihov je postotak u populaciji istraživanja malo

³⁸ Odista, četiri posto svjedoka koji su trebali biti intervjuirani je preminulo, dok je jedan svjedok preminuo nakon poziva za angažovanje a prije zakazanog intervjua.

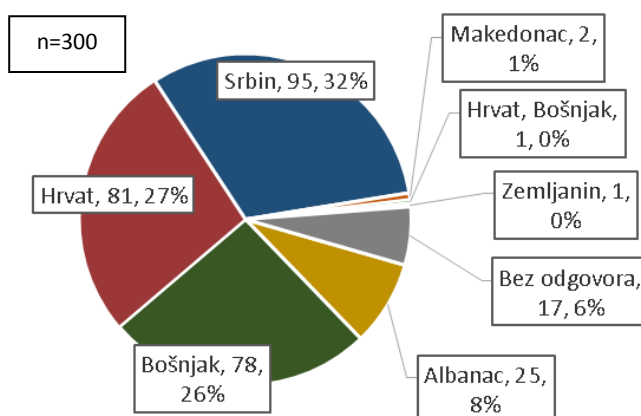
viši.³⁹ Međutim, test razlike srednjih vrijednosti otkriva da nema značajnih razlika između bilo kojih podesnih ili stvarnih rodni grupa u bilo kojem geografskom području.

Slika 3.6 – Razmjeri po rodu – Podesna i stvarna populacija svjedoka pilot-studije

Imajući u vidu da svjedoci možda neće htjeti da identifikuju svoju nacionalnu i vjersku pripadnost u intervjuu, ispitanici su imali mogućnost da napišu svoj nacionalni i vjerski identitet ili da o tome ne pruže nikakve informacije (slika 3.7). Ta pitanja samoidentifikacije otkrivaju nacionalno raznolik uzorak lica od kojih se 81 lice (27%) izjasnilo kao Hrvat; 78 lica (26%) kao Bošnjak; 95 lica (31,7%) kao Srbi, 25 lica (8,3%) kao Albanci⁴⁰, i manji broj drugih među kojima su Makedonci (n=2), Hrvat, Bošnjak (n=1), i “Zemljanin” (n=1). Slika 3.7 pokazuje raspodjelu iz koje se vidi da je više od 6% ispitanika odlučilo da ne odgovori, a jedan ispitanik sebe identifikuje sa dvije nacionalnosti.

Slika 3.7 - Nacionalna samoidentifikacija

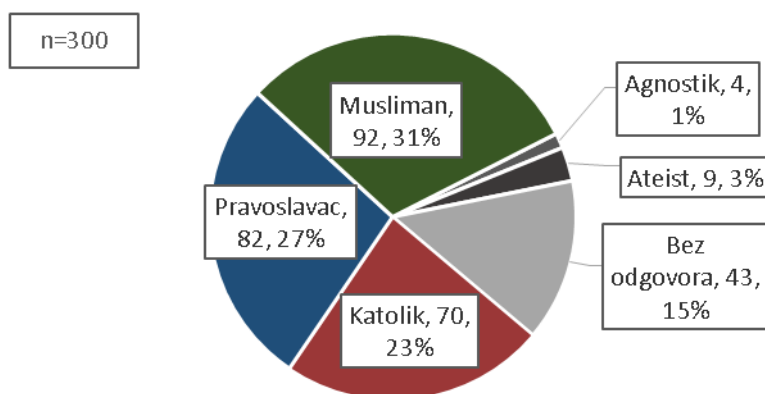

³⁹ Vidi 2.3.2 za uzorkovanje i odabir podesnih učesnika.

⁴⁰ U cijelom ovom izvještaju izraz "Albanac" koristi se za nacionalnost (a ne državljanstvo).

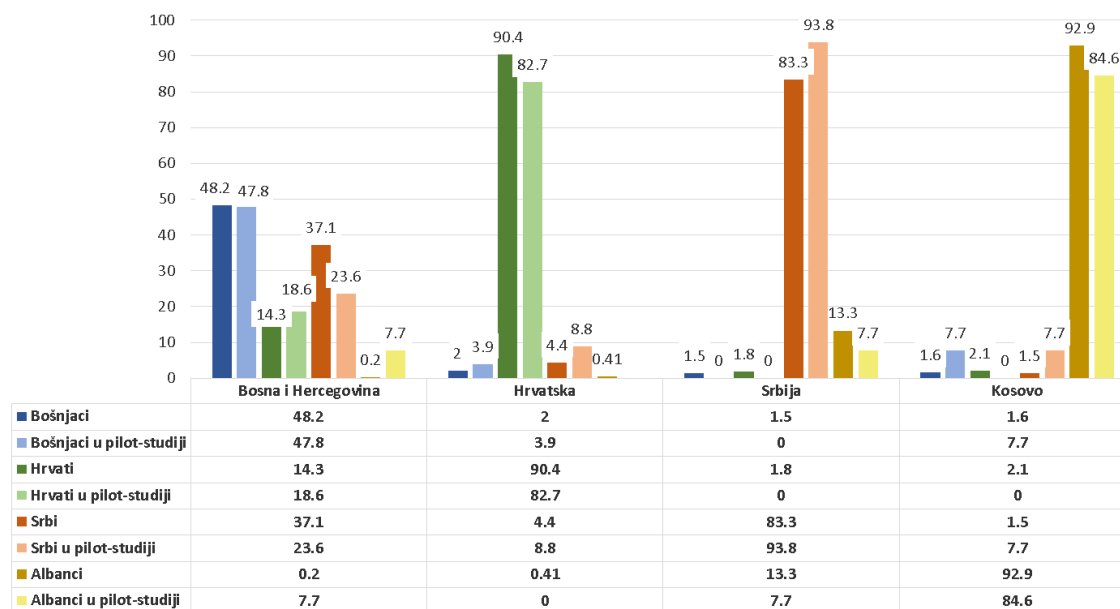
Baš kao što je slučaj sa nacionalnosti, uzorak obuhvata raznoliku grupu vjerskih pripadnosti među svjedocima (slika 3.8). Ima 70 katolika (23%), 92 muslimana (31%), 82 pravoslavaca (27%), a ostatak su ateisti (9 ili 3%) i agnostici (4 ili 1%), dok 15% ispitanika nije odgovorilo na to pitanje. Međutim, kao što pokazuju istraživanja popisa stanovništva u bivšoj Jugoslaviji, nacionalni i vjerski identiteti u regionu se mijenjaju i ljudi su sve manje skloni gledati na to pitanje kroz krute kategorije identiteta koje tradicionalno koriste država i drugi politički akteri (Bieber 2015).

Slika 3.8 – Vjerska samoidentifikacija

Slika 3.9 pokazuje da populacija pilot-studije, na osnovu etničke samoidentifikacije svjedoka, blisko odražava širu etničku raspodjelu u regionu.⁴¹

Slika 3.9 - Nacionalna samoidentifikacija uzorka pilot-studije u poređenju sa ukupnom populacijom (postoci)

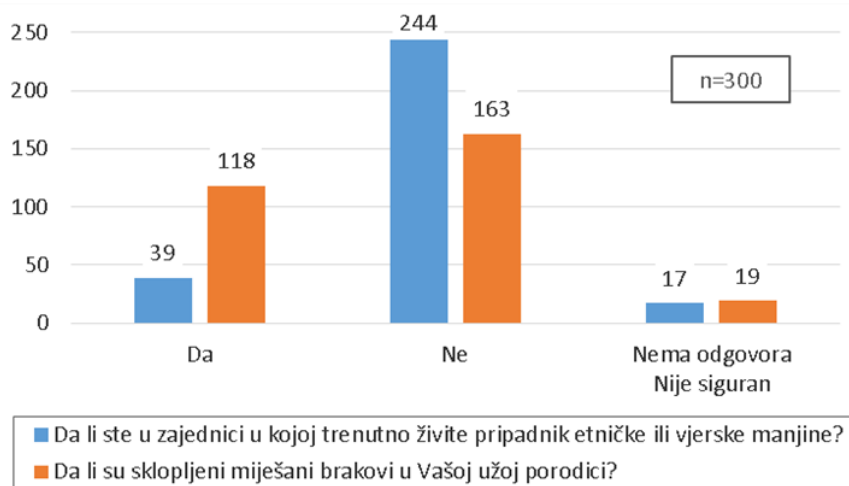

Jedan od vjerovatno najzanimljivijih nalaza ove pilot-studije odnosi se na veliki broj etnički miješanih brakova u uzorku ispitanika, kao i broj svjedoka koji su pripadnici etničkih manjina tamo gdje žive. Zajednice u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji imale su različite udjele brakova sklopljenih između različitih nacionalnosti i ti udjeli ovise o etničkoj grupi koja se gleda (Smits 2010). Obično se smatra da su nacionalno miješani brakovi bili prilično uobičajeni, ali statistička analiza predratnih podataka to ne potvrđuje (Botev 1994). Možda to viđenje i dalje postoji zbog etničke polarizacije (Buric 2012). Ispitanicima su tako postavljena dva pitanja o etničkom identitetu koja bi mogla uticati na njihovu

⁴¹ Informacije o etničkom i vjerskom identitetu dobijene iz Factbook Centralne obavještajne agencije (statistika za 2011., 2013.).

perspektivu svjedoka. Postavljena su sljedeća pitanja: (1) da li je svjedok pripadnik nacionalne ili vjerske manjine u zajednici u kojoj trenutno živi; i (2) da li svjedok u svojoj užoj porodici (partner, roditelji, braća, sestre, djeca) ima nekoga tko je u nacionalno miješanom braku. Otprilike 13% (n=39) ispitanika su nacionalna manjina tamo gdje žive, a značajno je primijetiti da 39,3% (n=118) ispitanika imaju nekoga u užoj porodici, ili su sami, u nacionalno miješanom braku (slika 3.10).⁴² Ove dvije grupe se preklapaju, tako da je sedamnaest osoba nacionalna manjina u svojoj zajednici i imaju nacionalno miješani brak u užoj porodici. Prema tome, 46,7% ispitanika su etnička manjina u svojoj zajednici i/ili imaju nacionalno miješane brakove u vlastitoj ili užoj porodici.

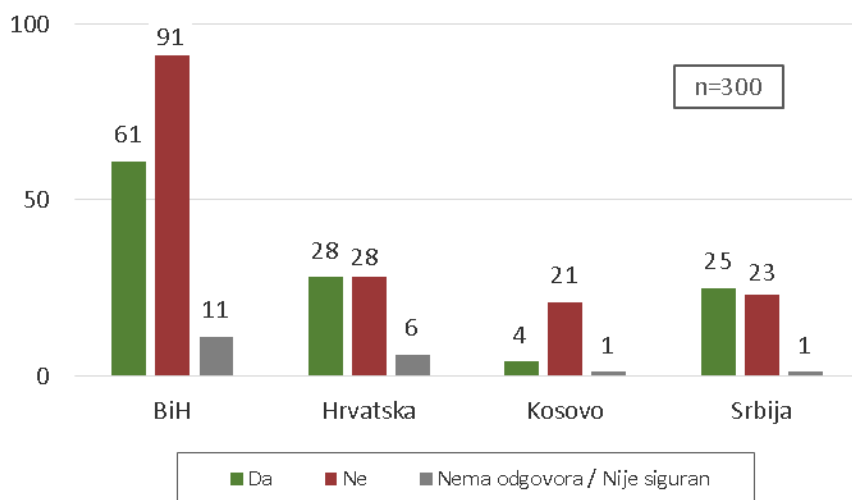
Slika 3.10 – Nacionalne i vjerske manjine i nacionalno miješani brakovi u užoj porodici

Ono što najviše upada u oči u vezi sa ispitanicima je veliki broj nacionalno miješanih brakova diljem regiona (slika 3.11). Osobito, i u Hrvatskoj i u Srbiji postoji otprilike isti broj ispitanika koji imaju nacionalno miješane brakove u svojoj užoj porodici. U Bosni i Hercegovini te su brojke takođe visoke (61 osoba). Druga istraživanja pokazala su da su egzogamni brakovi (van vlastite nacionalne grupe) opali između 1990. i 2005. i to posebno u Hrvatskoj (Mrdjen 2010). Razlika između udjela nacionalno miješanih brakova u ovoj pilot-studiji možda djelimično proizlazi iz generacijske razlike (imajući u vidu prosječnu starosnu dob ispitanika ovdje). Odista, rezultati pokazuju značajne korelacije između starijih svjedoka i nacionalno miješanih brakova (što znači da što je stariji ispitanik, to je vjerovatnije da im je netko u užoj porodici u nacionalno miješanom braku). Valja primijetiti da se rezultati pilot-studije poklapaju sa Mrdjenom (2010) kad je riječ o rodu, a za ispitanice manje je vjerovatno da će u užoj porodici imati nacionalno miješani brak.

⁴² Pitanje statusa manjine i "konstitutivnih naroda" je složeno u bivšoj Jugoslaviji, pogotovo u Bosni i Hercegovini gdje ustav usvojen nakon dejtonskih mirovnih sporazuma predviđa strukturalnu zastupljenost zasnovanu na nacionalnoj identifikaciji. Iz tog razloga neki ispitanici mogli bi odbiti da se identifikuju kao dio manjine ako su bili pripadnici jednog od konstitutivnih naroda jer bi takva identifikacija mogla "umanjiti" njihovu važnost. Za više kritični komentar uticaja koji je to imalo, vidi Minority Rights Group International (2003) i O'Brien (2010). Osobe u regionu odupiru se tradicionalnim etiketama identiteta zasnovanim na nacionalnim poređenjima (Vidi Grim et al. 2015 i Bieber 2015).

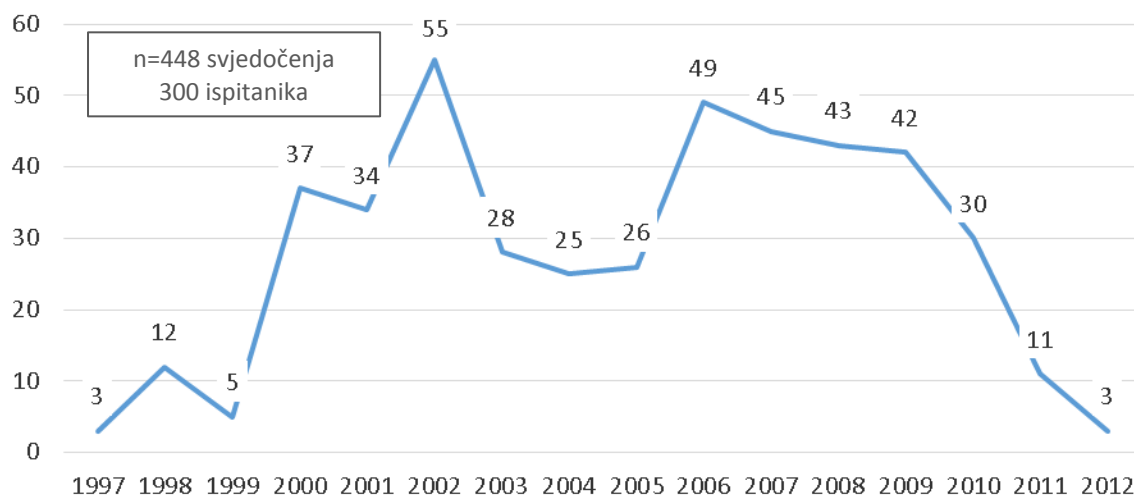
Slika 3.11 – Nacionalno miješani brak u užoj porodici po geografskom području

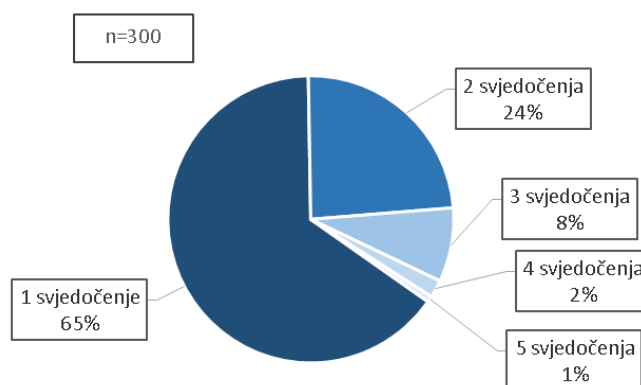
3.1.3 Ispitanici i suđenja pred MKSJ-om

Ispitanici u ovom istraživanju svjedočili su tokom cijelog postojanja MKSJ-a. Iako SŽS nije posjedovao kontakt informacije za osobe koje su svjedočile između 1995. i 1998., neki od tih svjedoka su intervjuirani jer su svjedočili i u kasnijim suđenjima. Ispitanici dolaze iz cijelog životnog ciklusa MKSJ-a od 1997. do 2012., iako je većina svjedočila između 2000. i 2009. (slika 3.12).

Slika 3.12 – Svjedočenja ispitanika po godinama

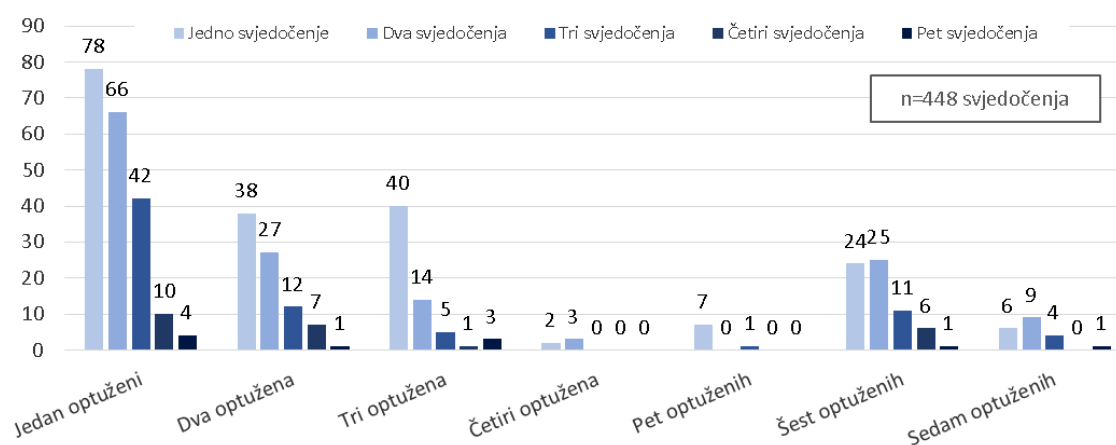
Slika 3.13 – Učestalost svjedočenja ispitanika

Postoji više načina da se analizira učesće svjedoka u suđenjima (slike 3.13 i 3.14). Svjedoci u svakom suđenju mogu svjedočiti više od jednom, svjedočiti više puta u više suđenja, a mogu svjedočiti i za više od jedne procesne strane (Tužilaštvo, Odbrana ili Vijeće) u istom ili različitim suđenjima. Bez obzira na to kako se to mjeri, uzorak pilot-studije predstavlja veliki broj iskustava tokom vremena i obuhvata sva suđenja, vrste suđenja i optužene. 300 ispitanika pojavilo se pred sudom 448 puta (20 od njih pojavilo se dva puta na istom suđenju).⁴³

Ispitanici su svjedočili u više različitih suđenja sa jednim ili više optuženih (od jedan do sedam optuženih).⁴⁴ Tipično svjedočenje je svjedočenje u kojem se svjedok pojavljuje samo jednom na suđenju jednog ili dvojice optuženih (slika 3.14), ali jedna značajna grupa svjedoka svjedočila je više puta, te na suđenjima sa tri ili više optuženih. Dvije trećine ispitanika svjedočilo je samo jednom, a većina ispitanika svjedočila je na suđenjima sa samo jednim optuženim, od kojih je skoro jedna četvrtina svjedočila dvaput. Isto tako, više osoba (35%) svjedočilo je više puta.⁴⁵ Valja takođe primijetiti raspon raznolikosti suđenja sa više optuženih, pogotovo ona koja se smatraju složenim predmetima zbog opsega optužnice, kao i činjeničnih i pravnih pitanja (Ford 2014).

Slika 3.14 – Svjedočenja ispitanika po broju optuženih na suđenju

⁴³ Treba imati na umu da "svjedočenje svjedoka", "svjedočenje za Tužilaštvo", i "svjedočenje za Odbranu" zbrojeni ne daju ukupni broj ispitanika jer su svjedoci mogli svjedočiti više puta za različite strane (Tužilaštvo, Odbranu, Vijeće), ili svjedočiti za istu stranu u istom postupku više od jednom. 20 svjedoka, koji su svjedočili dva puta u jednom predmetu, svjedočili su u više različitih suđenja.

⁴⁴ Raspodjela optuženih po suđenjima pred MKSJ-om je sljedeća: jedan optuženi (21 suđenje); dva optužena (sedam suđenja); tri optužena (sedam suđenja); četiri optužena (jedno suđenje); pet optuženih (jedno suđenje); šest optuženih (tri suđenja); i sedam optuženih (jedno suđenje).

⁴⁵ Jedan optuženi, Momir Talić, preminuo je prije završetka suđenja, ali svjedoci pozvani u tom suđenju korišteni su na suđenju Radoslavu Brđaninu, koje se nastavilo nakon Talićeve smrti. Nekoliko njih nalazi se među ispitanicima. Još jedan optuženi, Slobodan Milošević, umro je tokom suđenja nakon što je već svjedočio značajan broj svjedoka. Tako su svjedoci u tim suđenjima takođe uključeni u odabir uzorka i selekciju za intervjuiranje.

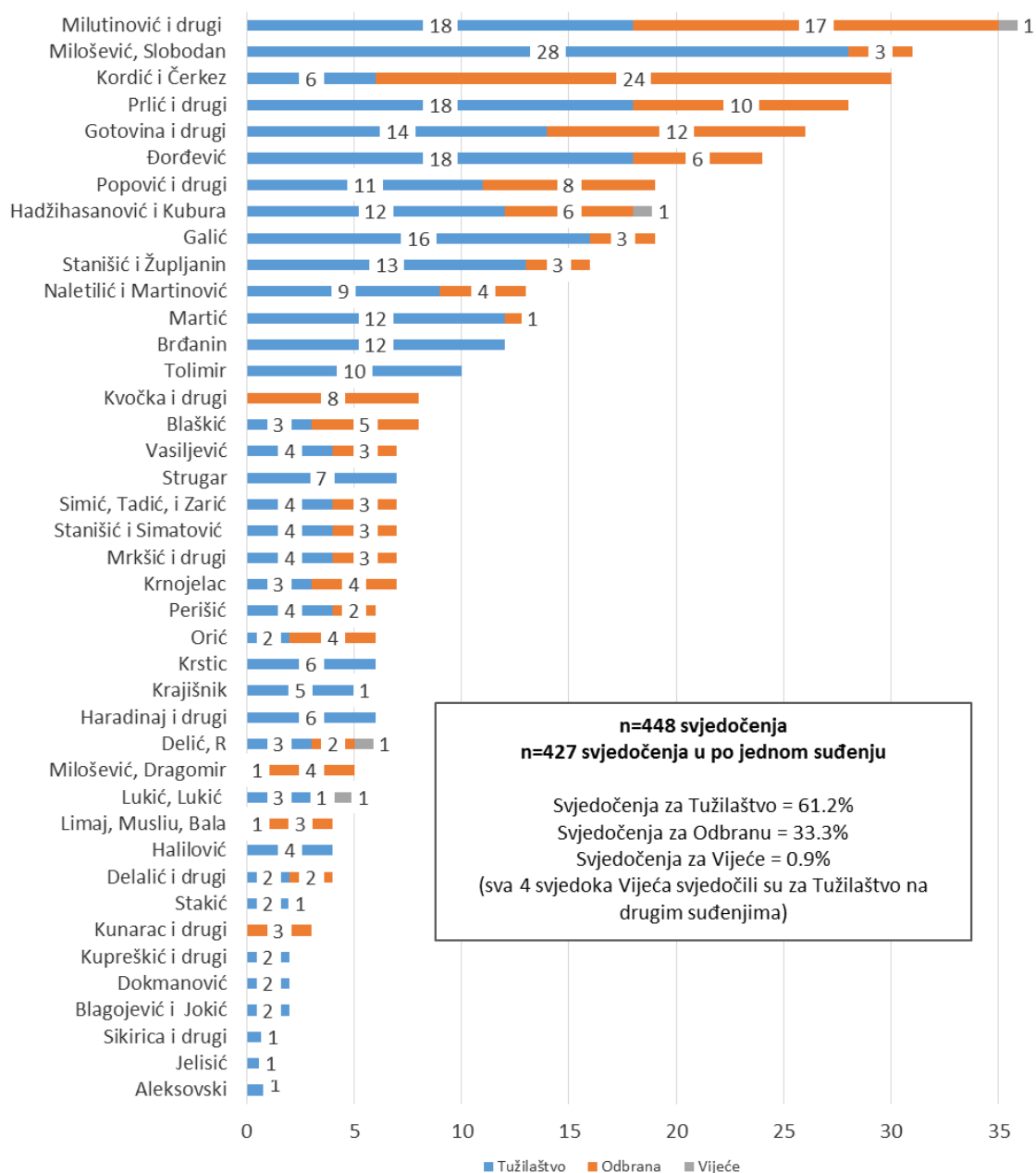
Sveukupna slika koja proizlazi iz profila ispitanika je da su svjedočenja svjedoka reprezentativna za rad MKSJ-a kao cjeline u analiziranom vremenskom periodu (slika 3.15). Otprilike dvije trećine svjedočilo je za Tužilaštvo, a preostala trećina za Odbranu. Zanimljivo je da postoji sedamnaest svjedoka koji su svjedočili ukupno 45 puta, i to i za Tužilaštvo i za Odbranu. Četvero svjedoka Vijeća takođe su svjedočili i za Tužilaštvo.

Slika 3.15 – Ispitanici u brojkama

Ukupni broj ispitanika koji su se pojavili u dvije uloge (svjedok o činjenicama i vještak)	3
Ukupni broj ispitanika sa pismenim svjedočenjem (<i>ne viva voce</i>)	7
Ispitanici koji su svjedočili u dvije uloge (Tužilaštvo, Odbrana, Vijeće)	45
Broj različitih suđenja	41
Ukupni broj optuženih	90
Ukupni broj svjedočenja za Vijeće (svi su takođe svjedočili za Tužilaštvo)	4
Ukupni broj svjedočenja za Odbranu	151
Ukupni broj svjedočenja za Tužilaštvo	293
Ispitanici koji su svjedočili samo jednom	195
Ispitanici koji su svjedočili više od jednom	105
Broj ispitanika	300
Ukupni broj svjedočenja ispitanika u različitim suđenjima	427
Ukupni broj svjedočenja ispitanika (što uključuje svjedočenje više od jedanput u istom suđenju)	448

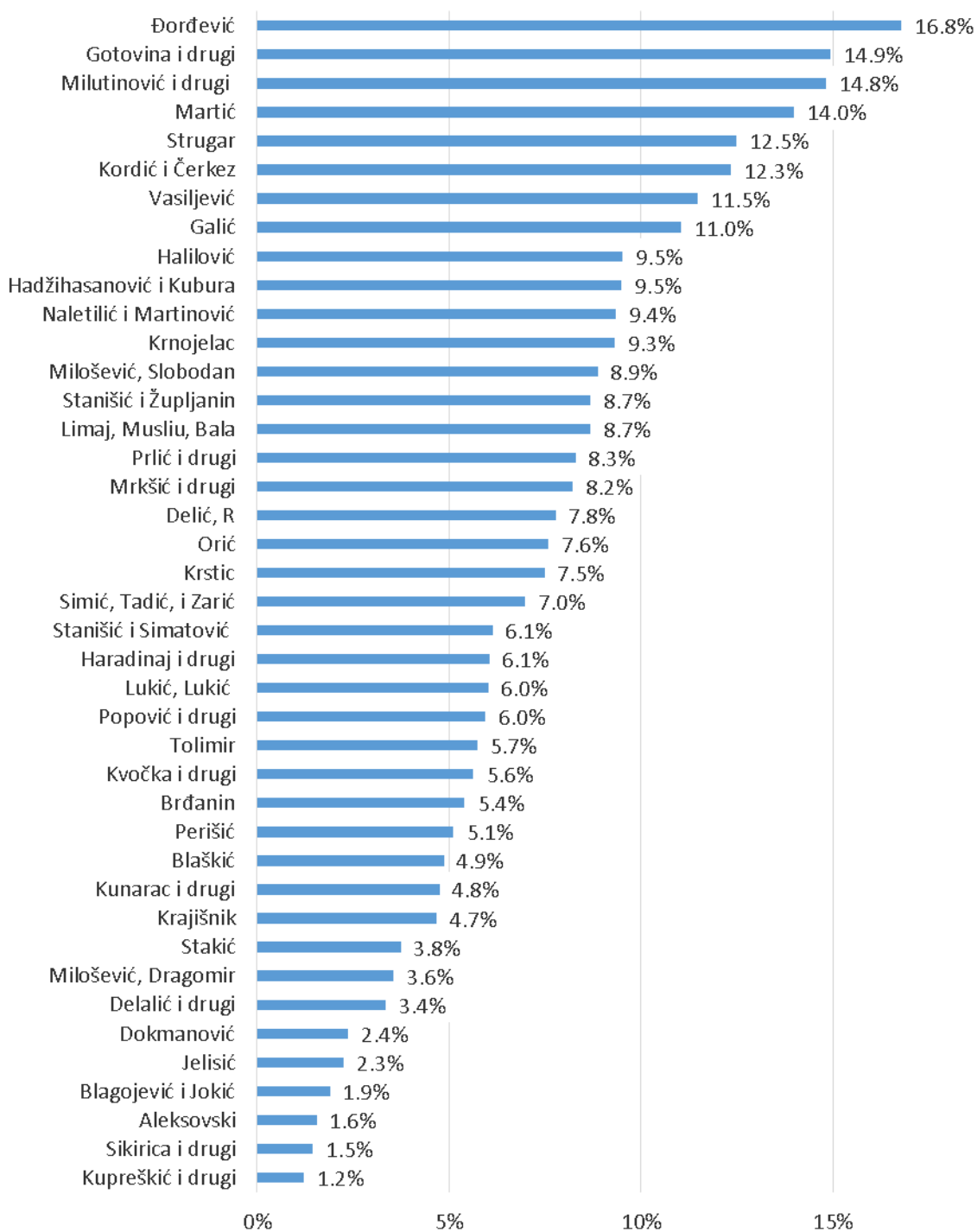
Naposljetku, intervjuirani su svjedoci iz velikog broja različitih suđenja (slika 3.16). Bilo je nekih ograničenja zbog potrebe da se izuzmu⁴⁶ svjedoci iz suđenja koja su još bila u toku u vrijeme pilot-studije. Slika 3.16 pokazuje raspodjelu ispitanika po suđenju i strani koja ih je pozvala, Tužilaštvo, Odbrana ili Vijeće. Kao što se i može očekivati, zastupljenija su veća, složenija suđenja sa većim brojem svjedoka. Predmeti Kordić i Čerkez, Milutinović i drugi, Popović i drugi, Prlić i drugi, i Slobodan Milošević imali su između 240 i 350 svjedoka (u svakom suđenju), dok su raniji predmeti poput predmeta Dokmanović, Aleksovski, Jelisić, Sikirica i drugi, i Kunarac i drugi, imali manji broj svjedoka (otprilike ukupno 40 do 70 svjedoka u svakom od tih predmeta). Da bi se uporedila zastupljenost svjedoka u postocima, navedeni su podaci o ukupnom broju ispitanika koji su učestvovali u svakom predmetu (slika 3.17).

Slika 3.16 – Raspodjela ispitanika po suđenjima i strani koja ih je pozvala

⁴⁶ Vidi 2.3 Učesnici i proces odabira.

Slika 3.17 – Svjedočenja ispitanika kao udio u ukupnom broju svih svjedoka po suđenju

3.2 Posljedice svjedočenja

Ovaj odjeljak istražuje proces pripreme svjedoka, što obuhvata pravna pitanja sa kojima se svjedoci mogu suočiti tokom svojih pojavljivanja pred sudom, logističke i informativne potrebe svjedoka koji svjedoče, i završava diskusijom razloga za svjedočenje.

3.2.1 Pravna pitanja

Svjedočiti (baš kao i ne svjedočiti) pred MKSJ-om nosi sa sobom pravne posljedice, uključujući izdavanje obavezujućeg naloga (*subpoena*) za svjedočenje, zabrinutost u vezi sa mogućim pravnim posljedicama i podizanjem građanske parnice za reparaciju. Pravni službenik Sekretarijata za pitanja svjedoka može pomoći tokom procesa svjedočenja u pitanjima vezanim za zaštitne mjere u sudnici, *subpoenu*, nepoštivanje MKSJ-a, lažno svjedočenje i svečanu izjavu, bezbjedan prolaz i rizik od samooptuživanja.⁴⁷

Velika većina svjedoka dobrovoljno se pojavljuje pred MKSJ-om, ali kao i nacionalni krivični sudovi, MKSJ ima ovlaštenja da prinudi svjedoke da svjedoče izdavanjem obavezujućeg naloga (*subpoena*).⁴⁸ Strah od odmazde, zabrinutost u vezi sa samooptuživanjem ili uznemirenost zbog prisjećanja na ratna iskustva su važna pitanja koja mogu uznemiriti neke svjedoke, ali se obično ne smatraju dovoljno važnim opravdanjem da spriječe svjedoka da svjedoči. Nepoštivanje *subpoene* može imati za posljedicu hapšenje i optužbu za nepoštivanje suda.⁴⁹ Neki svjedoci žele dobiti *subpoenu* ili je čak sami traže kako bi umanjili pritisak uzrokovan time što svojim zajednicama ili svojim poslodavcima moraju objasniti činjenicu da svjedoče. Međutim, kod nekih drugih svjedoka koji su primili obavezujući nalog (*subpoena*), njihova nevoljkost da se pojave pred sudom ima uticaja na njihove interakcije i sa stranom koja ih poziva i sa SŽS-om. Svjedoci mogu biti zabrinuti o svom putovanju, jer bi mogli biti podložni ograničenju kretanja ili imati drugih problema u vezi putovanja. Onda kad je to prikladno, MKSJ može (putem sudije ili Vijeća) takođe izdati nalog za bezbjedan prolaz za svjedoke koji putuju u ili iz Nizozemske samo u svrhu svjedočenja pred MKSJ-om. Takvim naložima nastoji se spriječiti da nacionalne vlasti pritvore, uhapse, ispituju ili na drugi način kažnjavaju svjedoke dok oni prolaze kroz nacionalne jurisdikcije.

Od 300 intervjuiranih svjedoka manje od 7% (n=21) je navelo da su dobili *subpoenu*, a od njih su se samo dvije osobe složile sa time da su se osjećale pod pritiskom zbog zabrinutosti u vezi pravnih koraka koji bi protiv njih mogli biti poduzeti. Većina svjedoka pod *subpoenom* naveli su da se ne slažu (n=10) ili uopšte ne slažu (n=9) sa time da su se osjećali pod pritiskom da svjedoče zbog potencijalnih pravnih posljedica. Zapravo, svjedoke su više brinule pravne posljedice ako *nisu* svjedočili pod *subpoenom*. Od preostalih svjedoka koji *nisu* dobili *subpoenu*, četvero se potpuno složilo, a devetero se složilo da su osjećali pritisak da svjedoče zbog zabrinutosti o pravnim posljedicama, a njih još dvanaest nije bilo sigurno. Dakle, više od 9% svjedoka bilo je zabrinuto ili nije bilo sigurno oko toga hoće li biti pravnih komplikacija koje bi mogle proizaći iz njihovog svjedočenja ili odbijanja da svjedoče.⁵⁰

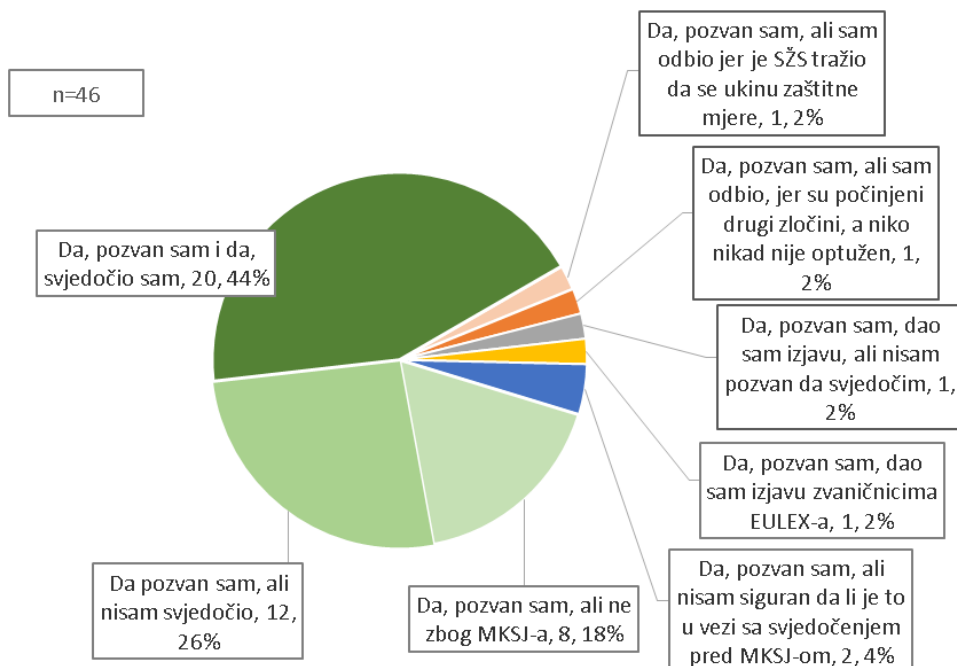
⁴⁷ Pravilo 90(E) Pravidnika o postupku i dokazima MKSJ-a predviđa okolnosti u kojima se svjedok može usprotiviti davanju izjave koja bi mogla biti samooptužujuća.

⁴⁸ Obavezujući nalog (*subpoena*) može izdati, na zahtjev bilo koje od strana ili *proprio motu*, sudija ili Sudsko vijeće u skladu sa članom 29 Statuta MKSJ-a i pravilom 54 Pravidnika o postupku i dokazima MKSJ-a, u svrhu istrage ili pripreme ili vođenja suđenja.

⁴⁹ Pravilo 77 Pravidnika o postupku i dokazima MKSJ-a predviđa da MKSJ ima ovlaštenja da proglasi krivim za nepoštovanje suda "one koji svjesno i hotimično ometaju sprovođenje pravde" uključujući svjedoke koji odbiju odgovoriti ili ne odgovore na pitanje, osobu koja prekrši nalog Sudskog vijeća, osobu koja se bez opravdanog razloga ne pojavi pred MKSJ-om i svakoga tko prijeti ili zastrašuje svjedoka ili bilo koju drugu osobu koja poštuje naloge MKSJ-a.

⁵⁰ Iako je 21 ispitanik naveo da je primio *subpoenu*, službena evidencija MKSJ-a govori da su samo dva svjedoka *zaista* primili *subpoenu*. Postoji realna mogućnost da interpretacija pitanja od strane ispitanika objašnjava ovu razliku, jer se riječ "subpoena" ne može direktno prevesti. Rečenica na engleskom glasi "were you subpoenaed to appear at the ICTY?" Međutim, ista rečenica na BHS-u glasi "Da li Vam je izdat obavezujući nalog (subpoena) za svjedočenje pred Haškim tribunalom?". Isto tako na sjećanje svjedoka utiče proteklo vrijeme, višestruko pojavljivanje pred sudom i njihovo razumijevanje izraza 'nalog'. Bez obzira na to, ovi nalazi podržavaju tezu da su svjedocima potrebne potpune informacije o procesu *subpoene* i o uticaju koji to može imati na njihovu spremnost da svjedoče.

Slika 3.18 - Da li ste pozvani da svjedočite pred nekim domaćim sudom zato što ste svjedočili pred Haškim tribunalom?

Pojavljivanje pred nacionalnim sudovima može biti još jedna pravna posljedica sa kojom su suočeni neki svjedoci zbog svog svjedočenja na MKSJ-u (Clark 2014). Ispitanici su pitani da li su pozvani da daju izjave nacionalnim vlastima kao rezultat toga što su svjedočili pred MKSJ-om (slika 3.18). Više od 15% (n=46) ispitanika pozvano je da daju iskaz u drugim sudskim postupcima, ali je samo 6,7% (n=20) ispitanika zaista i svjedočilo u tim drugim domaćim postupcima. Svjedoci koji su pozvani da svjedoče pred drugim sudovima rekli su da iako su bili pozvani, to nije bilo zbog njihovog svjedočenja pred MKSJ-om (n=8), a dva svjedoka nisu bila sigurna da li je to što su pozvani imalo bilo kakve veze sa MKSJ-om.

I konačno, svjedoci imaju mogućnost da građanskom parnicom potražuju odštetu od pravomoćno osuđenih, no u praksi su takve tužbe rijetko uspješne (Vijeće Evrope 2012, 26-28). Prepreke tom procesu uključuju složeni pravni sistem, troškove povezane sa takvim parnicama, nepostojanje ili nedostupnost pravne pomoći da se parnica za odštetu uspješno dobije, te negativni uticaj na njihovo sveukupno stanje (Hanušić 2015, Bužinkić et al. 2014).⁵¹ Sukladno drugim nalazima o građanskim parnicama za reparacije, samo desetero ispitanika (3,3%) je navelo da su podigli takve tužbe (Pajić 2014).

3.2.2 Pripreme i informacije o svjedočenju

Opseg krivičnih djela u optužnici i složenost višejezičnih suđenja pred sudom van područja bivše Jugoslavije gdje živi većina svjedoka, nužno znači da dolazi do problema sa rasporedom suđenja, koji dovode do odgađanja. Postoji više razloga zašto se termin svjedočenja mora promijeniti. Administrativne procedure u sudnici mogu uticati na dužinu svjedočenja prethodnih svjedoka ili dovesti do promjena u redosljedju svjedoka. Strana koja poziva svjedoka takođe može odstupiti od prvobitnog rasporeda i odlučiti da odgodi svjedočenje. Ponekad može biti promjena u okolnostima svjedoka koje ga mogu spriječiti da putuje, kao što su problemi sa zdravljem ili hitne porodične situacije. Vremenske prilike i neočekivani događaji takođe mogu promijeniti putne aranžmane.⁵² Sve to može imati negativan uticaj na svjedoke koji bi inače bili spremni svjedočiti (Wald 2002; Stover 2014). U vezi sa tim, 14,7% ispitanika je reklo da je bilo odgoda putovanja kad su svjedočili pred MKSJ-om. Kao što govori i Stoverovo (2014) istraživanje o svjedocima pred MKS-om, ispitanike brine promjena termina

⁵¹ SŽS je primijetio da kod nekih svjedoka dolazi do "umora" kad stalno moraju objašnjavati i podsjećati se na svoja iskustva iz rata na suđenjima za ratne zločine ili za građanske parnice za odštetu. Pored toga, neki osjećaju teret toga da moraju dokazivati vlastite patnje da bi one stekle validnost ili da bi ih se priznalo kao žrtve ili preživjele koji imaju pravo na pomoć.

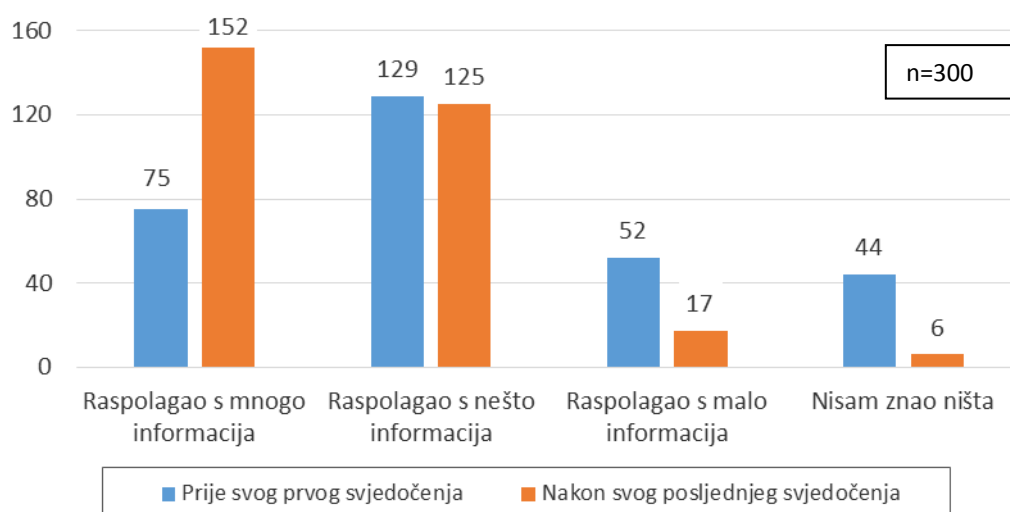
⁵² Faktori koji su ometali putovanja uključuju sve od snježnih zameta i poplava na Balkanu do vulkanske erupcije na Islandu.

svjedočenja, od kojih je neke zabrinulo to što su morali brzo otputovati, a druge to što je došlo do odgoda.

Svjedoci takođe trebaju dovoljno informacija i odgovarajuće vrijeme da se pripreme za svjedočenje, zbog vlastite dobrobiti, a i da bi se osigurao integritet sudskog postupka (Stover 2014; Wald 2002). Proces pripreme za svjedoka počinje čim MKSJ sa njim prvi put stupi u kontakt. Postoji mnogo stvari koje treba uzeti u obzir prilikom dovođenja svjedoka, od kojih mnogi možda nikad nisu bili pred sudom, a pogotovo ne sudom u jednoj stranoj zemlji, da svjedoče o traumatičnim iskustvima iz rata (UNICRI 2009). SŽS ima mandat da svjedocima pruži sve informacije o njihovim pravima i obavezama, kao i praktične, logističke i pravne informacije koje će biti potrebne tokom njihovog svjedočenja.

Za neke svjedoke svjedočenje pred sudom za ratne zločine je nešto zastrašujuće i strano jer je struktura MKSJ-a nešto novo u međunarodnom sistemu, budući da je to hibridni pravni sistem zasnovan na tradicijama kako anglosaksonskog tako i kontinentalnog prava.⁵³ Količina informacija koje svjedoci imaju može značajno varirati, ovisno o kontekstu iz kojeg dolaze i o iskustvima sa sudovima prije svjedočenja. Ispitanici su pitani koliko su znali o strukturi MKSJ-a prije nego što su prvi put svjedočili i nakon što su posljednji put svjedočili (slika 3.19). Značajan broj ispitanika (68%; n=204) raspolagao je sa mnogo ili nešto informacija čak i prije nego što su svjedočili, a velik dio njih (75%; n=277) je raspolagao sa mnogo ili nešto informacija nakon što su posljednji put svjedočili.

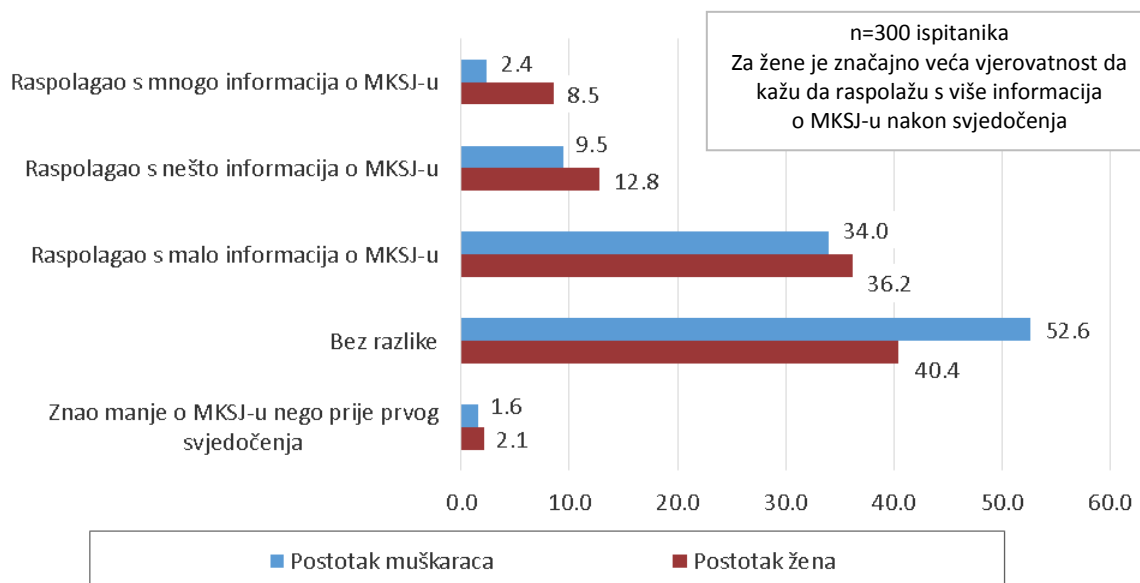
Slika 3.19 – Znanje o radu MKSJ-a

⁵³ Ključna razlika između anglosaksonskog prava i kontinentalnog prava je uloga sudije. U sistemima anglosaksonskog prava, sudije su neutralni arbitri i ostavljaju stranama da zastupaju svoje stavove. Za razliku od toga, sudije u sistemima kontinentalnog prava imaju šire ovlasti da preuzmu aktivniju ulogu ispitivača ili istražitelja u postupku (Crawford et al. 2013).

Postoje razlike između nivoa informacija za koje žene kažu da su ih stekle nakon svjedočenja u poređenju sa muškarcima. Slika 3.20 daje usporedbu znanja ispitanika prije prvog i nakon posljednjeg svjedočenja.

Slika 3.20 – Postotak osoba sa boljim znanjem o MKSJ-u nakon svjedočenja

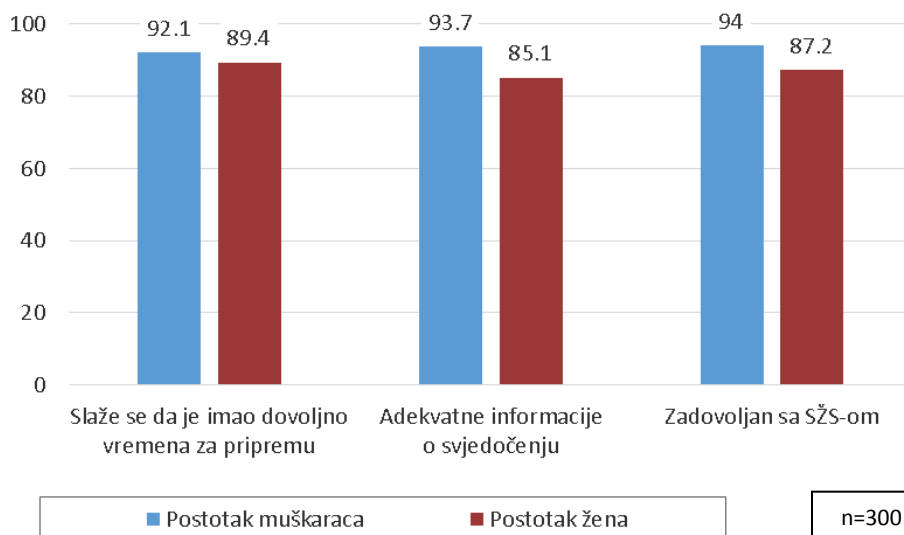

Za više od 40% žena i 52,6% muškaraca nije došlo do povećanja nivoa znanja o MSKJ-u prije prvog svjedočenja i nakon posljednjeg svjedočenja. Vrijedno je primijetiti da petoro osoba (jedna žena i četvorica muškaraca) misle da znaju *još i manje* o MKSJ-u nakon što su posljednji put svjedočili. I naposljetku, za žene je mnogo vjerovatnije da kažu da znaju mnogo više o MKSJ-u nakon svog posljednjeg svjedočenja (slika 3.20). Možda će žene prije priznati neto povećanje u količini informacija koje su stekle. Alternativno, žene su možda imale manje pristupa informacijama prije nego što su prvi put svjedočile kao rezultat svojih pogleda na pitanja krivične i međunarodne pravde (Barbarett 2014) ili općenitije zbog razlika u kognitivnom procesiranju između muškaraca i žena (Halpern 2013). Tako se neto porast njihovih informacija vidi u njihovim odgovorima u upitniku.

Svjedocima je potrebno odgovarajuće vrijeme da se pripreme za svjedočenje. SŽS svjedocima pruža informacije putem informisanja o svjedočenju pred MKSJ-om koje počinje od prvog telefonskog poziva. Do prvog osobnog susreta obično dolazi u svjedokovom hotelu u Hagu, osim ako SŽS ne procijeni da je sa svjedocima potrebno razgovarati u njihovoj zemlji prije polaska. Pomoć se svjedocima pruža tamo gdje je to prikladno na BHS-u ili albanskom jeziku, a informisanja su obično skoncentrisana na logistiku i praktične informacije potrebne tokom njihovog boravka u Hagu (tj. smještaj, uloga SŽS-a, medicinska pomoć i druge stvari). Informisanja SŽS-a obuhvataju logistička pitanja, kao što je raspored svjedočenja, tehničke procedure u sudnici, objašnjenja o simultanom prijevodu, uloge procesnih strana i zaštitne mjere u sudnici, kako bi se osiguralo da svjedoci imaju sve informacije koje su im potrebne. Informacije o pravnom postupku, a pogotovo o zaštitnim mjerama u sudnici, su složene i mogu se lako pogrešno shvatiti. Svjedoci možda ne shvataju da će Tužilaštvo, timovi Odbrane i optuženi znati njihov identitet čak i ako dobiju zaštitne mjere u sudnici, ili da će optuženi biti prisutni u sudnici, ili da javnost može pratiti postupak iz javne galerije (Elias-Bursać 2015; Stepakoff et al. 2014; Stover 2014, 2005; Wald 2002) kao i putem direktnog prijenosa na internetu.

Ispitanici su pitani da li su imali: (1) dovoljno vremena za pripremu; (2) adekvatne informacije potrebne za svjedočenje; i (3) da li su zadovoljni sa pomoći koju im je pružio SŽS. Kao što ilustruje slika 3.21, malo je manje vjerovatno da se žene slože da su imale dovoljno vremena za pripremu, 89,4% žena i 92,1% muškaraca se složilo (ili u potpunosti složilo) da su imale dovoljno vremena za pripremu. Razlike među rezultatima zasnovane na rodu se nastavljaju jer se 85,1% žena i 93,7% muškaraca slaže da su imale adekvatne informacije o svjedočenju, a 87,2% žena i 94% muškaraca se slaže da su bili zadovoljni sa pomoći SŽS-a. Ovo se razlikuje od Stovera (2014) koji je ustanovio da su žene zadovoljnije sa pomoći žrtvama i svjedocima na MKS-u.

Slika 3.21 – Priprema, informacije i zadovoljstvo prije suđenja

Osim što se svjedoci suočavaju sa pravnim i logističkim brigama, postoje i drugi faktori više lične prirode koji utiču kako na razloge za svjedočenje tako i na posljedice učesća u procesu svjedočenja.

3.2.3 Razlozi svjedoka za svjedočenje

Sistematsko istraživanje razloga zbog kojih se svjedoci odlučuju da svjedoče započelo je tek tokom protekle decenije (Stover 2005). Važnost uloge svjedoka pred sudovima za ratne zločine potiče još od nirnberških suđenja, gdje je bilo kritika da svjedoci-žrtve nisu korišteni onoliko koliko je možda trebalo da bi direktno svjedočili o događajima iz optužnica nacističkih vođa (Arendt 1963). Imajući u vidu da svjedoci igraju ključnu ulogu u radu MKSJ-a, ispitivanje toga što ih motiviše i što na njih utiče da svjedoče je od ključne važnosti za praktične posljedice mandata MKSJ-a (Wald 2001).

Vjerovatno najsveobuhvatnije dosadašnje istraživanje o motivima svjedoka dolazi iz intervju sa 109 muškaraca i 38 žena koji su svjedočili pred Specijalnim sudom za Sierra Leone (Stepakoff et al. 2014). Istraživači su identifikovali dva šira aspekta motiva za svjedočenje: (1) pomoći samom sebi; (2) pomoći drugima. Među glavnim razlozima su: prokazivanje "nepravdi koje su mi počinjene tokom rata"; doprinos "opštem znanju o ratu"; želja za "retributivnom pravdom"; i vršenje "moralne dužnosti prema drugim žrtvama".

Ti rezultati naglašavaju zajedničke teme koje proizlaze iz drugih istraživanja, a to su potreba svjedoka da ispričaju svoju priču; potreba da se sazna više o tome što se dogodilo njima i njihovim bližnjima; potraga za pravdom i želja da se doprinese historijskoj priči o ratnim zločinima (Stover 2005; Stover et. al 2011).

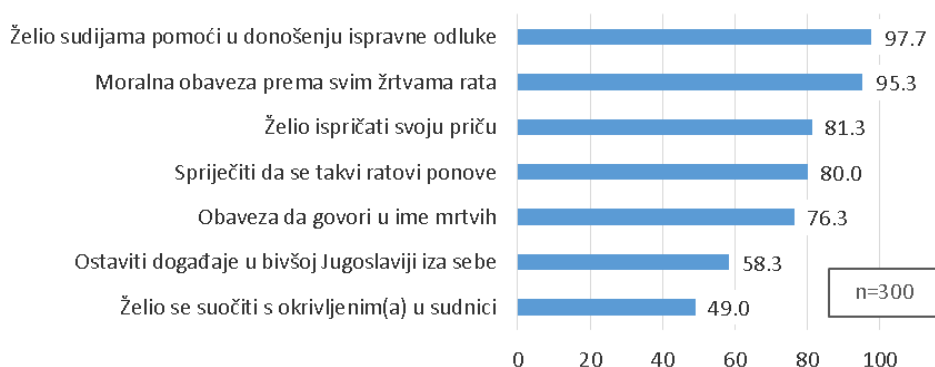
Jedno istraživanje ruandskih svjedoka optužbe i odbrane (n=60) koji su svjedočili pred nacionalnim sudovima, Gacaca sudovima⁵⁴, i ICTR-om odražava slične razloge. Kao i u drugim studijama, svjedoci su

⁵⁴ Ruandska vlada osnovala je nakon ruandskog genocida 1994. godine Gacaca sudove kako bi pokušala riješiti zaostale neriješene krivične predmete. Ti su sudovi holistično fokusirani i uključuju elemente zapadne pravne prakse sa tradicionalnim afričkim načinima rješavanja sporova, kako bi se omogućilo sudjelovanje žrtava u pravosudnom procesu. Komentatori hvale Gacaca sudove kao efikasne (više od milion predmeta riješeno je do

naveli više razloga uključujući: (1) obavezu da se svjedoči o genocidu (2) moralnu obavezu da se kaže istina i da se sazna više o tome što se dogodilo (tj. pronalaženje porodice i prijatelja, identifikovanje počinilaca, itd.); (3) javno priznanje patnji i nepravde, i (4) privrženost izgradnji postkonfliktnog društva (Clark i Palmer 2012). Naposljetku, žrtve seksualnog nasilja mogu imati posebne motive. Takve žene koje su svjedočile pred Specijalnim sudom za Sierra Leone izjavile su da je za njih važno svjedočiti kako bi pružile dokaze o počinjenim zverstvima i kako bi ispričale što su sve iskusile (Staggs-Kelsall i Stepakoff 2007). Žrtve seksualnog nasilja koje su svjedočile pred MKSJ-om i Vijećem za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine navele su potrebu da se počinioци pozovu na odgovornost, da se spriječe budući zločini i da se kaže istina o tome što se dogodilo (Mischkowski i Mlinarević 2009).

Svi ti razlozi vidljivi su u iskustvu svjedoka MKSJ-a. Zbog širine i raspona motiva i intenzivnog ličnog karaktera svjedočenja, upitnik je sadržavao specifična i otvorena pitanja o tim temama (Doak 2011; Bonomy 2007; Wald 2002). Ispitanici su mogli odabrati više od jednog objašnjenja za svjedočenje, i mnogi su to i učinili (slika 3.22).

Slika 3.22 – Razlozi za svjedočenje

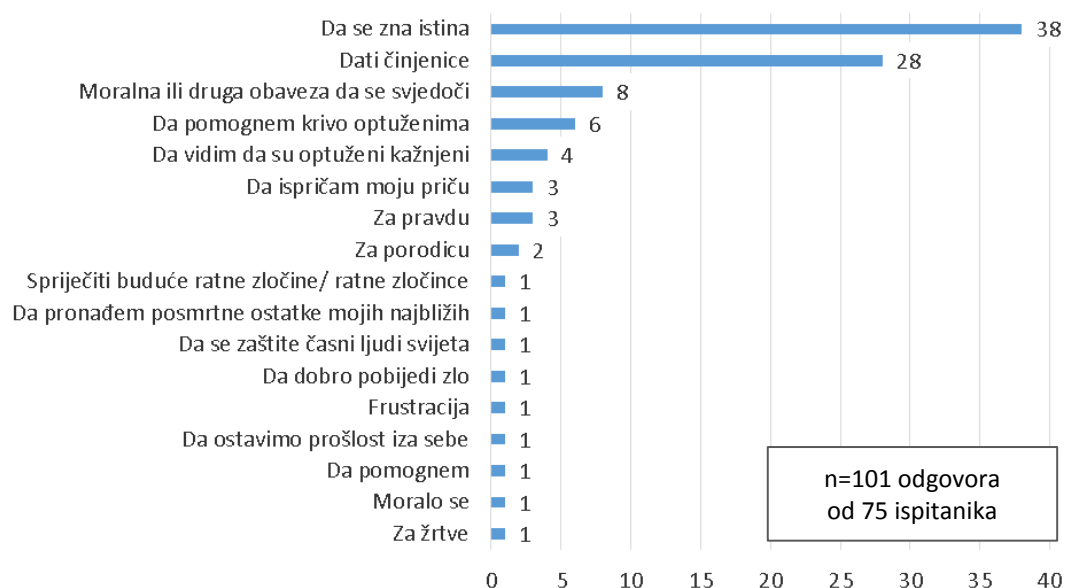
Kad promatramo kategorije “potpuno se slažem” i “slažem se” za razloge koje svjedoci imaju za svjedočenje, najčešći razlozi su “kako bih sudijama pomogao u donošenju ispravne odluke” (97,7%) i “moralna obaveza prema svim žrtvama rata” (95,3%). Oba ova motiva odražavaju zaključke Stepakoffa et al. (2014) koji su ustanovili postojanje značajnih eksternih motiva za svjedočenje. Interesantno je primijetiti da su najmanje odabrani odgovori oni razlozi koji se više odnose na lični udio u svjedočenju. Iako se 81,3% složilo ili u potpunosti složilo da je važno svjedočiti jer “sam želio ispričati svoju priču”, samo 58,3% navelo je da su to učinili kako bi “događaje iz ratova u bivšoj Jugoslaviji mogli ostaviti iza sebe”. Jedan manji postotak, uglavnom ispitanici Tužilaštva (49% ili 147 osoba), složili su se ili su se u potpunosti složili da im je bilo važno svjedočiti kako bi se suočili s optuženim u sudnici, dok se 28% ili 54 osobe nije složilo ili uopšte nije složilo da je suočavanje s optuženim bio važan razlog za svjedočenje.

trenutka kad su sva suđenja završila 2012. godine) i osuđuju ih zbog nedostatka ispravne zakonske procedure i toga što proglašavaju “kolektivnu odgovornost” koja je možda doprinijela nastavljanju podjela unutar ruandskog društva (Bornkamm 2012).

Pilot-studija je takođe nastojala da svjedocima omogući da iznesu vlastite motive za svjedočenje putem otvorenog pitanja s kratkim odgovorom (slika 3.23). Jedan broj ispitanika dao je odgovore slične ponuđenim odgovorima u prethodnim pitanjima. I ovdje su svjedoci uglavnom dali odgovore na otvorena pitanja koji odražavaju ono što su drugi istraživači ustanovili o motivacijama svjedoka. Svjedoci češće navode eksterne, altruistične motive od internih razloga fokusiranih na sebe (Stepakoff 2014). Svjedoci obično navode opštu brigu za društvo u cjelini kao i potrebu da kažu istinu o tome šta se dogodilo. Sljedeći najčešći odgovori odnose se na višu dužnost, odnosno potrebu da optuženi dobije pravednu kaznu ili bude oslobođen od optužbi, kao i moralnu dužnost da se svjedoči.

Svjedoci svakako shvataju svoju ulogu u širem kontekstu borbe za istinu i pravdu i sprečavanje ratnih zločina. Njihova višedimenzionalna perspektiva obuhvata njihov osjećaj dužnosti prema drugima (Clark 2014; Doak 2011), kao i osobnije razloge za svjedočenje. Zanimljivo je da ovi rezultati odražavaju u nekim aspektima rezultate studija o motivima svjedoka na Specijalnom sudu za Sierra Leone (Stepakoff et al. 2014) i MKS-u (Stover 2014). Opšta slika koja iz ovog proizlazi je da svjedoci imaju šire i složenije motive za svjedočenje koje pokreću interni, ali još više i eksterni faktori.

Slika 3.23 – Dodatni razlozi za svjedočenje⁵⁵

3.2.4 Lično zadovoljstvo svjedočenjem

Dok se motivi svjedoka odnose više na njihove lične vrijednosti i iskustva, zadovoljstvo svjedoka je izgleda više u vezi sa višestrukim faktorima koji možda nisu pod kontrolom svjedoka. Zadovoljstvo svjedoka svojim svjedočenjem će vjerovatnije ovisiti o tome da li oni misle da je to iskustvo bilo: pozitivno ili negativno (Clark 2014, Horn et al 2009; Stepakoff 2014, Stover 2005), katarzično ili traumatsko (Brounéus 2010; Mendeloff 2009; Dembour i Haslam 2007; Stover 2005), važno u kazivanju istine (Findlay i Ngane 2012; Doak 2011) i važno da se ispriča vlastita priča ("da ispričam moju priču") (Hodžić 2010; Horn, et al. 2009). Iako ima sve više istraživanja o zadovoljstvu svjedoka, nema mnogo razvoja na teoretskoj razini o tome što doprinosi ili umanjuje zadovoljstvo svjedoka. Prvo, svjedočenje će vjerovatnije biti više zadovoljavajuće ako postoji: (1) mogućnost iznošenja usmenog ili pismenog opisa onoga što se dogodilo; (2) mogućnost otkrivanja istine; (3) komponenta procesa koja doprinosi pravdi; i (4) ako je svjedočenje uzeto u razmatranje (Doak 2011). Drugo, svjedočenje će biti pozitivnije: (1) ako je svjedok prije svjedočenja bio manje zabrinut; (2) ako je osjećao da ga sudsko osoblje poštuje; i (3) ako mu je unakrsno ispitivanje bilo pozitivno iskustvo (Horn et al. 2009).

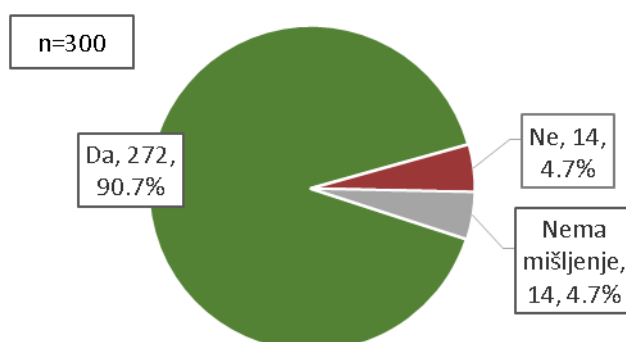
Zadovoljstvo među ispitivanim svjedocima varira u velikoj mjeri. Zadovoljstvo svjedoka vlastitim nastupom je različito od zadovoljstva samim suđenjem. Da li je svjedok izašao iz sudnice zadovoljan pak

⁵⁵ U pitanje A19 (Vidi upitnik u Dodatku III) ispitanici imaju mogućnost da putem otvorenog pitanja objasne zašto su svjedočili. Zato se kratki odgovori ispitanika o razlozima za svjedočenje (pitanja A10-A18) u izvjesnoj mjeri preklapaju s A19, jer svjedoci nisu bili ograničeni na formulacije prethodnih pitanja. Iako su neki odgovori ponavljanje onoga što su rekli u odgovoru na pitanja s više ponuđenih odgovora (npr. "ispričati moju priču"), važno je da se ne "eliminiraju" glasovi svjedoka o tome što im je prvo palo napamet kad su slobodno asocijali o razlozima za svoje svjedočenje (Stepakoff 2015; Stover 2014).

ovisi o tome što je očekivao da će mu to iskustvo donijeti. Neki svjedoci ušli su u sudnicu puni samopouzdanja, a izašli iziritirani, pogotovo ako su smatrali da nisu mogli ispričati svoju priču i da su ih neprestano prekidali, ili ako su njihovi navodi agresivno preispitivani i/ili su u unakrsnom ispitivanju optuženi da lažu. Sudije su rijetko dozvolili svjedocima da nešto kažu na kraju svog svjedočenja, što može ali ne mora biti važno za zadovoljstvo svjedoka (Moffett 2014). Prilikom otpuštanja svjedoka Sudsko vijeće često izrazi zahvalnost svjedoku na tome što je došao svjedočiti, a u nekim slučajevima i potvrdi postojanje njegovih tegoba. U rijetkim slučajevima Sudsko vijeće može pozvati svjedoka da iznese izjavu o uticaju krivičnog djela na žrtvu u okviru postupka odmjeravanja kazne.⁵⁶ Osoblje SŽS-a primijetilo je da takve geste Sudskog vijeća, kao i razgovor nakon svjedočenja sa procesnom stranom koja je pozvala svjedoka, omogućuju svjedocima da razriješe brige o svom svjedočenju u sudnici.

Da bi se ocijenilo zadovoljstvo svjedoka u odnosu na njihove motive za svjedočenje, ispitanici su zamoljeni da razmisle o svojim razlozima za svjedočenje i o tome jesu li zadovoljni svojim svjedočenjem.⁵⁷ Ispitanici su velikom većinom odgovorili da su zadovoljni (slika 3.24). Skoro 91% navelo je da su zadovoljni, njih 4,7% izrazilo je nezadovoljstvo, dok preostalih 4,7% ili nije imalo mišljenja ili nije dalo odgovor. Ovi se nalazi poklapaju sa nedavnim sistematskim istraživanjima o svjedočenju (Stover et al. 2014). Kad je riječ o zadovoljstvu, nije bilo nikakvih značajnih razlika između onih koji su svjedočili za Tužilaštvo i za Odbranu. I svjedoci Tužilaštva i svjedoci Odbrane otprilike su jednako zadovoljni svojim svjedočenjem (93% i 90%, tim redom), iako je za svjedoke Tužilaštva nešto vjerovatnije da kažu da su nezadovoljni svojim svjedočenjem (7% za razliku od 1% svjedoka Odbrane).

Slika 3.24 – Kada ispitanik razmišlja o razlozima zbog kojih je svjedočio, da li je zadovoljan svojim svjedočenjem?

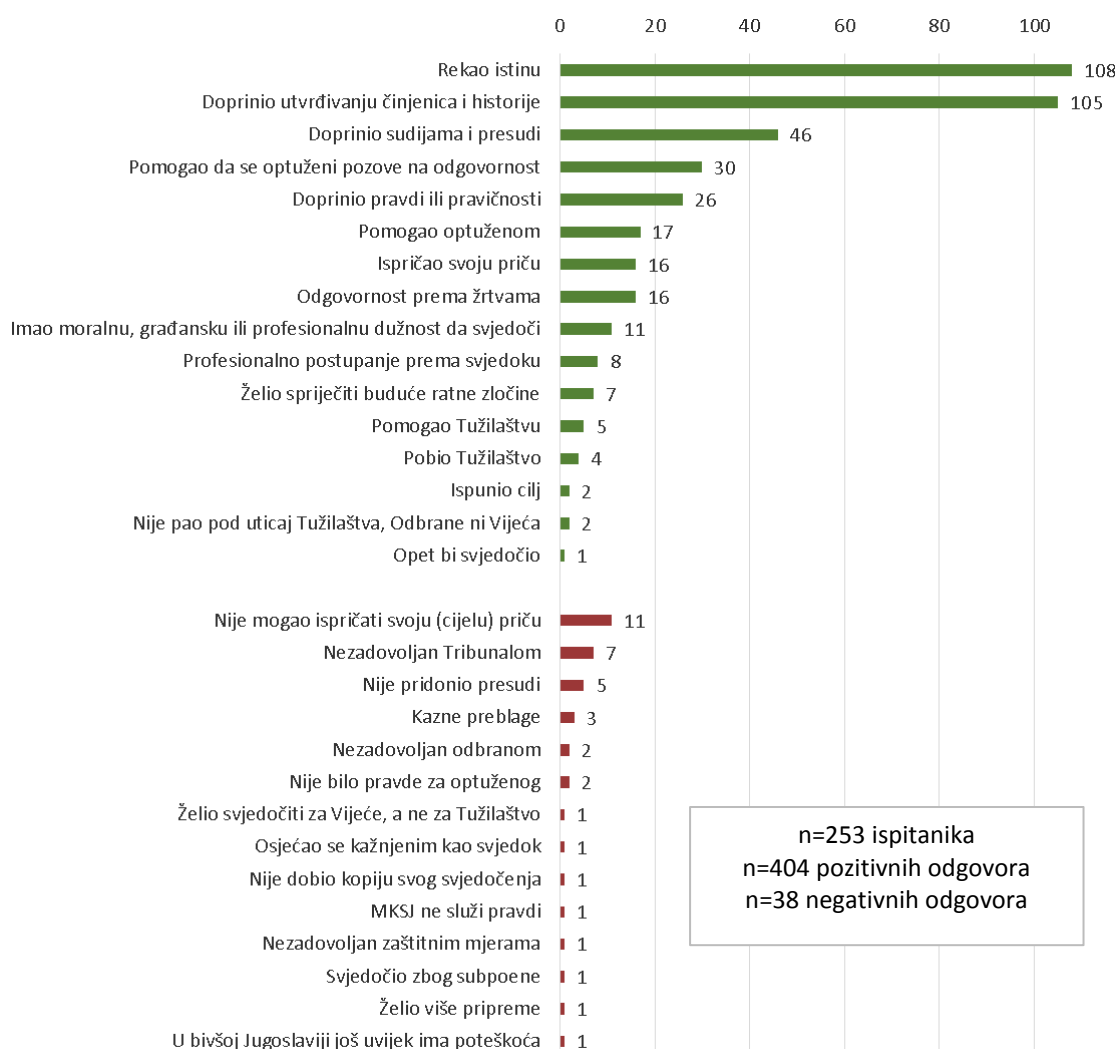
⁵⁶ Izjave o uticaju krivičnog djela na žrtvu su pismene ili usmene izjave o okviru procesa da se žrtvama krivičnih djela dadne prilika da sudu kažu što je krivično djelo njima lično značilo i u kojoj su mjeri njime povrijeđeni (pravilo 92 *bis* Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ-a, IT/32/Rev.50, 8. juli 2015.). Na MKSJ-u se one koriste u manjoj mjeri (Moffett 2014), a njihova korisnost je i hvaljena (Ciorciari i Heindel 2016) i osporavana (za širu diskusiju vidi Ochoa 2013, 4. poglavlje).

⁵⁷ Vidi pitanje A20a u upitniku (Dodatak III).

Kao i kod pitanja o motivima svjedoka, ispitanici su mogli ukratko iznijeti zašto su zadovoljni ili nezadovoljni svojim svjedočenjem.⁵⁸ Ispitanici su mogli izabrati više razloga. Na ovo pitanje odgovorilo je više svjedoka nego na bilo koje drugo pitanje u upitniku gdje su svjedoci mogli sami unijeti odgovor (n=253). Odgovori su vrlo različiti, ali odražavaju druge teme naglašene u prethodnim istraživanjima o svjedocima, kao i iskustvo osoblja SŽS-a koji su pri ruci svjedocima odmah nakon svjedočenja (Stover 2005, 2014; Stepakoff et al. 2014).

Kao što ilustruje slika 3.25, zadovoljstvo svjedoka proizlazi u najvećoj mjeri iz osjećaja vezanih za kazivanje istine (n=108) i doprinosa utvrđivanju činjenica i pisanju historije (n=105). Pored ta dva razloga, postoji još cijeli niz raznih razloga koji su najviše u vezi sa doprinosom, odnosno učestvovanjem u postizanju pravednog ishoda. Ti razlozi odnose se na osjećaj da su doprinijeli odlukama sudija, odnosno presudi; da su optuženog pozvali na odgovornost ili oslobodili optužbi; ili omogućili napredovanje pravde. Nisu svi svjedoci bili zadovoljni sa svojim svjedočenjem, jer neki smatraju da nisu uspjeli ispričati svoju priču ili su na jednom opštijem nivou nezadovoljni Tužilaštvom ili MKSJ-om, ili osjećaju da nisu doprinijeli presudi.

Slika 3.25 – Razmišljanja ispitanika o zadovoljstvu

⁵⁸ Vidi pitanje A20b u upitniku (Dodatak III).

Sažetak

Ova pilot-studija nastoji pružiti reprezentativan uzorak svjedoka koji su svjedočili na suđenjima MKSJ-a nakon 1998. godine. Svrha kvotnog i nasumičnog uzorkovanja koji je obavio UNT bila je da se osigura najviši mogući stepen poopštavanja kako bi se obuhvatio široki raspon svjedoka iz različitih geografskih i demografskih konteksta, istovremeno obezbjeđujući najviši mogući stepen zaštite sigurnosti i dobrobiti svjedoka. Ovi nalazi predstavljaju jedinstven uvid u iskustvo svjedoka.

Prvo, velika većina svjedoka navela je da je imala dovoljno vremena da se pripremi za svjedočenje i odgovarajuće informacije o svjedočenju. Drugo, vrlo malo svjedoka podiglo je tužbe za reparacije pred nacionalnim sudovima na osnovu presuda MKSJ-a u predmetima u kojima su svjedočili. Treće, podaci pokazuju da ispitanici svjedoče iz više razloga, no većina ih se odnosi na potrebu da se doprinese opštem dobru društva u cjelini, bilo doprinosom pravdi i istini, bilo nastojanjem da se smanje šanse za buduće nasilje. Četvrto, i najvažnije, svjedoci kažu da su veoma zadovoljni svojim razlozima i motivima za svjedočenje. Zadovoljstvo svjedoka svojim svjedočenjem je takođe jedan pozitivan znak za MKSJ i širu arenu međunarodne pravde.

Poglavlje 4 – Ljudska bezbjednost i posljedice svjedočenja

Ova pilot-studija oslanja se na koncept “ljudske bezbjednosti” kako su ga ocrtale Ujedinjene nacije, a koji sadrži dvije komponente: “slobodu od straha” (nepostojanje nasilnog sukoba) i “slobodu od oskudice” (društveno-ekonomska sigurnost). Obje su od vitalne važnosti u post-konfliktnim društvima, a društveno-ekonomske slobode su dio mnogo šire dimenzije prava (Kaldor 2007; Lautensach i Lautensach 2013; UNDP 1994). Ljudska bezbjednost postoji tamo gdje ljudi žive bez opasnosti od nasilja nad svojim ličnim i tjelesnim integritetom, i u uslovima pogodnim za ostvarivanje osnovnih ljudskih potreba, kao što su rad, zdravlje, bezbjednost i prosperitet. Ljudska bezbjednost je posebno kritična u kontekstu svjedoka koji svjedoče pred međunarodnim sudovima. Skoro sve te osobe su žrtve rata koje su iskusile gubitke, a od kojih se sada očekuje da ispričaju svoje priče daleko od kuće. Prema tome, to su takođe hrabri pojedinci koji istupaju da bi doprinijeli narodnoj i međunarodnoj pravdi.

U ovom se poglavlju govori o društveno-ekonomskoj sigurnosti svjedoka i o posljedicama svjedočenja na intimne veze i veze unutar zajednice. Drugi dio poglavlja govori o posljedicama svjedočenja na bezbjednost svjedoka. U njemu se diskutuje o opštem osjećaju bezbjednosti svjedoka i iznosi više detalja o tome kako svjedoci shvataju opasnost, kako na nju reaguju i koliko su učinkovite zaštitne mjere u sudnici.

Teme o kojima se govori u ovom poglavlju odnose se na pitanja u dijelovima B i C upitnika (Dodatak III).

4.1 Bezbjednost intimnih veza i veza unutar zajednice

4.1.1 Intimne veze

Od posebne važnosti za pojedinca i društvo je ponovna izgradnja veza i povjerenja u zajednici, oslabljenih za vrijeme sukoba. Ta ponovna izgradnja je korak naprijed ka pomirenju (Clark 2014). Odnosi sa zajednicom važni su za svjedoke koji se vraćaju u svoju zajednicu gdje su suočeni sa posljedicama svjedočenja (Hodžić 2010; Bloomfield et al. 2003, pogl. 4). Posljedice svjedočenja takođe mogu osjećati prijatelji, porodica, intimni partneri, pa čak i sljedeća generacija, koja će da ponese teret disfunkcionalnih odnosa i nepovjerenja u društvu (Björkdahl i Selimović 2014). Ako se blagovremeno ne posveti pažnja posljedicama rata i međunarodnoj pravdi na ličnom i društvenom nivou, može doći do štetnih posljedica na kratkoročno i dugoročno psihičko zdravlje svjedoka (Stepakoff et al. 2015).

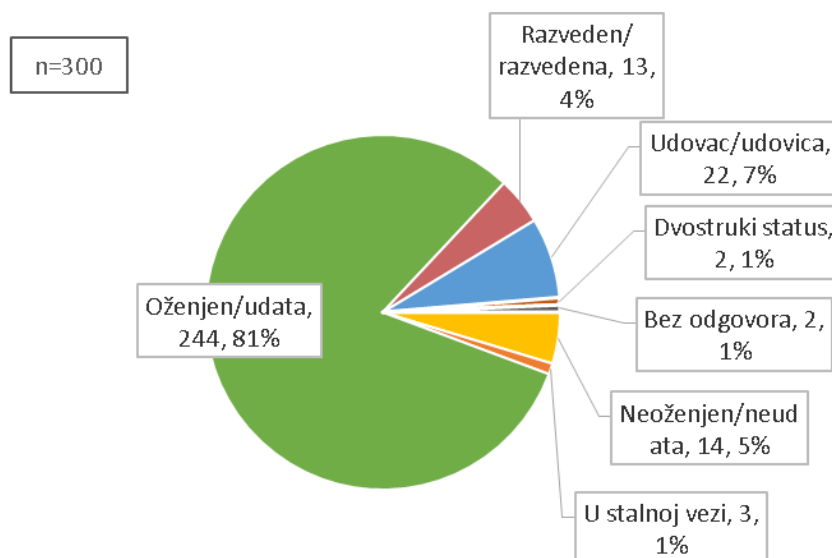
U iskustvu SŽS-a nije neuobičajeno da se članovi porodice i prijatelji protive odluci svjedoka da svjedoči. Takvo protivljenje može proizaći iz straha od negativnih posljedica svjedočenja, želje da se zaboravi prošlost ili iz nepovjerenja prema MKSJ-u. U nekim slučajevima SŽS je primijetio da se svjedoci opredjeljuju da članove porodice ne informišu o svom svjedočenju, bilo zato što ne žele otkriti neku ratnu traumu ili zato što su oni protiv učestvovanja u pravosudnom procesu. Bilo je i problema u lokalnoj zajednici, pogotovo u malim gradovima ili bliskim zajednicama. Neki svjedoci rekli su da bi se njihovo svjedočenje moglo shvatiti kao pomoć ili šteta za cijelu jednu nacionalnu grupu. Bez obzira na razloge zbog kojih svjedoče, neki ljudi se mogu zabrinuti zbog mišljenja drugih i mogućnosti da ih se vidi kao izdajnike ili zagovornike neke grupe.

Svjedočenje ima veći negativni uticaj na svjedoke i njihove odnose kad ih kritikuju ili napuštaju oni koji su im najbliži (tj. bračni drug, porodica i prijatelji). Prihvatanje ili ostracizam drugih iz okoline svjedoka (lokalni vođe u zajednici, vjerski vođe i druge osobe u zajednici) može ojačati ili potkopati pravdu, pomirenje i proces ponovne izgradnje zajednice nakon masovnog sukoba (Spini et al. 2013).

Da bi se procijenile posljedice svjedočenja na odnose unutar zajednice, kao i na ljudsku bezbjednost, svjedoci su pitani o uticaju svjedočenja na njihov brak i o njihovom viđenju toga kako su se prema njima nakon svjedočenja odnosili članovi njihovih porodica, prijatelji i drugi važni ljudi u njihovoj zajednici. Kad

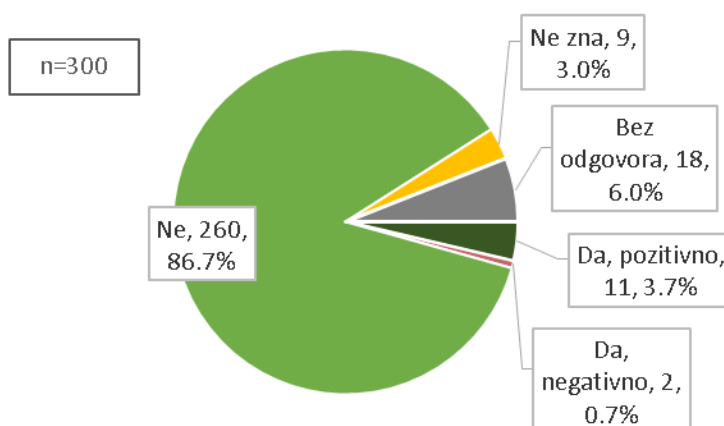
je riječ o bračnom stanju ispitanika, velika većina su ili oženjeni/udati (n=244), u vezi (n=3) ili udovci/udovice (n=22), a manji broj je neoženjen/neudat (n=14) ili razveden (n=13) (slika 4.1).⁵⁹

Slika 4.1 – Bračno stanje

Velika većina ispitanika izjavila je da svjedočenje nije imalo negativnih posljedica po njihove intimne veze (n=260), dok je jedanaest osoba (3,7%) odgovorilo da je svjedočenje imalo pozitivan učinak na njihove veze sa bračnim drugom (slika 4.2). Kao što je jedan ispitanik dirljivo rekao, “kad kažeš istinu, bez obzira koliko to teško bilo, to uvijek ostavlja povoljan utisak na partnera da može isto da očekuje i u uzajamnim odnosima.” Dva ispitanika su navela negativne posljedice po njihove odnose, a jedan je rekao da se bračni drug protivio svjedočenju brinući se da MKSJ neće biti nepristrasan i pravičan. Nakon što je izrečena presuda u predmetu u kojem je svjedočio taj ispitanik, došlo je do negativnog uticaja na njihov brak. Otprilike 9% ispitanika nije odgovorilo ili nisu bili sigurni u vezi sa negativnim uticajem svjedočenja na njihove veze.

Slika 4.2 – Uticaj na intimne veze

⁵⁹ Suđenja za ratne zločine dugo traju i u slučaju dva svjedoka stanje veze se promijenilo tokom svjedočenja. Jedan svjedok je bio u braku i kasnije mu je bračni drug preminuo. Drugi svjedok je klasifikovao svoj status i kao “razveden” i kao “u vezi”. Ni jedan od njih nije naveo da je bilo negativnog uticaja na njihove veze.

4.1.2 Odnosi u zajednici

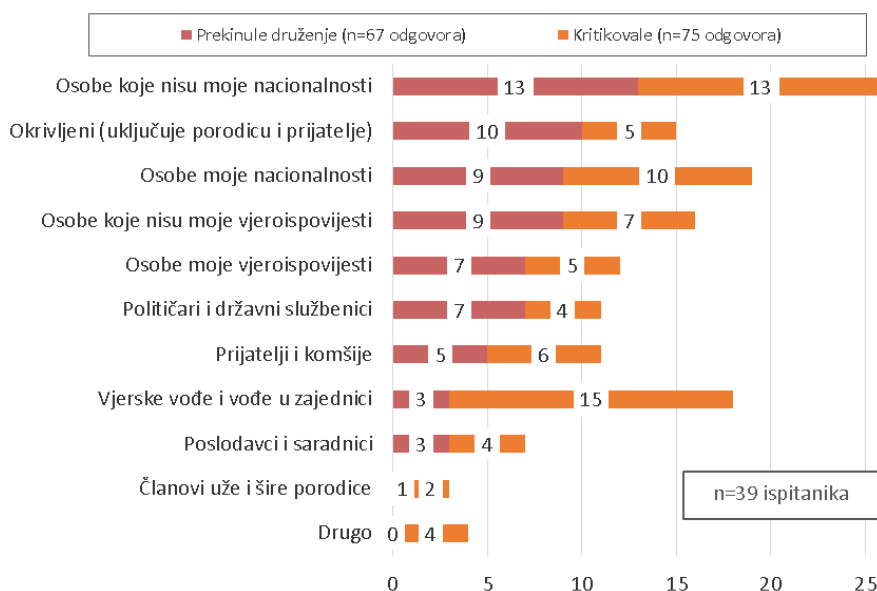
Pomirenje i sposobnost da se prevaziđu ratne podjele ovise o sposobnosti i volji pojedinaca da poprave i održavaju veze u svojim zajednicama. Pogotovo u onim slučajevima gdje ima zaostalih međunacionalnih napetosti (Halpern i Weinstein 2004; Clark 2014) i bojazni u vezi sa viđenjem sukoba koje će imati sljedeća generacija (Spini et al. 2013; Hjort i Frisén 2006), rješavanje takvih odnosa unatoč traumatičnim iskustvima može doprinijeti osjećaju zajedništva, što može omogućiti dugoročno pomirenje (Hutchison i Bleiker 2008). Zato je od kritične važnosti ocijeniti kako svjedoci vide način na koji je sa njima postupala njihova zajednica nakon svjedočenja. Ova pilot-studija pokušala je to procijeniti.

Ispitanici su pitani da li su iskusili kritike ili prestanak druženja kao rezultat svjedočenja. Odgovori su raznovrsni, a ima i preklapanja odgovora koja obuhvataju one koji su kritikovani, koji su doživjeli prestanak druženja, ili oboje (slika 4.3). Od 39 ispitanika (13%) koji su naveli neku vrstu posljedice, dvanaest osoba (4%) iskusilo je i prestanak druženja i ostracizam kao rezultat svjedočenja, dok je još šesnaest osoba (5,3%) navelo da su bili kritikovani (n=28 ili 9,3% ukupno kritikovanih). Prema tome, za jedan mali, ali kritičan broj svjedoka, period nakon svjedočenja bilo je vrijeme kad su se osjećali omalovažavani i isključeni iz zajednice. Važno je primijetiti da više ispitanika (n=54 ili 18%) nije odgovorilo, nisu bili sigurni ili nisu imali nikakvo mišljenje o načinu na koji je sa njima postupano nakon svjedočenja, što dovodi do nesigurnosti oko opsega kritika i ostracizma sa kojima su se svjedoci suočavali zbog svog svjedočenja (rezultati nisu prikazani).

Slika 4.3 – Kritike i prestanak druženja (n=39)

	Da, prestanak druženja	Nema prestanka druženja
Da, kritikovan	12	16
Ne, nije kritikovan	11	207

Slika 4.4 – Osobe koje su kritikovale ispitanike i prekinule druženje sa njima⁶⁰

U upitniku svjedoci su mogli identificirati više kategorija osoba za koje smatraju da su negativno postupale sa njima zbog njihovog svjedočenja. To je urađeno kako bi se bolje razumjelo na koji način su upućivane takve prijetnje i kakve su njihove posljedice, jer upravo isključenje svjedoka iz zajednice stvara najveću opasnost po njihovu bezbjednost (Stover 2005; Clark 2014). Slika 4.4 daje raspodjelu faktora, razvrstanih od najvećih do najmanjih po stepenu prestanka druženja. Ispitanici navode najviši stepen ostracizma i kritike od lica druge nacionalnosti, a ostracizam od strane optuženog (uključujući njegove prijatelje i porodicu) predstavlja drugu po veličini grupu osoba. Pa ipak, kad je riječ o kritikama, ispitanici osjećaju najveći stepen nesigurnosti u vezi sa vjerskim vođama i vođama u zajednici (n=15).

⁶⁰ Ti 'drugi' otvoreni odgovori uključuju po jedan od sljedećih: "zavidni ljudi," "žrtve", "kritičari Tribunala," i "ratni dezerteri."

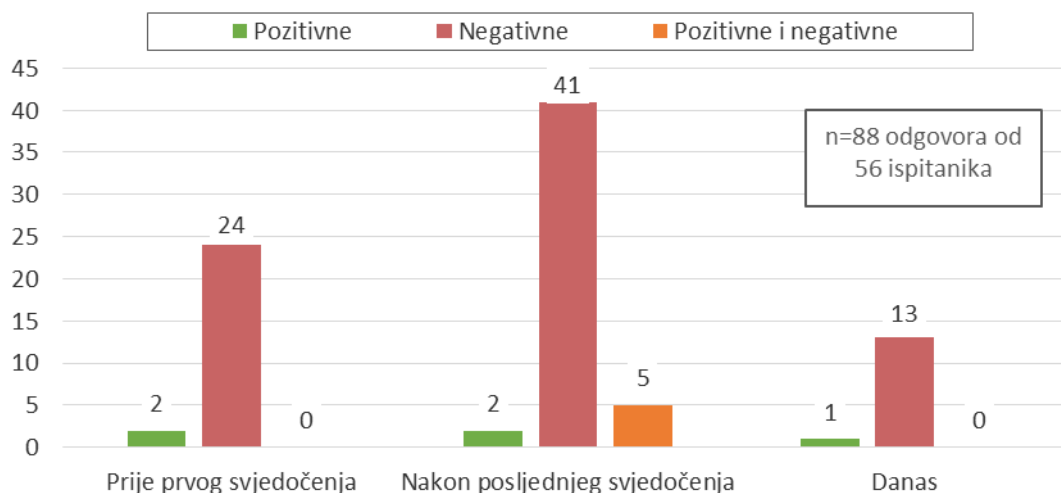
Ovaj rezultat je posebno važan, jer je već ustanovljeno da uslovi u lokalnoj zajednici mogu predstavljati najveći problem za svjedoke (Clark 2014). Naposljetku, uglavnom svjedoci nisu suočeni samo sa ostracizmom ili isključenjem od strane drugih izvan njihove nacionalne i vjerske grupe, nego imaju takve probleme i sa osobama njihove *vlastite* nacionalnosti i *vlastite* vjere.

4.2 Ekonomske posljedice svjedočenja

Svjedoci su takođe iskusili negativne ekonomske posljedice zato što su svjedočili pred MKSJ-om (Clark 2014; Stover 2005). Oružani sukobi mogu uništiti privredu i ekonomski oporavak nakon rata može biti spor, što još više ograničava ekonomske prilike (Blattman i Miguel 2010; Kondylis 2010). Zato je bilo važno da ova pilot-studija procijeni viđenja ispitanika o njihovim ekonomskim gubicima vezanim za svjedočenje, što može obuhvatiti gubitak prihoda i drugih poslovnih prilika, državna ograničenja na prihod i uništenje imovine.

Svjedoci mogu iskusiti ekonomske posljedice svjedočenja tokom dužeg vremena. Kada i kakvu vrstu eventualnih ekonomskih promjena svjedoci povezuju sa svjedočenjem pred MKSJ-om? Svjedoci su pitani da li su oni (ili njihove porodice) iskusili pozitivne ili negativne ekonomske promjene: (1) prije nego što su svjedočili; (2) odmah nakon što su posljednji put svjedočili; i (3) danas (slika 4.5).

Slika 4.5 – Pozitivne i negativne ekonomske promjene kroz vremenske periode

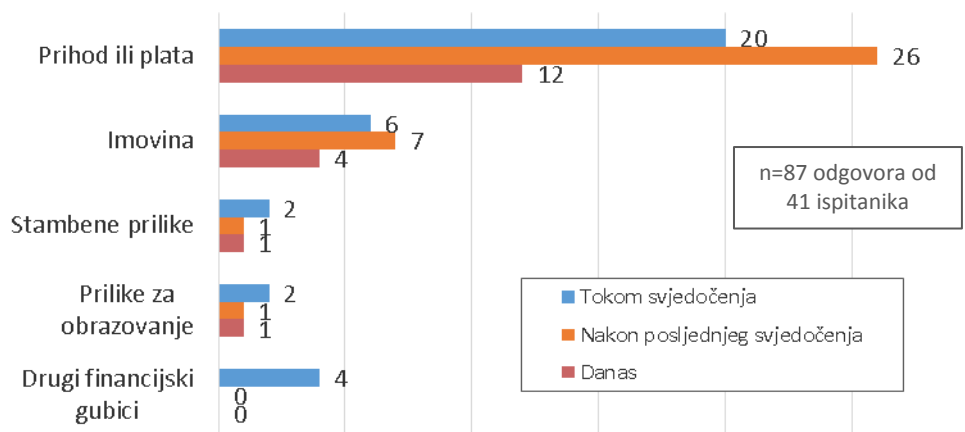

Pedeset i šest svjedoka (18,7%) navelo je neku vrstu pozitivnih ili negativnih ekonomskih promjena prije nego što su prvi put svjedočili, nakon što su posljednji put svjedočili ili danas. Ima preklapanja za svjedoke koji su iskusili ekonomske promjene, jer svjedoci mogu, ali ne moraju iskusiti promjene u svim periodima.⁶¹ Od 56 ispitanika koji su naveli neku vrstu promjena, velika većina je iskusila isključivo negativne posljedice (n=47). Najviše zabrinjava negativna promjena u životnim uslovima nakon što je svjedok posljednji put svjedočio (n=41) i danas (n=13). Postoji jedna mala, ali kritična grupa svjedoka koji su iskusili negativne posljedice tokom sva tri perioda (n=7), što oni pripisuju svom svjedočenju pred MKSJ-om. Taj broj značajno raste na 24 od 300 ispitanika (8%) ako uzmemo u obzir samo one koji su prijavili ekonomske gubitke u vrijeme svjedočenja do danas (rezultati nisu prikazani). Stoga su SŽS i UNT zabrinuti zbog negativnih kratkoročnih i dugoročnih ekonomskih posljedica svjedočenja pred sudovima za ratne zločine (Stover 2005; Clark 2014). Opseg tih posljedica ne može se uvijek tačno izmjeriti, jer je ovo istraživanje zasnovano na viđenju svjedoka kako ga oni sami iznose. Međutim, ovi rezultati naglašavaju važnost preciznijeg proučavanja ekonomskih promjena koje pogađaju svjedoke zbog njihovog svjedočenja. Ovi rezultati su takođe u suprotnosti sa svjedocima MKS-a koji su izgleda uglavnom neutralni oko toga jesu li iskusili finansijske gubitke kao rezultat svjedočenja (Stover 2014).

⁶¹ Vidi pitanja B3a, B4a i B5a u upitniku (Dodatak III). Na primjer, svjedok može iskusiti negativnu promjenu prije nego što prvi put svjedoči, pozitivnu i negativnu promjenu nakon što je posljednji put svjedočio, ali danas nema promjene. To bi se prema grafikonu brojalo kao dva odgovora od jednog ispitanika.

Kakve vrste gubitaka pogađaju svjedoke? Ekonomska nesigurnost ispitanika kreće se u rasponu od izgubljenog prihoda i gubitka državnih povlastica do izgubljenih prilika za dodatni prihod, i gubitka imovine i poljoprivrednih dobara. Kao i kad je riječ o ostracizmu i kritici u zajednici, postoji jedan mali, ali značajan broj svjedoka koji su pretrpjeli gubitke (slika 4.6). Nisu svi ispitanici koji su prijavili gubitke naveli što su bili ti gubici. Među onima koji su to naveli, gubitak prihoda je najveći problem nakon posljednjeg svjedočenja, a izvjestan broj svjedoka naveo je da trpi te gubitke i do danas zbog svog svjedočenja. Ispitanici koji su zabilježili pozitivne promjene pomenuli su dodatni prihod i stambene olakšice, kao i pohvale poznanika i saradnika zbog toga što su svjedočili. Naposljetku, među svjedocima koji su svjedočili u više od jednog suđenja, njih osmero navelo je da su primijetili razlike u svom ekonomskom statusu između suđenja. Jedan je primijetio više problema na radnom mjestu, a drugi da nije dobio povišicu plaće nakon drugog svjedočenja. Za te svjedoke je dugoročni uticaj svjedočenja imao izrazite posljedice. Ako postoje trajni ekonomski gubici za svjedoke, to bi moglo uticati na njihov stepen zadovoljstva MKSJ-om i njegovom misijom (Miller 2008).

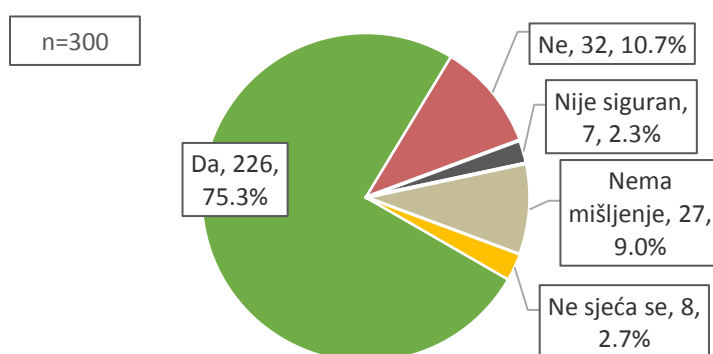
Slika 4.6 – Ekonomski gubici pripisani svjedočenju kroz vremenske periode⁶²

⁶² *Prihod* obuhvata i opasnost po dodatni prihod (nadnice, plate, poslovne prilike, sezonski rad) i opasnost od otpuštanja, uključujući uticaj državnih organa na nečijem radnom mjestu, profesionalno nazadovanje ili otpuštanje. *Imovina* obuhvata stoku, poljoprivrednu imovinu i drugu opipljivu imovinu. *Drugi finansijski gubici* uključuju vlastite izdatke za troškove i mijenjanje već isplaniranih putovanja zbog MKSJ-a.

Na osnovu zvaničnih pisanih smjernica datih u Uputstvu o naknadama za svjedoke, MSKJ je regulisao plaćanje naknada svjedocima kako bi se na najmanju moguću mjeru svele negativne ekonomske posljedice koje svjedoci trpe dok su daleko od posla i kuće kako bi svjedočili.⁶³ Obroci, dnevnice i naknade svjedocima tokom odsustva utvrđeni su iznosima Ujedinjenih nacija za zemlju u kojoj boravi svjedok (naknada za prisustvovanje). U nekim slučajevima (uz odgovarajuću dokumentaciju i procjenu), MKSJ obezbjeđuje dodatnu naknadu svjedocima za vanredne gubitke koje su imali zbog svjedočenja. Otprilike tri četvrtine ispitanika zadovoljni su finansijskim naknadama MKSJ-a (dnevnicama koje su dobili tokom trajanja svjedočenja). Otprilike deset posto njih je nezadovoljno (slika 4.7).⁶⁴ Ovi nalazi takođe odražavaju rezultate istraživanja svjedoka MKS-a gdje su svjedoci uglavnom bili zadovoljni, ali je jedan manji broj bio nezadovoljan naknadom koja im je data (Stover 2014).

Slika 4.7 – Zadovoljstvo finansijskim naknadama MKSJ-a tokom procesa svjedočenja

Sveukupno gledavši, ako se “neto društveno-ekonomska nesigurnost” sagleda kroz: (1) negativan uticaj na intimne veze; (2) kritiku; (3) ostracizam; i (4) negativne ekonomske posljedice bilo tokom svjedočenja, nakon posljednjeg svjedočenja ili danas, otprilike jedna četvrtina ispitanika (n=80 odnosno 26,7%) smatra da su zbog svjedočenja pretrpjeli jednu ili više vrsta ovakvih posljedica.⁶⁵

Svjedoci moraju biti sigurni u svojim društveno-ekonomskim prilikama, ali je takođe od suštinske važnosti za njihovo svjedočenje pred MKSJ-om i briga o njihovoj fizičkoj bezbjednosti, kao i to da li su svjedoci iskusili negativne posljedice po svoju ličnu bezbjednost kao rezultat svjedočenja.

4.3 Bezbjednosne posljedice svjedočenja

Bezbjednost žrtava i svjedoka je jedan od glavnih izazova sa kojima su suočeni mehanizmi tranzicijske pravde. Imajući u vidu ogromne potencijalne rizike za političke i vojne vođe kojima se sudi, njihove vlade i druge zemlje u tom regionu, kao i za međunarodnu zajednicu, nije iznenađujuće da neki optuženi, a pogotovo njihovi pristalice kod kuće, nastoje ugroziti svjedoke kako bi ih odvratili od svjedočenja. Zato je od kritične važnosti ustanoviti kako svjedoci gledaju na svoju bezbjednosnu situaciju. Postojanje prijetnje, zastrašivanja ili straha oslabljuje svaki pravosudni proces. Iako se ne može ignorisati osjećaj straha, aktivnosti koje preduzima SŽS moraju biti srazmjerne stepenu prijetnje. Preciznije, preslaba ili neodlučna akcija u vezi sa ustanovljenom i procijenjenom prijetnjom može imati loše posljedice, dok prejak ili predrastičan odgovor može dovesti do jednako štetnih dugoročnih posljedica.

⁶³ Uputstvo o naknadama za svjedoke i vještake http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Miscellaneous/IT200Rev1Corr2_bcs.pdf

⁶⁴ Prije 2001. neki svjedoci su kritikovali MKSJ da daje nedovoljna sredstva da bi se pokrili svi njihovi troškovi povezani sa putovanjem na svjedočenje (Stover 2005). Na samom početku, svjedoci koji su htjeli naknadu za izgubljene nadnice zbog odsustva morali su: (a) priložiti kopiju izvoda sa prihodima ako su samostalno poslovali; ili (b) pribaviti pismenu izjavu od svog poslodavca da tokom odsustva zbog svjedočenja ne primaju platu. Naknada je bila zasnovana na minimalnoj nadnici u relevantnim zemljama. U 2002., zbog zabrinutosti o nesrazmjernim ekonomskim gubicima, pronevjeri, kao i bezbjednosti svjedoka čiji poslodavci možda ne znaju da oni svjedoče, došlo je do uvođenja naknade zasnovane na paušalnom iznosu po zemlji boravišta bez obzira na zanimanje.

⁶⁵ Da bi se ustanovilo da li postoje značajno veći nivoi nesigurnosti među različitim nacionalnim grupama u različitim zemljama, analizirana su ključna poređenja među ženama, licima koja su etničke manjine u svojoj zajednici i onima u etničko miješanim brakovima. Uz kontrolu faktora nacionalnosti i roda, za lica koja žive u etničko miješanim zajednicama i ona u etničko miješanim brakovima postoji značajno veća vjerovatnoća da su iskusili negativne društveno-ekonomske posljedice.

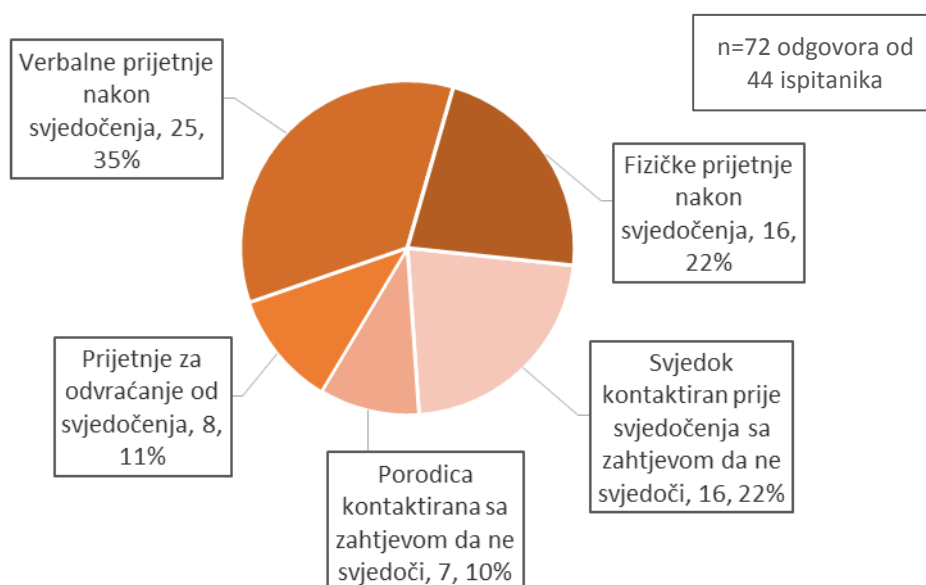
Odgovarajući na procjene prijetnje, SŽS u većini slučajeva slijedi stepenovanu skalu reakcija kako bi se umanjio rizik. Ta trostepena skala sastoji se od: (1) lokalnih mjera; (2) privremenog premještanja; i (3) trajnog premještanja. Kapaciteti lokalnih policijskih organa u bivšoj Jugoslaviji odnedavno su poboljšani. Odmah nakon sukoba policijski organi bili su desetkovani i postojalo je veliko nepovjerenje među službama i zajednicama. Na svu sreću, ta se situacija promijenila i sada se dojave o prijetnjama često mogu prosljediti državnoj policiji na daljnju istragu i akciju. To se uvijek radi u konsultaciji sa svjedokom koji je prijavio postojanje prijetnje, i pokazalo se da je to jedan efikasan način rješavanja manjih prijetnji i prijavljenih zastrašivanja. Pored toga, lokalne službe su u najboljem položaju da provedu istrage i vjerovatnije je da će identifikovati izvor prijetnje. Uprkos tome, prema iskustvima SŽS-a, neki svjedoci i dalje nisu voljni u to uključiti lokalne vlasti. To je najčešće slučaj sa svjedocima iz manjih ruralnih sredina koji se boje zlostavljanja ili jednostavno ne žele skretati pažnju na sebe.

4.3.1 Svjedočenje i prijetnje

Prijetnje po ljudsku bezbjednost, pogotovo one koje se odnose na fizičku bezbjednost svjedoka, su najozbiljnije od svih, i jedna od najvećih prepreka koju svaki mehanizam tranzicijske pravde mora da prevaziđe (Cryer 2013; Stover 2005). Takve prijetnje se kreću od verbalnih i fizičkih prijetnji prije svjedočenja do počinjenja nasilnih djela nakon što je svjedok svjedočio.

Ako se svjedoci osjećaju nesigurno, mogućnost MKSJ-a da svjedocima pruži bezbjedno okruženje prije i poslije suđenja je narušena (Wald 2002). Prve prijetnje po bezbjednost svjedoka mogu početi čim drugi pomisle da će se on pojaviti pred MKSJ-om (Trotter 2013), a mogu se nastaviti tokom putovanja i svjedočenja, kao i po povratku kući (Stover 2005, 2014; Stepakoff et al. 2014). Pod prijetnjom nisu samo lično svjedoci, nego i porodica i prijatelji, kao i imovina. Ova tema je od kritičnog značaja, jer su prethodna istraživanja pokazala da su osobe koje vjeruju da su pod prijetnjom više izložene riziku od post-traumatskog stresnog poremećaja i depresije (Basoglu et al 2005), i da osjećaj nesigurnosti može otežati pokušaje pomirenja (Clark 2014).

Slika 4.8 – Prijetnje bezbjednosti po vrstama⁶⁶

⁶⁶ Valja imati na umu da se ove kategorije preklapaju, jer su ispitanici mogli primiti više prijetnji na različite načine. Pored toga, bilo je drugih vrsta štete koje su proizašle iz svjedočenja, a koje su prijavila tri različita svjedoka: (1) telefonski pozivi kasno noću; (2) krivična istraga ispitanika; i (3) izolacija od drugih u vezi sa izvjesnim temama (rezultati nisu prikazani u grafikonu).

Ispitanici su u upitniku odgovarali na pitanja o svojoj sveukupnoj bezbjednosti i o karakteru prijetnji sa kojima su se suočili zbog svog svjedočenja (slika 4.8). Otprilike 14,7% (n=44) od 300 ispitanika navode neku vrstu kontaktiranja ili prijetnje zbog svog svjedočenja. Prijetnje su najviše zaprimljene i prijavljene od strane ispitanika koji su se pojavili pred sudom u periodu između 2001. i 2006. godine (rezultati nisu prikazani). Najveći broj prijetnji bile su verbalne prijetnje nakon svjedočenja (n=25). Dvadeset i tri od 44 ispitanika koji su prijavili probleme sa bezbjednošću naveli su da je netko stupio u kontakt sa njima (ili njihovom porodicom) prije svjedočenja i da se radilo o tome da li oni treba ili ne treba da svjedoče.

U analizi fizičkih i verbalnih prijetnji upućenih svjedocima, od 25 ispitanika koji su primili verbalne prijetnje nakon svjedočenja, njih trinaest je navelo da su verbalne prijetnje uključivale i fizičke prijetnje (podaci nisu prikazani). Dok su prijetnje uglavnom bile verbalne prirode, one su u otprilike pola slučajeva bile popraćene ozbiljnijim prijetnjama fizičkim nasiljem. Posebno zabrinjavajuće za one koji se bave svjedocima je to što je trinaest svjedoka primilo fizičke i verbalne prijetnje, a od njih je četvero navelo da su oni ili njihova porodica pretrpili štetu ili povredu kao direktni rezultat svjedočenja. Sva četvorica tih svjedoka su muškarci, trojica su svjedočili za Tužilaštvo, a jedan za Odbranu.

Malo se proučavalo “ko” i “kako” je zastrašivao svjedoke, osim kad je riječ o visokoprofiliranim slučajevima suđenja za ratne zločine (Cryer 2014). Održavanje ravnoteže između zaštite svjedoka i prava optuženog na pravično suđenje znači da su međunarodni sudovi dobili ovlaštenja da izriču mjere koje će pomoći zaštititi identitet svjedoka i smanjiti mogućnost prijetnji koje dolaze od onih koji se protive svjedočenju svjedoka (Brady 2014). To je pitanje sa kojim se MKSJ i drugi sudovi bave već neko vrijeme, jer je bilo slučajeva zastrašivanja svjedoka, neovlaštenog objelodanjivanja tajnih podataka o identitetu svjedoka, a i opšteg prava javnosti da ima pristup javnim suđenjima za ratne zločine (Trotter 2013; Haider i Welch 2008; Elias-Bursać 2015).

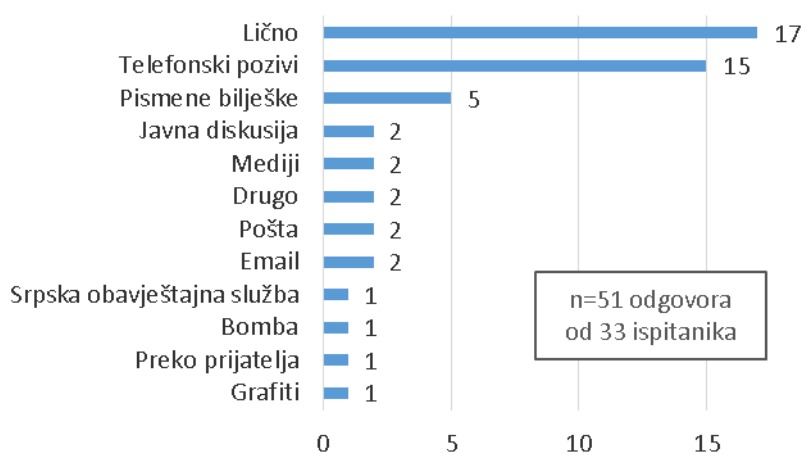
Da bi se bolje shvatile “prijetnje” i kako do njih dolazi, ispitanici koji su naveli da su primili prijetnje prije ili poslije svjedočenja (n=33) odgovarali su na daljnja pitanja kako bi se bolje identifikovalo koja su lica izrekla prijetnje, na koji način i kako su one došle do svjedoka (slika 4.9). Od ispitanika koji su odgovorili da su iskusili neku vrstu prijetnje (prijetnje prije, te fizičke i verbalne prijetnje poslije svjedočenja), njih 30 je navelo lica ili grupe koje smatraju odgovornima za to. Samo tri ispitanika naveli su da su prijetnje bilo “anonimne”. Ispitanici su konstatovali da su optuženi (uključujući njihove prijatelje ili porodicu) često povezani sa prijetnjama, ali su često naveli odgovornim i “osobe koje nisu moje nacionalnosti”. Ove dvije kategorije takođe predstavljaju i dvije najviše kategorije na prikazu odgovornih za kritiku i ostracizam (vidi sliku 4.4 gore).

Slika 4.9 - “Ko” je po mišljenju ispitanika odgovoran za prijetnje

Lično izrečene prijetnje fizičkoj sigurnosti mogu poprimiti najdirektniji oblik konfrontacije i zastrašivanja za svjedoka (Stover 2005; Clark 2014). Ispitanici su odgovarali na pitanja o tome na koji način su im upućivane prijetnje (Slika 4.10). Više od jedne trećine prijetnji je upućeno lično, putem telefona ili preko prijatelja i poznanika. Pet svjedoka je navelo da su prijetnje primili i lično i preko telefona, dok je još osam svjedoka navelo da su prijetnje primili kroz dva ili više kanala komunikacije (npr. putem emaila i telefona).

Slika 4.10 – Način na koji su upućivane prijetnje

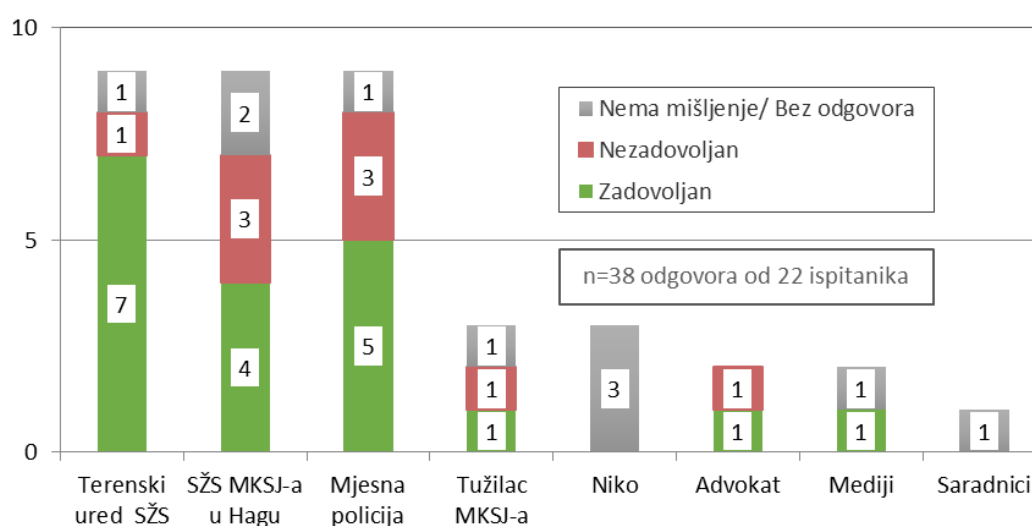

4.3.2 Postupanje u slučaju prijetnje

Svjedocima pod prijetnjom može biti teško da zatraže pomoć, pogotovo ako prijetnje dolaze od lica iz struktura vlasti. Ako ispitanici nisu kontaktirali niti jedno lice ni organ vlasti nakon što su primili prijetnju (n=22), pitani su zašto to nisu učinili. Jedan svjedok je naveo da je anonimnost prijetnji učinila prijavljivanje vlastima besmislenim, a jedan drugi nije kontaktirao predstavnike vlasti jer im ne vjeruje. Dalje, jedan svjedok je ispoljio otpornost rekavši: “Zato jer ja nisam jedan od onih koji se lako uplaše.” Jedan ispitanik je filozofski konstatirao da nije nikoga kontaktirao “jer niko ne može biti tehnički zaštićen. Stvar je u tome da li se bojiš ili ne.”

Od onih ispitanika kojima su prijetili i koji *jesu* kontaktirali vlasti (n=22), većina je izrazila zadovoljstvo sa mjerama koje su preduzeli kontaktirani predstavnici vlasti (slika 4.11). Suočeni sa prijetnjama, ispitanici će najčešće kontaktirati SŽS, bilo direktno u Hagu, ili putem terenskih ureda. Prijavljivanje prijetnji bilo predstavnicima SŽS-a ili lokalnim vlastima je u većoj mjeri rezultiralo zadovoljstvom, dok su upiti upućeni Tužilaštvu rezultirali podijeljenim osjećajem zadovoljstva.

Slika 4.11 – Kontaktirane organizacije i zadovoljstvo ispitanika

Sveukupno gledajući na neto bezbjednosna pitanja sa kojima se suočavaju svjedoci, opet postoji jedna kritična grupa ispitanika (u rasponu od 10-15%, ovisno o vrsti prijetnje) kod kojih postoje i kratkoročne i dugoročne posljedice nakon što su svjedočili.⁶⁷ Samo polovina svjedoka koji su naveli postojanje prijetnji kontaktirala je predstavnike vlasti, a među njima se rezultati značajno razlikuju, jer polovina odgovara da su bili zadovoljni, dok polovina odgovara da nisu bili zadovoljni, ili nema mišljenja ili nema odgovora. Činjenica da postoji mali, ali značajan broj svjedoka koji se i danas ne osjećaju bezbjedno zbog toga što su svjedočili, je jedna važna stvar koju međunarodni sudovi moraju imati na umu kad je riječ o posljedicama svjedočenja na svjedoke.

4.3.3 Zaštitne mjere u sudnici

Jedan od kritičnih načina na koji je MKSJ nastojao poboljšati sigurnost i bezbjednost svjedoka je dodjeljivanje zaštitnih mjera u sudnici na temelju pravila 75 Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ-a. Samo sudija ili Vijeće može naložiti odgovarajuće mjere za privatnost i zaštitu žrtava i svjedoka. Postoje razne moguće zaštitne mjere u sudnici: korištenje pseudonima, redigovanje imena i bilo koje informacije putem kojih se može utvrditi identiteta svjedoka, iskrivljenje glasa, iskrivljenje lica, svjedočenje na zatvorenoj sjednici i svjedočenje putem jednosmjerne zatvorene televizije.⁶⁸ Vijeće može da ne odobri

⁶⁷ Ove prijetnje ne treba minimizirati, no ovi podaci su u suprotnosti sa zabrinutostima u vezi za procesuiranje ratnih zločina na lokalnim sudovima, gdje su bezbjednosne prijetnje “rasprostranjene” i pokušaji da se nešto učini u vezi s tim se smatraju neadekvatnim (OSCE 2010, 13; Orentlicher 2008; Zoglin 2005).

⁶⁸ **Pseudonim:** korištenje šifre umjesto pravih imena svjedoka i redigovanje imena i bilo koje informacije putem kojih se može utvrditi identitet svjedoka iz svih javnih sudskih spisa – bilo koja informacija koja može utvrditi identitet svjedoka se može zapečatiti ili izuzeti; **iskrivljenje glasa:** promjena zvuka svjedokovog glasa; **iskrivljenje lica:** promjena ili pikseliranje slike izgleda svjedoka; **zatvorena sjednica:** svjedok svjedoči na sjednici

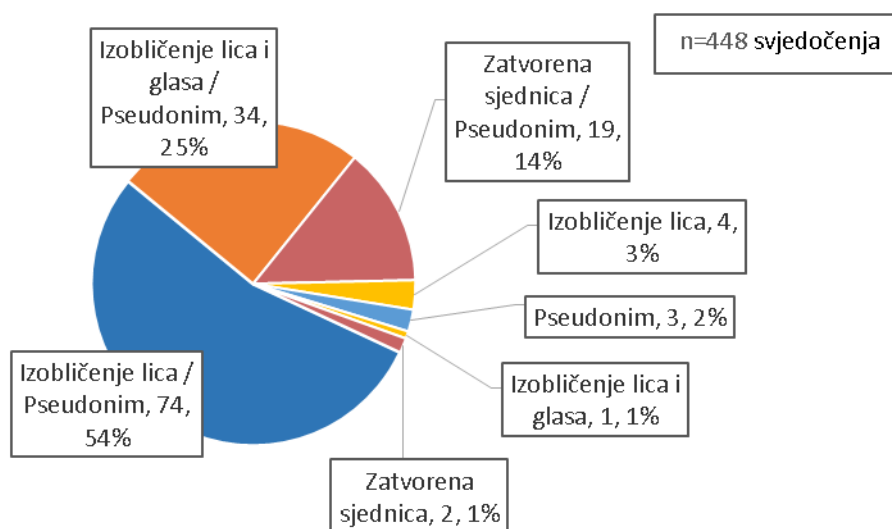
zahtjeve za zaštitne mjere, a kao rezultat toga svjedoci mogu odbiti svjedočiti. Ovisno o individualnim okolnostima, svjedok može biti povučen sa liste svjedoka ili prinuđen da svjedoči (pod subpoena) bez zaštitnih mjera u sudnici.

SŽS takođe može poboljšati sigurnost i bezbjednost svjedoka putem programa zaštite za svjedoke suočene sa povišenim bezbjednosnim rizicima.⁶⁹ U situacijama kad se procijeni da je prijetnja neposredna, ozbiljna i da zahtijeva akciju bez odlaganja, postoji opcija da se svjedok privremeno premjesti iz datog područja. Ovo premještanje predstavlja značajnu eskalaciju i SŽS to radi samo u najozbiljnijim situacijama. Premještanje svjedoka na lokaciju daleko od kuće i posla je drastičan potez koji izaziva ogromne promjene. SŽS preduzima sve što može kako bi se vrijeme provedeno na privremenoj lokaciji svelo na najmanju moguću mjeru.

U situacijama kada takva prijetnja i dalje postoji i SŽS smatra da nije bezbjedno da se svjedok vrati u svoju zajednicu, SŽS može tražiti trajno premještanje. Ova mjera predstavlja posljednje rješenje i primjenjuje se samo onda kada ne postoji niti jedna druga opcija koja je primjerena datom stepenu prijetnje. U takvim situacijama MKSJ se oslanja na dobru volju određenih država da prihvate i smjeste svjedoka (i užu porodicu) putem procesa definiranog formalnim sporazumima.

Pitanje zaštitnih mjera u sudnici je faktor koji negativno utiče na pravo optuženog na pravično suđenje, uključujući i pitanje da li optuženi treba da imaju pravo da se javno suoče sa svjedocima, ili se to pravo mora okrnjiti da bi se zaštitila potreba svjedoka za bezbjednosti i privatnosti. Tako su se pokrenula pitanja u vezi toga da li liberalno ili suzdržano korištenje zaštitnih mjera potkopava pravdu (Trotter 2013; Brady 2014). Bez obzira na debatu oko odobravanja zaštitnih mjera u sudnici, više od dvije trećine (69,4%) svjedočenja svjedoka pred MKSJ-om odvija se *bez* ikakvih zaštitnih mjera u sudnici (slika 4.12).

Slika 4.12 – Zaštitne mjere ispitanika u sudnici

MKSJ je neki oblik zaštitnih mjera u sudnici odobrio za 86 ispitanika (28,7%) prilikom jednog ili više pojavljivanja pred sudom. Od njih se 64 sjeća da su tražili zaštitne mjere u sudnici.⁷⁰ Osam ispitanika navelo je da je njihov zahtjev za zaštitne mjere u sudnici odbijen (sveukupni uspjeh u dobivanju nekog

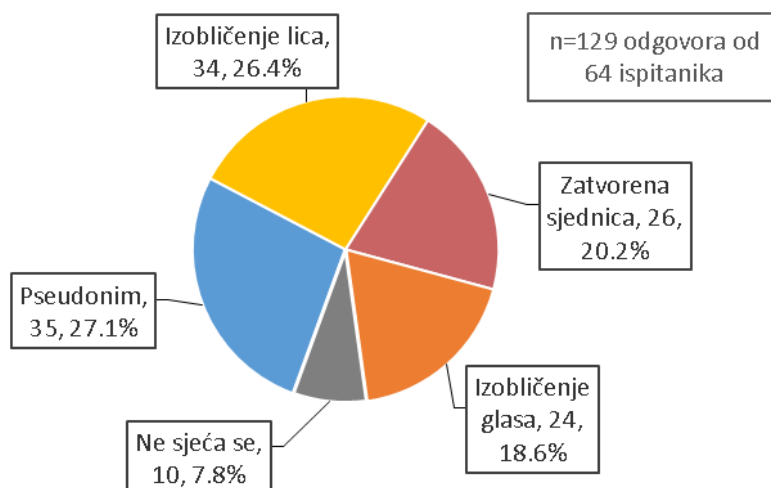
koja je zatvorena za javnost (*in camera*) tako da su u sudnici prisutni samo sudije, advokati, optuženi i sudski službenici, a transkripti ostaju pod pečatom; **svjedočenje putem jednosmjernе zatvorene televizije**: u ovom slučaju svjedok ne vidi optuženog, jer svjedoči u zasebnoj prostoriji. Svjedok može čuti što se dešava u sudnici, a sudije mogu vidjeti svjedoka na monitorima na svojim stolovima.

⁶⁹ Premješteni svjedoci i oni koji su bili izloženi povećanim bezbjednosnim rizicima *nisu* obuhvaćeni ovom pilot-studijom. Manje od jedan posto svjedoka je premješten kroz program SŽS-a za premještaj. Svjedoci se mogu i samoinicijativno preseliti u drugu regiju ili zemlju.

⁷⁰ Razlike između videnja ispitanika i evidencije MKSJ-a mogu se objasniti formulacijom pitanja koje glasi "Da li ste ikada u vezi sa svojim svjedočenjem zatražili zaštitne mjere?" Ispitanici su možda mislili da zato što nisu *lično* zatražili zaštitne mjere treba da odgovore ne, i zato ima manje odgovora nego što je zabilježeno u službenoj evidenciji MKSJ-a. No bez obzira na to, ovi nalazi naglašavaju da je od ključne važnosti da se svjedocima pruži potpuna informacija o zaštitnim mjerama u sudnici, o mogućnosti da zatraže zaštitne mjere, i o realnosti da MKSJ može izreći te zaštitne mjere u sudnici čak i ako ih svjedoci izričito ne zatraže.

oblika zaštitnih mjera bio je 87,5%).⁷¹ Svjedoci su najčešće tražili iskrivljenje lica i pseudonim, za čime slijedi zatvorena sjednica i iskrivljenje glasa (slika 4.13). Ispitanici su naveli da je Vijeće najčešće odista i odobrilo pseudonim i iskrivljenje lica (pseudonim 94,1%, a iskrivljenje lica 91,2%), dok je iskrivljenje glasa Vijeće odobrilo u samo 45,8% slučajeva, a zatvorena sjednica je odobrena u najmanjem broju slučajeva (odobreno je samo 12,5% takvih zahtjeva) (rezultati nisu prikazani).⁷²

Slika 4.13 – Zatražene zaštitne mjere u sudnici po vrstama

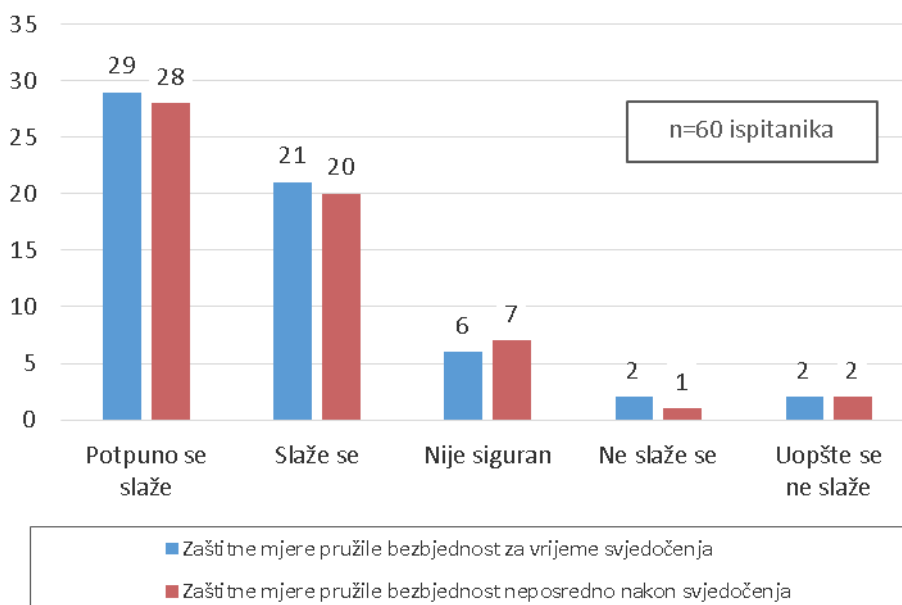

Bilo je kritika MKSJ-a zato što nisu odobravane zaštitne mjere u sudnici, usljed čega su se svjedoci osjećali ranjivim i tokom svjedočenja, a i nakon povratka kući (Stover 2005; Clark 2014). Zato je bilo važno da pilot-studija utvrdi da li su zaštitne mjere odobrene svjedocima postigle to da se oni osjećaju bezbjedno tokom njihovog svjedočenja i nakon povratka kući. Ispitanici su naveli visok nivo osjećaja bezbjednosti i u vrijeme kad su svjedočili i po povratku kući (slika 4.14) u slučajevima kad je Vijeće odobrilo zaštitne mjere u sudnici. Upoređujući koliko se bezbjedno svjedoci osjećaju danas, petnaest od 56 ispitanika sa zaštitnim mjerama u sudnici navelo je da su se u posljednjih šest mjeseci osjećali vrlo nesigurno (n=9) ili donekle nesigurno (n=6) (rezultati nisu prikazani).

⁷¹ Treba imati na umu da svjedoci svjedoče u više suđenja i da se njihove zaštitne mjere u sudnici mogu (iako se to često ne događa) promijeniti od suđenja do suđenja, pa čak i u toku jednog suđenja.

⁷² Ukupno se dvadesetorici ispitanika dogodilo da im se zaštitne mjere u sudnici promijene ili tokom jednog suđenja ili za neko drugo suđenje u kojem su svjedočili (uključujući promjene, ukidanje i pojačavanje, s tim da su jedanaestorici svjedoka zaštitne mjere ublažene, a devetorici pojačane u kasnijim pojavljivanjima pred sudom).

Slika 4.14 – Zaštitne mjere u sudnici i opšti osjećaj bezbjednosti

Razmatrajući da li postoji statistički gledano značajna povezanost između opšte neto fizičke ljudske bezbjednosti i nacionalnosti (tj. jesu li ispitanici iskusili *bilo kakve* štetne posljedice po bezbjednost uključujući prijetnje, vandalizam, itd.), postoji veća vjerovatnost da su Bošnjaci i pripadnici nacionalnih manjina u svojim zajednicama iskusili prijetnje po bezbjednost. Pored toga, kako se povećava broj svjedočenja svjedoka, tako se povećava i vjerovatnost da će svjedok iskusiti neku vrstu prijetnje (vidi takođe Horn, Charters, i Vahidy 2009; Charters et al. 2008).

Značajna većina ispitanika navela je da se danas osjeća sigurnije (uz napomenu da se još šest svjedoka danas ne osjeća onoliko sigurno koliko su se osjećali nakon svog svjedočenja). Rezultati pilot-studije takođe podržavaju tezu, koja se može pronaći i u drugim istraživanjima, da Vijeće ne odobrava zaštitne mjere u sudnici prečesto (Cryer 2014), te da se one mogu promijeniti tokom procesa svjedočenja. Naposljetku, druga istraživanja nisu ispitala razlike između onih svjedoka koji svjedoče samo u jednom predmetu i svjedoka koji svjedoče u više predmeta. Važno je da se u budućnosti te razlike bolje prouče, jer više svjedočenja može povećati vjerovatnost bezbjednosnih rizika i prijetnji.

4.3.4 Samoinicijativno preseljenje

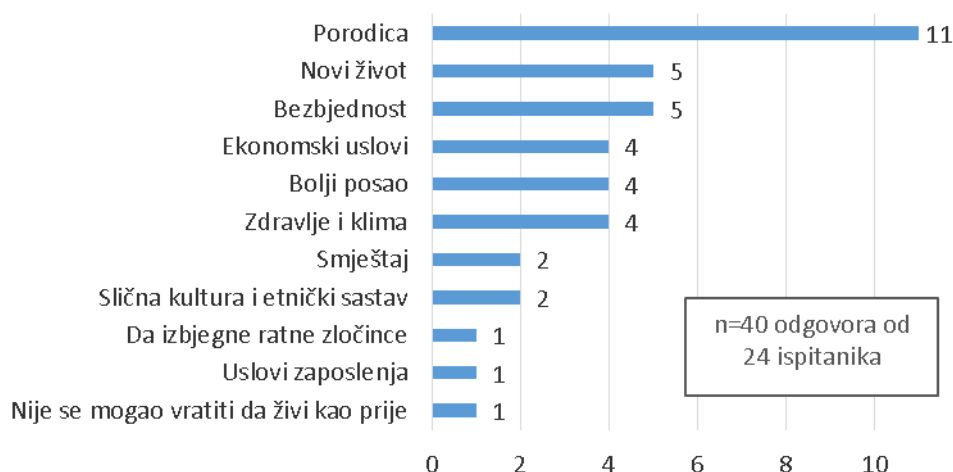
Jedna krajnja mjera bezbjednosti je samoinicijativno preseljenje svjedoka kao posljedica svjedočenja. Rezultati pilot-studije temelje se na samoinicijativnom preseljenju svjedoka i njegove porodice na drugu lokaciju. Iako MKSJ ima ovlasti i resurse da premjesti svjedoke, takvo nešto je iznimno rijetko. Pored toga, premješteni svjedoci nisu uključeni u ovu pilot-studiju zbog zabrinutosti o njihovoj sigurnosti. Ukupno 24 ispitanika navelo je da su se samoinicijativno preselili unutar svoje zemlje (n=17), ili u drugu zemlju (n=4), ili su se preselili i unutar svoje zemlje i u drugu zemlju (n=3). Petoro ispitanika navelo je da je činjenica da su svjedočili pred MKSJ-om bila važan faktor koji su uzeli u obzir prilikom odlučivanja da se presele, dok je njih devetnaest reklo da to "nije bilo važno".⁷³ Kao što stoji niže dolje, za jednu malu grupu svjedoka bezbjednosne prijetnje su bile veoma stvarne i dovoljno značajne da se presele (Clark 2014).

Da bi se bolje proučile takve odluke, ispitanici su pitani zašto su se preselili. Kao što pokazuje slika 4.15, razlozi za samoinicijativno preseljenje svjedoka u post-konfliktnom okruženju su složeni. Iako je većina svjedoka navela da njihovo svjedočenje nije bilo "važno" za njihovo preseljenje, svjedoci kažu da je bilo potrebno da promijene svoje životne okolnosti najviše zbog karaktera post-konfliktnog okruženja. Iako je razlog "boravak s porodicom" dominantna kategorija, početak novog života, bezbjednost, bolje

⁷³ Među ispitanicima koji su se preselili, većina se preselila samo jednom, ali petoro svjedoka navodi da su se preselili dva ili više puta, a jedan se svjedok preselio pet puta otkako je svjedočio. Niti jedan od svjedoka koji su se preselili više od jednom nije naveo da je njihovo svjedočenje bilo važan faktor u odluci da se presele.

moćnosti zaposlenja, te zdravlje i klima su takođe bili važni. Navedeni su i razlozi za preseljenje koji se u osnovi odnose na pitanja vezana za ratove u bivšoj Jugoslaviji, uključujući težnju ka sličnoj kulturi, izbjegavanje ratnih počinitelja i nemogućnost povratka u prethodnu životnu situaciju.

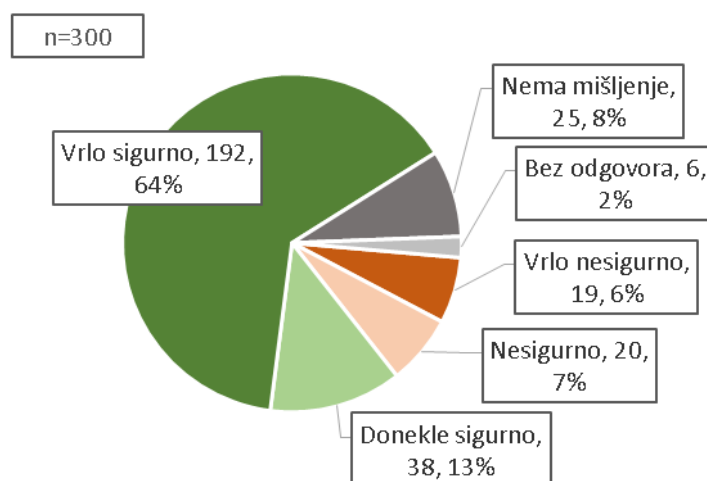
Slika 4.15 – Razlozi za samoinicijativno preseljenje ispitanika

4.3.5 Bezbjednost danas

Jedno od vjerovatno najvažnijih pitanja o bezbjednosti svjedoka je da li se ispitanici danas *generalno* osjećaju sigurno. Ovdje upada u oči da značajna većina ispitanika navodi da se danas osjeća vrlo sigurno (64%) ili donekle sigurno (13%). Pa ipak, 13% ispitanika se još i danas osjeća nesigurno ili vrlo nesigurno (Slika 4.16).⁷⁴ Iako se značajan broj svjedoka osjeća sigurno, ipak je važno prepoznati da, bez obzira na broj svjedoka, prijetnje po bezbjednost svjedoka direktno ugrožavaju pravdu i mogućnosti pomirenja (Bartlett 2016; Spini et al. 2013; Hutchison i Bleiker 2006).

Slika 4.16 – Opšti osjećaj bezbjednosti danas

⁷⁴ U preliminarnom modelu analize da li se neka od grupa osjeća manje sigurno — rod, samoidentifikovana nacionalnost, nacionalno miješani brakovi u užoj porodici, nacionalna ili vjerska manjina u zajednici, samo za žene i pripadnike nacionalne ili vjerske manjine u svojoj zajednici je značajno veća vjerovatnost da će navesti da se danas osjećaju nesigurno.

Sažetak

Ljudska bezbjednost svjedoka MKSJ-a ima ključnu moralnu i političku dimenziju za MKSJ, SŽS i pogotovo za one koji iskuse prijetnje po njihovu društveno-ekonomsku i fizičku sigurnost. Iako značajna većina ispitanika nije iskusila ličnu, ekonomsku ili bezbjednosnu štetu kao rezultat svog svjedočenja, postoji značajan broj svjedoka koji su iskusili negativne posljedice kao rezultat toga što su svjedočili pred MKSJ-om.

Te negativne posljedice kreću se u rasponu od kritika i prestanka druženja, do finansijskih posljedica, te prijetnji po njihovu fizičku sigurnost i bezbjednost njihovih porodica. Svjedoci navode da prijetnje dolaze od više različitih izvora koji mogu, ali ne moraju biti svjedokove nacionalnosti, i koji takođe obuhvataju optuženog (i njegove prijatelje ili porodicu) kao dvije glavne grupe odgovornih osoba. Značajna većina svjedoka navodi da se danas osjećaju sigurno (bez obzira na to da li su im odobrene zaštitne mjere u sudnici), ali nije jasno da li taj osjećaj bezbjednosti dolazi usljed proteka vremena od posljednjeg suđenja u kojem su svjedočili.

Poglavlje 5 – Psihičko i fizičko zdravlje i posljedice svjedočenja

Pored opasnosti po ekonomsku i ljudsku bezbjednost, svjedočenje pred sudom za ratne zločine može takođe imati dugoročne fizičke i psihološke posljedice (Hamber 2009). Ovo poglavlje opisuje psihičko i fizičko zdravlje svjedoka, kao i to što svjedoci misle o tome kako je svjedočenje uticalo na njihovu ukupnu dobrobit. Prvo se ispituje trauma svjedoka, njezine posljedice i ukupno zdravlje svjedoka. U okviru tekuće debate o tome da li je svjedočenje momenat katarze ili prilika za daljnju retraumatizaciju (Mendeloff 2009; Hamber 2009; Doak 2011; Brounéus 2010; Stover 2005), u ovom se poglavlju razmatraju reakcije svjedoka prije, tokom i nakon svjedočenja, zajedno sa eksternim faktorima koji su uticali na njih tokom tog kritičnog perioda. Diskutuje se o relativno novom konceptu “zamora od svjedočenja” kako bi se razmotrila pitanja povezana sa višestrukim svjedočenjima. I konačno, ovo poglavlje fokusira se na strategije suočavanja koje svjedoci koriste kada se susreću sa teškim situacijama, kao i na njihovo sveukupno zadovoljstvo današnjim životom i njihove aspiracije za budućnost.

Teme u ovom poglavlju odnose se na odjeljak D upitnika (Dodatak III).

5.1 Psihička i fizička dobrobit

Prije nego što analiziramo psihičku i fizičku dobrobit svjedoka, važno je razumjeti ratna iskustva ispitanika. Kao što su neki svjedoci rekli SZS-u, imajući u vidu protok vremena, kao i želju ljudi u njihovoj okolini da ratne događaje ostave iza sebe, pričanje o svojim ratnim iskustvima neće uvijek kod kuće naići na odobravanje. Neki svjedoci imaju poteškoće da artikuliraju sve što su vidjeli, osjetili i proživjeli ili se jednostavno odlučuju da ne dijele svoja iskustva s drugima jer ne žele da njihovi bližnji znaju što se dogodilo.

Jednom kad dođu u Hag, svjedoci često koriste priliku da svoja iskustva i osjećaje podijele s osobljem SZS-a ili drugim svjedocima, jer smatraju da je to sigurno i primjereno mjesto i vrijeme. Kao što navode mnogi uposlenici SZS-a, priče svjedoka su raznolike, od sjećanja na sretnija vremena do prisjećanja strašnih događaja. Kad uranjaju u bolna sjećanja, neki svjedoci kažu da se osjećaju kao da ponovo prolaze kroz te događaje i osjećaju intenzivnu fizičku i emocionalnu bol direktno povezanu sa svojim povredama i iskustvima, a imaju i poteškoća sa spavanjem i prehranom. Neki su opisali kako su im, čak i nakon što je proteklo mnogo godina, sjećanja i slike postali tako jasni da su mislili da su stvarni i da se odvijaju u sadašnjosti. Drugi su naveli druge vrste stresa, a neki pak kažu da nemaju takvih problema.

5.1.1 Trauma i njezine posljedice

Tužilaštvo, Odbrana i Sudsko vijeće obično pozivaju svjedoke da svjedoče o svojim ratnim iskustvima. Ta iskustva, ili nazočenje tim događajima, se mogu odnositi na ekstremni nedostatak hrane ili zdravstvene njege, razaranje doma i zajednice, zatvaranje, odvajanje i nestanak članova porodice, teška premlaćivanja, seksualno nasilje i silovanje, prisustvovanje zlostavljanju, mučenju i ubijanju drugih, rizično bjekstvo ili bijeg i prisilni progon. Ti događaji upravo su i razlog za osnivanje MKSJ-a i potrebu da se čuju svjedočenja svjedoka.

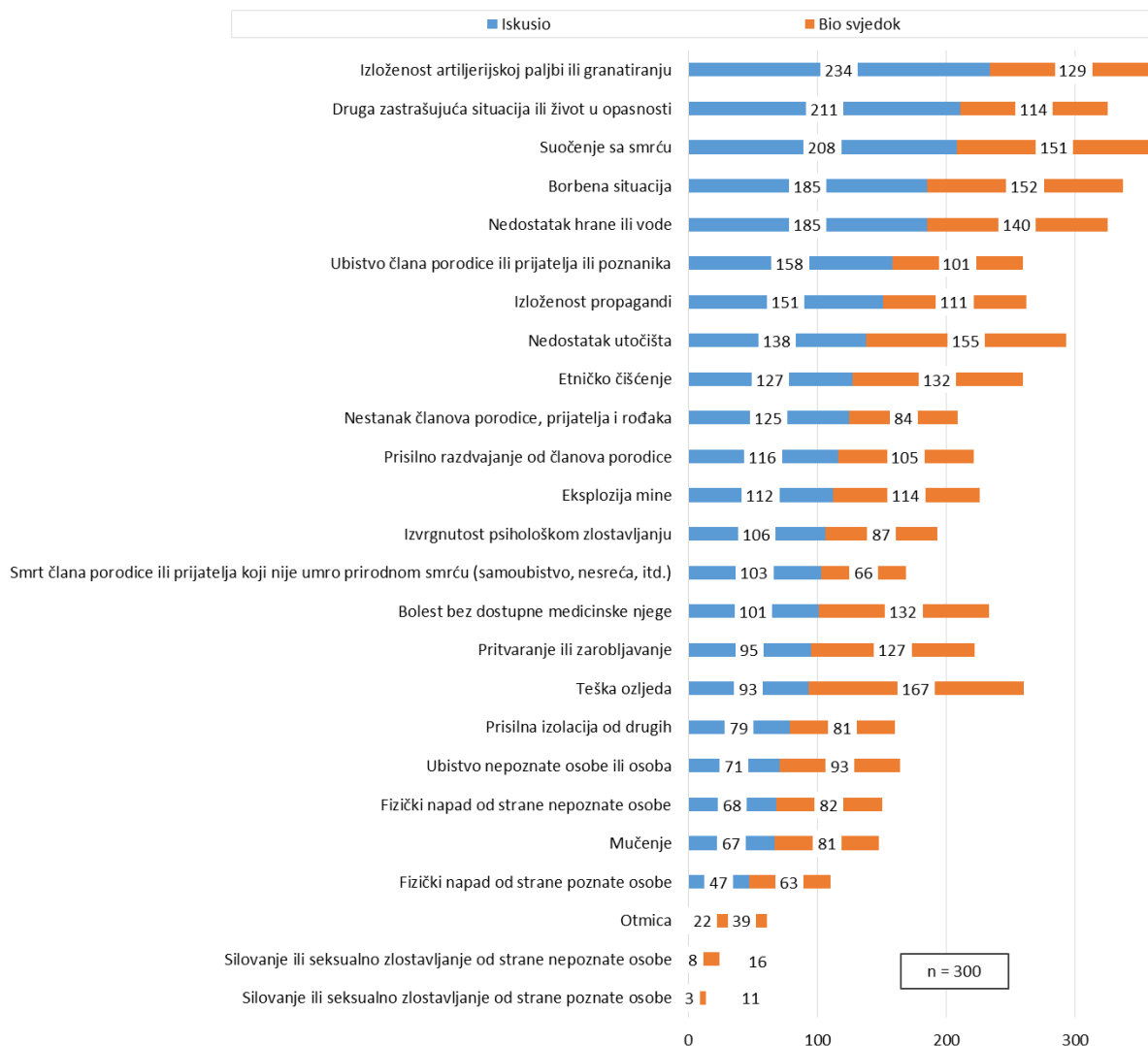
Stepen ratne traume kroz koju su prošli ti svjedoci je visok i značajan, kao što ilustruju podaci. Baš kao što govore rezultati jedne od najvećih dosadašnjih studija u regionu koja se bavila ispitivanjem ratnih iskustava⁷⁵, svjedoci u ovoj pilot-studiji iskusili su ekstremne oblike fizičke i mentalne traume. Ispitanici su zamoljeni da navedu da li su: “iskusili”; “bili svjedok”; “čuli priče” ili “ništa od toga” za različite vrste trauma.⁷⁶ Rezultati su podijeljeni u dvije slike: slika 5.1 sadrži broj odgovora onih koji su odabrali

⁷⁵ South-East European Social Survey Project pruža podatke za socijalne studije kako bi se moglo proučavati sociologiju i socijalnu historiju zapadnog Balkana. To istraživanje koje je proveo norveški University of Science i Technology u 2003.-2004. godini, omogućava osnovne analize sveukupnih međudržavnih i međunacionalnih razlika u regionu, i sadrži informacije od oko 23,000 ispitanika sa 1000 varijabli i 32 različita uzorka. Te informacije prikupljene su putem 75-minutnog anketnog instrumenta i razgovora. <http://www.svt.ntnu.no/iss/ringdalweb/SEESSP%20Surveys.html>

⁷⁶ Ova pilot-studija koristi modifikovanu verziju harvardskog traumatskog upitnika (Harvard Trauma Questionnaire) koji navodi događaje i aktivnosti uobičajene u doba sukoba (Palić et al. 2015). Za više informacija vidi <http://hprt-cambridge.org/screening/harvard-trauma-questionnaire/>.

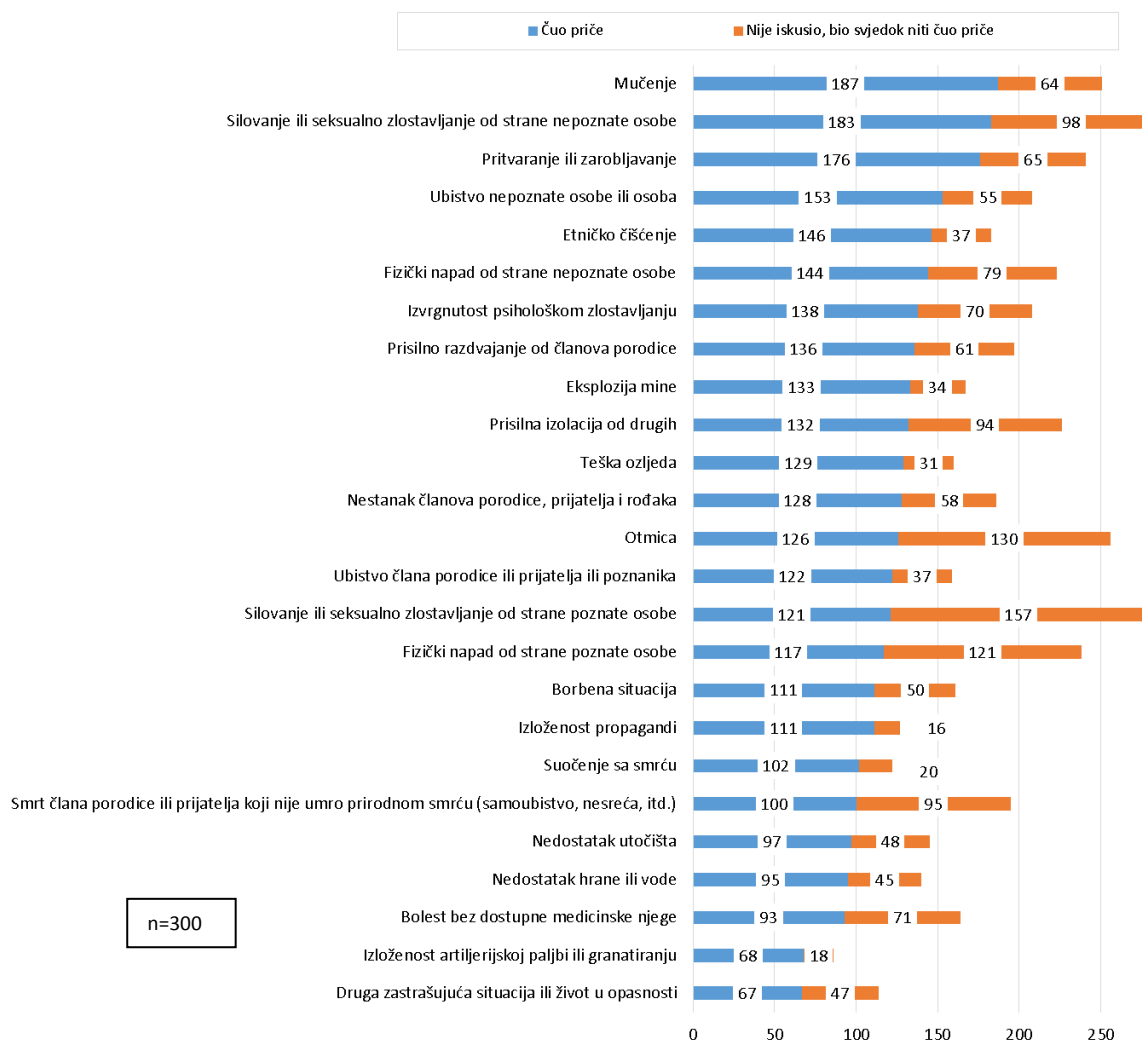
“iskusio” i/ili “bio svjedok”, dok slika 5.2 sadrži broj odgovora onih koji su odabrali ili “čuo priče” ili “ništa od toga”.⁷⁷ Rezultati su poredani od najviših do najnižih za kategorije “iskusio” i “čuo priče”.

Slika 5.1 – Ratne traume koje su ispitanici iskusili i kojima su bili svjedoci

⁷⁷ Vidi pitanje D24 u upitniku (Dodatak III) za definicije izraza *iskusio*, *bio svjedok*, *čuo priče* i *ništa od toga*.

Slika 5.2 – Saznanja ispitanika o ratnim iskustvima

Značajno je da su neka ratna iskustva češća u populaciji pilot-studije, gdje je više od 200 ispitanika odabralo granatiranje, suočenje sa smrću i osjećaj da im je život u opasnosti. Pored toga, 185 ispitanika navelo je da su iskusili borbene situacije, kao i nedostatak hrane i vode. Odsta, nivo ratne traume i iskustava ispitanika je značajan i pokazuje da su mnogo propatili za vrijeme rata. Ukratko, 300 ispitanika prijavilo je da su direktno iskusili ukupno 2884 događaja (od toga se 2813 odnosi na konkretno postavljena pitanja u upitniku, a preostali događaji opisani su u kratkim odgovorima koje su ispitanici sami unijeli). Očito je da su ti ljudi proživjeli ogromne patnje.

Slika 5.2 pokazuje odgovore onih koji su čuli priče ili nisu iskusili, bili svjedok niti čuli priče o bilo kojem od tih događaja. Vidi se da su frekvencije na toj slici niže nego na slici 5.1, što kazuje da je mnogo vjerovatnije da su ispitanici direktno iskusili i bili svjedokom nasilja i ratnih razaranja. Uprkos značajnim traumama kroz koje su prošli svjedoci iz uzorka pilot-studije, ipak postoje veći brojevi njih koji nisu iskusili, bili svjedok pa čak ni čuli priče o uobičajenim ratnim događajima. Na primjer, uprkos rasprostranjenosti seksualnog nasilja u ratovima u bivšoj Jugoslaviji i pažnji koju su MKSJ i mediji poklonili takvim zločinima, 157 ispitanika navelo je da ne znaju da je netko njima poznat počinio takav zločin, a 98 ispitanika reklo je da ne zna ništa o tome da su takve zločine počinila njima nepoznata lica. Uprkos traumi kroz koju je prošao veliki postotak ispitanika, još uvijek postoji značajan broj njih koji su izgleda prošli kroz rat, a da malo znaju o ratnom nasilju i razaranju. Ukupan broj od 1601 odgovora na 25 različitih pitanja.

Svjedoci su takođe dobili priliku da daju “druge” odgovore na kratka otvorena pitanja kako bi naveli specifične traume koje su iskusili, jer se zna da je svaki sukob jedinstven i da neki oblici nasilja možda nisu obuhvaćeni standardnim mjerama i upitnicima. U stvari, ovo pitanje je podstaklo veći odaziv —

samo tri odgovora pod “drugo” izazvala su brojnije reakcije (a to su: razlozi za svjedočenje, strategije suočavanja, i psihički/fizički problemi). Otprilike 20% ispitanika iskoristilo je dio tih kratkih otvorenih pitanja da bi pružili informacije o 61 dodatnom traumatičnom ratnom događaju koji su iskusili ili kojemu su bili svjedok (rezultati nisu prikazani). Više ispitanika navelo je događaje poput vazdušnih udara, ratnih uslova, toga da su bili prisiljeni učestvovati u pogubljenjima, te vojne i paravojne akcije. Napotresniji su bili iskazi onih ispitanika koji su opisali duboko uznemirujuće i potresne slike. Bez obzira da li se radi o čovjeku koji opisuje kako je više članova iste porodice ustrijeljeno u susjednoj sobi, kako je neki starac ustrijeljen u glavu ili kako je jednoj bebi glava smrskana čizmom, ispitanici pružaju jedinstven kontekst sukoba u bivšoj Jugoslaviji i visokog stepena traume koju su iskusili.⁷⁸

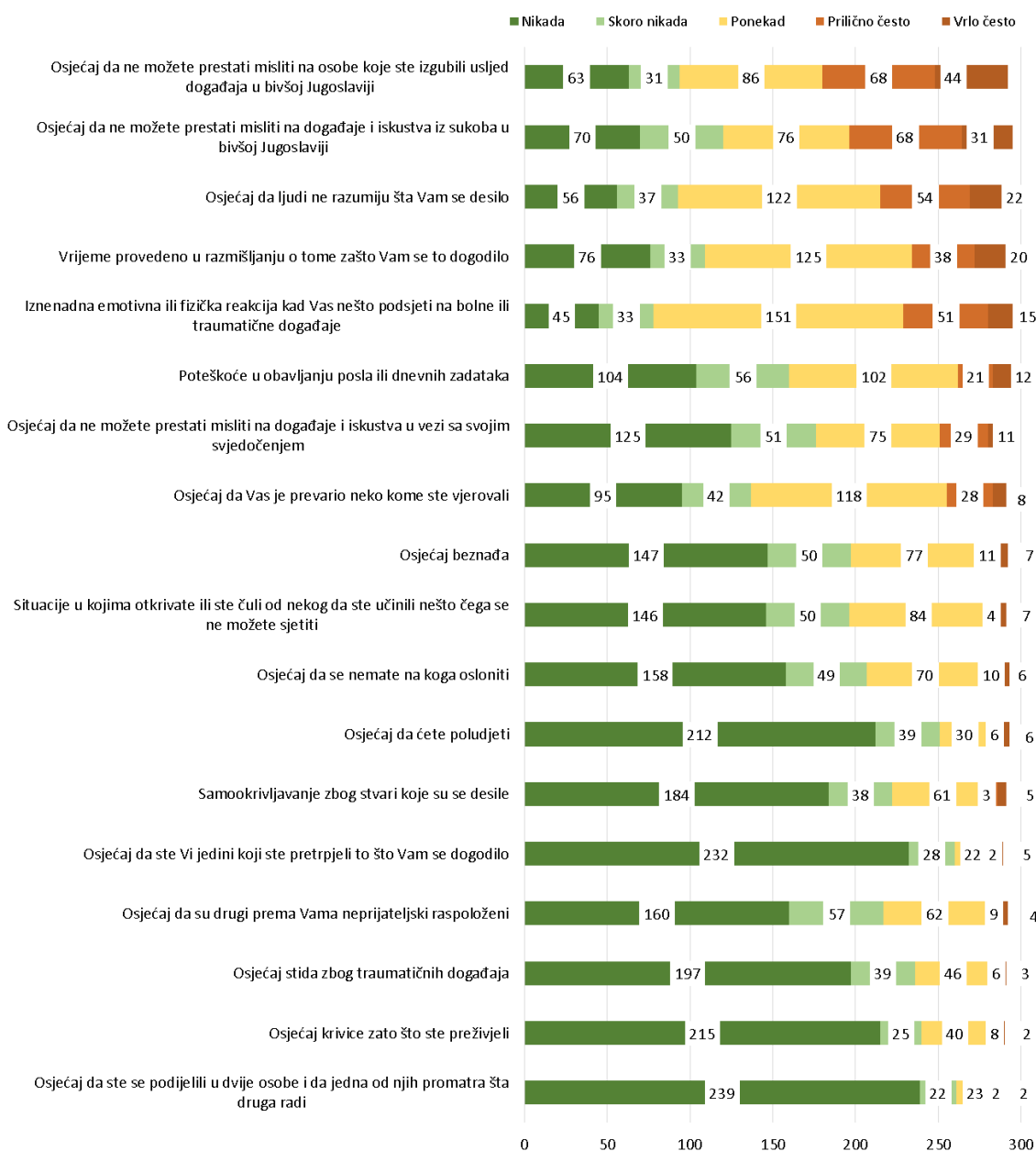
Ne može se dovoljno naglasiti koje posljedice ove traume ostavljaju na fizičko i psihičko zdravlje osoba na kojima leži odgovornost “svjedočenja”. Ovo znači ne samo da su oni pretrpjeli značajne nivoe traume, sa kojom se i dalje svakodnevno moraju nositi, nego je i sam proces svjedočenja na jednom ili više suđenja od njih tražio da se prisjete tih bolnih sjećanja, da se nose sa periodima čekanja (koji mogu trajati godinama) prije nego što budu pozvani da svjedoče, i da se nose sa posljedicama svjedočenja. Nakon što su opisane ratne traume kroz koje su prošle te osobe, sljedeći odjeljak govori o tome kako su se ispitanici nosili sa tim okolnostima.

Kratkoročne i dugoročne posljedice svjedočenja na svjedoke MKSJ-a predmet su interesa od samog početka MKSJ-a (Wald 2002). Kad osoblje SŽS-a govori o vremenu koje su proveli radeći sa svjedocima, uvijek kažu da je svaka osoba drugačija u smislu svojih potreba i otpornosti. Neki svjedoci su ranjiviji, dok su drugi izvanredno samostalni i smireni bez obzira što su morali prepričati strašne događaje. Ova pilot-studija takođe detaljnije analizira emocionalno zdravlje svjedoka i kako se oni danas nose sa problemima.

Posljedice nošenja s traumom na razini na kojoj su ispitanici to doživjeli pokreću pitanja povezana sa retraumatizacijom i mogu predstavljati značajne poteškoće kod procesa zatvaranja (Bandes 2009; Bašoğlu 2005). Ova pilot-studija koristi standardne mjere iz psihologije da ispita svjedoke o njihovoj dobrobiti unutar posljednjih šest mjeseci, kao i da postavi pitanja o strategijama suočavanja koje koriste kako bi se nosili sa stresnim faktorima u svojim životima. Slika 5.3 pokazuje rezultate cijelog niza pitanja u kojima se od ispitanika tražilo da navedu stepen u kojem su neki specifični osjećaji povezani sa traumatskim iskustvima prisutni u njihovoj svijesti.

⁷⁸ Ova pilot-studija bavi se odnosom između broja takvih iskustava kroz koje su prošli ispitanici i roda, nacionalnosti i broja svjedočenja po svjedoku. Odnos sa rodom je negativan, što znači da su žene navele da su pretrpjele manje trauma od muškaraca, a nije ustanovljen nikakav odnos sa brojem svjedočenja po svjedoku. Uzorak pilot-studije je pokazao da je statistički vjerovatnije da će Bošnjaci i Albanci navesti veću ratnu traumu, za Srbe je manje vjerovatno da će navesti veću ratnu traumu, a sa varijablom hrvatske nacionalnosti nije ustanovljen nikakav odnos.

Slika 5.3 – Mjere post-traumatskih simptoma ispitanika u posljednjih šest mjeseci

Rezultati, razvrstani po učestalosti takvih osjećaja od najčešćeg do najrjeđeg, otkrivaju trajni učinak ratova u bivšoj Jugoslaviji. Tri najčešća osjećaja ispitanika su: osjećaj da ne mogu prestati misliti na svoje bližnje koje su izgubili usljed događaja u bivšoj Jugoslaviji; osjećaj da ne mogu prestati misliti na događaje i iskustva vezana za konflikt; kao i osjećaj da ljudi ne razumiju šta im se desilo. Važno je napomenuti da su ispitanici izrazili osjećaje prevare i disocijacije, što su dodatne zabrinjavajuće teme za zdravstvene profesionalce koji se bave pitanjima vezanim za dobrobit svjedoka. Druga istraživanja pronašla su slične efekte među preživjelima ratnih trauma (Palić et al. 2015; Opačić et al. 2006; Van der Kolk 2014; Bašoğlu 1999), i to ima važne posljedice za ponovnu izgradnju društava u postkonfliktnim kontekstima (Biruski et al. 2014).

Generalno, veliki postoci ispitanika odgovaraju u kategorijama odgovora od “ponekad” do “nikad”, što je indicacija da oni možda nisu suočeni sa mnogim takvim izazovima. Pa ipak, postoji nekoliko kategorija pitanja koja za jednu malu, ali kritičnu grupu svjedoka možda odražavaju potrebu za dodatnom postkonfliktnom podrškom, kao i podrškom u periodu nakon svjedočenja. Šest pitanja kod kojih je većina svjedoka navela da takve osjećaje ima “ponekad”, “prilično često” ili “vrlo često” su: (1) da li misle da ih je prevario neko kome su vjerovali (51%); (2) da li misle da previše misle na događaje iz

ratova u bivšoj Jugoslaviji (58,3%); (3) da li provode previše vremena razmišljajući o tome zašto su im se dogodili prošli događaji (61%); (4) da li osjećaju da ne mogu prestati misliti na osobe koje su izgubili u ratovima (66%); (5) da li misle da ih ljudi ne razumiju; (66%) i najviše, (6) da li imaju emotivne ili fizičke reakcije kad ih nešto podsjeti na neke događaje (72,3%).⁷⁹

5.1.2 Zdravlje prije svjedočenja i danas

Jedno od najviše razmatranih, ako ne i najviše razmatrano pitanje u literaturi o tranzicijskoj pravdi uopšte je pitanje da li onima koji svjedoče pred sudovima, komisijama za istinu i drugim forumima proces svjedočenja pomaže, odmaže ili na neki drugi način utiče na njih (Doak 2011; Brounéus 2010; Stover 2005). Pa ipak, malo empirijskih istraživanja tu kritičnu komponentu procesa svjedočenja proučava sistematski i na naučnoj osnovi (Stepakoff et al 2014, 2015; Doak 2011; Mendeloff 2009).

Masovni sukob, poput niza ratova u bivšoj Jugoslaviji, dovodi do štetnih posljedica po javno zdravlje, a koje traju mnogo duže od neposrednih posljedica rata i protežu se u poslijeratno razdoblje. Dapače, te posljedice mogu biti veće od stopa smrtnosti povezanih sa samim ratom (Ghobarah et al. 2003, 2004; Poole 2012). U posljednje vrijeme ima sve više pokušaja da se istraže posljedice sukoba kroz više psihosocijalnih, fizioloških i ekonomskih indikatora relevantnih za bivšu Jugoslaviju (Shemyakina i Plagnol 2013). Pa ipak, u svim istraživanjima u posljednjoj deceniji, kritičari MKSJ-a (Clark 2014; Subotić 2009; Hayden 2011) i njegove pristalice (Orentlicher 2008, 2010) nisu došli do sistematskih, naučnih i uvjerljivih rezultata o posljedicama koje svjedočenje na mikro-nivou ima na svjedoke.

Da bi se to pitanje obradilo nepristrasno, objektivno i tačno potrebna je značajna količina podataka tokom vremena o svjedocima koji su svjedočili, kako bi se ocijenilo njihovo psihičko i fizičko zdravlje prije, tokom i nakon svjedočenja.⁸⁰ Tek nedavno su takve inicijative poduzete u vezi sa Međunarodnim krivičnim sudom (Stover et al. 2014) i Specijalnim sudom za Sierra Leone (Stepakoff et al. 2014, 2015), i posljednji rezultati govore da proces svjedočenja ne mora nužno dovesti do retraumatizacije ili negativnih posljedica za svjedoka. To je jedan složeni proces sa kojim svjedoci povezuju prilično visoke stepene pozitivnih osjećaja, kad je riječ o uticaju svjedočenja.

Kad se uzme u obzir relativni nedostatak istraživanja o posljedicama svjedočenja i pravnih intervencija za žrtve zločina općenito (Herman 2003), rezultati ove pilot-studije doprinose ukupnim saznanjima o toj temi. Međutim, taj je doprinos provizorne prirode jer pilot-studija mjeri *viđenja* koje svjedoci imaju o vlastitim fizičkim/psihičkim stanjima i nije sačinjena na temelju podataka iz zdravstvenih izvještaja ili od kvalifikovanih profesionalaca. Imajući u vidu da je od svjedoka traženo da razmisle i navedu svoja post-facto sjećanja o tome što oni "misle" kako su se osjećali prije i poslije procesa svjedočenja, tim se rezultatima mora prići s oprezom. *Bez obzira na to, viđenja svjedoka o psiho-socijalnom zdravlju su validna i važna mjera jer su njihove perspektive važne, a njihova viđenja utiču na njihovo ponašanje i na strategije suočavanja.* Jedna od jačih strana istraživanja Stovera (2005, 2014) i Stepakoffa et al. (2014, 2015) je to da su nastojali dopustiti svjedocima da govore iz vlastite perspektive. Ova pilot-studija nastoji da učini to isto i da bude sistematski i naučni pokušaj da kvantificira ta iskustva vezana za zdravlje (Mendeloff 2009; Doak 2011). Ovi rezultati takođe doprinose rastućem korpusu radova koji nastoje shvatiti posljedice značajne traume na osobe koje su preživjele masovni sukob, jer one mogu u velikoj mjeri varirati u ovisnosti od konkretnog sukoba i njime pogođene populacije (Silove 1999; O'Donnell et al. 2004; De Jong 2001).

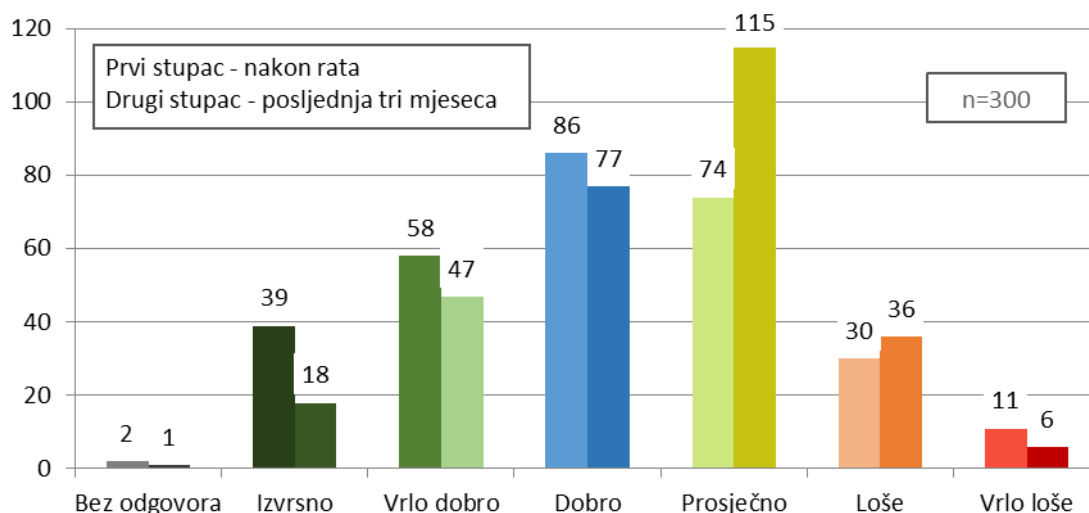
Svjedoci su izloženi raznim zdravstvenim problemima kao rezultat ratne traume i, kao i svaka druga populacija koja stari, imaju fizičke probleme tokom perioda dok svjedoče. Osoblje SŽS-a imalo je prilike vidjeti kako svjedoci u periodu dok čekaju na svoje svjedočenje, pokazuju raznorazna stanja i ponašanja, a nekima od njih je bila potrebna i pomoć liječnika⁸¹. Fizičke promjene su često povezane sa putovanjem, stresom i svjedočenjem.

⁷⁹ Ova pilot-studija je provjerila korelacije između tih mjera i roda, nacionalnosti i broja svjedočenja, i posebno ovih šest točaka za koje je većina navela da takve osjećaje ima ponekad, prilično često i vrlo često. Rezultati su upadljivo slični rezultatima analize ratne traume. Postoje negativni, statistički značajni odnosi između roda i svih osim jedne točke; pozitivni, statistički značajni odnosi između bošnjačke nacionalnosti i svih osim jedne točke, i statistički značajni negativni odnosi između srpske nacionalnosti i tih osjećaja.

⁸⁰ Tokom vremena bilo je više pokušaja da se ocijeni zdravlje osoba na području bivše Jugoslavije (Mollica et al 1999; Cardozo et al 2000, Salama et al. 2000), i napravi meta-analiza podataka o posljedicama po psihičko i fizičko zdravlje koje pogađaju raseljene osobe i osobe koje su prošle kroz masovni sukob (Steel et al. 2009; Percival i Sondorp 2010; Bašoglu et al. 2005).

U usporedbi sa istraživanjima o psihičkom zdravlju, na mikro-nivou postoji manje studija o fizičkom zdravlju (Shemyakina i Plagnol 2013). Kad se proučava uticaj rata na javno zdravlje, uočava se da postoje dugoročne posljedice kroz više indikatora (Ghoborah et al 2003, 2004; Poole 2012; Kerridge et al. 2013; Letica-Crepulja et al. 2011; Mollica et al. 1999; Salama et al. 2000). Studije koje se bave bivšom Jugoslavijom navode više nivoe psihičkih problema unutar populacije u ranom poslijeratnom razdoblju, ali izgleda da to opada tokom vremena (Do i Iyer 2012). Priroda trajnih posljedica rata na fizičko zdravlje nije još u potpunosti shvaćena. Psihička dobrobit može biti povezana sa fizičkim zdravljem, regionom, rodom i drugim faktorima.

Slika 5.4 – Opšte zdravlje ispitanika prije svjedočenja i u posljednja tri mjeseca

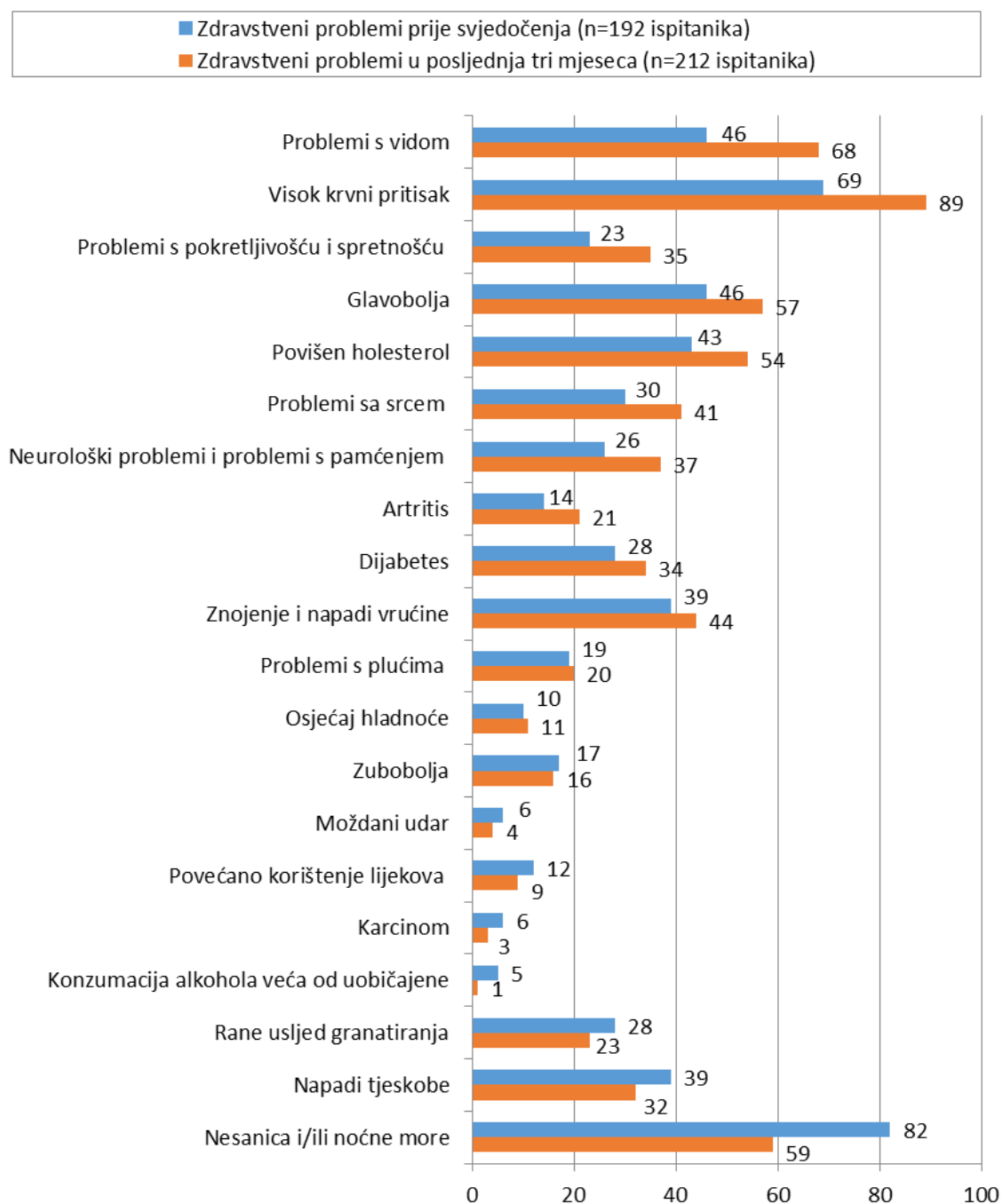

U ovoj pilot-studiji ispitanici su pitani o njihovom fizičkom zdravlju tako što je uspoređivano njihovo zdravlje prije nego što su prvi put svjedočili i unutar posljednja tri mjeseca. Na slici 5.4 prvi stupac označava zdravlje ispitanika nakon rata i prije prvog svjedočenja, a drugi stupac označava zdravlje ispitanika danas⁸². Ti rezultati odražavaju konsolidovano zdravlje u grupi svih ispitanika i podržavaju tezu da zdravlje ispitanika generalno slabi, pogotovo u kategorijama “vrlo dobro” i “odlično”. Valja primijetiti da je došlo do značajnog povećanja u kategoriji “dobro” danas. Ti rezultati nisu previše iznenađujući imajući u vidu da neki ispitanici govore o svom zdravlju od prije više od petnaest godina, budući da prirodni proces starenja doprinosi smanjenju ukupne dobrobiti. Važno je imati na umu da je prosječna starosna dob ispitanika 60,3 godina za muškarce i 54,3 godine za žene.

Analizirajući nacionalnost i rod, uz kontrolu faktora starosne dobi, rezultati pilot-studije pokazuju da ispitanici koji su manjine u svojim zajednicama navode značajno više nivoe zdravlja prije nego što su prvi put svjedočili, ali kad se ti rezultati analiziraju za posljednja tri mjeseca prije intervjua, oni više nisu signifikantni. Muškarci navode značajno više nivoe dobrog zdravlja danas nego prije nego što su prvi put svjedočili, što možda pokazuje da žene dugoročno gledano doživljavaju više negativne posljedice po zdravlje (ili alternativno, žene prijavljuju niže nivoe fizičke dobrobiti) (rezultati nisu prikazani).

⁸² Razlog zbog kojeg su svjedoci pitani o njihovom zdravlju u periodu “nakon rata i prije prvog svjedočenja” proizlazi iz mnogih ozljeda koje su svjedoci pretrpjeli tokom rata, a koje su drastično uticale na njihovo zdravlje nakon sukoba. Vidi pitanja D1 i D2 u upitniku (Dodatak III). Pored toga, za svrhu ove pilot-studije, svjedoci koji su svjedočili više puta zamoženi su da razmisle o periodu prije svog prvog svjedočenja i nakon svog posljednjeg svjedočenja kad razmišljaju o periodima prije i poslije svjedočenja.

Slika 5.5 – Specifični zdravstveni problemi prije svjedočenja i u posljednja tri mjeseca

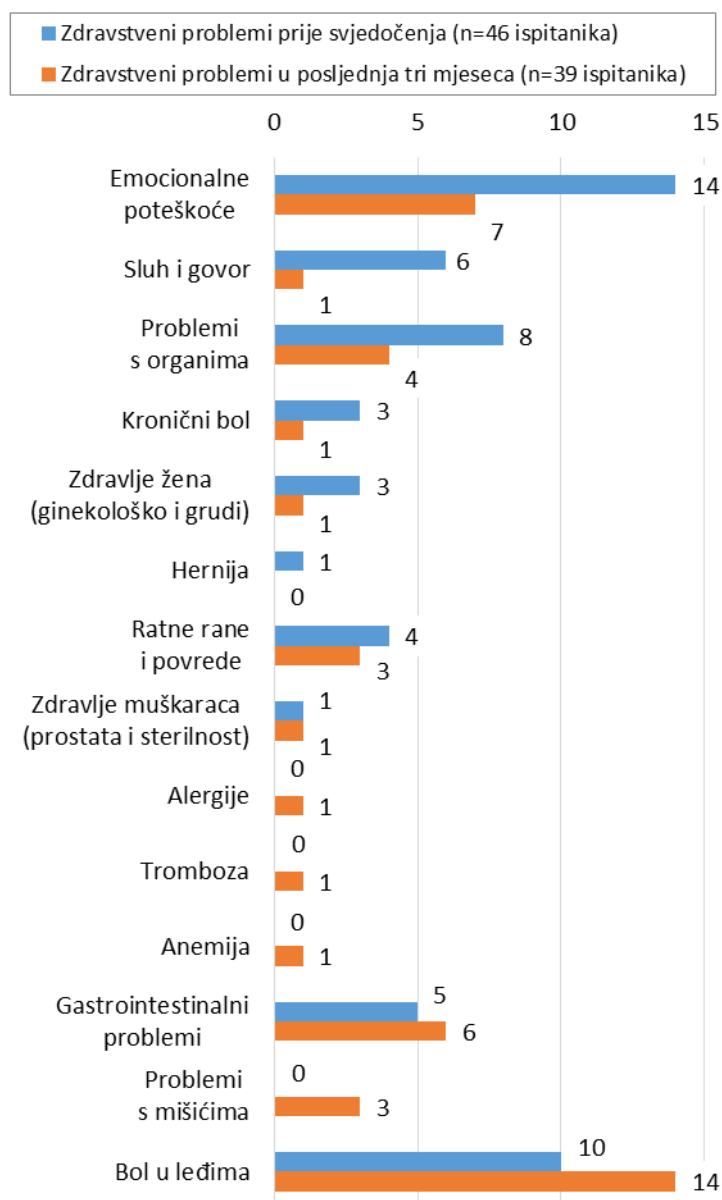

Sama činjenica da žene navode niže nivoe zdravstvenog stanja ne znači da je svjedočenje pred MKSJ-om uzrok lošeg zdravlja. Da bi se pobliže proučilo pitanje viđenja koje svjedoci imaju o svom zdravlju vis-à-vis MKSJ-a, u ovom projektu svjedoci su dalje ispitivani o specifičnim područjima relevantnim za standardna mjerila fizičkog zdravlja svjedoka (slika 5.5). Ispitanici su mogli (i često jesu) označiti više zdravstvenih problema koji se odnose na njih. Kad se gledaju specifični zdravstveni problemi prije prvog suđenja na kojem su svjedoci svjedočili i unutar posljednja tri mjeseca, ispitanici prijavljuju *generalno* više zdravstvenih problema danas nego što su prijavili za period prije svog prvog svjedočenja.

Ima i kategorija zdravstvenih problema čija je *učestalost danas zapravo niža*, pri čemu nesanica, tjeskoba i rane usljed granatiranja spadaju među prve kategorije (rezultati poredani po stepenu povećanja učestalosti u posljednja tri mjeseca). Može se reći da su to vjerovatnije zdravstveni problemi vezani za rat, dok su problemi koje ispitanici najčešće identifikuju u posljednja tri mjeseca pred anketu problemi koji se obično vezuju uz populaciju koja stari kao vid, krvni tlak i pokretljivost/spretnost.

Ispitanici su takođe mogli upisati zdravstvene probleme koje su imali prije nego što su prvi put svjedočili i danas (za vrijeme intervjuja) u obliku kratkih otvorenih odgovora. Najčešći problemi sa zdravljem koje su naveli ispitanici odnose se na probleme sa leđima, dok emocionalne poteškoće i problemi s organima pokazuju značajno opadanje od vremena prije svjedočenja do danas (slika 5.6). Ti rezultati govore u prilog onome što su ustanovili drugi istraživači, a to je da iako su zdravstveni problemi, čiji su uzroci u sukobu, možda oslabili, još uvijek postoje dugoročne zdravstvene posljedice koje mogu imati uticaja na svjedoke (Eber et al. 2013; Ghobarah et al. 2004).

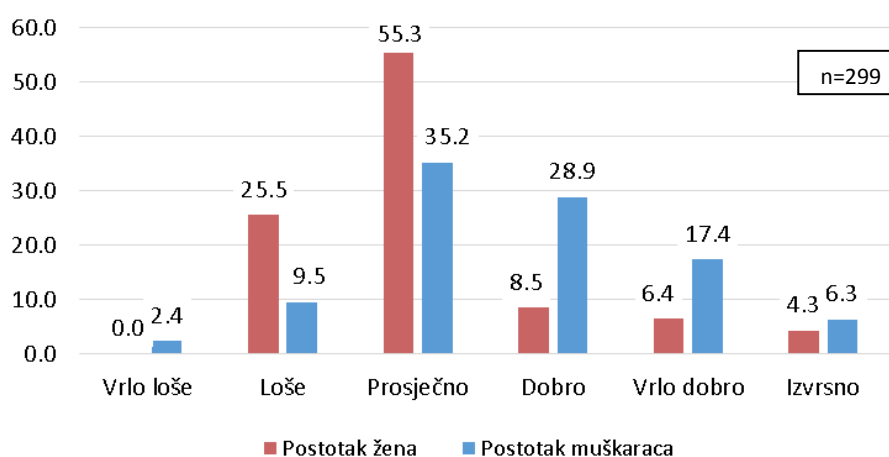
Slika 5.6 – Specifični zdravstveni problemi prije svjedočenja i u posljednja tri mjeseca (iz kratkih otvorenih odgovora)

5.1.3 Razlike u zdravlju danas

Da li je kod nekih svjedoka rizik da će imati problema sa zdravljem danas veći? Ova pilot-studija ispitala je različite faktore koji mogu doprinijeti zdravlju i dobrobiti kroz nacionalnost, rod i broj svjedočenja, uz kontrolu faktora starosne dobi ispitanika, viđenja zdravlja i traume kroz koju su prošli u sukobu. Bošnjaci, Hrvati i Albanci konzistentno prijavljuju više problema sa zdravljem od Srba, danas i prije prvog svjedočenja. Nasuprot tome, Srbi prijavljuju značajno manje problema sa zdravljem danas nego prije prvog svjedočenja (rezultati nisu prikazani). Žene češće navode da im je zdravlje lošije nego muškarci, i to i prije svjedočenja i u posljednja tri mjeseca (slika 5.7 prikazuje samo viđenja zdravlja danas). Jedina kategorija koja konzistentno ostaje signifikantna za svaki model analize dobrobiti svjedoka je rod. Ukupno gledajući, žene navode da im zdravlje nije onoliko dobro koliko to navode muškarci, što se poklapa sa nalazima da žene u situacijama sukoba prijavljuju viši stepen posljedica po zdravlje (Hudson et al. 2012; Eber et. al 2013; Stepakoff et al. 2014, 2015).⁸³

Slika 5.7 – Razlike u današnjoj percepciji zdravlja po rodu

⁸³ Pored toga, žene sa značajno većom vjerovatnoćom smatraju da se "razboljevaju nešto češće od drugih." Vidi pitanje D6 u upitniku (Dodatak III).

5.2 Proces svjedočenja i njegove posljedice

5.2.1 Reakcije prije, tokom i nakon svjedočenja

Skoro svi svjedoci imaju neki oblik reakcije na proces svjedočenja prije, tokom i/ili nakon svog svjedočenja. Artikulisanje traumatičnih događaja koji su se desili prije možda više godina, u formalnom ambijentu sudnice i u prisustvu stranih osoba, može doprinijeti retraumatizaciji svjedoka ili potiskivanju emocija. Osoblje SŽS-a je primijetilo da su reakcije svjedoka u Hagu često jače kad svjedoče prvi put, jer živopisno iznose teške i stresne događaje. Svjedoci ponekad dijele svoje misli i emocije sa osobljem SŽS-a, jer su preplavljeni emocijama ili zato što kod kuće nemaju nikoga sa kim bi mogli podijeliti emocije o svom iskustvu svjedočenja. Ponekad je svjedocima potreban tek netko tko će mirno sjediti s njima dok izražavaju i razrađuju svoje emocije. Osoblje SŽS-a takođe je pri ruci odmah nakon svjedočenja kako bi pružilo podršku svjedocima.

U posljednjih deset do petnaest godina bilo je dosta istraživanja o emocionalnoj i fizičkoj dobrobiti svjedoka, žrtava i osoba koje su preživjele sukobe u bivšoj Jugoslaviji. Vodi se debata o uticaju svjedočenja na psihički oporavak (Bandes 2009; Henry 2009, 2010; Herman 2003). Da li proces svjedočenja nanosi više štete nego koristi emocionalnom stanju onih koji svjedoče? Neki tvrde da proces svjedočenja može pružiti zacjeljenje, zatvaranje ili katarzu koji pomažu u prevazilaženju traumatičnih događaja (Moghalu 2004, 216; Stover 2005). Drugi tvrde da su dokazi o uticaju na žrtve ograničeni i upitni (Bandes 2009, 16), i da to pogotovo vrijedi za svjedoke MKSJ-a (Clark 2009a, 2009b, 2009c, 2009d, 2014). Međutim, u stvarnosti je zapravo malo toga poznato o "individualnim psihološkim i emocionalnim efektima nacionalnih mehanizama za iskazivanje istine i pozivanje na odgovornost, ili o iskustvima svjedoka sa krivično-pravnim postupkom u širem smislu" (Mendeloff 2009, 596).

Istraživači su ustanovili da svjedoci generalno imaju i pozitivne i negativne reakcije na proces svjedočenja bez obzira na to da li se pojavljuju ispred komisije za istinu i pomirenje (Byrne 2004; Hamber et al. 2000), lokalnog suda (Brounéus 2010), ili suda za ratne zločine (Stepakoff et al., 2014, 2015; Stover 2014). Osim toga, dugoročna uvjerenja i stavovi svjedoka o procesu svjedočenja mogu se s vremenom promijeniti (Backer 2010).

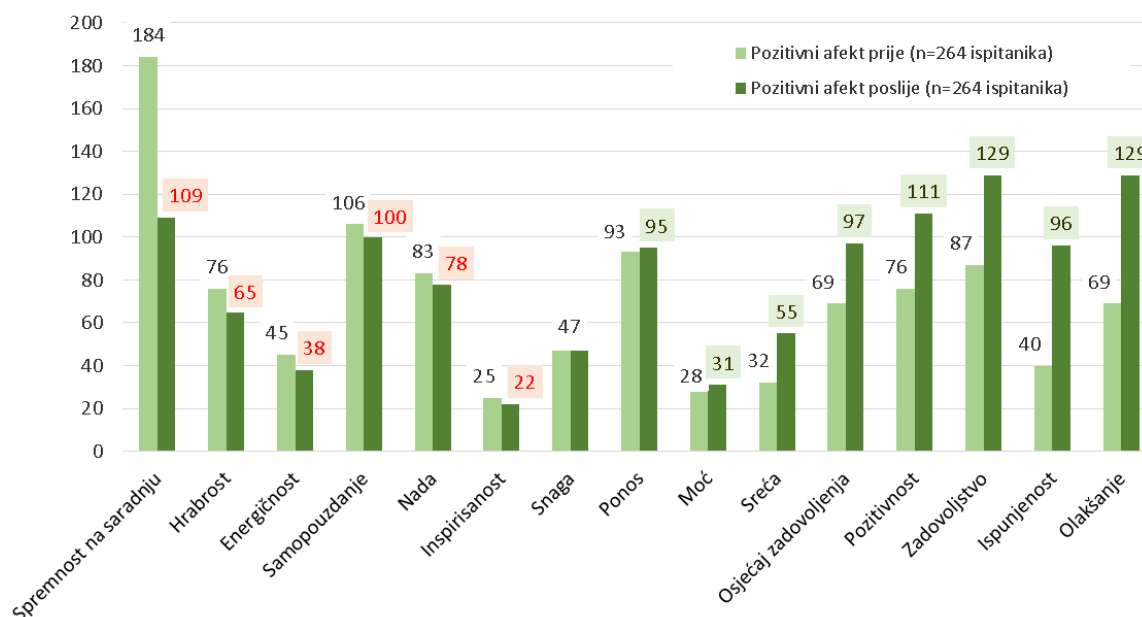
U upitniku je svjedocima ponuđeno više od trideset mogućih odgovora koje je osoblje SŽS-a formuliralo na osnovu vlastitih interakcija sa svjedocima sve ove godine, kao i podataka prikupljenih u jednom već postojećem istraživanju SŽS-a.⁸⁴ Ispitanici su mogli odabrati koliko god su mnogo ili malo osjećaja i emocija htjeli odabrati da bi najtačnije opisali svoje stanje svijesti prije nego što su ušli u sudnicu i neposredno nakon svjedočenja. Odgovori su razvrstani u dvije kategorije: (1) stanja pozitivnog afekta⁸⁵ (n=15); i (2) stanja negativnog afekta (n=19). Važno je još jednom naglasiti da je ovo retrospektivno prisjećanje svjedoka na svoja stanja afekta prije i poslije procesa svjedočenja.

Ukupno gledajući, kad se ispitanici prisjećaju svog iskustva svjedočenja i upoređuju pozitivni i negativni afekt, rezultati pokazuju značajne razlike između stanja prije i poslije svjedočenja (slika 5.8, poredano redoslijedom najvećeg smanjenja afekta *nakon svjedočenja*). Većina ispitanika navela je da su osjećali visok nivo pozitivnog afekta i prije i poslije svjedočenja, a značajan broj ispitanika prijavio je smanjenje stanja negativnog afekta nakon što su posljednji put svjedočili (slika 5.8, poredano redoslijedom najvećeg opadanja afekta *nakon svjedočenja*). Daleko najčešće stanje pozitivnog afekta koje navode ispitanici je "spremnost na saradnju", gdje je 184 ispitanika navelo da su se tako osjećali *prije* svjedočenja. Ispitanici navode da su manje "spremni na saradnju" (n=109) nakon svjedočenja, no to bi se moglo više odnositi na činjenicu da oni smatraju da je njihova "saradnja" uspješno privedena kraju završetkom njihovog svjedočenja. Druga značajna povećanja afekta koji je iskusio veliki broj ispitanika nakon svog svjedočenja uključuju "osjećaj zadovoljenja", "olakšanje", "pozitivnost", i "ispunjenost". Slika 5.8 pokazuje da ima nekoliko stanja afekta u kojima su ispitanici prijavili manje pozitivnih stanja (označeno crvenim).

⁸⁴ Od 2009. godine SŽS provodi internu anonimnu anketu sa svjedocima nakon što svjedoče. Njom se mjere percepcije i zadovoljstvo svjedoka sa uslugama SŽS-a odmah nakon svjedočenja, i ona stoga, za razliku od ove pilot-studije, više daje uvid u trenutno stanje emocija svjedoka. Valja primijetiti da preliminarni rezultati nagovješćuju da pilot-studija na više načina odražava rezultate te interne i anonimne ankete SŽS-a. U oba slučaja svjedoci izražavaju značajno više nivoe pozitivnog afekta i niže nivoe negativnog afekta *nakon* svjedočenja. Jedna ključna razlika je da je u rezultatima interne anonimne ankete SŽS-a smanjenje negativnog afekta veće nego u pilot studiji (rezultati nisu prikazani). Respondenti ankete SŽS-a prijavljuju za sve osim dvije kategorije negativnih stanja niže nivoe negativnog afekta u periodu nakon svjedočenja.

⁸⁵ Riječ afekt ovdje se koristi kao sveobuhvatni izraz za emocije, raspoloženja i ponašanja.

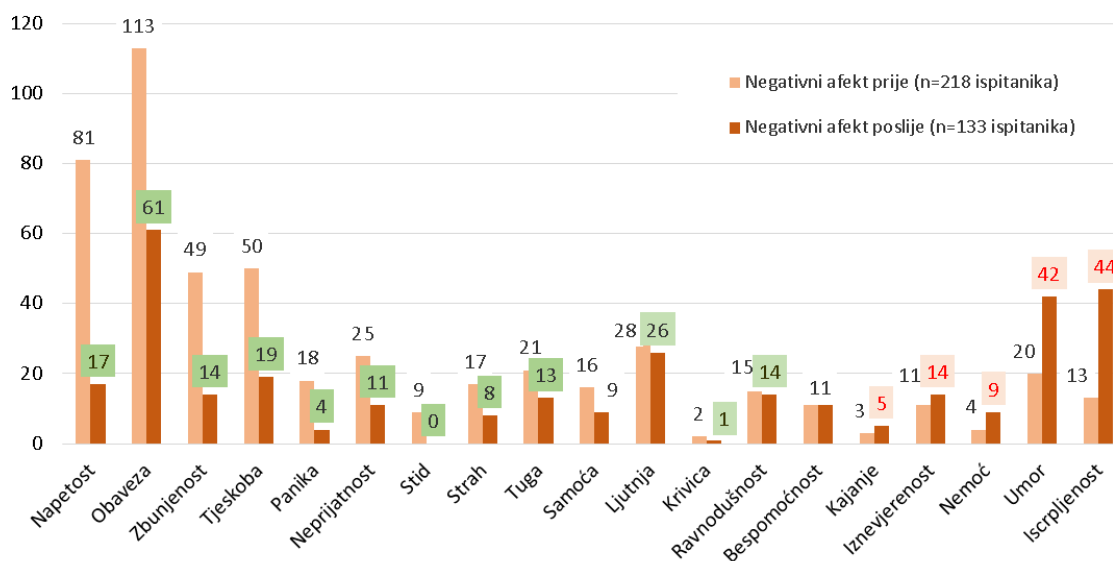
Slika 5.8 – Pozitivni afekt: prije i poslije svjedočenja

Ispitanici su takođe mogli birati između niza stanja negativnog afekta. Tokom rada na koncipiranju upitnika, osoblje SŽS-a je pretpostavilo da će biti više vrsta negativnog nego pozitivnog afekta, ali u stvari tačno je upravo obratno (slika 5.9). Nivo negativnog afekta je značajno niži u poređenju sa pozitivnim stanjem i prije i poslije svjedočenja. Pored toga, ispitanici prijavljuju značajno niži nivo stanja negativnog afekta nakon svjedočenja. “Napetost”, “obaveza” i “zbunjenost” su među najčešće odabranim odgovorima ispitanika da bi opisali svoje negativno stanje svijesti prije svjedočenja. Međutim, vrlo je vjerovatno da će se oni umanjiti nakon posljednjeg puta kad je svjedok svjedočio. Neposredno nakon svjedočenja, samo “obaveza” ima više odgovora, kao i “iscrpljenost” i “umor”. Postoje statistički značajne razlike po kategorijama “tjeskoba”, “napetost” i “zbunjenost” u smislu razlike srednjih vrijednosti.⁸⁶

⁸⁶ Ispitanici su mogli unijeti kratke odgovore pod “drugo”, i naveli su malo više negativnih od pozitivnih emocija. Opseg odgovora obuhvata: fizičke (porast adrenalina, neugoda); psihološke (miran, znatiželjan, zadovoljan, nemiran, pod tremom, beznačajan, žali za nečim, pun poštovanja, razočaran) i filozofske (želja da se pomogne, borba za istinu i pravdu, netrpeljiv, ispunjava građansku dužnost).

Slika 5.9 – Negativni afekt: prije i poslije svjedočenja

Ukratko, kad se upoređuju stanja pozitivnog i negativnog afekta koja navode sami ispitanici, ima više pozitivnih i manje negativnih reakcija i prije i poslije svjedočenja. Ovaj zaključak doprinosi debati o tome da li je proces svjedočenja retraumatizirajući ili katarzičan (Stover 2014, cf. Brounéus 2010). On također sugerira da će se svjedoci, barem kad je riječ o njihovom prisjećanju svojih reakcija, vjerovatnije sjetiti više pozitivnih nego negativnih stanja nakon svjedočenja.

Iako prethodni odjeljak pokazuje da prevladavaju stanja pozitivnog afekta, ima i drugih reakcija i problema koje svjedoci mogu iskusiti. Opšteuzevši, istraživanja analize tih fizičkih i psihičkih reakcija napreduju, iako se još uvijek ne zna mnogo o tome na kakve poteškoće nailaze svjedoci tokom svjedočenja, niti što pomaže smanjenju negativnih efekata svjedočenja (Stover 2005; Stepakoff et al. 2014, 2015). SŽS, putem svojih asistenata za svjedoke, pruža dvadesetčetveročasovnu podršku kako bi se svim svjedocima osigurao udoban boravak, a to se odnosi i na sve eventualne osobe u pratnji ili osobe kojima se svjedok brine ili stara.⁸⁷ Asistenti za svjedoke su zbog pravnih ograničenja jedini kontakt koji svjedok može da ima jednom kad počne svjedočenje.⁸⁸ Osoblje SŽS-a pruža usluge svim svjedocima — bez obzira da li ih je pozvalo Tužilaštvo, Odbrana ili Vijeće — i oni moraju ostati nepristrasni dok pružaju logističku i emocionalnu podršku. Osoblje SŽS-a u toj ulozi prati svjedoke kroz cijeli sudski postupak i ostaje sa njima togom cijelog tog procesa, sve do debriefinga nakon svjedočenja.

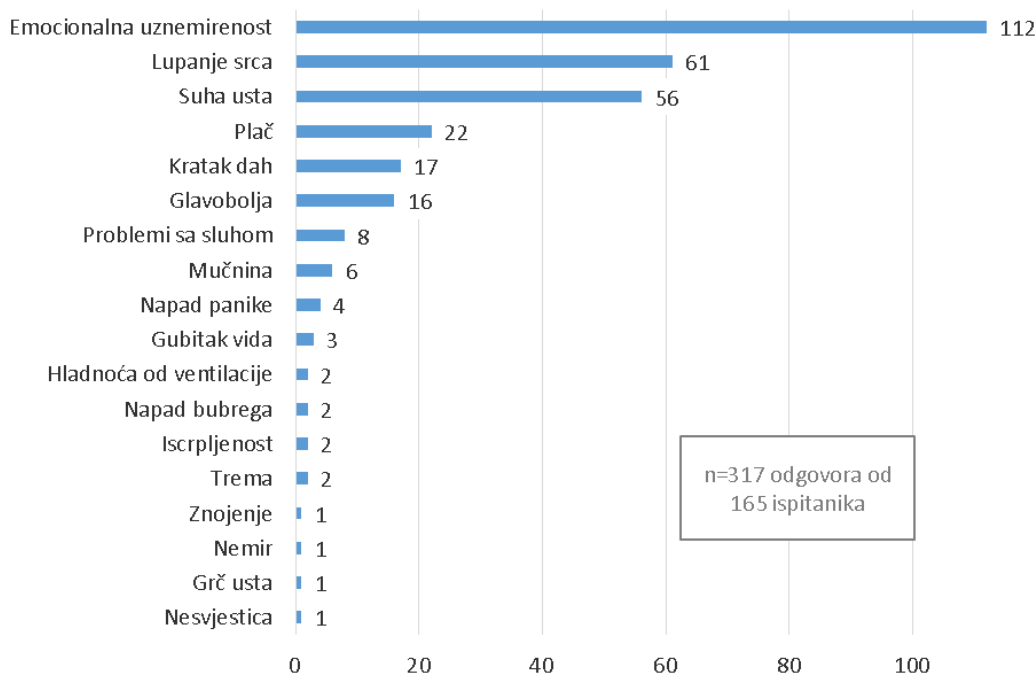
Svjedoci imaju i fizičke i emocionalne reakcije tokom procesa svjedočenja. Da bi se procijenilo kako su se svjedoci osjećali tokom samog svjedočenja u sudnici, ispitanici su pitani da li su iskusili niz simptoma tipično povezanih sa uzemirenošću, uključujući i mogućnost kratkih otvorenih odgovora kako bi detaljnije opisali druge fizičke reakcije za koje se sjećaju da su ih iskusili. Daleko najčešći odgovor je “emocionalna uznemirenost” koju je navelo više od jedne trećine ispitanika. Suha usta i lupanje srca pojavljuju se kod otprilike jedne petine ispitanika. Nadalje, preostali simptomi koji su češće navedeni su kratak dah, glavobolja i plač. Kod svjedoka koji su svjedočili više od jednom, otprilike njih 15% navelo je da su im se fizički simptomi smanjili kad su došli svjedočiti u kasnijim suđenjima (podaci nisu prikazani). Pa ipak, osam posto ispitanika koji su svjedočili u više suđenja pred MKSJ-om ustanovilo je da su im se simptomi povećali, što podržava postojeću zabrinutost o konceptu zamora od svjedočenja, odnosno o tome da će negativne fizičke i psihičke posljedice po njih biti to veće što češće svjedoče. Kratki odgovori za fizičke reakcije označeni su asteriskom “*” na slici 5.10. Ispitanici su se često poslužili mogućnošću da

⁸⁷ U nekim konkretnim slučajevima važno je da SŽS obezbijedi da ranjivije svjedoke prati osoba za podršku cijelo vrijeme dok moraju biti u Hagu. SŽS utvrđuje ranjivost svjedoka na osnovu njegove starosne dobi, psihološkog stanja, rizika od retraumatizacije, zdravstvenog stanja ili invaliditeta koji traži intenzivnu svakodnevnu pomoć, ili bilo koje druge okolnosti koja traži posebnu podršku. Pored toga, svjedoka također može pratiti osoba o kojoj se svjedok brine ili stara ako nema drugih aranžmana za tu osobu tokom vremena koje svjedok mora provesti pred MKSJ-om. Otprilike 13% svjedoka MKSJ-a doputuje u Hag sa osobom za podršku ili osobom o kojoj se svjedok brine ili stara.

⁸⁸ Prema Pravilniku o postupku i dokazima (pravilo 90), svjedoci polažu svečanu izjavu na početku svog svjedočenja nakon čega je svaka komunikacija sa timom Tužilaštva ili Odbrane zabranjena sve do završetka svjedočenja, osim ako od Sudskog vijeća ne dobiju drugačija uputstva. Iako svjedoci mogu razgovarati s osobljem SŽS-a, oni ne smiju niti s osobljem SŽS-a razgovarati o sadržaju svog svjedočenja.

napišu duge odgovore koji nisu bili vezani za fizičke reakcije.⁸⁹ To sugerise da buduća istraživanja trebaju detaljnije ispitati iskustvo svjedoka dok svjedoče kako bi se bolje razumjela složena priroda onoga kroz što svjedoci prolaze u procesu svjedočenja.

Slika 5.10 – Reakcije tokom svjedočenja u sudnici

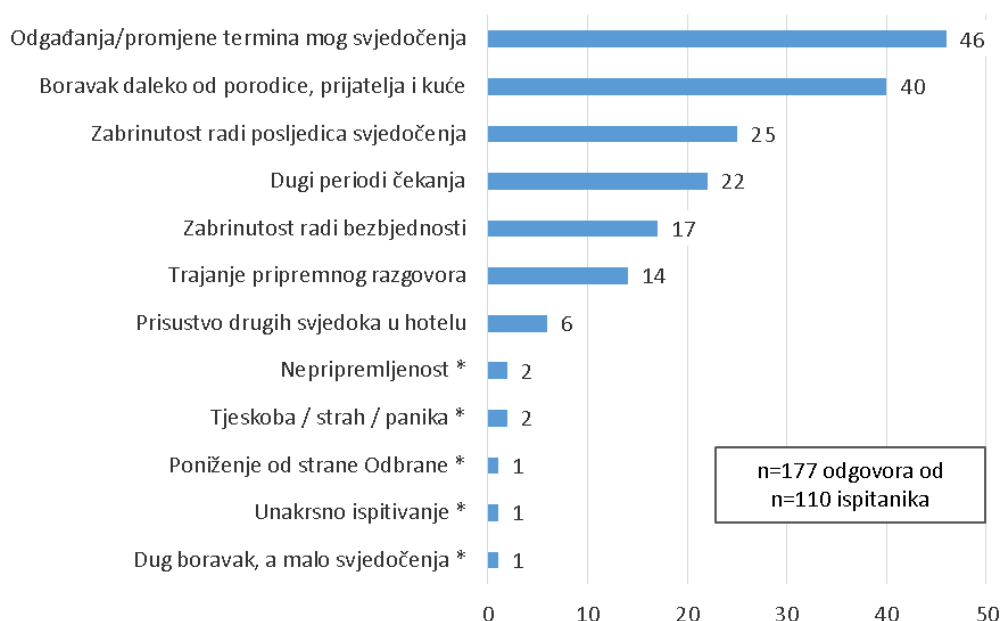

5.2.2 Faktori koji utiču na svjedoke tokom perioda svjedočenja

Pored fizičkih i emocionalnih reakcija koje svjedoci mogu iskusiti tokom procesa svjedočenja, svjedoci mogu naići i na druge ozbiljnije prepreke. Postoje li neke okolnosti ili događaji koji čine svjedočenje težim (slika 5.11)? Skoro jedna trećina (29%) ispitanika navela je da je bilo takvih prepreka. Najviše se to odnosi na odlaganje ili promjenu rasporeda svjedočenja, uključujući duga odgađanja i periode čekanja, ali isto tako i na boravak daleko od kuće, porodice i prijatelja.⁹⁰ Ti su nalazi konzistentni sa drugim istraživanjima (Stover 2005, 2014; Stepakoff et al. 2014). Ako se svjedok brine o posljedicama svjedočenja dok svjedoči na MKSJ-u, teško će se moći skoncentrisati. U nekim slučajevima prisustvo drugih svjedoka ili osoba na Tribunal-u može imati nepovoljan uticaj na svjedoke. Ispitanici su pomenuli i druga logistička pitanja, dužinu pripremnih razgovora prije svjedočenja, pripreme, te unakrsno ispitivanje, kao pitanja koja su ih zabrinjavala (kratki odgovori, označeno sa “*”).

⁸⁹ Ispitanici su naveli “pokušati se skoncentrisati koliko god mogu,” “ljutnju” na tužioca, branioca ili optuženog, osjećaj da su “tužni”, “beznačajni”, “nepotrebni.” Jedna ispitanica rekla je kako je čula “djecu kako plaču kao što su plakali tokom iseljenja,” navodeći živopisne detalje tokom svog svjedočenja. Jedan drugi ispitanik osjećao se osnaženim na stolici za svjedoke, rekavši da je osjećao da doprinosi “ljudskoj jednakosti i sreći svih nacija i ljudi na svijetu.”

⁹⁰ Jedan svjedok može obilježiti više kategorija, pa stoga brojevi za svaku kategoriju ne odražavaju stvarni broj svjedoka, koji su možda označili i druge kategorije.

Slika 5.11 – Problemi koji su otežali svjedočenje

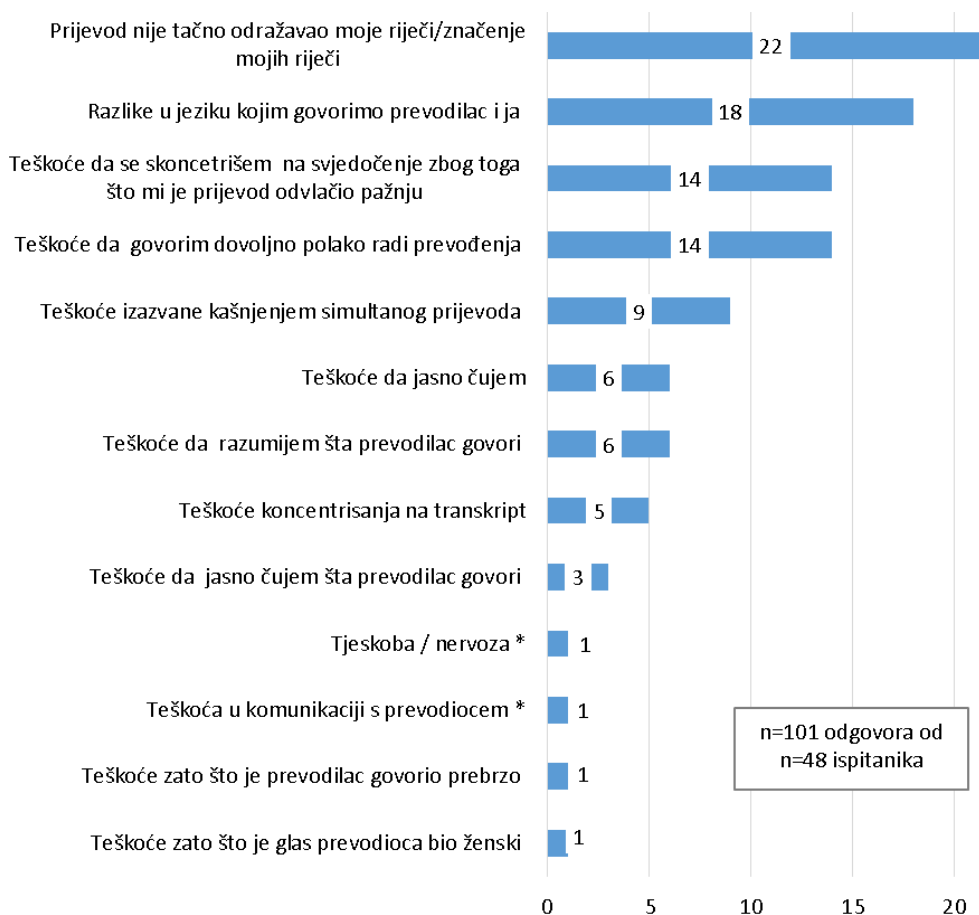
Putovanje daleko od kuće da bi se odgovaralo na teška pitanja u nepoznatom okruženju može biti zastrašujući zadatak. On je još teži zato što se sve izjave moraju prevesti s jednog jezika na drugi i natrag za sve strane u sudnici. MKSJ je bio izložen kritikama u vezi sa pitanjima pismenog i simultanog prijevoda (Elias-Bursać 2015; Karton 2008). Imajući u vidu da to ima posljedice za sve aktere u sudnici, kao i implikacije za način na koji se pravo u konačnici interpretira, od vitalnog je značaja da se razumije uticaj pismenog i simultanog prijevoda na svjedoke (Buss 2013; Elias-Bursać 2012).

Sa kojim su izazovima suočeni svjedoci u višejezičnom okruženju sudnice? Svjedoci su u takvom okruženju suočeni sa jedinstvenim poteškoćama, jer moraju sporije govoriti zbog simultanog prevođenja, pažljivo slušati prevodioce i pitanja, koja može biti teško slijediti zbog komplikovanog načina na koji su prezentirana (Karton 2008). Slične probleme istakli su ispitanici u ovoj pilot-studiji.⁹¹

⁹¹ Prvobitni upitnik nije imao pitanje o problemima sa simultanim prijevodom, ali je to pitanje dodato nakon što je okončan prvi dio procesa intervjuiranja (ukupni mogući n=162 umjesto n=300).

Slika 5.12 pokazuje da su dva glavna problema kojih su se ispitanici sjetili o simultanom prevođenju da prijevod nije tačno odrazio njihove riječi i razlike u jeziku koji govore prevodilac i svjedok (kratki odgovori, označeno sa “*”). Tempo simultanog prijevoda, priroda procesa simultanog prijevoda koji odvlači pažnju i problemi sa čujnošću prijevoda predstavljaju dodatne izazove za svjedoke. Interesantno je ovdje primijetiti da su osobe koje su se nacionalno identifikovale kao Albanci (n=11) i Srbi (n=24) znatno više sklone navesti da su imale poteškoća sa simultanim prijevodom, što je konzistentno sa drugim istraživanjima o MKSJ-u i simultanom prevođenju (rezultati nisu prikazani, vidi Elias-Bursać 2015).

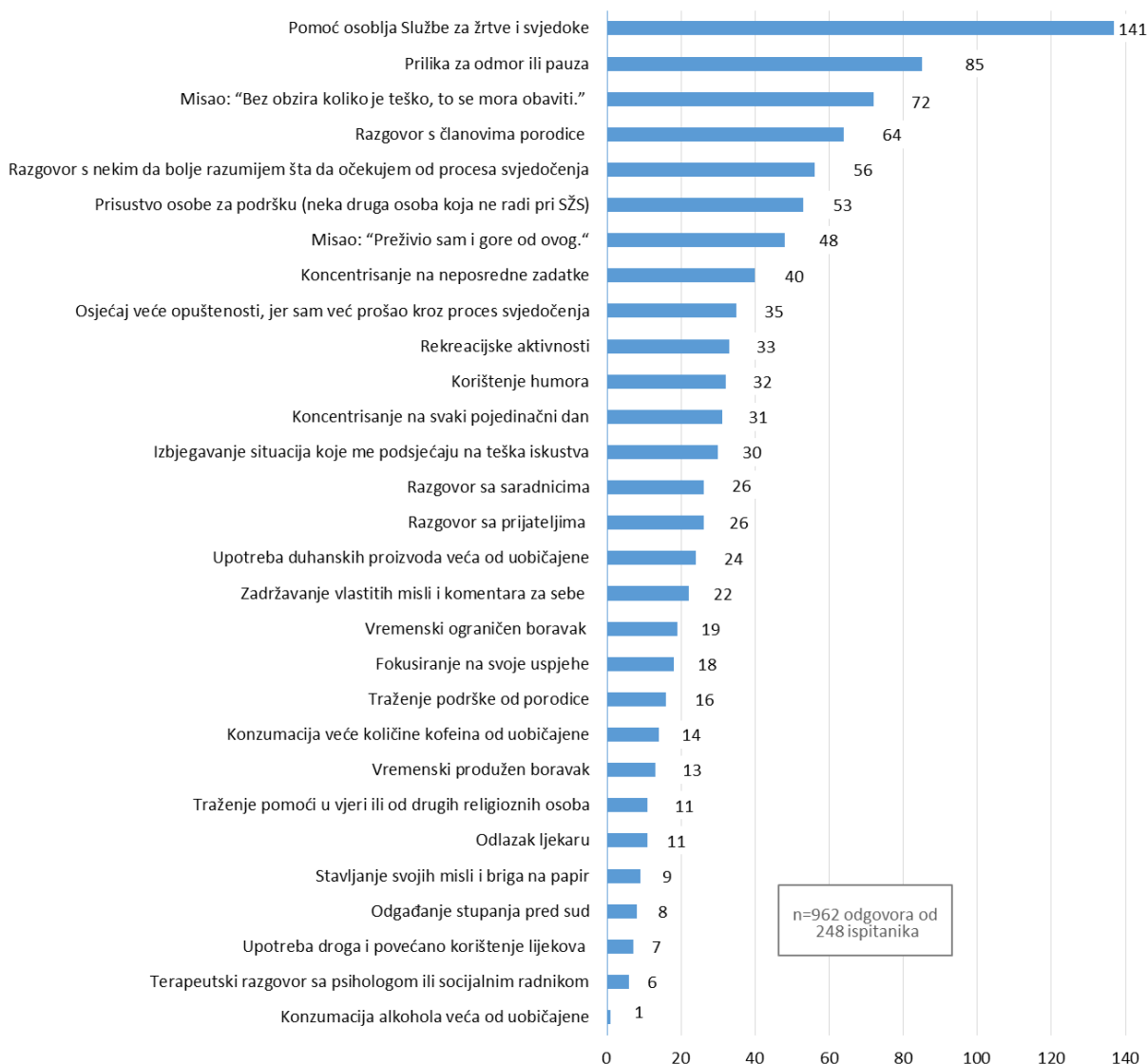
Slika 5.12 – Problemi sa simultanim prijevodom

Imajući u vidu gore navedene izazove tokom svjedočenja, ispitanici su takođe pitani postoje li strategije koje bi im pomogle u smanjenju nelagode (slika 5.13).⁹² Kao što pokazuju rezultati, svjedoci koriste širok asortiman vještina, ali faktor koji očito prevladava u ublažavanju stresa je “pomoć SŽS-a” koji je odabralo više od 56,8% ispitanika. Nakon toga slijede strategije suočavanja koje uključuju “periode odmora”, i, što je važno, vlastita odlučnost svjedoka da svjedoči (“bez obzira koliko je teško, ovo se mora odraditi”). Pored navedenog, “razgovor sa porodicom”, “prisustvo osobe za podršku” (ovdje se ne misli na osoblje SŽS-a), “razgovor s nekim o procesu svjedočenja”, ili fokusiranje na vještine preživljavanja i koncentrisanja su među najčešće navedenim odgovorima za mehanizme suočavanja. Izvjestan broj ispitanika (n=53) naveo je da im je prisustvo osobe za podršku pomoglo da umanje stres povezan sa procesom svjedočenja. Bračni drugovi (n=21), djeca (n=8), prijatelji (n=7) i braća/sestre/ostala porodica (n=5) su među najčešće navedenima.

⁹² Na odgovore ponuđene u upitniku zabilježena je 951 reakcija, a ispitanici su u kratkom odgovoru naveli još jedanaest odgovora.

Slika 5.13 – Ublažavanje psihičkih/fizičkih problema tokom svjedočenja

Ispitanici su opet dobili priliku da daju kratke odgovore, i kad se analiziraju odgovori na kratka otvorena pitanja, vidi se da ispitanici ne daju onoliko odgovora koliko su ih dali na pitanja o nekim drugim temama (n=11 ispitanika – rezultati nisu prikazani). No, ti kratki otvoreni odgovori imaju jednu zajedničku temu, a to je da postoji nešto čega se sjećaju o tom iskustvu, kao što je ljubaznost osoblja MKSJ-a, mogućnost da svoja iskustva podijele sa drugim svjedocima i mogućnost odlaska ljekaru. Nekoliko ispitanika istaklo je konkretne događaje poput "šetnje uz ocean" i "posjete Keukenhofu."⁹³

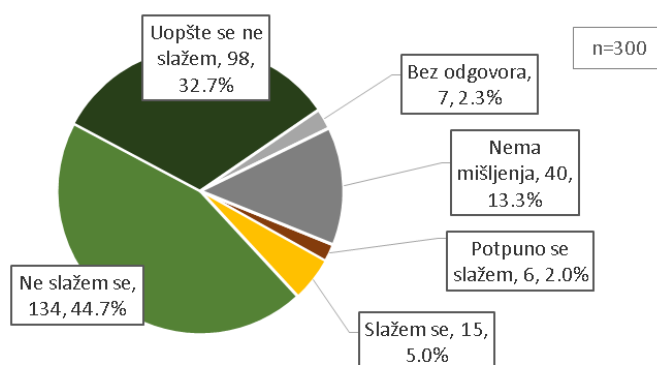
⁹³ Keukenhof, u Nizozemskoj, je jedan od najvećih cvjetnih vrtova na svijetu.

5.2.3 Posljedice svjedočenja po zdravlje

Posljedice svjedočenja mogu se osjećati još dugo nakon što je svjedok napustio sudnicu (Stover 2005), a imajući u vidu da su svjedoci iskusili visok stepen traume, negativne posljedice mogu potrajati i do danas. Da li svjedoci sami *smatraju* da je njihovo svjedočenje imalo dugoročne posljedice?

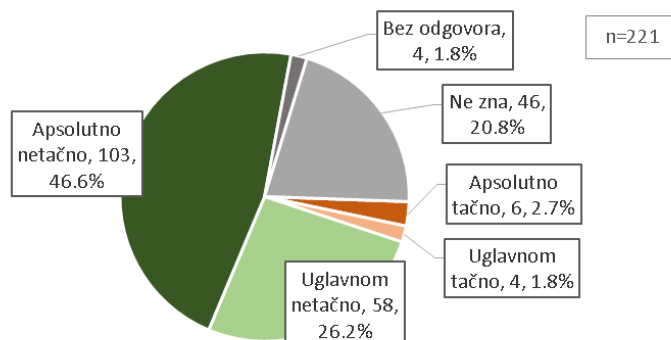
Jedno od glavnih pitanja je zdravlje svjedoka. Od ispitanika je traženo da sami navedu kakvo im je zdravlje danas (o tome se diskutuje gore u 5.1.2), kao i: (a) da li je njihovo zdravlje slabije danas *zato što su svjedočili pred MSKJ-om*, ili će se (b) njihovo zdravlje pogoršati *zato jer su svjedočili pred MKSJ-om*. Kao što se vidi iz rezultata na slici 5.14, ispitanici nisu iznijeli viđenje da im je zdravlje lošije danas, niti da će se pogoršati. Većina ispitanika ne smatra da im je zdravlje *danas lošije zato što su svjedočili pred MSKJ-om* (77,4%). Međutim, sedam posto (n=21) se slaže ili se u potpunosti slaže da im je zdravlje lošije zato što su svjedočili pred MKSJ-om. Postoji značajna korelacija između viđenja ispitanika o zdravlju danas i broja prijavljenih zdravstvenih problema, uz kontrolu faktora roda. Dakle, izgleda da su ispitanice više sklone vjerovati da im je danas zdravlje lošije zbog svjedočenja. Valja primijetiti da ovaj efekt izgleda ne proizlazi iz faktora starosne dobi kad se napravi test razlike srednjih vrijednosti između dvije grupe.

Slika 5.14 – Zdravlje danas pogoršano zbog svjedočenja pred MKSJ-om

Većina ljudi u populaciji koja stari će s razlogom očekivati da će im se zdravlje s vremenom pogoršati, ali važno je procijeniti viđenje svjedoka o eventualnom zasebnom uticaju koji je *MKSJ* dugoročno *ima*o na njihovo zdravlje (slika 5.15).⁹⁴ Gotovo 73% svjedoka *ne smatra* da će im se zdravlje pogoršati kao posljedica svjedočenja. Manjina ispitanika je izgleda manje sigurna u svoje zdravlje kad razmišlja o neizvjesnostima koje donosi budućnost, jer je više od jedne petine ispitanika reklo da "ne zna" da li će im se zdravlje pogoršati zbog svjedočenja. Kao i kod viđenja današnjeg zdravlja, za svjedoke koji su prijavili više problema sa svojim zdravljem je daleko vjerovatnije da će smatrati da će im se zdravlje pogoršati zbog svjedočenja. Možda su oni koji su lošeg zdravlja skloniji tome da svoje zdravlje pripišu svojim iskustvima na MKSJ-u.

Slika 5.15 – Zdravlje će se pogoršati zbog MKSJ-a

⁹⁴ Na ovo pitanje postoji 221 odgovor zato jer je drugi dio pitanja greškom ispušten iz originalne verzije na engleskom.

Pored percepcija o tome hoće li se zdravlje pogoršati, ključni faktori koji stoje u korelaciji sa fizičkom dobrobiti svjedoka su starosna dob, rod i sveukupna ratna trauma, koji su značajno povezani sa posjedovanjem ukupno više fizičkih zdravstvenih problema (rezultati nisu prikazani). Žene koje su iskusile ili bile svjedokom šireg raspona traumatičnih ratnih događaja, i koje su starije, prijavile su veći broj problema vezanih za dobrobit. Ovi nalazi o traumatičnim događajima su konzistentni sa drugim istraživanjima o posljedicama svjedočenja na svjedoke (Stepakoff et al. 2015) i nalazima da se dugoročni efekti ratne traume mogu osjećati još generacijama (Hong i Kang 2015).

5.2.4 Zamor od svjedočenja

Kao što je osoblje SŽS-a primijetilo promatrajući svjedoke, kontinuirano višestruko pojavljivanje na više različitih suđenja traži od svjedoka mnogo energije, strpljenja i dodatnih vještina suočavanja. Takav "akumulirani umor", koji SŽS zove "zamor od svjedočenja", je relativno novi koncept, ali potrebno ga je još istražiti jer će se lokalna suđenja za ratne zločine vjerovatno nastaviti u bivšoj Jugoslaviji i isti svjedoci bit će iznova pozivani da svjedoče.

Istraživanje o posljedicama procesa svjedočenja na svjedoke koristi na raznovrsne načine izraz "zamor od svjedočenja" kako bi spojilo sljedeće kategorije: (1) učestalo uzimanje izjava i učestalo ispitivanje svjedoka prije suđenja (Human Rights Watch 2004); (2) odgađanja i čekanje na početak ili kraj suđenja (Orentlicher 2010); i (3) pozivanje svjedoka da svjedoči u više suđenja i iznese isti iskaz (Harmon 2009; Vukušić 2012). Svjedoci mogu biti pozvani da svjedoče pred MKSJ-om više puta zbog velikog broja optuženih i zbog međusobne povezanosti mnogih predmeta. Takođe mogu biti pozvani da svjedoče o istim zločinima pred domaćim sudovima. Prema iskustvu SŽS-a, neki svjedoci kažu da ne shvataju zašto su "baš" oni pozvani da svjedoče više puta, pogotovo kad se uzme u obzir da ima i drugih koji znaju šta se dogodilo i koji bi mogli iznijeti isto svjedočenje. Posljedica višestrukog svjedočenja mogla bi biti da se svjedoci uvijek osjećaju kao da su vezani za ulogu svjedoka. Kao što je jedan svjedok dobro rekao, "Jednom svjedok, uvijek svjedok".

Kao što su svjedoci objasnili SŽS-u, oni se često osjećaju uhvaćeni u klopku. S jedne strane, odlučni su da doprinesu pravdi; smatraju da im je obaveza da ne šute. S druge strane, osjećaju iscrpljenost zato jer se stalno iznova moraju prisjećati traumatičnih događaja. Za neke od njih to znači intenzivna preokupacija prošlošću, pa čak i kao da žive u prošlosti tokom dužih perioda. Vrijeme potrebno da se pripreme za svjedočenje i da se suoče sa posljedicama svjedočenja je mnogo duže od stvarnog vremena provedenog u sudnici. Zato SŽS, umjesto da svjedoke brzo pošalje kući nakon svjedočenja, prvo procijenjuje potrebu za 'danom odmora' koji svjedocima omogućava da procesuiraju što se dogodilo tokom svjedočenja prije nego što otputuju kući, natrag u svoju svakodnevnu rutinu.

Da bi se ustanovilo da li svjedoci imaju zamor od svjedočenja, odnosno da li se višestruka pojavljivanja pred sudom ili duži periodi boravka manifestiraju na njihovoj emocionalnoj dobrobiti, pilot-studija je koristila dva različita testa. Prvi je test razlike srednjih vrijednosti za ukupni broj dana svjedočenja i broj pojavljivanja svjedoka za svako pitanje koje se odnosi na emocionalne posljedice (pitanja D25-D42). Drugo, da bi se ispitalo da li možda postoje druge karakteristike svjedoka koje bi mogle uticati na zamor od svjedočenja, za svako pitanje D25-D42 napravljen je redosljedni logit model.⁹⁵ Po kontroli faktora roda, starosne dobi i ukupne proživljene ratne traume, nema značajnih razlika ni za jedno pitanje. Drugim riječima, za svjedoke koji su više puta svjedočili pred MKSJ-om ne postoji veća vjerovatnost da navedu da su iskusili povišen nivo simptoma povezanih s emocionalnom traumom u posljednjih šest mjeseci. To međutim *ne* znači da možda nema drugih vrsta faktora koji utiču na svjedoka i zamor od svjedočenja. Na primjer, trebalo bi analizirati svjedoke koji su više puta pozvani da svjedoče na suđenjima visokopozicioniranim optuženima, suđenja sa većim brojem optuženih (takozvana "mega-suđenja") ili suđenja gdje je optuženi na kraju oslobođen optužbi, kako bi se ustanovilo da li ti faktori utiču na sveukupnu dobrobit svjedoka.

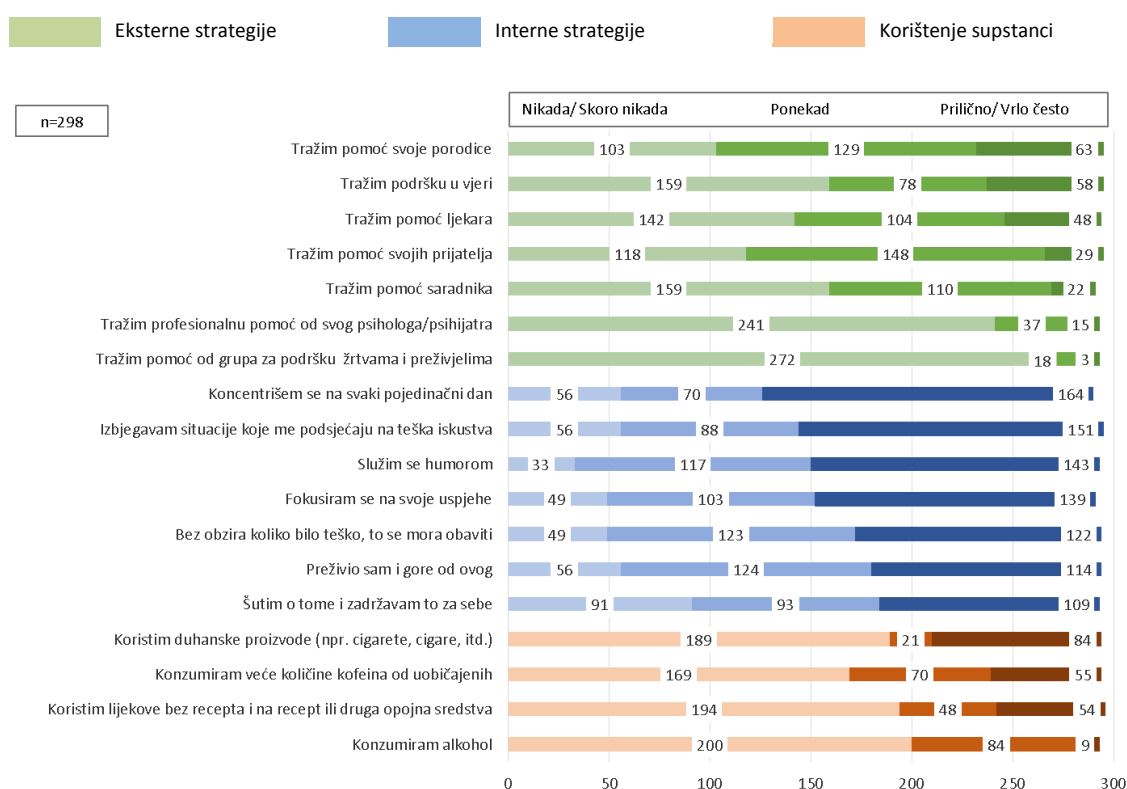
⁹⁵ Na primjer, D25 pita koliko često netko ima "iznenadne emotivne ili fizičke reakcije kad ih nešto podsjeti na najbolnije ili najtraumatičnije događaje". Vidi upitnik (Dodatak III).

5.3 Strategije suočavanja i zadovoljstvo životom

5.3.1 Strategije suočavanja

Način na koji bilo koja osoba reagira na životna iskustva, pogotovo ona koja podrazumijevaju značajnu traumu, u velikoj mjeri ovisi o njihovim prethodnim iskustvima, kao i o njihovim mehanizmima suočavanja (Herman 1993, 2003). Kao što se gore razmatra u vezi sa posljedicama traumatičnih događaja (odjeljak 5.3), kao i u vezi sa pozitivnim i negativnim afektom u kontekstu procesa svjedočenja (odjeljak 5.10), takođe je važno znati kako se svjedoci nose sa problemima u predmetno vrijeme. Tako je ispitanicima postavljen niz pitanja sa višestrukim odgovorima vezanih za način na koji se oni nose sa teškim situacijama u svom svakodnevnom životu (slika 5.16)⁹⁶.

Slika 5.16 – Strategije suočavanja

Odgovori su podijeljeni po vrstama strategija suočavanja za koje postoji veća vjerovatnost da će ih svjedok primijeniti: (1) *eksterne* (zeleno – traženje podrške od porodice, prijatelja, kolega, itd.); (2) *interne* (plavo – posjedovanje životne filozofije, zadržavanje svojih misli i komentara za sebe, itd.); ili (3) korisnik supstanci (narandžasto – korištenje više supstanci, uključujući kofein, alkohol, duvan, itd.). Bljeđe boje u svakoj kategoriji označavaju “nikad/gotovo nikad”, srednja nijansa označava “ponekad” a najtamnija nijansa označava “prilično/vrlo često”).

Kao što se jasno vidi, strategije suočavanja značajno se razlikuju od ispitanika do ispitanika. Ispitanici navode relativno niske nivoe traženja podrške od drugih ljudi, bez obzira na to da li su to prijatelji, saradnici ili porodica. Osoblje SŽS-a primjećuje da u nekim dijelovima bivše Jugoslavije profesionalne zdravstvene službe možda ne postoje ili nisu lako dostupne, što bi moglo objasniti zašto se traženje profesionalne psihološke pomoći i podrške u društvenim krugovima navodi tako rijetko. Bez obzira na dostupnost usluga za podršku, ispitanici ukupno gledajući ne pokazuju sklonost da traže eksternu pomoć za moguće interne poteškoće. Dapače, jedna raširenija strategija je izgleda oslanjanje na vlastitu psihičku otpornost, ili na životne perspektive kao što su “korištenje humora”, “fokusanje na svoje uspjehe”, ili “koncentrisanje na svaki pojedinačni dan”. Ova internalizacija takođe za neke svjedoke znači izolaciju, i njih gotovo polovina kaže da “izbjegavaju teške situacije”, a više od jedne trećine kaže da

⁹⁶ Vidi pitanja od D43-D61 u upitniku (Dodatak III).

“šute” i da “drže stvari za sebe”. Pilot-studija je ispitala razlike među rodovima koristeći test razlike srednjih vrijednosti između muškaraca i žena za svaku od tri različite vrste strategija suočavanja. Jedinne značajne razlike vide se kod korištenja supstanci gdje je za muškarce mnogo vjerovatnije nego za žene da će povećati korištenje supstanci kad se suočavaju sa teškim situacijama (rezultati nisu prikazani).

Da bi se bolje shvatila iskustva svjedoka, ispitanici su takođe dobili priliku da upišu dodatne odgovore za druge strategije suočavanja koje koriste u teškim situacijama. To je navelo ispitanike da podijele svoja iskustva pa je to pitanje među onima na koja je najviše odgovarano u cijelom upitniku (slika 5.17). Među češće korištenim strategijama su te koje uključuju neku vanjsku aktivnost, izlazak izvan kuće i bavljenje mnogim aktivnostima, kao i druženje sa porodicom i prijateljima. Nešto više interne strategije kao što su čitanje, pisanje, ostajanje kod kuće itd., kao i posjedovanje životne filozofije, takođe su među korištenim strategijama, ali ne u istom stepenu.

Slika 5.17 – Strategije suočavanja (što su ispitanici sami upisali)

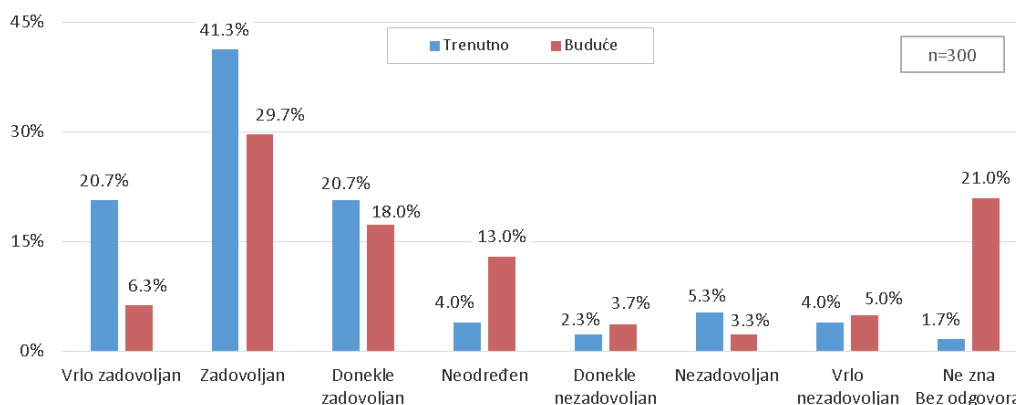
5.3.2 Zadovoljstvo životom – danas i budućnost

Još jedan kritičan element sveukupnog zdravlja svjedoka je njihov opšti nivo zadovoljstva svijetom koji ih okružuje. Percepcije ispitanika o vlastitom životu, njihovoj zajednici i njihovoj vladi utiču na njihovu spremnost na pomirenje (Meernik i Guerrero 2014) i na njihovu podršku MKSJ-u (Meernik 2015). Kako ispitanici vide svoj svijet i svijet oko sebe? Da bi se to istražilo, ispitanicima je postavljeno nekoliko pitanja o njihovoj ocjeni trenutne lične situacije, kao i o kvalitetu odnosa u njihovim zajednicama, njihovoj finansijskoj situaciji i političkoj situaciji u njihovoj zemlji. Od ispitanika je traženo da komentarišu ekonomsku i političku situaciju u sadašnjem vremenu, te u periodu od dvije do pet godina u budućnosti.

Svjedoci često kažu SŽS-u da su ratna iskustva, gubici koje su pretrpjeli i njihove posljedice najvažniji faktori koji utiču na njihovu opštu dobrobit. Neki su i dalje izbjeglice ili interno raseljena lica koja se ne mogu vratiti u svoje prvobitne domove, dok su drugi manjine ili povratnici u svojim lokalnim zajednicama. Mnogi svjedoci su naveli da im životi nikada više neće biti isti kao prije sukoba, iako neki kažu da zbog sljedeće generacije i u čast mrtvima treba da nastave svoje živote bez obzira na to koliko je to teško. Zbog visoke stope nezaposlenosti u mnogim područjima bivše Jugoslavije⁹⁷ i poteškoća u pronalaženju odgovarajućeg posla, svjedoci su se često žalili na to kako je teško obezbijediti dovoljan i redovan prihod od kojeg se mogu namiriti troškovi života i osigurati sredstva za obrazovanje djece.

⁹⁷ <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>

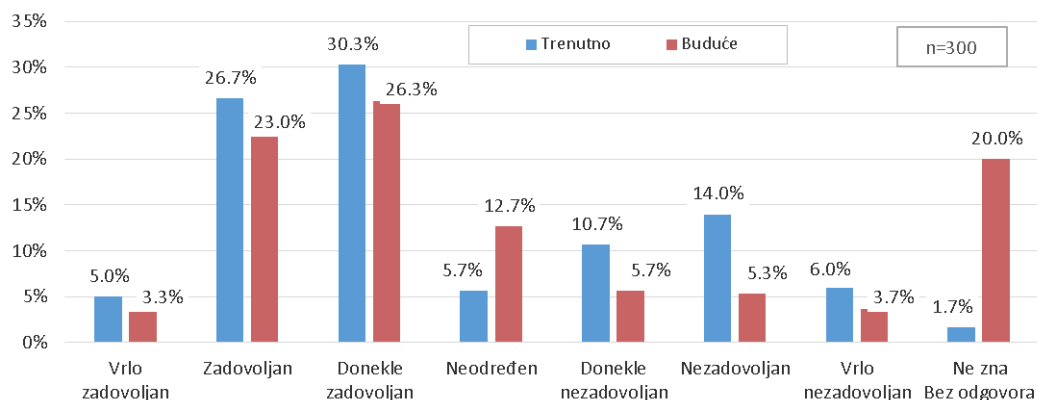
Slika 5.18 – Zadovoljstvo sa trenutnom i budućom životnom situacijom

Rezultati pilot-studije uglavnom pokazuju da su ispitanici sada optimistično raspoloženi o svojoj ukupnoj životnoj situaciji (slika 5.18), ali taj optimizam opada kad ispitanici razmišljaju o narednih dvije do pet godina. Više od 60% ispitanika navelo je da su vrlo zadovoljni ili zadovoljni svojom trenutnom situacijom u životu, a njih samo 36% očekuje da će biti zadovoljni svojom situacijom u narednih dvije do pet godina. Međutim, ovo dijelom proizlazi iz činjenice da je više ispitanika navelo da ne znaju kakva će im biti budućnost. U stvari, od 248 ispitanika koji su se opredijelili za jedan od tri odgovora koji izražavaju "zadovoljstvo" sa trenutnom situacijom, 51 je naveo da ne zna kakva će biti budućnost. Ono što na prvi pogled može izgledati kao smanjenje optimizma je zapravo najviše povećanje neizvjesnosti ili nemogućnost da se predvidi budućnost.

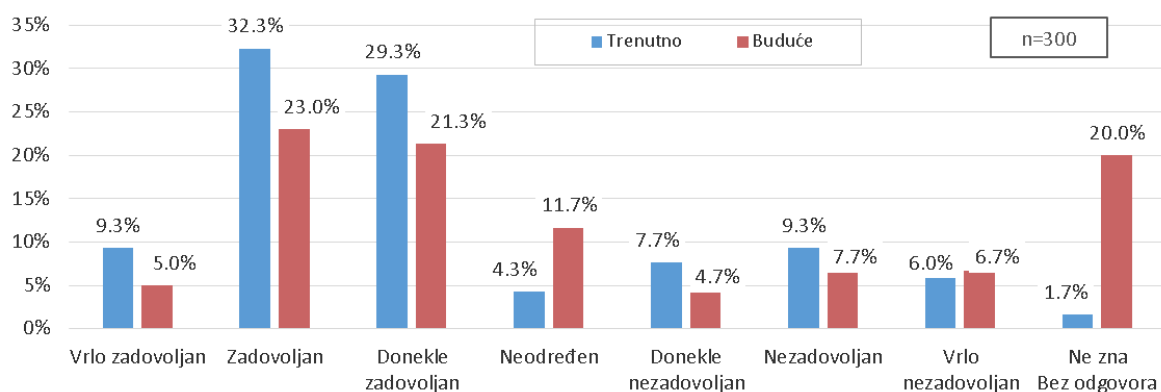
Trendovi su, međutim, drugačiji na slici 5.19 kad se ispitanici pitaju o međuljudskim odnosima u njihovoj zajednici. To je jedno posebno zanimljivo mjerilo, jer ima indirektnu vezu sa percepcijama svjedoka o mjeri u kojoj se ljudi u njihovoj zajednici dobro odnose jedni prema drugima ili koliko možda rade na pomirenju. Većina ispitanika navodi da su zadovoljni ili donekle zadovoljni trenutnim stanjem međuljudskih odnosa u svojoj zajednici (57%), a njih 49% očekuje da će biti zadovoljni u narednih dvije do pet godina. Manje je lica koja imaju više pesimističan stav o budućnosti, jer njih ukupno samo 15% očekuje da će u narednih dvije do pet godina biti donekle nezadovoljni, nezadovoljni ili vrlo nezadovoljni, dok je njih 31% na sličan način nezadovoljno trenutnim stanjem međuljudskih odnosa u svojoj zajednici. Postoji i jedan nezanemariv broj osoba (19%) koje navode da ne znaju ništa o budućnosti.

Slika 5.19 – Zadovoljstvo sa trenutnim i budućim odnosima među ljudima u zajednici

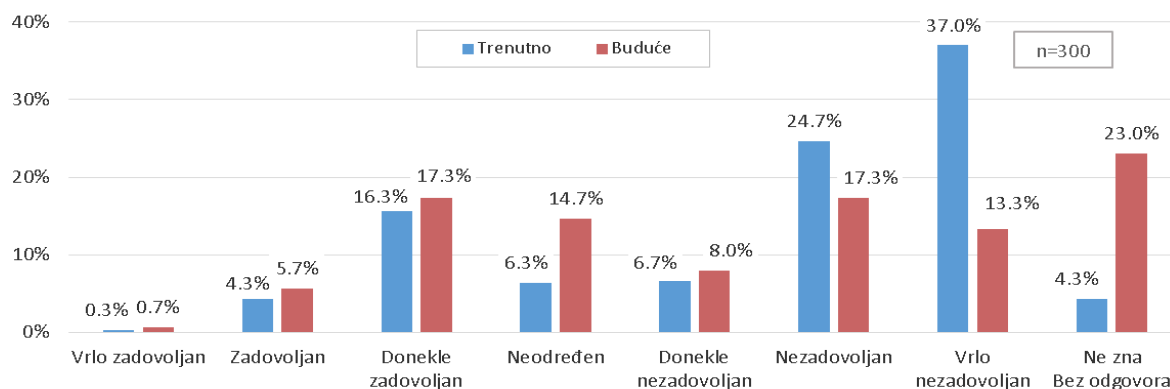
Slika 5.20 pokazuje stavove ispitanika o njihovoj trenutnoj i budućoj finansijskoj situaciji. Većina ispitanika je zadovoljna svojom trenutnom finansijskom situacijom, ali te brojke opadaju kad ih se pita o budućnosti, iako izvjestan broj ispitanika koji su zadovoljni sadašnjosti ne zna kakva će biti budućnost. U stvari, 40 ispitanika koji su naveli da su zadovoljni ili donekle zadovoljni trenutnom situacijom, odabralo je odgovor “ne znam” za budućnost. Uglavnom, ispitanici su prilično zadovoljni sadašnjosti, ali nesigurni ili nemoćni da predvide budućnost.

Slika 5.20 - Zadovoljstvo sa trenutnom i budućom finansijskom situacijom

Ova pilot-studija zabilježila je najviše stepene nezadovoljstva kad su ispitanici pitani o trenutnoj i budućoj političkoj situaciji u njihovoj zemlji. Suprotno prethodnim pitanjima, ispitanici su mnogo više skloni mišljenju da je njihova trenutna politička situacija manje nego zadovoljavajuća, a češće izražavaju veće zadovoljstvo političkom situacijom koju zamišljaju u budućnosti (slika 5.21). Gotovo 70% ispitanika navelo je da su donekle nezadovoljni, nezadovoljni ili vrlo nezadovoljni političkom situacijom u svojoj zemlji. Provedene su dodatne analize (koje ovdje nisu prezentirane) kako bi se ocijenilo da li rod ili nacionalnost imaju uticaja na zadovoljstvo životom, međuljudskim odnosima, itd. Međutim, generalno ovakvi faktori ne mogu predvidjeti stav pojedinaca o budućnosti (možda zbog velikog broja odgovora “ne znam”).

Slika 5.21 – Zadovoljstvo sa trenutnom i budućom političkom situacijom

Sažetak

Rezultati ove pilot-studije pokazuju da je potrebno usvojiti jedan sistematičniji pristup — prije, tokom i nakon svjedočenja — kako bi se bolje shvatili pozitivni i negativni, kao i kratkoročni i dugoročni efekti svjedočenja na psihičko i fizičko dobrobit svjedoka. Svjedoci su u više fizičkih i psihičkih dimenzija iskusili visok stepen traume, pa opet doprinose radu MKSJ-u, a njih jedna trećina svjedočila je više puta. Rezultati pilot-studije sugerišu da je proces svjedočenja kompleksan i da nije moguće donijeti jednostavne zaključke da se svjedočenje svodi na čin "retraumatizacije" ili "katarze". Generalno gledano, ova pilot-studija pokazuje da je afekt svjedoka, i prije i poslije svjedočenja, uglavnom više pozitivan nego negativan što podržava tezu da svjedočenje u svojoj biti nije traumatično. Prisustvo osobe za podršku i osoblja SŽS-a i interne strategije suočavanja samog svjedoka mogu ublažiti poteškoće na koje se nailazi u procesu svjedočenja.

Imajući u vidu visoki stepen traume (viđene i iskušene), kao i činjenicu da populacija svjedoka stari, svjedoci su prilično otporni, što se odražava u njihovim pogledima na svoje psihičko i fizičko zdravlje spram iskustva vezanog za MKSJ. Svjedoci koriste niz strategija suočavanja kako bi se nosili sa ratnom i s njom povezanom traumom, a mnogo njih se radije fokusira na vlastite interne strategije suočavanja nego na vanjsku podršku. Interesantno je primijetiti da još uvijek postoji značajan broj ispitanika koji su izgleda prošli kroz rat bez da su mnogo toga saznali o ratnom nasilju i razaranjima. Ova pilot-studija, kao i druge studije, pruža dodatne podatke koji su sugestivni u vezi takvih tačaka, ali ni na koji način konačni. U skladu sa drugim rezultatima pilot-studije, postoji izvjestan postotak svjedoka koji i dalje trpe štetne posljedice po zdravlje i neki od njih to pripisuju procesu svjedočenja. Ukupno uzevši, svjedoci navode da su zadovoljni svojom trenutnom životnom situacijom, a ne mogu se baš opredijeliti o budućnosti

Ukratko, ova pilot-studija ustanovila je da većina svjedoka izgleda izlazi iz procesa svjedočenja bez značajnih problema, iako za neke taj proces može biti emocionalno i fizički težak.

Poglavlje 6 – Viđenja MKSJ-a

Do sada su se istraživanja efikasnosti i pravičnosti međunarodnih sudova uglavnom bavila njihovim uticajem na mir i širi mandat MKSJ-a. Istraženi su indikatori poput sukoba, ljudskih prava, civilnih žrtava i sličnih varijabli mjenjenih od zemlje do zemlje (Akhavan 2009; Barria i Roper 2005; Clark 2014; Gilligan 2006; Kim i Sikkink 2010; McAllister 2014; Meernik 2005; Simmons i Danner 2010; Stover i Weinstein 2004). Nedavno su se razvila i istraživanja o javnom mišljenju o međunarodnoj pravdi koja pružaju vrijedan uvid u to koji faktori najviše utiču na podršku i ocjenu međunarodne pravde kod pojedinaca (Arzt 2006; Ford 2012; Hagan i Ivkovic 2006; Klarin 2009; Meernik 2015; Orentlicher 2009; Subotic 2009). Imajući u vidu centralnu ulogu koju svjedoci igraju u međunarodnoj pravdi, od kritične je važnosti istražiti njihove poglede o tim temama prilikom procjenjivanja uticaja i nasljeđa MKSJ-a.

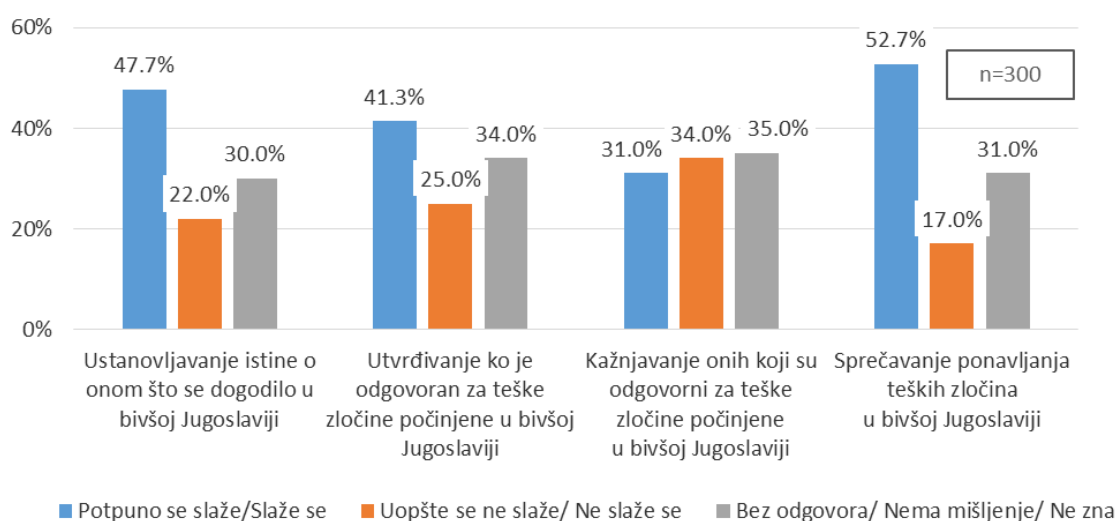
U ovom poglavlju analiziraju se stavovi svjedoka o efikasnosti MKSJ-a u realizaciji širih ciljeva ustanovljavanja istine, utvrđivanja odgovornosti za počinjene zločine, kažnjavanja krivaca i odvraćanja od daljnjih kršenja međunarodnog prava. Ovdje se takođe diskutuje o viđenjima koje ispitanici imaju o pravičnosti procedura MKSJ-a, o odjelima sa kojima su imali kontakta i o efikasnosti njihovog svjedočenja.

Teme razmatrane u ovom poglavlju odnose se na pitanja u odjeljku E upitnika (Dodatak III).

6.1 Viđenje ispitanika o efikasnosti MKSJ-a

U ovom odjeljku se prvo analiziraju mišljenja ispitanika o tome da li smatraju da je MKSJ u opštem smislu obavio dobar posao u ispunjenju svojih najosnovnijih ciljeva istine, pravde, kažnjavanja i odvraćanja. Slika 6.1 pokazuje da mnogo ispitanika (48%) smatra da je MKSJ pomogao da se ustanovi istina o tome šta se dogodilo u bivšoj Jugoslaviji i da je utvrdio tko je odgovoran za izvršenje teških zločina (41%). Većina smatra da je MKSJ pomogao da se takvi zločini ne ponove (53%), ali samo 31% smatra da je MKSJ obavio dobar posao u kažnjavanju odgovornih. Međutim, između 30% i 35% ispitanika takođe nema mišljenje ili “ne zna” koliko je dobro MKSJ obavio svoj posao, pogotovo kad ih se pita o efikasnosti MKSJ-a u kažnjavanju odgovornih. Razlozi za to nisu jasni, ali možda je razlog u činjenici da svjedoci nisu upoznati sa krivičnim suđenjima, odnosno sa pravnim aspektima rada MKSJ-a, ili pak u njihovoj nevoljkosti da izražavaju svoje mišljenje o jednom tako složenom i višedimenzionalnom pitanju.

Slika 6.1 – Ispitanici koji misle da je MKSJ u opštem smislu obavio “dobar posao”⁹⁸

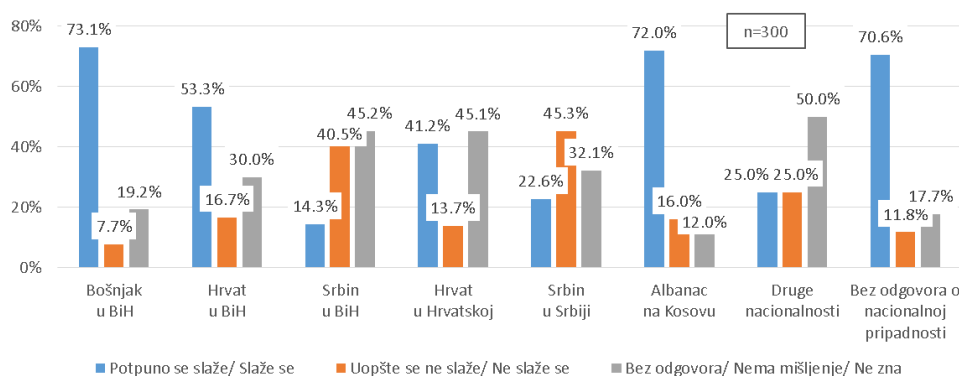

⁹⁸ Za cijela pitanja vidi pitanja E1, E2, E3 i E4 u upitniku (Dodatak III).

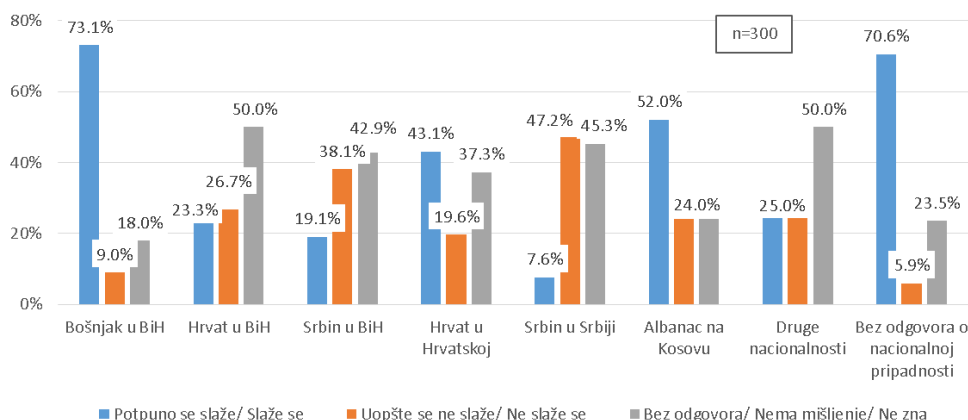
Istraživači javnog mišljenja i međunarodne pravde (Arzt 2006; Clark 2009; Hagan i Ivkovic 2006; Klarin 2009; Meernik 2014; Nettelfield 2010; Orentlicher 2008; Subotic 2009; UNDP 2005) su generalno ustanovili da pogledi o tome da li je MKSJ ispunio svoje ciljeve ovise od toga koji se ciljevi razmatraju i koje se grupe anketiraju. Istraživači su uglavnom i ustanovili da pozitivne ocjene MKSJ-a značajno variraju od jedne do druge nacionalne grupe. Na primjer, Albanci na Kosovu tipično navode najviše nivoe podrške za MKSJ, a slijede ih Bošnjaci, Hrvati i Srbi (Arzt 2006; Hatay 2005; Nettelfield 2010; Peskin 2005, 2008; UNDP 2005). Sistem za rano upozorenje Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (2005.) proveo je anketu kojom se ustanovilo da 23,3% anketiranih u Bosni i Hercegovini smatra da je MKSJ “obavio dobar posao i opravdao svoje postojanje”, dok njih 36,8% smatra da MKSJ nije dobro obavio posao, ali je još uvijek potreban.⁹⁹ Klarin (2009) i Ford (2012) tvrde da lokalne elite i mediji oblikuju narative o grupnoj viktimizaciji i krivici, a da javno mišljenje često slijedi te narative.

Imajući u vidu nalaze iz drugih istraživanja o MKSJ-u o tome kako je u ovom kontekstu nacionalnost važna, ne iznenađuje da rezultati ove pilot-studije o radu MKSJ-a variraju ovisno o nacionalnoj identifikaciji. Nalazi ove pilot-studije i potvrđuju i dovode u pitanje ono što su druga velika istraživanja ustanovila o svjedocima na međunarodnim sudovima i uticaju MKSJ-a (Stover 2014; Clark 2014). Slike od 6.2 do 6.5 pokazuju da li se stavovi ispitanika mijenjaju u zavisnosti od nacionalnosti koju su prijavili. Rezultati pokazuju da postoje konzistentni obrasci viđenja MKSJ-a među nacionalnim grupama.

Slika 6.2 - Ispitanici koji smatraju da je u opštem smislu “MKSJ obavio dobar posao u vezi s ustanovljavanjem istine”

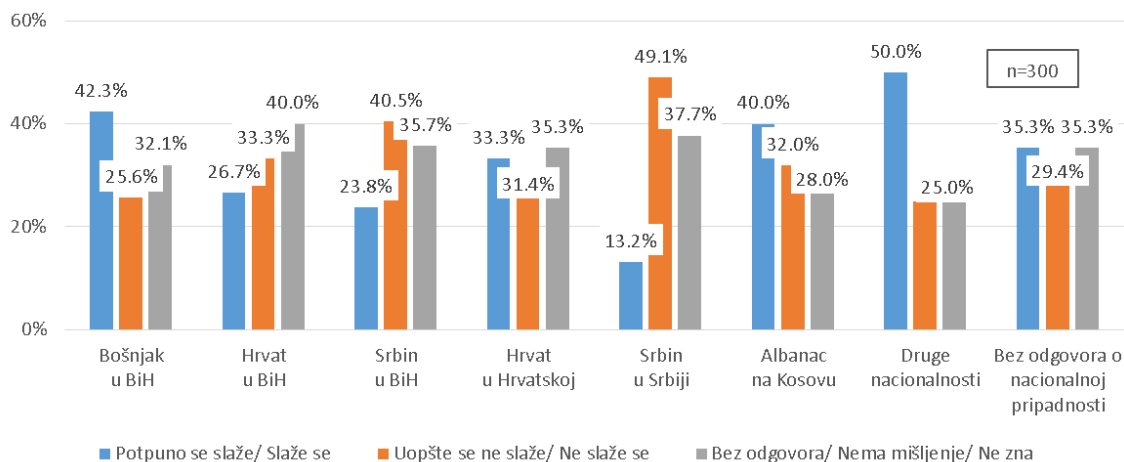

Slika 6.3 - Ispitanici koji smatraju da je u opštem smislu “MKSJ obavio dobar posao u vezi s utvrđivanjem ko je odgovoran za teške zločine”

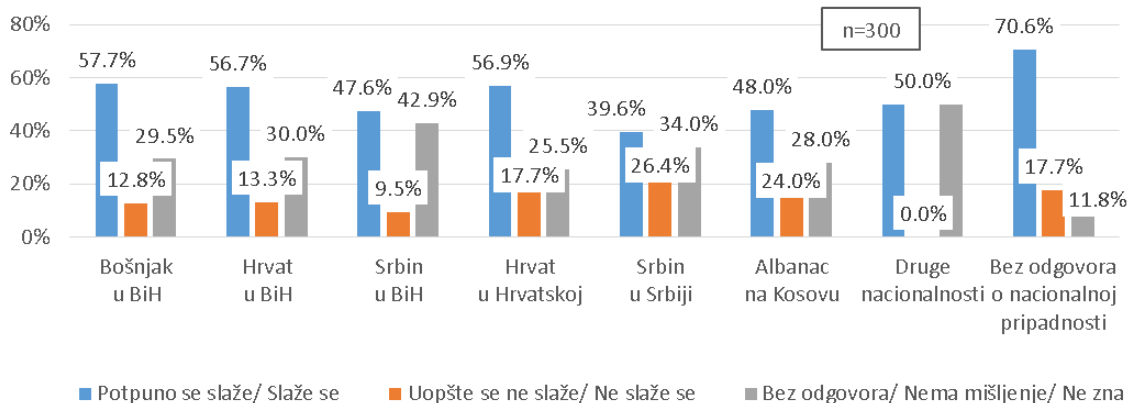

⁹⁹ Specijalni izvještaj sistema za rano upozorenje Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (2005). 'Pravda i istina u Bosni i Hercegovini iz perspektive javnosti'

Slika 6.4 - Ispitanici koji smatraju da je u opštem smislu “MKSJ obavio dobar posao u vezi s kažnjavanjem onih koji su odgovorni”

Slika 6.5 - Ispitanici koji smatraju da je u opštem smislu MKSJ obavio dobar posao u “sprečavanju ponavljanja teških zločina u bivšoj Jugoslaviji”

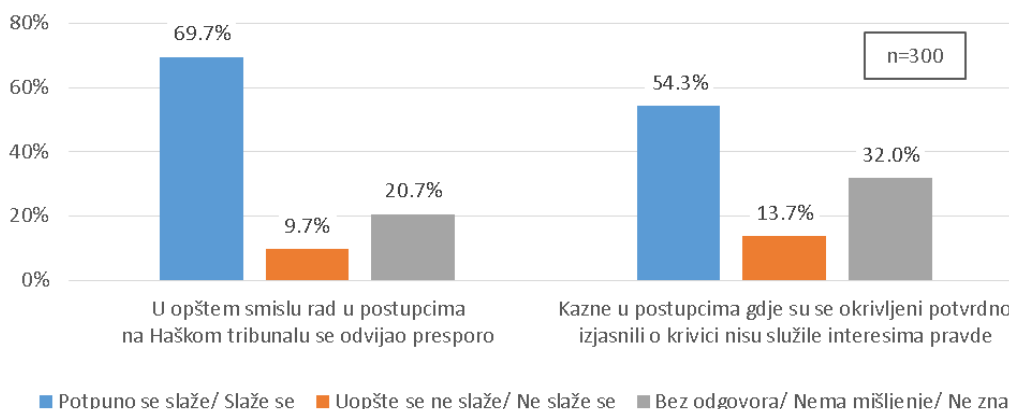

Rezultati u ovom odjeljku upitnika se uglavnom poklapaju sa nalazima drugih ranijih istraživanja (e.g., Meernik 2014). Bošnjaci od svih grupa daju najveću podršku u pitanjima koja se odnose na efikasnost MKSJ-a u ustanovljavanju istine (73%); utvrđivanju tko je odgovoran za zločine (73%); i kažnjavanju onih koji su odgovorni (42%). Bošnjaci su takođe najviše skloni mišljenju da je MKSJ obavio dobar posao u sprečavanju ponavljanja zločina (58%). Srbi, i u BiH i u Srbiji, u opštem smislu daju najmanju podršku, dok su Albanci na Kosovu obično drugi po stepenu podrške, iako Hrvati i u BiH i u Hrvatskoj pokazuju veći stepen podrške po pitanju odvratanja (slika 6.5). Kategorije “druge nacionalnosti” (4) i “bez odgovora o nacionalnoj pripadnosti” (17) je odabralo premalo ispitanika da bi se mogli izvući bilo kakvi razumni zaključci.

6.2 Viđenja ispitanika o sprovođenju pravde

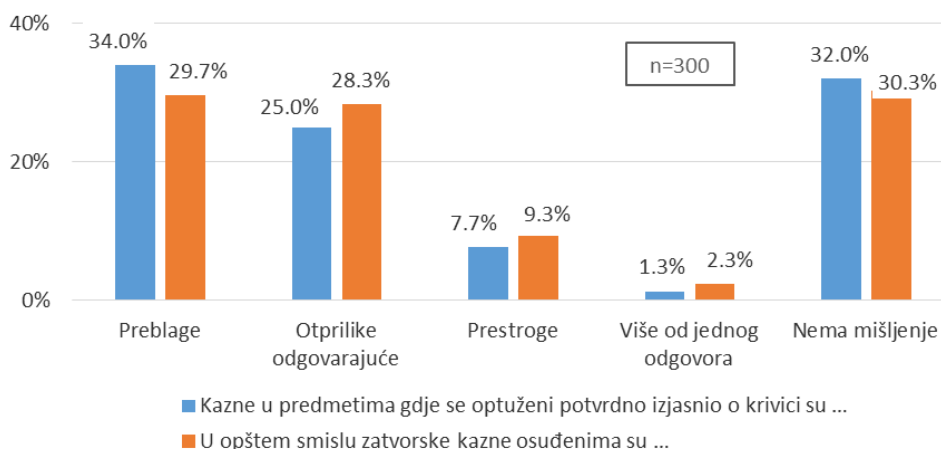
Učesnici ove studije takođe su pitani o svojim pogledima o načinu na koji MKSJ sprovodi pravdu. Oni se potpuno slažu ili slažu da su se postupci odvijali presporo (70%) (slika 6.6), dok ih 54% smatra da kazne u slučajevima potvrdnog izjašnjavanja o krivici ne služe interesima pravde. Kazne u predmetima s potvrdnim izjašnjavanjem o krivici dovele su do kontroverze i, kao što to pokazuju i druga istraživanja, smatra se da one ugrožavaju pravdu (Ivković i Hagan 2011). SŽS je primijetio da potvrdno izjašnjavanje o krivici žrtve mogu različito shvatiti. Neke brine to da će potvrdno izjašnjavanje o krivici rezultirati značajno nižom kaznom i to smatraju neprihvatljivim u svjetlu težine počinjenih zločina. Druge možda više zanimaju informacije koje optuženi može dati Tužiocu/Vijeću u zamjenu za nižu kaznu. Osobito svjedoci koji još uvijek tragaju za nestalom rodbinom mogu imati koristi od informacija o okolnostima smrti njihovih najbližih ili o lokacijama njihovih posmrtnih ostataka, ako se takve informacije dobiju u okviru potvrdnog izjašnjavanja o krivici.¹⁰⁰

Slika 6.6 – Viđenja pravde

Kao što se vidi na slici 6.7, ispitanici su kritičniji kad ih se pita o kaznama u predmetima s potvrdnim izjašnjavanjem o krivici. Najveći postotak (34%) smatra da su kazne preblage, a 25% ih smatra da su baš odgovarajuće. Mnogi ispitanici — 32% — nisu izrazili nikakvo mišljenje. Mišljenja ispitanika o kaznama uopšteno su podijeljena, jer njih 30% misli da su preblage, 28% misli da su otprilike odgovarajuće, a 30% ih ne zna. Samo 9% ispitanika smatra da su te kazne bile prestroge.

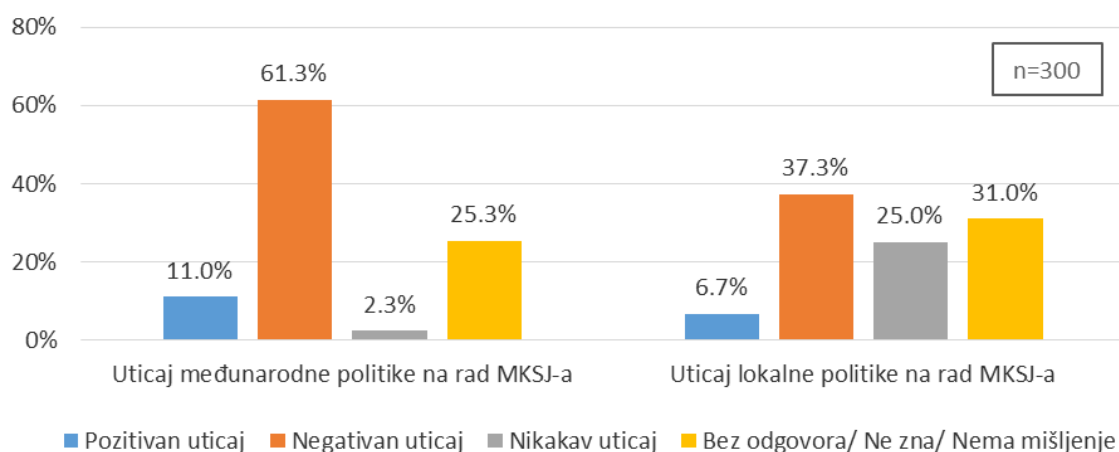
Slika 6.7 – Viđenja kazni

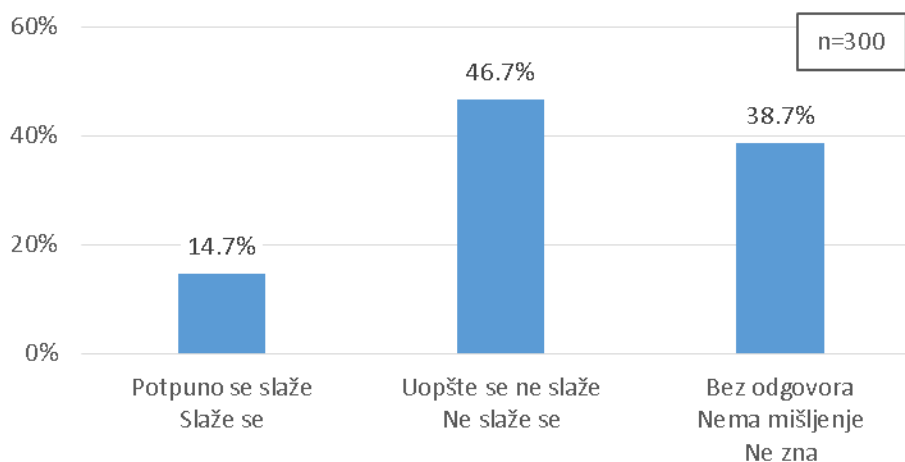
¹⁰⁰ Međunarodnom komitetu crvenog krsta prijavljeno je ukupno 34.891 ljudi kao nestalih u vezi sa sukobima 1990-tih godina. Prema podacima Međunarodne komisije za nestala lica, 70% tih nestalih je pronađeno. Za više informacija o nestalim licima i njihovim porodicama na zapadnom Balkanu vidi internet stranice Međunarodnog komiteta crvenog krsta (www.icrc.org) i Međunarodne komisije za nestala lica (www.icmp.int).

Da bi se bolje proučilo viđenje svjedoka o jednom pitanju koje je dovelo do mnogo diskusija, ispitanici su zamoljeni da iznesu mišljenje o uticaju međunarodne i lokalne politike na rad MKSJ-a i većina ih je iznijela negativne ocjene (slika 6.8). Većina ispitanika (61%) smatra da je međunarodna politika imala negativan uticaj, a jedan dio njih (37%) smatra isto o uticaju lokalne politike na rad MKSJ-a. U bliskoj vezi sa pitanjem međunarodne i lokalne politike na rad MKSJ-a su mišljenja ispitanika o tome da li smatraju da su međunarodni ili domaći sudovi prikladniji za rješavanje zločina pred MKSJ-om. Slika 6.9 pokazuje da iako više ispitanika (47%) ne smatra da su lokalni sudovi prikladniji za rješavanje one vrste predmeta kakvi dolaze pred MKSJ, jedan značajan postotak takođe nije odgovorio, nije imao mišljenje ili nije znao (39%).

Slika 6.8 – Viđenja uticaja međunarodne i lokalne politike na MKSJ

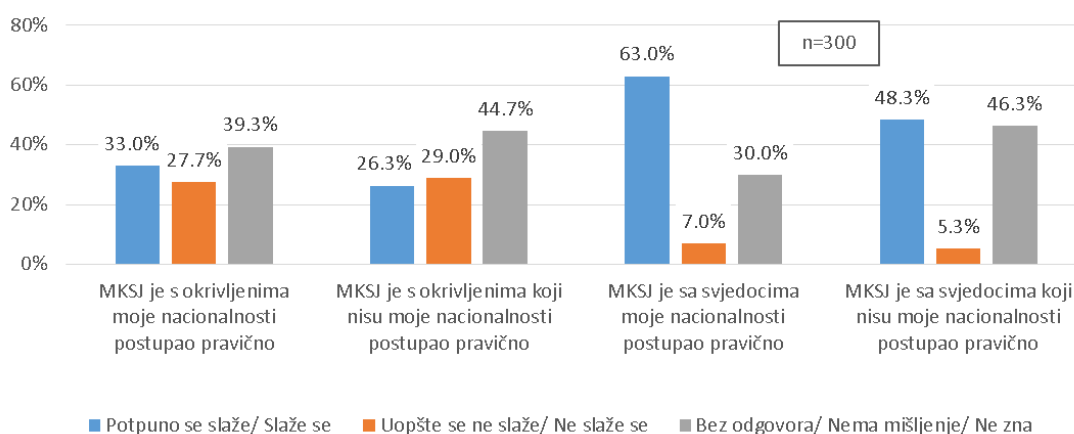
Slika 6.9 – Viđenja da su domaći sudovi prikladniji za rješavanje predmeta ratnih zločina

6.3 Viđenja ispitanika o pravičnosti aktera MKSJ-a

Učesnici istraživanja pitani su o pravičnosti postupanja sa svjedocima i optuženima (slika 6.10). Iako njih 33% smatra da je MKSJ pravično postupao sa optuženima njihove nacionalnosti, taj broj pada na 26% kad se pitanje odnosi na to da li je sa "drugim" nacionalnostima MKSJ pravično postupao. Slični rezultati su ustanovljeni u istraživanju o pristrasnom postupanju prema pripadnicima drugih nacionalnosti (Stover 2005). I u prvoj i u drugoj grupi veliki su postoci (39% u prvoj i 45% u drugoj) onih koji nisu sigurni i nemaju mišljenje. S druge strane, 63% vjeruje da je sa svjedocima njihove nacionalnosti pravično postupano i 48% ih smatra da je sa svjedocima drugih nacionalnosti pravično postupano.

Slika 6.10 – Pravičnost postupanja MKSJ-a sa optuženima i svjedocima

Interesantno je da ispitanici smatraju da je sa optuženima i svjedocima iz drugih nacionalnih grupa MKSJ manje pravično postupao nego sa onima koji su njihove nacionalnosti. Mnoga istraživanja u kontekstu bivše Jugoslavije i drugih zemalja sa nacionalnim podjelama ustanovila su da pripadnici nacionalnih grupa često sebe smatraju viktimiziranom ili oštećenom stranom sa kojom je na neki način nepravično postupano i često nisu voljni da vide takvo postupanje sa drugim grupama (Clark 2014). Stoga je upečatljivo viđenje ovih ispitanika da je veća vjerovatnost da su "drugi" strana sa kojom će se vjerovatnije postupati nepravično.

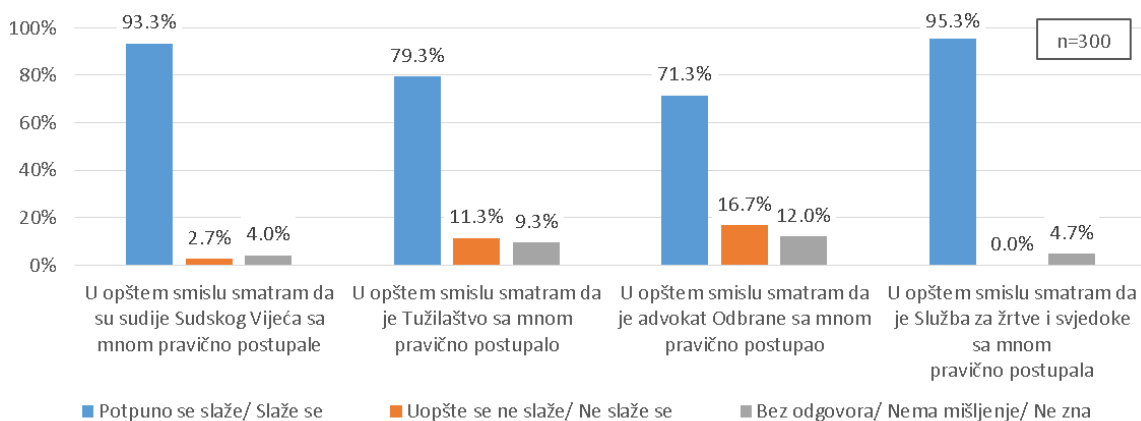
Valja primijetiti da su učesnici ove pilot-studije različito tumačili, pa i osporavali definiciju toga šta znači "pravično postupati sa optuženim". Na primjer, neki ispitanici naveli su da MKSJ pravilno postupi sa optuženima kad izrekne kaznu koja je srazmjerna počinjenim zločinima. Neki su naveli da su optuženi "drugih" nacionalnih grupa dobili nesrazmjerno pozitivan tretman (smještaj u pritvoru i životni uslovi), i smatraju da to stvara previše "pravičnosti" i da takvo nešto nije zaslužen. Drugi su naveli da se sa optuženim pravično postupi kada mu se pruži adekvatna pravna pomoć i prikladan smještaj u pritvoru. Izgleda da se koncept "pravičnosti" prema optuženom može odnositi i na odgovarajuću kaznu, a i na nepristrasan i pravičan sudski postupak.¹⁰¹

Ovo istraživanje takođe je analiziralo da li svjedoci imaju pozitivne stavove o tome kako je sa njima osobno postupano na MKSJ-u. Njih čak 93% misli da je Vijeće sa njima pravično postupalo; 79% ih misli da je Tužilaštvo sa njima pravično postupalo; a 71% ih misli da je Odbrana sa njima pravično postupala (slika 6.11). Rezultati pokazuju da od svih aktera na MKSJ-u, 95% ispitanika misli da je SŽS sa njima pravično postupao. Daljnjom analizom ispitano je da li ta mišljenja zavise o tome koja je strana pozvala svjedoka (slika 6.12). Postoci se skoro ne mijenjaju kad se razmatra postupanje od strane Sudskih vijeća i SŽS-a gdje 93-96% svjedoka, i Tužilaštva i Odbrane, smatra da su i jedni i drugi sa njima pravično postupali. Dok 88% svjedoka koje je pozvalo Tužilaštvo smatra da je Tužilaštvo sa njima pravično

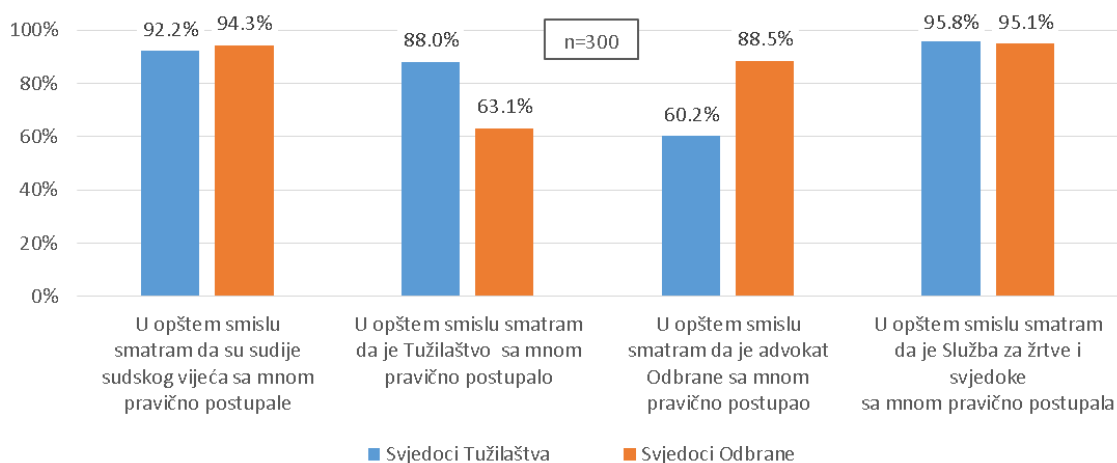
¹⁰¹ Postoje suštinske razlike između sistema kontinentalnog prava, odnosno građanskog pravnog sistema u bivšoj Jugoslaviji sa kojim su svjedoci najviše upoznati, i hibridnog sistema anglosaksonskog i kontinentalnog prava koji se koristi na MKSJ-u. Analiza tih razlika prevazilazi opseg ove pilot-studije (za uvod vidi Carter i Pocar 2013). Za svrhe ove studije, može biti da postoje ključne razlike između tradicija kontinentalnog i anglosaksonskog prava koje se pojavljuju u odgovorima ispitanika o "pravičnosti". Koncept "potvrđnog izjašnjavanja o krivici", svrha i uloga optužbe i odbrane, kao i uloga sudija kao tražioca istine naspram tražioca pravde su izrazito različiti u ove dvije pravne tradicije. Te razlike imaju posljedice ne samo po viđenje o tome da li je sa optuženim postupano pravično, nego i na to kako svjedoci smatraju da je sa njima postupano. Na primjer, svjedok možda neće nužno shvatiti ulogu oštrog unakrsnog ispitivanja pa može zaključiti da se sa njim nepravično postupa i pitati se zašto sudija ne zaustavi neprijateljsko ispitivanje.

postupalo, samo 63% svjedoka odbrane izrazilo je isto mišljenje o Tužilaštvu. Mišljenja su obratna kad se analiziraju viđenja pravičnosti postupanja Odbrane. Među svjedocima Odbrane 89% smatra da je Odbrana sa njima pravično postupala, a samo 60% svjedoka Tužilaštva smatra da je Odbrana sa njima pravično postupala. Međutim, u opštem smislu, značajna većina svih svjedoka smatra da su sve strane sa njima pravično postupale.

Slika 6.11 – Viđenja ispitanika o tome kako je MKSJ sa njima postupao

Slika 6.12 – Viđenja ispitanika o postupanju po vrsti svjedoka

Ispitanici su takođe dobili mogućnost da izraze mišljenje i iznesu svoje viđenje Sudskih vijeća, Tužilaštva, Odbrane i SŽS-a (rezultati nisu prikazani). Ispitanici smatraju da su sudije profesionalni i da pravilno postupaju (38 ispitanika upisalo je takvu vrstu odgovora), a dvanaest ih smatra da sudije to nisu. Ispitanici su takođe često navodili da su osjećali da im sudije vjeruju (10) i da im je stalo do njihove dobrobiti (8). Upitani konkretno za postupanje Tužilaštva, više svjedoka takođe vjeruje da je Tužilaštvu stalo do njihove dobrobiti (39); da je Tužilaštvo bilo profesionalno i prema njima korektno postupalo (12); da im je dopušteno da svjedoče bez prekidanja (17), i da ih je Tužilaštvo zaštitilo od neprijateljskog unakrsnog ispitivanja Odbrane (13). Međutim, postoji devetero ispitanika koji su naveli da ih je Tužilaštvo na neki način ocrnilo ili ponizilo tokom njihovog svjedočenja. Iako je najčešći odgovor o Odbrani, među onima koji su upisali takve komentare, bio da je Odbrani stalo do njihove dobrobiti (39 ispitanika), 38 ispitanika reklo je da su advokati Odbrane postupali neprofesionalno. Brojni ispitanici takođe su spomenuli da je SŽS sa njima profesionalno postupao (44 ispitanika) i upisali su po koji kompliment za SŽS (10 osoba). Međutim, ovdje valja primijetiti da su neki ispitanici komentarisali postupanje Sudija i Odbrane kad ih se, na primjer, pitalo za Tužilaštvo i SŽS. Na primjer, kad su imali priliku da komentarišu kako je SŽS sa njima postupao, 53 ispitanika je umjesto toga napisalo da misle da je Odbrana sa njima neprofesionalno postupala.

Na viđenja svjedoka o tome kako procesne strane sa njima postupaju često utiču njihovo viđenje dinamike sudnice i njihove pripreme za težak čin svjedočenja (Stepakoff et al. 2014, 2015). Strana koja

poziva svjedoka obično odlučuje o kojim će se temama govoriti tokom svjedočenja, ali nekim svjedocima može biti teško skoncentrisati se na samo neki segment svog ratnog iskustva i zanemariti druge dijelove koje smatraju važnim. SŽS je primijetio da svjedoci sudnicu ponekad smatraju pravim forumom da iznesu cijelu istinu o tome što su proživjeli, i mogu se uvrijediti ako ih se prekine dok govore o vrlo važnim događajima iz njihovog života. Kad se od njih traži da odgovore samo sa 'da' ili 'ne' na niz pitanja koja dolaze od procesnih strana u postupku i/ili Sudskog vijeća, SŽS je primjetio da svjedoci mogu zaključiti da se složenost njihovog iskustva i emocionalne patnje ne uzimaju dovoljno u obzir. Druga istraživanja takođe potvrđuju ove opservacije (Wald 2002).

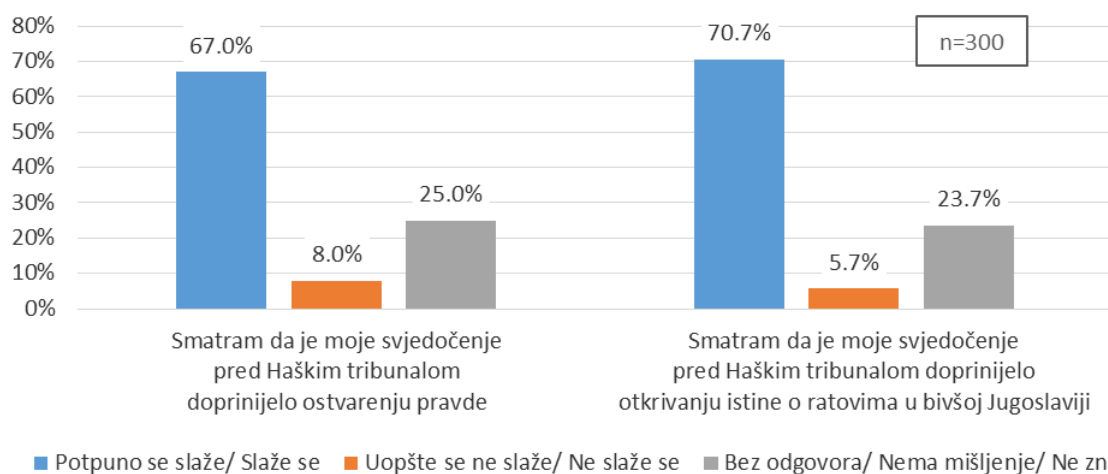
Svjedoke često iznenadi kad suprotna strana pokuša umanjiti njihovu vjerodostojnost. Neki su se razljutili i rekli SŽS-u da su se osjećali kao da se njima sudi. Svjedoke koji svjedoče o vlastitim iskustvima zlostavljanja i nasilja (seksualno nasilje, mučenje, gubitak bliskih članova porodice, i slično) može duboko povrijediti unakrsno ispitivanje ako smatraju da protivna strana dovodi u pitanje njihov iskaz. Pored toga, veliku bol svjedocima može nanijeti ispitivanje o detaljima koje su možda željeli zaboraviti.

Uloga Sudskih vijeća je da kontrolišu postupke i riješe slučajeve kršenja pravila ponašanja tokom unakrsnog ispitivanja. Svjedoci cijene kada Sudsko vijeće interveniše za njih. Slično tome, oni pozitivno primaju izjave koje Vijeće iznese po završetku njihovog svjedočenja, a u kojima uvažavaju lične patnje svjedoka (Stepakoff et al 2015). Pored toga, mnogi svjedoci na kraju svog svjedočenja pitaju da li mogu iznijeti završnu izjavu sudu. Prema iskustvima SŽS-a, takve su izjave obično kratke i svjedoci cijene kad dobiju dopuštenje da govore na kraju svog svjedočenja (Bandes 2009).

6.4 Viđenja ispitanika o efikasnosti njihovog svjedočenja

Naposljetku, ova pilot-studija analizirala je način na koji svjedoci vide vlastiti doprinos pravdi kroz svoje svjedočenje. Ranija istraživanja pokazala su da će ljudi vjerovatnije priznati legitimitet i podržati institucije pravosuđa kad smatraju da i sami imaju glas, odnosno uticaj u takvoj instituciji (Doak 2015; Tyler 1990; Tyler i Darley 2000). Ispitanici su pitani da li, kad razmišljaju o svom svjedočenju, smatraju da je njihovo svjedočenje (1) doprinijelo ostvarenju pravde i (2) doprinijelo otkrivanju istine o ratovima u bivšoj Jugoslaviji (slika 6.13). Većina ispitanika potpuno se složila ili složila (67%) da je njihovo svjedočenje doprinijelo pravdi, a njih 71% smatra da je njihovo svjedočenje doprinijelo otkrivanju istine. Samo mali postoci uopšte se ne slažu ili se ne slažu sa tim izjavama u obje kategorije (8% i 6%, tim redom), dok izvjestan broj ispitanika ne zna ili nije siguran. Ovaj je nalaz od posebno kritične važnosti za dugoročne perspektive međunarodne pravde, jer su takvi osjećaji efikasnosti ključni za uspostavljanje legitimiteta institucija pravde, kako domaćih tako i međunarodnih.

Slika 6.13 – Viđenja ispitanika o efikasnosti njihovog svjedočenja

Svjedocima je stalo do toga hoće li njihovo svjedočenje pomoći rekonstrukciji istine o ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Ponekad se osjećaju zbunjenim i nesigurnim u to kako su obavili svoj posao u sudnici i sumnjaju u korisnost svog svjedočenja. Osim što su dobili priliku da javno iznesu svoje priče, svjedocima je drago kada MKSJ prizna taj njihov doprinos i kad vide da se konačna presuda oslanja na njihovo svjedočenje.

Sažetak

Rezultati uglavnom potvrđuju nekoliko ključnih nalaza ranijih istraživanja javne podrške međunarodnoj pravdi. Ova pilot studija pokazuje da je podrška ispitanika radu MKSJ-a na otkrivanju istine, utvrđivanju odgovornosti, odmjeravanju kazne i promoviranju odvraćanja uglavnom dobra, iako na nju utiče nacionalnost. Bošnjaci i Albanci su u opštem smislu skloniji izraziti podršku rezultatima rada MKSJ-a, dok je za Srbe i Hrvate to uočljivo manje vjerovatno. Ispitanici imaju viđenja, kao što su pokazala i druga istraživanja, da je pravosudni proces bio prespor, da su kazne često preblage, te da kazne u slučajevima potvrdnog izjašnjavanja o krivici nisu bile u interesu pravde.

Iako nalazi ove pilot-studije nisu iznenađujući imajući u vidu rezultate ranijih istraživanja, ispitanici u opštem smislu MKSJ-u daju veoma dobre ocjene za njegovu sveukupnu pravičnost i njegovu pravičnost prema njima lično. Ispitanici su u opštem smislu skloniji smatrati da MKSJ pravično postupuje sa svjedocima i optuženima njihove i drugih nacionalnosti. Možda najviše upada u oči to da ispitanici daju vrlo visoke ocjene organima MKSJ-a za njihovo postupanje sa njima lično, i da otprilike 90% do 95% navodi da su Sudsko vijeće i SŽS sa njima pravično postupali. Isto tako, postoji jaka većina koja smatra da Tužilaštvo i Odbrana takođe pravično postupaju, bez obzira na to tko je pozvao svjedoka.

Poglavlje 7 – Otvorena pitanja

Iznošenje životnih priča svjedoka u sudnici je (tek) dio jednog mnogo većeg procesa. To je mnogo više od samog svjedočenja, unakrsnog ispitivanja i povratka u svoju zajednicu po završetku. Svjedoci koji su učestvovali u ovoj pilot-studiji imaju bogato iskustvo i u svojim odgovorima iznijeli su što to znači svjedočiti pred jednim međunarodnim sudom. Važno je istražiti te informacije, kako zbog svjedoka koji žele zatvaranje, tako i zbog razvoja najbolje prakse na ovom i drugim sudovima.

U završnom dijelu pilot-studije ispitanici su dobili priliku da slobodno govore o tri važna pitanja: (1) posljedice svjedočenja; (2) savjeti budućim svjedocima na suđenjima za ratne zločine i (3) što bi promijenili u vezi sa procesom svjedočenja. Svrha ovih pitanja bila je da se od svjedoka dobiju misli i mišljenja o njihovom cjelokupnom iskustvu i značenju svjedočenja za njih. Pored toga, time je ispitanicima data prilika da govore o pitanjima koja nisu obuhvaćena upitnikom.

7.1 Proces intervjuja

Stoverovom studijom (2005), koja koristi strukturirani intervju, utiru se novi putevi i ona je pružila mnoštvo informacija ne samo o MKSJ-u i njegovom uticaju na svjedoke, nego i utvrđivanju standarda za konstruiranje takvih istraživanja. Studije MKS-a i njegovih svjedoka (Stover 2014) i učesnika–žrtava (Stover 2015) otkrila su da razvoj najbolje prakse treba uključiti standardne upitnike za naknadnu podršku svjedoka i preporuke o tome kako da se poboljša proces svjedočenja, tako da se dobrobit svjedoka podigne na najvišu, a stres da se svede na najmanju moguću mjeru. Vjerovatno najvažnije istraživanje do sada bilo je ono gdje su svjedoci pitani što misle i osjećaju o posljedicama svjedočenja po svoje živote (Stepakoff et al. 2015; Stepakoff et al. 2015a; Stepakoff 2014).

Završni dio upitnika pilot studije uslijedio je nakon pitanja sa višestrukim izborom odgovora, trajao je 15 do 30 minuta, i sastojao se od otvorenog, nestrukturiranog ispitivanja u kojem su ispitanici mogli iznijeti svoje završne misli o svjedočenju i procesu svjedočenja. Ta sasvim otvorena pitanja omogućila su svjedocima da podijele svoje misli o tri ključne teme najrelevantnije za istraživanja svjedočenja pred međunarodnim sudovima. Prvo, što je svjedočenje značilo svjedocima u njihovom životu? Da li je bilo pozitivno ili negativno, i kakve je (eventualno) posljedice imalo? Drugo, imajući u vidu njihova iskustva, kakve bi savjete dali da pomognu budućim svjedocima na suđenjima za ratne zločine da se bolje pripreme za iskustvo svjedočenja i da se s njim lakše nose? Treće, svjedoci su pitani što bi promijenili u postupku ili procesu svjedočenja. To je pitanje imalo za svrhu da svjedocima omogući da iznesu kritičke komentare o svom svjedočenju i pruže povratne informacije o načinima na koje bi se MKSJ i drugi sudovi mogli poboljšati. Ta su pitanja bila otvorena i koncipirana da potaknu slobodne asocijacije i misli od svjedoka, ponekad potaknute prethodnim pitanjima u upitniku sa višestrukim izborom odgovora.

Kao što se navodi u Poglavlju 2, osoblje SŽS-a, koje ima obrazovanje i iskustvo u socijalnom radu, psihologiji i radu sa svjedocima i žrtvama traume, prošlo je kroz obuku o vođenju intervjua. Nisu smjeli kod svjedoka poticati konkretne odgovore kako bi se izbjegla kontaminacija rezultata. Smjeli su pružiti objašnjenja kad su svjedoci postavljali konkretna pitanja. Ako svjedoci nisu bili sigurni kakve se informacije od njih traže, dato im je ograničeno objašnjenje. Ako su svjedoci rekli da stvarno ne znaju kako da komentarišu ili što da kažu, osoblje SŽS-a ponovilo je da je svrha toga da se stekne uvid u razmišljanja svjedoka i da je to prilika da se MKSJ-u ponude anonimne povratne informacije. Najveća pažnja je poklanjana dobrobiti i sigurnosti svjedoka, jer su ovakva ispitivanja obavljana na kraju intervjua koji je već dugo trajao, a koji može probuditi emotivne reakcije na traumatične događaje iz prošlosti.¹⁰²

SŽS je ovaj dio intervjua snimao na audio trake (koje će SŽS uništiti u skladu sa obrascem o informisanom pristanku kojeg je svjedok potpisao), a pristup tim materijalima bio je strogo ograničen na SŽS. Trideset ispitanika odbilo je dati odgovore koji bi se snimili, ali je sedmero njih pristalo dati odgovore u pismenom obliku. Urađeni su transkripti audio snimaka, a transkripti nakon toga redigovani su na onim mjestima gdje su svjedoci otkrili svoj identitet. Na kraju je Prevodilačka služba transkripte prevela na engleski jezik i oni su predani UNT-u na kodiranje i analizu.

¹⁰² Zbog ranjivosti jednog svjedoka, jedan intervju prekinut je prije nego što se došlo do kraja i taj je svjedok upućen na daljnju pomoć. Ukupno je 21 ispitanik upućen na druge organizacije, a njih dvadeset tražilo je dodatne informacije, što naglašava potrebu da mali, ali važan broj svjedoka ima potrebu za kontaktom nakon svjedočenja. Vidi odjeljak 2.4.5 za dodatne informacije.

Prije započinjanja analize podataka pilot-studije, bilo je jasno da rokovi završetka projekta neće dopustiti cjelokupnu analizu sadržaja na originalnom jeziku, niti na engleskom. Zato su *ovdje prezentirani rezultati preliminarni*. Takođe valja primijetiti da iako su pitanja bila prezentirana kao tri zasebne razdvojene tačke, to nije nužno način na koji su svjedoci odgovorili. Na primjer, svjedok se možda, dok je odgovarao na drugo pitanje, sjetio nečega što se konkretnije odnosi na prvo pitanje. Svaki prevedeni razgovor je pročitao i kodiran kao odgovori na tri pitanja, kako su se ona pojavila tokom razgovora. Prema tome ima izvjesnih preklapanja u temama o kojima su svjedoci govorili, ali je analiza strukturirana prema pitanjima koja su potakla odgovore.

Na osnovu kodiranja koje su obavile tri različite osobe, ekipa za kodiranje je sve što je svjedok rekao rezimirala u konačnoj kategorizaciji koju su glavni istraživači onda unakrsno validirali. Dvostruki odgovori unutar istog pitanja brojeni su samo jedanput.

7.2 Iskustvo svjedočenja

Pitanje 1: Da li možete opisati što za Vas lično, u Vašem životu, znači ili je značilo iskustvo svjedočenja? Molimo da iznesete sve pozitivne i negativne aspekte koji su na Vas ostavili utisak.

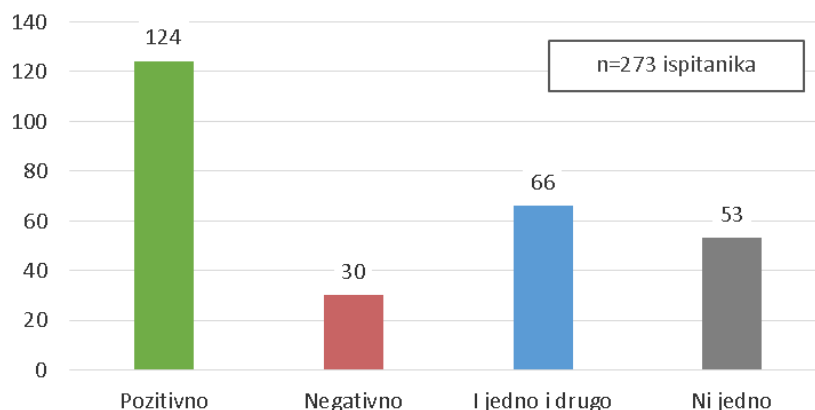
Istraživači su počeli proučavati da li svjedočenje ili učestvovanje u postupku kao žrtva (npr. na MKS-u) ima pozitivan ili negativan uticaj na osobe koje su preživjele nasilni sukob. To je dominantni fokus za proučavanje uticaja na svjedoke, i na MKS-u (Stover et al. 2014; 2015) i na Specijalnom sudu za Sierra Leone (Stepakoff et al. 2014, 2015).¹⁰³ Rezultati ove studije poklapaju se sa tim istraživanjima i doprinose rastućem razumijevanju uticaja sudova. Proces svjedočenja je složen, ali većina svjedoka navodi prilično visok nivo pozitivnih osjećanja o sveukupnom uticaju svjedočenja, dok otprilike jedna trećina svjedoka naglašava negativni uticaj svjedočenja.

Analizirajući prvo pozitivne komentare o tome što znači “biti svjedok”, svaki transkript odgovora na prvo pitanje je pročitao kako bi se utvrdilo da li je pozitivan, negativan, oboje ili ni jedno (slika 7.1.).¹⁰⁴ Sveukupno, ispitanici prijavljuju prilično visok stepen pozitivnih izjava o tom iskustvu (n=124), a 66 ispitanika navodi i pozitivne i negativne posljedice svog iskustva svjedočenja. Kad se uzme u obzir da 30 ispitanika navodi isključivo negativne posljedice, a njih još 66 navodi i negativne i pozitivne, to znači da je više od jedne trećine (35%) ispitanika navelo barem jedan negativan faktor.

¹⁰³ Žrtve kao učesnici postupka (ili građanske stranke) koje mogu iznijeti svoje stavove, izraziti zabrinutosti i dobiti reparacije jedinstveni su za MKS, Vanredna vijeća sudova Kambodže i Specijalni sud za Liban. Iako to nije dio tradicije anglosaksonskog prava, učestvovanje žrtava kroz ovakav mehanizam daje im glas u postupku time što im omogućava da, putem advokata, intervišu u postupku na jedan direktniji način koji ide i dalje od svjedočenja i unakrsnog ispitivanja. Evaluacije efikasnosti tih mehanizama MKS-a i Vanrednih vijeća sudova Kambodže, kao i to da li se njima ispunjavaju potrebe i zadovoljavaju zabrinutosti žrtava učesnika u postupku i dalje su podijeljene (Vianney-Liaud 2015; Morrison i Pountney 2014).

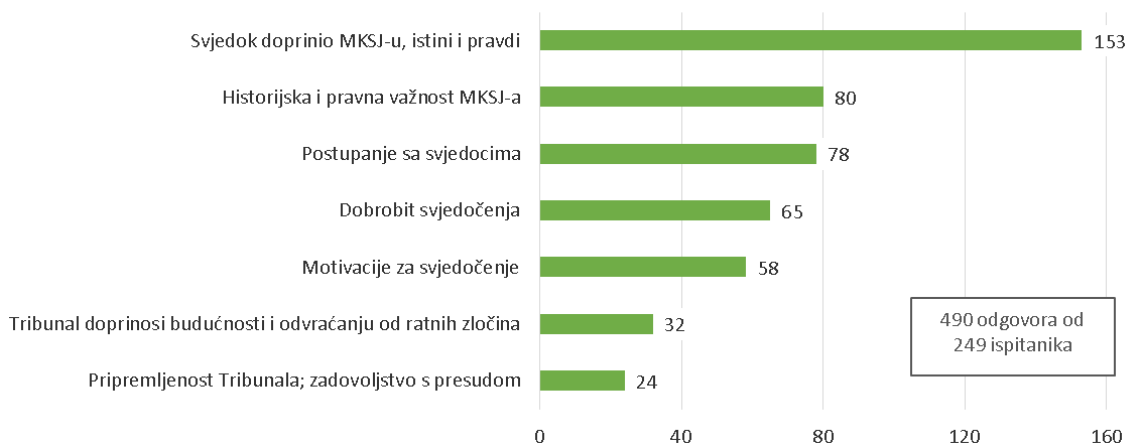
¹⁰⁴ Da bi se računale kao “pozitivne”, ispitanici moraju o posljedicama svjedočenja govoriti na kvalitativno viši način, npr. odlične, izvrsne, od velike pomoći, zadovoljavajuće itd. Da bi se smatrale “negativnim”, ispitanik mora o posljedicama svjedočenja govoriti na kvalitativno niži način, npr. razočaravajuće, bolne, štetne, nezadovoljavajuće, itd.

Slika 7.1 – Ocjena ispitanika o cjelokupnom iskustvu svjedočenja

Da bi se detaljnije proučile pozitivne i negativne posljedice, više dolje iznesenih kategorija pobliže govori o tome šta neko iskustvo čini pozitivnim (n=249 ispitanika), a šta negativnim (n=152 ispitanika). Većina ispitanika navela je da su doprinos istini, pravdi i pomoć MKSJ-u da donese odluku (56% ili n=153) pozitivni faktori u iskustvu svjedočenja (slika 7.2). Ispitanici su kao drugi najpozitivniji faktor naveli svoj doprinos historiji, utvrđivanju činjenica i pravni značaj procesa svjedočenja pred MKSJ-om. Odsta, gotovo dvije trećine ispitanika koji su odgovorili na prvo pitanje navelo je jedan od dva gorenavedena odgovora. Sljedeće tri najčešće navedene kategorije odnose se na nešto ličnije faktore. Ovi rezultati doprinose širem shvatanju stavova svjedoka o međunarodnim sudovima. Dvadeset i osam posto (n=78) smatra da je osoblje MKSJ-a, uključujući SŽS, sa njima dobro (profesionalno) postupalo, da su se osjećali pripremljeni ili da su bili zadovoljni s logistikom. Gotovo jedna četvrtina (23,8%) svih ispitanika konkretno je govorila o katarzičnoj i terapijskoj prirodi svjedočenja, što obuhvata i osjećaj da su se riješili velikog tereta, doživljaj povišenog socijalnog statusa u zajednici, doprinos optimizmu ili zadovoljstvo obavljanja građanske dužnosti. Jedna petina ispitanika (n=58 ili 20,8%) navela je pozitivni uticaj na osnovu svojih ličnih motiva za svjedočenje – u ime žrtava, kao moralna dužnost, ili kao dužnost prema zajednici. Uočljivo je da se među kategorijama koje se najrjeđe navode kao pozitivne nalazi doprinos svjedoka odvratanju od budućih ratnih zločina i doprinos miru, a na zadnjem mjestu su koliko je MKSJ bio pripremljen za suđenja ratnih zločina i koliko su ispitanici zadovoljni sa presudama (uključujući kazne).

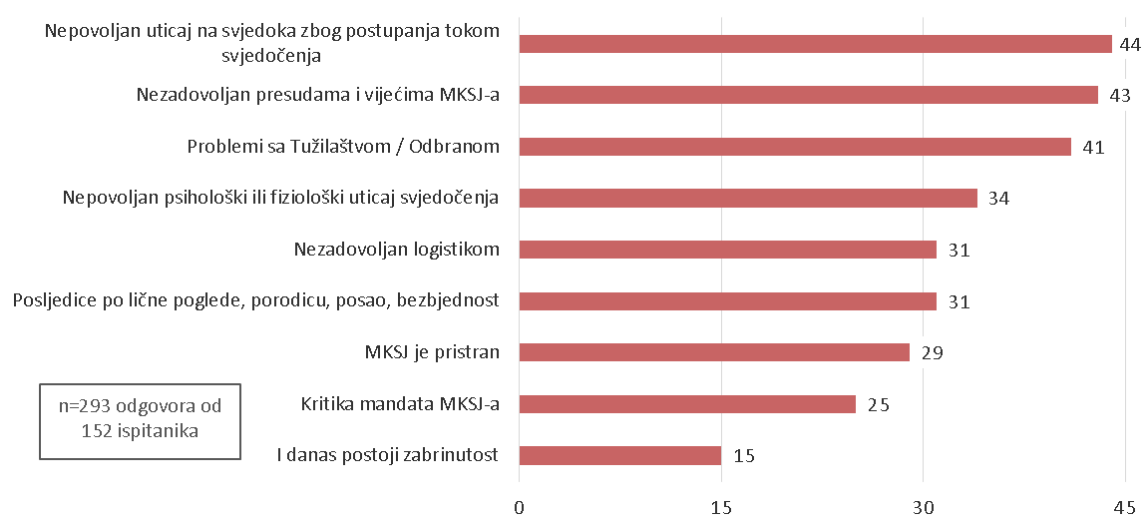
Slika 7.2 – Pozitivne ocjene ispitanika o iskustvu svjedočenja

Iako su ispitanici generalno bili više pozitivni nego negativni, i manji broj ispitanika je dao manje negativnih odgovora (u usporedbi sa više pozitivnih odgovora od većeg broja ispitanika), ispitanici ipak iznose probleme koji odražavaju dosta toga što je već napisano o MKSJ-u (slika 7.3).

Glavne negativne vrste posljedica tiču se postupanja sa svjedocima tokom procesa svjedočenja (n=44), a uključuju: probleme sa pripremnim razgovorom, simultanim prijevodom; nelagodu zbog korištenja anglosaksonskog pravnog postupka ili zbog toga što se svjedok po prvi put nalazi u sudnici; nezadovoljstvo jer su dovedeni do toga da se osjećaju kao zločinci ili zato što nisu mogli ispričati svoju priču. Odmah nakon toga na ljestvici negativnih posljedica slijede: nezadovoljstvo sa presudama i kaznama — osjećaj da je pravda uskraćena ili da oslobađajuće presude Žalbenog vijeća potkopavaju legitimitet MKSJ-a (n=43). Ovdje su ispitanici izrazili svoje nezadovoljstvo presudama u predmetima, pogotovo u vezi sa time da li su one donijele pravdu, ispunile očekivanja i dodijelile pravilnu kaznu. Treći najčešće spominjani negativni faktor odnosi se na postupanje advokata u sudnici sa svjedokom (n=41), to jest zastupnika Tužilaštva, Odbrane ili oboje, u vezi sa čime se svjedoci često vrlo jasno sjećaju konkretnih incidenata. Kad je riječ o ta tri najčešće spominjana negativna faktora, više od jedne trećine svjedoka koji su dali odgovore na ta pitanja (34,8% ili n=95, rezultati nisu prikazani) naveli su negativne posljedice vezane za postupanje sa njima tokom procesa svjedočenja ili nezadovoljstvo izrečenim kaznama i donesenim presudama. Ispitanici su takođe naveli probleme sa vlastitim procesom svjedočenja i pripremama sa Tužilaštvom i Odbranom (n=32, rezultati nisu prikazani). Takvi problemi obuhvataju sve, od žaljenja što je svjedok uopšte svjedočio do želje za boljom zaštitom svoje bezbjednosti.

Slika 7.3 – Negativne ocjene ispitanika o iskustvu svjedočenja

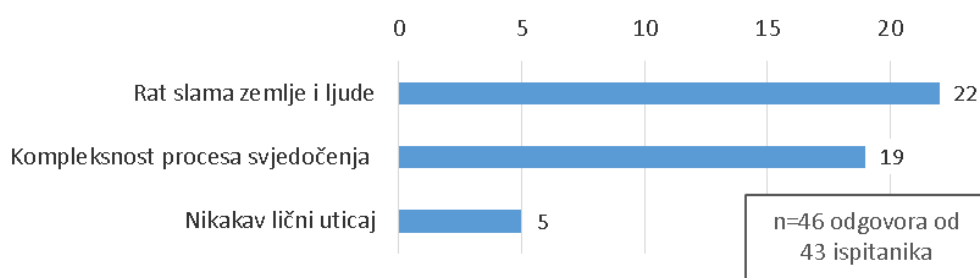
Sljedeći najčešće spominjani negativni faktor obuhvata negativne psihičke ili fizičke posljedice svjedočenja (n=34). Ta kategorija prevazilazi umjereno ispoljavanje anksioznosti unutar sudnice i obuhvata svjedoke koji su iznijeli da su osjećali “užas”, da su bili “traumatizirani”, ili “iscrpljeni” kao rezultat svjedočenja ili da su se morali prisjetiti šokantnih događaja. Sljedeće dvije kategorije koje imaju isti broj odgovora su kategorije u kojima su ispitanici izrazili nezadovoljstvo sa: (1) logistikom u vrijeme svjedočenja (n=31) ili u neko drugo vrijeme; (2) u kojima su iznijeli lične posljedice na koje su naišli nakon što su se vratili sa svjedočenja, uključujući negativni uticaj na život kod kuće i na radnom mjestu, kao i na odnose sa drugima koji su prema njima postupali negativno ili sumnjičavo (n=31). Valja primijetiti da posljednja kategorija na slici 7.3, “i danas ima problema”, takođe odražava posljedice MKSJ-a po današnje živote svjedoka (n=15). Ovdje su svjedoci govorili o činjenici da se “ništa nije promijenilo” ili da u bivšoj Jugoslaviji i dalje prevladavaju međunacionalne napetosti. Ova kategorija takođe uključuje i pitanja vezana za dublji i trajniji negativan uticaj koji ispitanici još uvijek osjećaju kao rezultat svog svjedočenja pred MKSJ-om. Tako se ovdje može vidjeti dugoročna promišljanja nekih svjedoka o tome da MKSJ možda nije doprinio pomirenju u regiji bivše Jugoslavije danas.

Pored toga, neki ispitanici iznijeli su zabrinutosti o tome da li je MKSJ etnocentričan i da li sa svim osobama iz različitih sredina postupa jednako, ili unutar institucije i među njezinim akterima postoji pristrasnost (n=29). Ova kategorija isto uključuje mišljenja da mediji ili lokalna politika imaju previše

uticaja na proces donošenja odluka na MKSJ-u. Još treba primijetiti da su mandat i Statut MKSJ-a izvori razočarenja za svjedoke. To obuhvata sve, od činjenice da MKSJ nije lociran u bivšoj Jugoslaviji do zapažanja da MKSJ ne koristi sudije iz regiona — nego se umjesto toga opredijelio za sudije iz zemalja anglosaksonskog prava (n=25).

Naposljetku, svjedoci su pokazali prilično širok spektar izazova sa kojima se suočavaju i MKSJ i bivša Jugoslavija nakon sukoba, i to na način koji nije nužno vezan za lično iskustvo u ulozi svjedoka. Mnogi su takve komentare iznijeli tokom cijelog intervjua. Takvi se odgovori nisu mogli nužno kategorizirati kao pozitivni ili negativni, pa su zato kategorizirani kao “neutralni” (slika 7.4). U nekim slučajevima ispitanici su govorili na jedan više filozofski način o svojoj ulozi u procesu svjedočenja (n=19) ili su pružili svoj uvid u uticaj koji su rat i raspad bivše Jugoslavije imali na njihove živote (n=22). Petero osoba izjavilo je da svjedočenje nije imalo nikakvog uticaja na njihove živote.

Slika 7.4 - Neutralne ocjene ispitanika o iskustvu svjedočenja

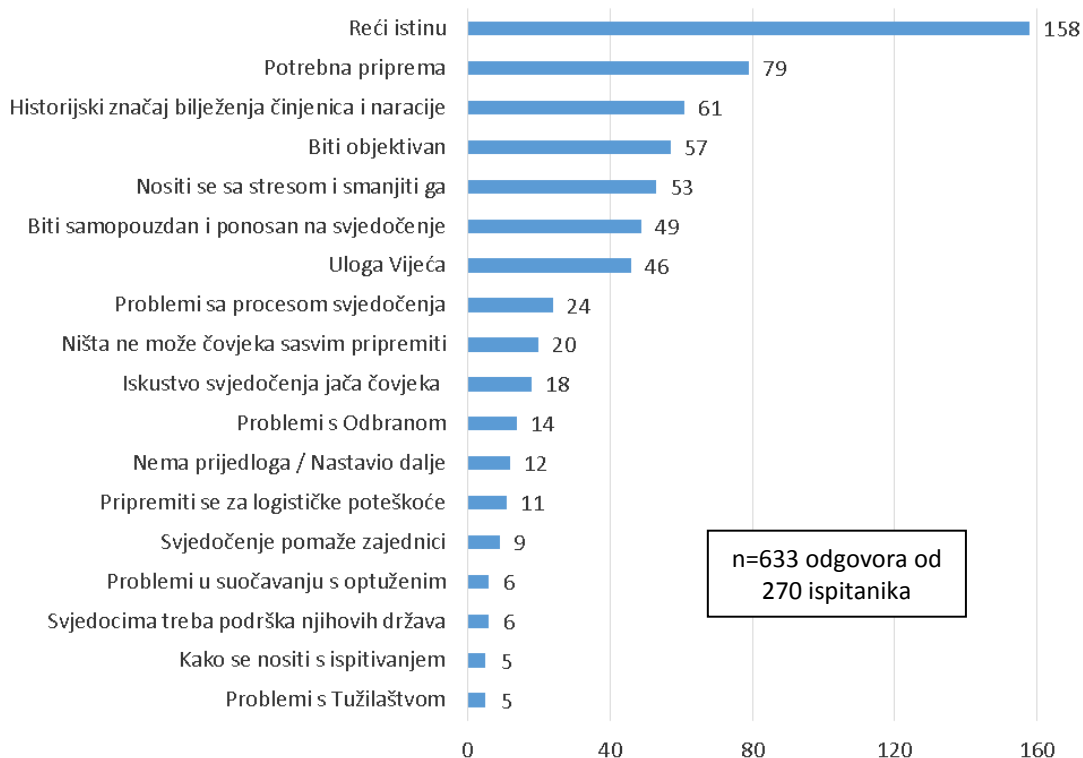
7.3 Savjeti budućim svjedocima na suđenjima za ratne zločine

Pitanje 2: Šta biste savjetovali budućim svjedocima na suđenjima za ratne zločine u vezi s tim kako da se pripreme za svjedočenje i kako da se s tim procesom nose?

Intervjuirani svjedoci pokazuju duboki uvid u i obilnu mudrost o procesu svjedočenja, što će široj publici i budućim svjedocima za ratne zločine pomoći da bolje shvate što to znači svjedočiti. Instrukcije tranzicijske pravde sve više procjenjuju posljedice svjedočenja na svjedoke u smislu dugoročnih posljedica na dobrobit svjedoka i ljudsku bezbjednost (OSCE 2010; Stepakoff et al. 2015). Imajući u vidu iskustva onih koji su svjedočili, i razumjevši da se MKSJ bliži kraju svojih aktivnih suđenja, vlade u Evropi uvode mjere kako bi se svjedoci u bivšoj Jugoslaviji zaštitili od prijetnji, zlostavljanja i zastrašivanja (Rezolucija 1784 Vijeća Evrope, 2011). Najbolja praksa za dobrobit svjedoka fokusirala se na sisteme podrške svjedoka, koji uključuju međusobnu razmjenu informacija (peer-to-peer sharing) (Mujkanović 2014) i preporuke da se svjedocima pruže psihosocijalni i pravni savjeti kako bi se omogućilo da proces svjedočenja teče neometano.

Ispitanici su pitani koje bi savjete dali budućim svjedocima i rezultati na slici 7.5 pojačavaju druge rezultate ove pilot-studije. Iskustva svjedoka su jedinstvena i različita. Njihovi savjeti budućim svjedocima odražavaju veliki dio vlastitih iskustava. Svjedoci su najčešće rekli da je najvažniji savjet koji bi dali drugim svjedocima to da govore istinu (n=158). Iako je njih više od 25% reklo da je važno biti pripremljen za svjedočenje (n=79), uočljivo je da je jedan manji broj (n=20) rekao da se *ništa* ne može učiniti da bi se čovjek u potpunosti pripremio — što naglašava činjenicu da svaki svjedok ima drugačiju perspektivu o procesu svjedočenja. Ispitanici su apelirali na buduće svjedoke da ne ispuštaju iz vida historijski značaj onoga što rade i da razmišljaju o svom doprinosu dok iznose svoje priče i bilježe činjenice za buduće generacije (n=61).

Slika 7.5 – Savjeti budućim svjedocima

Ispitanici su takođe savjetovali da se treba držati manje-više istog stava - biti što je moguće objektivniji i ograničiti vlastite pristrasnosti (n=57), kao i da pokušaju kontrolisati i smanjiti stres povezan sa pozivom da svjedoče (n=53). Uočljivo je da je više ispitanika navelo da misle da je važno da svjedoci imaju samopouzdanje i budu ponosni što svjedoče (n=49).

Važni savjeti budućim svjedocima o procesu svjedočenja su savjeti koje ispitanici daju o tome kakva je interakcija svjedoka sa akterima i kakav je proces svjedočenja na MKSJ-u. Ti odgovori se u velikoj mjeri razlikuju, a odgovori ispitanika mogu biti direktna funkcija individualiziranog iskustva svjedočenja svakog svjedoka. Odgovarajući na druga dva pitanja, ispitanici su ponekad iznosili detaljnije primjere u svojim odgovorima, dok je to ovdje bilo rjeđe i savjeti ispitanika su bili praktične prirode. Ispitanici su najčešće govorili o ulozi Vijeća i MKSJ-a u rješavanju pravnih pitanja (n=46). Ovdje su svjedoci naglasili da je posao sudija da odluče što je istinito ili pravično. Svjedoci su dobili savjet da u potpunosti sarađuju sa Vijećem i odgovore na sva postavljena im pitanja — jednostavno neka kažu sudijama ono što znaju. Neki su išli čak dotle da kažu da je svjedočenje dužnost kako bi se sudije mogli pobrinuti da se ostvari pravda.

Ispitanici su bili skloniji tome da buduće svjedoke upoznaju sa problemima sa zastupnicima Odbrane (n=14) i o problemima suočavanja sa optuženim u sudnici (n=6) nego o problemima vezanim za Tužilaštvo (n=5). Ovdje su ispitanici naveli sve, od zabrinutosti da zastupnik Odbrane nije bio od pomoći kod davanja izjave ili da je svjedocima Odbrane teže da svjedoče pred MKSJ-om. Oni koji su kritični prema Tužilaštvu naveli su da je Tužilaštvo stvaralo poteškoće kod ispitivanja ili unakrsnog ispitivanja. Ispitanici su takođe htjeli da kažu budućim svjedocima da budu spremni da ugledaju optuženog u sudnici i da se nađu u njegovoj blizini. Ovdje su ispitanici takođe naveli da žele podsjetiti svjedoke da se u sudnici sudi optuženom, a *ne* svjedoku. Nekoliko svjedoka imalo je opšte savjete o tome kako odgovarati u procesu ispitivanja bez obzira da li se radi o Tužilaštvu, Odbrani ili Vijeću (n=5): uključujući podsjećanje da nema "savršenih" metoda svjedočenja, da svjedoci treba da se skoncentrišu na pitanja, da odgovaraju samo ono šta znaju i da odgovore sa da ili ne na pitanja koja su tako postavljena.

Mnogo manji broj ispitanika rekao je da svjedoci treba da očekuju logističke poteškoće vezane za svjedočenje (n=11), ali da iskustvo svjedočenja može čovjeka učiniti jačim (n=18). Naposljetku treba reći da je dvanaest ispitanika reklo da nemaju nikakvih sugestija ili navelo da iskustvo svjedočenja nije nešto o čemu uopće više razmišljaju.

7.4 Prijedlozi za poboljšanje

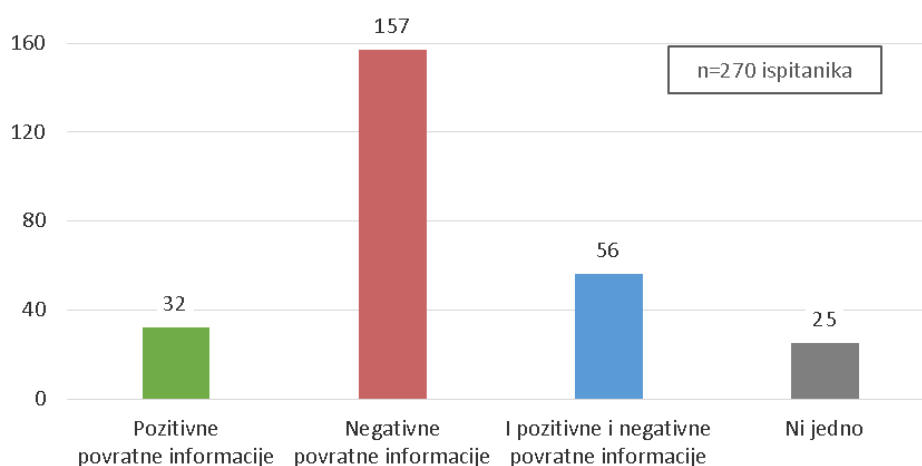
Pitanje 3: Šta biste izmijenili u vezi sa sudskim postupcima ili sa procesom svjedočenja?

Ispitanici su imali priliku da objasne neke stvari ili elaboriraju ona pitanja za koja smatraju da ih MKSJ ili budući sudovi moraju uzeti u obzir kad je riječ o iskustvu svjedoka, kao i da iznesu prijedloge (slika 7.6). Kao i u prvom pitanju, svaki je razgovor kodiran kako bi se povratne informacije razvrstale kao pozitivne, negativne, oboje ili ni jedno (slika 7.6).

Ovo pitanje dobilo je više negativnih odgovora od prvog pitanja i komentari pokrivaju cijeli niz pitanja o MKSJ-u koje sadrži upitnik. Ove negativne povratne informacije odražavaju ono što je većina svjedoka već izjavila odgovarajući na pitanja sa višestrukim izborom odgovora. Jedna jasna mogućnost je da je samo pitanje izazvalo negativne odgovore, jer se od ispitanika tražilo da razmisle konkretno o kritičnim povratnim informacijama o tome šta se može poboljšati.

Gotovo pet puta više ispitanika (n=157) dalo je negativne povratne informacije u odnosu na pozitivne povratne informacije (n=32), dok 18% ispitanika nije navelo ni jedno ni drugo (n=25). Od ovih posljednjih, sedam ispitanika je smatralo da nisu kompetentni da daju povratne informacije.

Slika 7.6 – Ukupne ocjene suđenja i procesa svjedočenja

Kad se gledaju konkretni detalji u prikazu pozitivnih i negativnih povratnih informacija (slika 7.7), najčešći pozitivan komentar odnosi se na osoblje MKSJ-a, i pogotovo na osoblje SŽS-a. Dvije vodeće teme negativnih povratnih informacija neće iznenaditi kritičare MKSJ-a. Nema ničeg novog u opservaciji da je MKSJ-u trebalo previše vremena da privede kraju svoj mandat, kao ni u tome da su suđenja postala nepotrebno komplikovana (n=84). Dapače, treći predsjednik MKSJ-a, sudija Claude Jorda je i sam to primjetio prije skoro jedne decenije (Wilson 2011, 59). Nakon trajanja i složenosti suđenja, sljedeća najčešća kritika odnosi se na to tko *nije* kažnjen. Da li je bilo osoba koje su umakle odgovornosti? Šezdeset i pet ispitanika pokrenulo je pitanje jednakih kazni. Neki su rekli da su vrhovni lideri izbjegli podizanje optužnica, izvjestan broj ispitanika je rekao da nisu optuženi svi zločini niti svi zločinci, dok su drugi ustvrdili da zato što su sve nacionalnosti počinile zločine, sve nacionalnosti treba jednako optužiti. Nekoliko ispitanika istaklo je da je NATO pakt kriv za zločine i da ga je takođe trebalo optužiti (uključujući njegove lidere).

Slika 7.7 – Konkretno povratne informacije o suđenju i procesu svjedočenja

Treća najčešće navođena grupa problema, koja je važna za one koji zastupaju interese svjedoka za ratne zločine, su pitanja koja se odnose na potrebe svjedoka *nakon* suđenja (n=58). Potreba za podrškom svjedocima nakon svjedočenja, po povratku u zajednice koje su i dalje podijeljene, znači da za neke svjedoke posljedice svjedočenja i dalje traju. Svjedoci takođe žele biti sigurni da drugi ne mogu negirati događaje koji su se odigrali ili da podržavaju optuženog. Pa ipak, ta želja da se pravda ostvari može ostaviti traga na onima koji svjedoče. Od 58 ispitanika koji su naveli potrebu za podrškom nakon svjedočenja, trinaest svjedoka je navelo da su pretrpjeli trajnu štetu, i reklo da je potrebno bolje praćenje nakon svjedočenja (pored redovnih rutinskih naknadnih telefonskih poziva koje SŽS obavlja četiri do šest sedmica po njihovom povratku kući). S tim u vezi, osam ispitanika komentarisalo je da im je drago da se obavlja ova pilot-studija, nekoliko je reklo da bi bilo bolje da je ona preduzeta i ranije, a jedna osoba je komentarisala da su svjedoci ispitivani previše puta, a da od toga nisu natrag dobili ništa pozitivno (rezultati nisu prikazani).

Ispitanici su pružili raznolike povratne informacije o procesu svjedočenja i načinima na koje se, po njihovom mišljenju, može poboljšati logistika procesa suđenja (n=50). Ta se pitanja odnose više na proces nego na suštinsko pitanje postupanja sa svjedocima koji svjedoče. Ovdje su ispitanici iznijeli poteškoće vezane za proces pripremnog razgovora (trajao je predugo ili je bio zbunjujući) i davanje izjava u sudnici. Ispitanici su sugerisali da treba pružiti bolje informacije o tome šta ih sve očekuje, te da je simultano prevođenje bilo problematično. Ispitanici su takođe bili zabrinuti zbog drugih svjedoka — tvrde da su neki svjedoci govorili predugo i da treba biti više “da ili ne” pitanja. Rečeno je i da bi samo očevici trebali svjedočiti, štaviše da MKSJ treba da potraži svjedoke bolje kvalitete koji bi svjedočili.

Sljedeće dvije kategorije stoje vrlo blizu jedna drugoj i odnose se na instituciju MKSJ-a kao cjelinu – problemi sa presudama i izrečenim kaznama (n=42) i nedostacima institucije (n=40). Odgovori o odmjeravanju kazni ilustriraju izazove sa kojima se MKSJ susreće kad je riječ o mišljenju javnosti o kaznama. Ispitanici su rekli da su kazne i “preblage” i “prestroge”, ali isto tako i “nekonzistentne”. Svjedoke takođe brine pravičnost oslobađajućih presuda, ukidanja osuđujućih presuda, potvrdna izjašnjavanja o krivici i privremena puštanja na slobodu. Za takve postupke kaže se da idu na štetu žrtava, pravde, istine ili samog MKSJ-a. Druge pak ispitanike smeta pomisao da sistem UN-a postupa predobro sa optuženima jednom kad su pritvoreni. Kad je riječ o institucionalnim nedostacima, i ovdje ispitanike brine vanjska politika, navodna korupcija, Tužilaštvo, i navodni uticaj NATO pakta na rad i produkt rada MKSJ-a. Svjedoci dovode u pitanje da li MKSJ jednako postupa sa svim nacionalnostima i čak pitaju ne bi li osoblje MKSJ-a trebalo biti raznolikije kad je riječ o nacionalnosti i polu.

Sljedeća kategorija odnosi se na suštinska pitanja povezana sa postupanjem sa svjedocima na suđenju, što je još jedno područje u kojem, prema mišljenju svjedoka MKSJ-a, ima mjesta za poboljšanja (n=31). Ta kategorija obuhvata pitanja koja se direktno tiču potreba i problema svjedoka u vezi sa načinom na koji se proces svjedočenja odvija za same svjedoke. Većina komentara odnosi se na konkretne probleme koji su ostali u sjećanjima svjedoka otkako su svjedočili. Postoji mali, ali kritični broj svjedoka koji navode da MKSJ treba prihvatiti da je svjedočenje stvorilo poteškoće njima ili njihovim porodicama, ili da je svjedocima potrebna pomoć u prisjećanju na prošle događaje (n=13), dok drugi smatraju da nisu dobili priliku da ispričaju cijelu svoju priču (n=10). Preostale opservacije u ovoj kategoriji uključuju pitanja vezana za osjećaj da se sa njima postupalo kao sa zločincima, da svjedoke treba držati odvojeno od optuženih, ili da se isti svjedoci pozivaju više puta i da svjedoci žele znati zašto ih se zove (n=8).

Treće pitanje izazvalo je odgovore vezane za zaštitne mjere, ali interesantno je da su svjedoci izrazili različite perspektive. Šesnaest svjedoka smatra da treba poboljšati zaštitne mjere i žele viši nivo zaštite dok putuju u Hag i natrag, dok sedam ispitanika tvrdi baš suprotno — da se ne smiju dopustiti nikakve zaštitne mjere niti zaštićene izjave. Iako je možda lako pomisliti da se ova podjela odnosi na to da li je svjedok bio svjedok Tužilaštva ili svjedok Odbrane, u obje kategorije ima svjedoka i iz jedne i iz druge grupe.

Ispitanici su takođe iznijeli zabrinutost o finansijskoj naknadi za gubitke koje su pretrpjeli (n=20). Većina ih je rekla da su u sukobu pretrpjeli gubitke koji su trebali rezultirati odštetom (n=18). Dva ispitanika smatraju da su naknade nedovoljne da pokriju troškove povezane sa svjedočenjem. Ovo opet naglašava potrebu za boljom podrškom svjedocima, kao i za informacijama i pomoći oko njihovih prava i pristupa informacijama o reparaciji.

Naposlijetku, posljednjih šest kategorija negativnih odgovora vraćaju se na kontroverze koje su postojale u vrijeme osnivanja MKSJ-a i koje se od onda stalno ponavljaju. Najviše negativnih povratnih informacija dobilo je Tužilaštvo (n=20), nakon čega slijede Vijeća (n=8) i Odbrana (n=5). Nakon toga, ispitanici su konstatovali da je veća psihološka i zdravstvena podrška potrebna prije ili tokom suđenja (n=17). Jedna mala, ali kritična grupa ispitanika dovodi u pitanje da li mješavina anglosaksonskog običajnog prava i kontinentalnog građanskog prava dobro funkcionise na MKSJ-u (n=16). Neki svjedoci očitno misle da je to zbunjujuće ili da je otežalo svjedočenje. Na sličan način, drugi su istakli da je smještanje MKSJ-a u Hag bilo neprikladan izbor sjedišta međunarodne pravde (n=16) i da bi sudovi u regionu uradili bolji posao u ovakvim predmetima.

Sažetak

Rezultati otvorenih pitanja ovdje naglašavaju ono što podaci iz upitnika detaljnije ilustruju: iskustvo svjedoka je raznoliko i složeno, a većina problema vezana je za period koji prethodi procesu svjedočenja, kao i za sam čin svjedočenja. Iako je većina svjedoka iskusila svjedočenje kao nešto pozitivno, ipak postoji mali, ali kritičan broj svjedoka za koje iskustvo svjedočenja ima negativan i štetan učinak koji traje do danas. Kao što je konstatovano na početku, bitno je da se nad ovim podacima provede temeljita analiza sadržaja, pogotovo koristeći programe koji se oslanjaju na materinji jezik ispitanika.

Povratne informacije dobijene od svjedoka u dijelu upitnika sa otvorenim pitanjima su od neprocjenjive važnosti. To predstavlja jedan važan momenat u kojem svjedoci mogu razmisliti o svemu kroz što su prošli tokom procesa svjedočenja i što je izgleda imalo veliki psihološki značaj za njih. Za njih to predstavlja trenutak i priliku za zatvaranje. To je takođe kritični trenutak za međunarodnu pravdu. Za mnoge od tih svjedoka to će najvjerojatnije biti njihov zadnji službeni kontakt sa MKSJ-om, jer on dovršava svoj mandat. Zato je od ključne važnosti da se prikupljena mudrost tih svjedoka sačuva za budućnost, kao i za poboljšanje pravde na međunarodnom i nacionalnim nivoima. Međunarodna zajednica je investirala jednu veliku količinu vremena, novca i napora u sistem međunarodne krivične pravde koji je još u začecima. Sami svjedoci su tome mnogo doprinijeli. Iskustva svjedoka, koja nisu bila laka, a koja su oni otvoreno podijelili sa intervjuerkama, mogu pomoći međunarodnoj pravdi da postane bolja i da se osigura da njihovi glasovi uđu u istoriju.

Poglavlje 8 – Zaključci i preporuke

Svjedoci su od vitalne važnosti za ustanovljavanje istine i pravde u situacijama poslije sukoba. Iako naučnici i praktičari proučavaju uticaj svjedočenja na živote svjedoka, postoji još uvijek mnogo toga što tek treba shvatiti. Ova pilot-studija istražuje viđenja svjedoka o tome kakav je bio uticaj na njih prije, tokom i nakon procesa svjedočenja. Ova je pilot-studija takođe izuzetna po tome što je intervjuirala 300 svjedoka i imala pristup svjedocima čiji je identitet zaštićen sudskim odlukama.

Ovo poglavlje iznosi preliminarne zaključke pilot-studije zasnovane na najvažnijim rezultatima dobijenim iz 300 obavljenih intervjuja, i nudi preporuke. Temeljitim proučavanjem motiva svjedoka za svjedočenje, problema sa ljudskom bezbjednosti, njihovog psihičkog i fizičkog zdravlja, i njihovog opšteg viđenja međunarodne pravde, SŽS i UNT se nadaju da će rezultati ove pilot studije omogućiti daljnji razvoj najbolje prakse i bolje shvaćanje pitanja što to znači biti svjedok.

8.1 Preporuke vezane za istraživanje i metodologiju

Ova pilot-studija unapređuje proučavanje svjedoka i posljedica koje proces svjedočenja ima na njih. Korištenje empirijskog istraživanja i metodologije pružilo je uvid i, kako drugi praktičari i naučnici nastoje nastaviti ovakav rad, važno je ustanoviti i poboljšati ograničenja ove studije. Zato, u duhu napretka nauke, autori nude sljedeće opservacije i preporuke.

Preporuke

- **Povećati broj intervjuiranih svjedoka tako da obuhvati svjedoke koji su svjedočili u četiri suđenja pred MKSJ-om koja su bila u toku u vrijeme ove pilot-studije.** Ovom studijom nisu obuhvaćeni svjedoci u predmetima Ratka Mladića, Radovana Karadžića, Vojislava Šešelja i Gorana Hadžića kako bi se izbjeglo zadiranje u tekuća suđenja. Mnogi od onih koji su svjedočili na ova četiri suđenja takođe su svjedočili na ranijim sa njima povezanim suđenjima, kao što su ona koja se odnose na Srebrenicu.
- **Povećati broj intervjuiranih svjedoka tako da obuhvati svjedoke koji žive van bivše Jugoslavije.** Isto tako ovom pilot-studijom nisu obuhvaćeni svjedoci koji žive van bivše Jugoslavije zbog logističkih i finansijskih razloga.
- **Istražiti uticaj na odgovore svjedoka zbog činjenice što je osoblje MKSJ-a provelo ovo istraživanje.** Ovo istraživanje provelo je obučeno osoblje SŽS-a zbog povjerljivih i zaštićenih informacija vezanih za dobrobit i bezbjednost svjedoka. Moguće je da su percepcije ispitanika iskrivljene u poređenju sa opštom populacijom svjedoka jer je studiju provelo osoblje SŽS-a. Daljim istraživanjima trebalo bi istražiti da li ovakav pristup dovodi do pristrasnih odgovora.
- **Istražiti uticaj fizičkog i emocionalnog zdravlja na odgovore u istraživanju.** Među najprominentnijim razlozima koje su svjedoci iznijeli da bi objasnili zašto ne žele učestvovati u pilot-studiji su zdravstveni razlozi. Ako su svjedoci koji imaju više problema sa svojim fizičkim i emocionalnim zdravljem sistematski skloniji tome da ne učestvuju u istraživanju zbog tih problema, onda bi ovi rezultati takođe mogli biti iskrivljeni. Potrebna je daljnja analiza da bi se utvrdilo da li to predstavlja problem.
- **Dublje analizirati zamor od svjedočenja i otpornost.** Svjedoci koji više puta svjedoče pred međunarodnim sudovima mogli bi kao rezultat toga iskusiti ili zamor ili otpornost. Posljedice ovog neistraženog fenomena treba istražiti tako što bi se obuhvatili svjedoci koji su više puta svjedočili i na međunarodnim i na lokalnim nivoima.

8.2 Preporuke po ključnim područjima

8.2.1 Kontekst iz kojeg dolaze svjedoci i razlozi za svjedočenje

Analiziranje razloga svjedoka za svjedočenje i njihovog zadovoljstva svjedočenjem je od ključne važnosti kako bi se obezbijedila njihova potpuna angažovanost i pripremljenost za pravosudni proces. Važno je naglasiti da ispitanici dolaze iz raznolikog demografskog i nacionalnog konteksta, tako da 81 ispitanik (27%) za sebe kaže da je Hrvat; 78 osoba za sebe kažu da su Bošnjaci (27%); 95 osoba (31,7%) za sebe kažu da su Srbi, 25 osoba (9%) za sebe kažu da su Albanci, a postoji još nekoliko drugih identifikacija. Takva raznolikost trebala bi poboljšati poopštavanje ovih rezultata. Pružanje informacija svjedocima koje su im potrebne da shvate novi i jedinstveni sistem međunarodne pravde, i pogotovo njihovu kritičnu ulogu u njemu, je važna odgovornost MKSJ-a kao i svih međunarodnih sudova. Kao što je i za očekivati, dok je jedan značajan postotak ispitanika (25%) imao dosta informacija čak i prije nego što su počeli svjedočiti, veći i značajniji postotak (75%) je imao mnogo ili nešto informacija nakon što su posljednji put svjedočili.

Imajući u vidu ratne traume kroz koje su prošli ispitanici i izazove pojavljivanja pred jednim nepoznatim sudom daleko od kuće, nalazi sugeriraju da je svjedocima stalo do pravnih, moralnih i ličnih implikacija svjedočenja. Bez obzira na demografsku i nacionalnu raznolikost, i nezavisno od broja ili vrste suđenja u kojima su svjedočili, velika većina ispitanika smatra da je važno pomoći sudijama da donesu "tačnu odluku", da imaju "dužnost" prema žrtvama, ili da je važno "ispričati svoju priču". Nadalje, i svjedoci Tužilaštva, i svjedoci Odbrane su otprilike jednako zadovoljni svojim iskustvom svjedočenja (93% i 90%, tim redom). Bez svjedoka ne može biti potrage za pravdom, pa je stoga važno da njihov susret sa međunarodnom pravdom bude pozitivan.

Preporuke

- **Cirkulirati informacije unutar šire zajednice svjedoka.** Važno je u zajednicama gdje se dogodio sukob podići nivo javne svijesti o tome da proces svjedočenja pruža mogućnost doprinosa tranzicijskoj pravdi i da to iskustvo ne mora nužno biti teško ili negativno.

8.2.2 Ljudska bezbjednost i pravne posljedice

Budući da je od suštinske važnosti, i za međunarodnu pravdu i za sigurnost i bezbjednost svjedoka, da svjedoci svjedoče slobodno i otvoreno, bez strahovanja od velikih posljedica, od kritične je važnosti da se procijeni viđenje svjedoka o tome kako su postupali sa njima u njihovoj zajednici kao rezultat svjedočenja. Postoji jedna mala, ali kritična grupa svjedoka koji su iskusili negativne posljedice kao rezultat svog svjedočenja pred MKSJ-om, i koji su imali problema u svojim zajednicama nakon što su svjedočili o događajima iz rata. Te negativne posljedice kreću se u rasponu od kritika i prestanka druženja, do finansijske štete i prijetnje po njihovu fizičku sigurnost i bezbjednost njihovih porodica. Ostracizam i prijetnje ljudskoj bezbjednosti direktno ugrožavaju pravdu i dovode u opasnost perspektive pomirenja.

Pilot-studija je ustanovila da više od jedne osmine ispitanika vjeruje da su pretrpili neki oblik negativnih posljedica, kao što je kritika ili prestanak druženja, a svaki sedmi ispitanik prijavljuje da su kontaktirani ili dobili prijetnje kao rezultat svjedočenja. Kritike, prestanak druženja i prijetnje dolaze od širokog raspona lica, uključujući one koji mogu ali ne moraju biti iste nacionalnosti kao i svjedok, a među kojima je i optuženi i njemu bliski, kao i vjerski i lokalni vođe. Samo 22 ispitanika od njih 44 koliko su dobili prijetnje stupili su u kontakt sa vlastima, dok ih pet navodi da su se preselili kao rezultat tih prijetnji. Ovaj nalaz je posebno važan jer sugeriraju da svjedoci možda ne smatraju da u vlastitoj zajednici mogu potražiti sigurnost u slučaju prijetnji po svoju bezbjednost. Valja primijetiti da 13% ispitanika nastavlja da osjeća neki nivo nesigurnosti i danas, iako se na osnovu ovih rezultata ne može definitivno odgovoriti na pitanje da li je to zbog toga što su svjedočili ili zbog toga što u tom regionu i dalje postoje napetosti. Važno je uočiti da svjedoci prijavljuju više nivoa zadovoljstva sa terenskim uredima MKSJ-a i lokalnim vlastima, kad je riječ o bezbjednosnim problemima, nego sa drugim akterima, kao što su advokati i mediji.

Prijetnje ekonomskoj sigurnosti takođe ugrožavaju mogućnost međunarodnih sudova da provedu svoj mandat. Ekonomski gubici će se vjerovatnije dogoditi nakon što je svjedok svjedočio posljednji put, no jedna manja, ali kritična grupa svjedoka trpi gubitke i danas. Iako u teoriji svjedoci imaju pravo da podignu građanske parnice za reparaciju, samo deset ispitanika je navelo da je to učinilo kako bi dobili odštetu od optuženih pred MKSJ-om. Takođe je vrijedno primijetiti da je gotovo jedna osmina ispitanika bila pozvana da svjedoči pred domaćim sudovima zbog svojih svjedočenja pred MKSJ-om. To naglašava da svjedokova angažovanost na Tribunalu može dovesti do učešća u daljnjem pravosudnom postupku pored onoga što je prvobitno bilo predviđeno na MKSJ-u.

Pitanje bezbjednosti žrtava i svjedoka je jedno od ključnih pitanja na koje nailaze mehanizmi tranzicijske pravde. Zbog potencijalno ozbiljnih implikacija osuđujuće presude na međunarodnom sudu za političke i vojne vođe, njihove vlade i druge zemlje u regionu, kao i međunarodnu zajednicu, ne iznenađuje da neki optuženi, a posebno njihovi pristalice kod kuće, pokušavaju spriječiti svjedoke da svjedoče. Zato je posebno važno da se ovo istraživanje iskoristi kako bi se utvrdio način na koji će sigurnost i bezbjednost svjedoka biti najbolje zaštićena.

Preporuke

- **Identifikovati faktore kod svjedoka koji ih izlažu riziku.** Iako se sigurnost i bezbjednost svjedoka nikada ne može potpuno garantovati, od ključne je važnosti da se preduzmu svi razumni koraci kako bi se zaštitila sigurnost i bezbjednost svjedoka prije, tokom i nakon svjedočenja i kako bi se utvrdilo koji su to faktori koji utiču na nivo prijetnje bezbjednosti svjedoka i njihovih porodica.
- **Pojačati lokalnu pomoć i saradnju sa terenskim uredima.** Svjedoci navode da terenski uredi pružaju više stepene zadovoljavajućih razrješenja bezbjednosnih rizika, pa stoga treba preduzeti korake da se uspostave i razviju čvrsti odnosi sa zajednicama gdje se nalaze terenski uredi i gdje borave svjedoci.
- **Ustanoviti mjere da se svjedocima pomogne u ostvarivanju njihovog prava na reparacije.** Svjedoci treba da dobiju informacije i pomoć u vezi sa pravnim okvirom, troškovima i dostupnosti pravne pomoći za vođenje postupka za odštetu ili reparacije.

8.2.3 Psihička i fizička dobrobit

Uticaj procesa svjedočenja na emocionalno i fizičko zdravlje svjedoka je trajno dinamičkog karaktera. Iako ova pilot-studija doprinosi debati o mjeri u kojoj svjedočenje ima pozitivne ili negativne posljedice za svjedoke, potrebna su daljnja istraživanja u međunarodnim, regionalnim i lokalnim pravnim mehanizmima o kratkoročnim i dugoročnim posljedicama. Jedna važna napomena uz preporuke je da uzorak ispitanika ove pilot-studije možda obuhvata emocionalno i fizički otporniju grupu ljudi nego što je veća populacija svjedoka. Budući da su zdravstvena i emocionalna tegoba bili dva glavna razloga zbog kojih su neki svjedoci odbili učestvovati u pilot-studiji, od kritične je važnosti da se utvrdi da li postoji neka vrsta pristrasnosti u odabiru koja dovodi do toga da će zdraviji svjedoci vjerovatnije učestvovati u ovakvom istraživanju.

Većina ispitanika iskusila je teške oblike emocionalne i fizičke traume kao rezultat onoga što su iskusili tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji. Neke traume prevladavaju, pa je tako više od dvije trećine ispitanika navelo granatiranje, suočenje sa smrću i osjećaj da im je život u opasnosti. Više od polovine ispitanika navelo je da su iskusili borbene situacije, kao i nedostatak hrane i vode. Interesantno je da, iako je veliki broj ispitanika čuo priče o cijelom nizu traumatičnih iskustava, još uvijek postoji veliki broj njih koji nisu iskusili, vidjeli, niti čuli priče o uobičajenim ratnim događajima.

Posljedice suočavanja sa traumom u razmjerima u kojima su ih ispitanici iskusili otvaraju pitanja povezana sa ponovnom traumatizacijom tokom svjedočenja i mogu predstavljati značajne teškoće u procesu zatvaranja. Rezultati pilot-studije govore da za značajan broj ispitanika postoje trajni emocionalni efekti vezani za ratne događaje. Mnogi su naveli da često ili prilično često misle na svoje bližnje koje su izgubili (37%) i događaje i iskustva iz sukoba (25%), dok jedan broj ispitanika takođe nastavlja da misli na svoje iskustvo svjedočenja (33%). Ispitanici su naveli da su njihove strategije suočavanja češće interno orijentisane i otprilike polovina njih se često ili prilično često oslanja na vlastitu

psihičku otpornost tako što se koncentrišu “na svaki pojedinačni dan”, izbjegavaju teške situacije, koriste humor ili se koncentrišu na vlastite uspjehe. Ispitanici navode relativno slabo korištenje eksterne psihosocijalne podrške (otvaranje prema bližnjima, traženje pomoći od profesionalaca koji im mogu pomoći, ili ohrabrenje od grupa za podršku). Zanimljivo je da su ispitanici rekli da im je, dok su svjedočili u Hagu, podrška SŽS-a i pratnja osobe za podršku pomogla da umanje stres, što ostavlja bez odgovora pitanje zašto svjedoci ne traže sličnu podršku kod kuće nakon što se vrate sa svjedočenja.

Kad je riječ o fizičkom zdravlju, značajna većina ispitanika ne misli da im je zdravlje danas lošije, niti misle da će se pogoršati zbog svjedočenja na MKSJ-u. Imajući u vidu prosječnu starosnu dob intervjuiranih svjedoka, ne iznenađuje da oni prijavljuju viši nivo zdravstvenih problema povezanih sa stresom u vrijeme svjedočenja, te da je generalno zdravlje cijele grupe ispitanika danas slabije. Žene posebno navode da im zdravlje nije onako dobro kao sto navode muškarci, što podržava druge rezultate da žene u situacijama sukoba prijavljuju viši stepen zdravstvenih posljedica.

Kada ispitanici razmišljaju o psihičkim posljedicama u vrijeme svjedočenja, sjećanja na pozitivne afekte su brojnija od sjećanja na negativne afekte. Značajan broj ispitanika prijavio je povećanja pozitivnog afekta nakon svjedočenja, a smanjenja negativnog afekta nakon što su posljednji put svjedočili. Ti rezultati upadljivo su slični rezultatima internog i anonimnog upitnika SŽS-a koja se provodi sa svim svjedocima koji su se pojavili pred MKSJ-om od 2009. Ti rezultati takođe potkrepljuju rezultate istraživanja na Specijalnom sudu za Sierra Leone.

Međutim, postoje nagovještaji zasnovani na iskustvima SŽS-a da je moguće da neki svjedoci, koji su svjedočili više puta, doživljavaju “*zamor od svjedočenja*”. Skoro jedna trećina svjedoka svjedočila je više od jednom (od tih, tri četvrtine su svjedočili dva puta, a mali, ali kritičan broj svjedoka svjedočio je tri ili više puta). Da li ispitanici fizički i psihički teže podnose iskustvo svjedočenja ili su izloženi većim bezbjednosnim rizicima kad svjedoče više puta, ne može se u potpunosti razumjeti na osnovu ove preliminarne analize. Veze između višestrukih svjedočenja, dobrobiti i posebno bezbjednosti treba dalje istražiti jer druga istraživanja pokazuju da su osobe koje osjećaju bezbjednosne rizike izložene većem riziku od post-traumatskog stresnog poremećaja i depresije. Budući da se tako malo zna o tome kako ponovljena svjedočenja utiču na svjedoke, potrebna su daljnja istraživanja o ovoj temi.

Postoje još dva rezultata koji imaju uticaja na proces svjedočenja — logistika i simultano prevođenje, i perspektiva koju svjedoci imaju na svoj život danas i u bliskoj budućnosti. Prvo, više od jedne trećine svjedoka prijavilo je logističke probleme i probleme vezane za svjedočenje (odgađanja, promjene u rasporedu svjedočenja, periode čekanja i boravak daleko od kuće, porodice i prijatelja). Ti problemi često su iziskivali dodatni angažman SŽS-a. Više od 50% ispitanika navelo je da su pomoć SŽS-a ili prisustvo osobe za podršku bili važni u smanjenju stresa povezanog sa svjedočenjem. Neki svjedoci žalili su se na poteškoće u simultanom prevođenju i na tačnost prevođenja. To je posebno bio problem za govornike albanskog jezika.

U opštem smislu ispitanici su optimistični po pitanju svoje opšte životne situacije. Više od 60% ispitanika navelo je da je vrlo zadovoljno ili zadovoljno sa svojom sadašnjom situacijom u životu, iako ih samo 36% očekuje da budu zadovoljni sa svojom situacijom u sljedećih dvije do pet godina. Većina ispitanika navela je da je zadovoljna ili donekle zadovoljna sa sadašnjim stanjem međuljudskih odnosa u svojoj zajednici (57%), dok ih 49% očekuje da budu zadovoljni u sljedećih dvije do pet godina. Većina ispitanika takođe je navela da je zadovoljna sa svojom trenutnom finansijskom situacijom, iako su opet bili nesigurni o budućnosti ili jednostavno nisu mogli predvidjeti šta će se desiti u sljedećih dvije do pet godina. Jedna karakteristika zajednička većini ispitanika u svim nacionalnim grupama je nezadovoljstvo sa sadašnjom političkom situacijom tamo gdje žive. Taj problem ne treba zanemariti, jer on direktno utiče na lokalne zajednice, a naposljetku i na to kako se svjedoci nose sa posljedicama rata i svjedočenja.

Preporuke

- **Standardizirati procjenu potreba svjedoka prije svjedočenja.** Postoji jedan mali broj ispitanika za koje je iskustvo svjedočenja bilo više negativno. Pored toga, obim traumatskih događaja koje su ispitanici iskusili i svjedočili tokom rata čine neophodnim da se prepoznaju moguće ranjivosti svjedoka, kao i potrebu da se izađe u susret psihološkim, zdravstvenim, praktičnim i lingvističkim potrebama svjedoka mnogo prije svjedočenja kako bi se negativne posljedice svele na minimum. Tamo gdje je to moguće, treba razmotriti mogućnost angažovanja podrške lokalnih i eksternih organizacija za svjedoke kojima je potrebna dugoročna pomoć. Osim toga, terenski uredi treba da igraju kritičnu ulogu u ovoj fazi.
- **Podići nivo javne svijesti o dostupnim psihološkim tretmanima traume i pogodnostima koje nude.** Činjenica da adekvatne službe podrške nisu dostupne u područjima razorenim ratom stvara probleme za one kojima takve službe trebaju. Rezultati ovog istraživanja potvrđuju da ispitanici koji su pretrpjeli značajne traume najčešće nisu skloni da traže eksternu profesionalnu pomoć i skloniji su tome da koriste interne strategije suočavanja. Treba preduzeti korake da se među svjedocima podigne nivo svijesti o posljednjim dostignućima na polju liječenja i zaliječenja trauma i o organizacijama koje im mogu pružiti pomoć. Svjedoci imaju niz raznih potreba koje samo jedna organizacija ne može sa lakoćom riješiti. Uspostavljanje relevantnih kontaktnih osoba u konkretnim državnim i nevladinim institucijama moglo bi pomoći oko zbrinjavanja psiho-socijalnih potreba svjedoka u periodu nakon svjedočenja.

8.2.4 Viđenja MKSJ-a

Rezultati ovog odjeljka dobro odražavaju dvostruko viđenje ispitanika o međunarodnoj pravdi. S jedne strane, ispitanici imaju problema sa radom MKSJ-a na makro-nivou, kao što je trajanje suđenja i kazne izrečene osuđenima. S druge strane, lično smatraju da je MKSJ sa njima pravično postupao i misle da su doprinijeli pravdi i kazivanju istine.

Rezultati ove pilot studije pokazuju da uprkos velikoj demografskoj raznolikosti ispitanika, vrsti suđenja u kojima su svjedočili i njihovim razlozima za svjedočenje, oni uglavnom nakon iskustva svjedočenja imaju veliko lično zadovoljstvo u vezi sa svojim doprinosom međunarodnoj pravdi.

Većina ispitanika smatra da je MKSJ pomogao da se utvrdi istina o tome šta se dogodilo u bivšoj Jugoslaviji, i da je utvrdio tko je odgovoran za počinjenje teških zločina. Međutim, samo jedna trećina smatra da je MKSJ obavio dobar posao u kažnjavanju odgovornih. Većina ispitanika takođe navodi da su postupci bili prespori i da kazne u onim slučajevima gdje su se optuženi potvrdno izjasnili o krivici nisu bile u interesu pravde. Ispitanici su opšteuzevši kritični prema kaznama kod potvrdnog izjašnjenja o krivici, jer jedna trećina smatra da su kazne preblage. Treba naglasiti da je veliki broj ispitanika u ovom odjeljku pilot-studije naveo da ne znaju, nemaju mišljenja ili nisu odgovorili na ta pitanja. Pa ipak, gotovo polovina ispitanika navela je da ne smatraju da su lokalni sudovi prikladniji za suđenja u onoj vrsti predmeta u kojima se sudilo pred MKSJ-om.

Rezultati nadalje pokazuju da među svim akterima MKSJ-a, ispitanici najčešće vjeruju da je sa njima pravično postupao SŽS, nakon čega slijede sudska Vijeća. Postoji takođe i jaka većinska podrška za pravičnost postupanja Tužilaštva i Odbrane, bez obzira na to tko je pozvao svjedoka. Pravično postupanje od strane aktera MKSJ-a možda je doprinijelo sveukupnom pozitivnom mišljenju ispitanika o iskustvu svjedočenja.

Preporuke

- **Svjedocima treba pružati redovne ažurirane informacije o važnim događajima u predmetima u kojima su svjedočili.** Imajući u vidu poteškoće vezane sa razumijevanjem rada međunarodnih sudova, svi oni koji učestvuju u radu međunarodne pravde treba da preduzmu posebne napore da se opšta javnost informiše o suđenjima, i pogotovo o kritičnim odlukama i ishodima. Svjedocima je često posebno stalo da znaju i razumiju presude i ishode predmeta u kojima su svjedočili. Imajući to na umu, treba dalje istražiti praksu informisanja svjedoka o presudama kao i o (prijevremenim) puštanjima na slobodu osuđenih lica.

8.3 Opšte preporuke

Cilj ove pilot-studije bio je da se stekne kritični uvid u više dimenzija dobrobiti svjedoka unutar cijelog konteksta iskustva svjedočenja. Iako je iskustvo svjedočenja jedinstveno za svakog svjedoka i na njega utiču razni faktori i akteri, namjera pilot-studije bila je da se dođe do poopštenih i korisnih zaključaka za praktičare, naučnike i širu zajednicu međunarodne pravde. Ova pilot-studija nastojala je temeljitije istražiti iskustvo svjedoka naučnim metodama kako bi se bolje razumjelo što to znači biti svjedokom i kako se strukture za podršku svjedoka na svim međunarodnim sudovima mogu poboljšati, kako bi bolje služile interesima svjedoka i međunarodne pravde. Svi gore izneseni konkretni rezultati i preporuke detaljnije su objašnjeni u nastavku u sljedeća tri područja.

8.3.1 Potrebe struktura za podršku svjedoka u pravosudnim institucijama

Prije više od dvije decenije SŽS je pokušao da definiše konture *“podrške i savjetovanja”* unutar jedne međunarodne pravne institucije čiji je mandat *“provođenje pravde.”* Danas je opšteprihvaćeno da su službe za podršku svjedoka unutar međunarodnih sudova poput MKSJ-a integralni i nužni dio strukture suda. Ispitanici veoma cijene i visoko ocjenjuju usluge koje im je pružio SŽS, i potvrdili su da su te usluge ublažile emocionalni stres i druge probleme vezane za njihovo svjedočenje. Osim toga, rezultati ove pilot-studije potvrđuju da naknadno praćenje svjedoka pruža neprocjenjivi uvid u njihove tekuće potrebe i zabrinutosti o procesu svjedočenja i radu MKSJ-a.

Važno je pozabaviti se onim pitanjima koja proces svjedočenja čine prepunim potencijalnih negativnih psiholoških i fizičkih posljedica. Neki ljudi možda ne posjeduju tu količinu psihičke riješenosti potrebne da se prođe kroz cijeli proces, a drugi su možda pretrpjeli posebno traumatična ratna iskustva koja su ih učinila ranjivijima. Kombinacija ovih faktora može indicirati da je nekim osobama potrebno više podrške ili intenzivnije psihološko savjetovanje da bi im iskustvo svjedočenja bilo pozitivno. S tim u vezi ispitanici su naveli cijeli niz strategija suočavanja koji su im olakšali teret svjedočenja. Podatke iz ove pilot-studije treba iskoristiti da se prouče i poboljšaju programi za podršku svjedoka.

Od kritične je važnosti da drugi međunarodni sudovi bolje prouče i razumiju odnos broja zaposlenih SŽS-a spram broja svjedoka, i njihov odnos prema dobrobiti svjedoka. Potrebna je daljnja analiza da bi se utvrdilo da li je viša kadrovska popuna SŽS-a rezultirala višim stepenom brige, većim zadovoljstvom i pozitivnijim iskustvom procesa svjedočenja, te možda i boljim strategijama suočavanja svjedoka danas.

Preporuke

- **U ranoj fazi u međunarodne i nacionalne sudove razraditi i ugraditi strukture za podršku svjedoka prije, tokom i nakon svjedočenja.** To je potrebno da bi se osiguralo da kvalifikovano osoblje u sjedištu suda i na terenu žrtvama i svjedocima pruži adekvatnu brigu i pomoć.
- **Održavati visok nivo profesionalnosti osoblja i usluga za žrtve i svjedoke.** Jedinice za podršku svjedoka trebaju na vrijeme dobiti povratne informacije o načinu na koji se može poboljšati iskustvo svjedočenja za svjedoka, i proširiti usluge kako bi adekvatnije reagovali na potrebe svjedoka. Potrebno je dalje istražiti uticaj koji na osoblje ima rad sa žrtvama i svjedocima u predmetima ratnih zločina. Održavanje visokog kvaliteta usluga nužno znači stjecanje boljeg uvida u negativne posljedice koje osoblje koje pruža podršku svjedocima može imati zbog stalne izloženosti klijentima sa visokim stepenom traume (kao što su sekundarna trauma,

zamor suosjećanja, premorenost). Takav uvid može pružiti informacije potrebne za preventivne intervencije, a istodobno osigurati pružanje kvalitetnih usluga podrške svjedocima.

8.3.2 Ocjenjivanje roda

Ukupan broj žena koje su svjedočile pred MKSJ-om je relativno mali (otprilike 13 posto), a nesrazmjerno veći broj njih svjedočio je u predmetima seksualnog nasilja. U uzorku ove pilot-studije žene su namjerno više zastupljene kako bi se osiguralo njihovo dovoljno učešće i biće važno da buduće studije takođe obezbijede veći broj žena, imajući u vidu da se one ne pozivaju da svjedoče onoliko često kao muškarci. Takođe je važno obezbijediti da doprinos koji svjedoci daju međunarodnoj pravdi odražava raznolikost relevantnih populacija, pogotovo u kontekstu zločina seksualnog nasilja. Zločini seksualnog nasilja često su počinjeni i bili su rasprostranjeni u sukobima u bivšoj Jugoslaviji, kao i u situacijama koje istražuju drugi međunarodni sudovi.

Ova pilot studija ustanovila je da postoje jasne rodne razlike između žena i muškaraca po većem broju pitanja vezanim za iskustvo svjedočenja, ali pogotovo kad je riječ o njihovom psihičkom i fizičkom zdravlju. Žene imaju viši stepen i pozitivnog i negativnog afekta u vezi sa svjedočenjem (i prije i poslije svjedočenja). Zabrinjavajuća je činjenica da žene prijavljuju da im je zdravlje lošije od zdravlja muškaraca i prije nego što su prvi put svjedočile i u posljednja tri mjeseca. Žene koje danas prijavljuju više problema sa zdravljem su sklonije tome da vjeruju da im je zdravlje lošije zbog svjedočenja.

Preporuke

- **Razviti procedure i usluge podrške svjedocima koje odražavaju razvoj prakse rodnog senzitivnog pristupa.** Potrebe svjedokinja mogu biti specifične i mogu zahtijevati dodatnu analizu toga zašto i kako postoji nesrazmjerni uticaj na žene. Na osnovu ovih nalaza i istraživanja o ulozi roda u drugim post-konfliktnim kontekstima, potrebno je razviti praksu kojom će se smanjiti štetan uticaj na svjedokinje i ojačati učešće žena u pravosudnom postupku.
- **Procijeniti dugoročne posljedice svjedočenja u predmetima seksualnog nasilja.** Krivično gonjenje seksualnog nasilja u ratu je jedinstveno postignuće MKSJ-a. Iako je broj žena nesrazmjerno veći u predmetima seksualnog nasilja, i muškarci i žene u pilot-studiji naveli su da su bili žrtve seksualnog nasilja, kako od strane nepoznatih lica tako i od poznanika. Daljnja istraživanja trebala bi proučiti dugoročne posljedice svjedočenja o seksualnom nasilju *i na* žene *i na* muškarce.

8.3.3 Praćenje nakon svjedočenja

Osoblje SŽS-a koje je vodilo ispitivanja za ovu pilot-studiju ustanovilo je da je velika većina ispitanih svjedoka podržala ovaj projekt i njegove ciljeve, i osobito pozdravila obnovljenu priliku za kontakt. Brojne i intenzivne — ponekad pozitivne, ponekad negativne — reakcije tokom poziva za regrutaciju učesnika dale su osoblju SŽS-a razloge da vjeruje da kontakt nakon svjedočenja ispunjava potrebu svjedoka da sa nekim podijele misli i osjećaje o svojim iskustvima. Do sličnih reakcija došlo se i tokom ličnih sastanaka na kojima se činilo da su mnogi ispitanici čekali da dobiju priliku da konačno pruže povratne informacije. Drugi ispitanici imali su potrebe za koje je bila nužna daljnja podrška ili upućivanje na druge instance. Možda se najveći doprinos pilot-studije uočava kod onih ispitanika koji su osoblju SŽS-a rekli da im je taj razgovor dao spokoj i priliku za zatvaranje.

Te opservacije, zajedno sa učešćem u pilot-studiji koje je bilo veće od očekivanog, daje do znanja da je ovakva vrsta naknadnog istraživanja važna za međunarodnu pravdu i poboljšanje najbolje prakse za efikasnu podršku svjedoka — a to je izvještaj UNICRI-a već preporučio (2009). Ovi nalazi podržavaju i pojačavaju njihove preporuke o tome da je podrška svjedocima nužna komponenta procesa svjedočenja i sugerišu da treba provesti još dugoročnije analize dobrobiti svjedoka.

Preporuke

- **Sve međunarodne i nacionalne pravosudne institucije trebaju razviti program kratkoročnih i dugoročnih aktivnosti praćenja nakon svjedočenja.** Ti programi mogu se primijeniti da bi se ustanovili potencijalni problemi koji se odnose na bezbjednost, emocionalnu dobrobit i fizičko zdravlje svjedoka. Te aktivnosti treba da budu ugrađene u program usluga nakon svjedočenja kako bi se stekao bolji uvid u potrebe svjedoka i kako bi se osiguralo da se eventualne akcije preduzmu na vrijeme. Takvi programi će takođe obezbijediti da svjedoci razviju bolje razumijevanje i uvažavanje međunarodne pravde.
- **Standardizirati korištenje upitnika nakon svjedočenja.** Da bi se tačno izmjerio uticaj svjedočenja na fizičko i psihičko zdravlje svjedoka kao i na njihove živote uopšte, nužno je da se ovakva vrsta istraživanja (prilagođena potrebama konteksta konkretnog sukoba) provodi odmah nakon svjedočenja, kroz strukture za podršku svjedoka. Time će se obezbijediti da sjećanje svjedoka na razna logistička pitanja, zdravlje i emocionalne posljedice svjedočenja, i druge slične mjere, bude što je moguće tačnije. Isto tako, nakon šest do dvanaest mjeseci trebalo bi provesti još jedno istraživanje kako bi se obezbijedilo zdravlje i dobrobit svjedoka i utvrdilo da li eventualna pitanja i problemi identifikovani u prvom istraživanju i dalje postoje ili su poboljšani. Longitudinalne studije višegodišnjih perioda bile bi idealne.

8.4 Zaključne misli

Ova pilot-studija nastojala je temeljito i naučno istražiti, analizirati i shvatiti prirodu populacije svjedoka na MKSJ-u, i razumjeti uticaj svjedočenja na svjedoke. Cilj joj je da doprinese sve većem korpusu istraživanja koja napokon nastoje dokumentovati iskustva onih lica koja su često i žrtve i svjedoci, a naposljetku i građani koji se vraćaju u svoje ratom razorene zajednice. Kao takva, ova pilot-studija ne samo da doprinosi boljem razumijevanju svjedoka na MKSJ-u, nego i pomaže unapređivanju znanja o svjedocima duž cijelog spektra mehanizama međunarodne i nacionalne pravde. Da bi međunarodna pravda mogla funkcionisati na najbolji mogući način, od kritične je važnosti da se osigura da službe za podršku svjedocima pružaju podršku koja im je potrebna da na najefikasnije način svjedoče, i to kako za same svjedoke tako i za međunarodne sudove. Takođe je od kritične važnosti da praktičari i naučnici duboko shvate uticaj svjedočenja na živote svjedoka nakon što su napustili sudnicu. Svjedoci često predstavljaju svoje zajednice tako što pred sudom svjedoče o događajima koji su oštetili ili razorili te zajednice, i oni po svom povratku takođe mogu drugima u svojoj zajednici pojasniti proces svjedočenja. Iz svih ovih, i drugih, razloga, od fundamentalne je važnosti da međunarodna pravda nastavi istraživati i shvatati svjedoke i iskustvo svjedočenja.

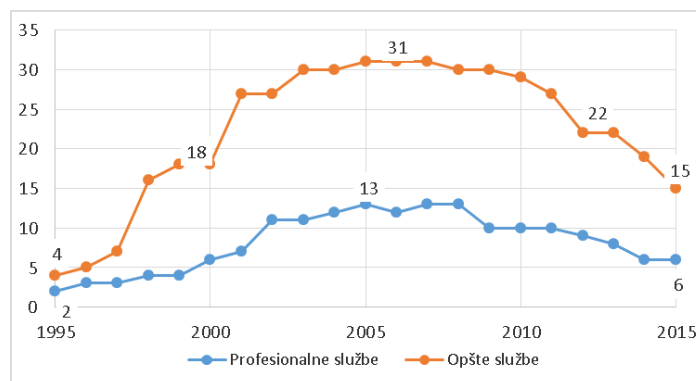
Dodaci

Dodatak I – Osoblje i struktura SŽS-a

Sastav osoblja SŽS-a 1995-2015

Slike 1.3 i 1.4 ilustriraju broj osoblja po godinama, kao i broj svjedoka tokom vremena. Dok je osoblje ostalo relativno stabilno tokom vremena, omjer osoblja i svjedoka dosta se mijenjao.¹⁰⁵

Slika 1.3 – Sastav osoblja SŽS-a 1995-2015

Kategorije osoblja SŽS-a su:¹⁰⁶

P – Profesionalna i više kategorije. Međunarodno zaposleni iz cijelog svijeta – traži se visoka ekspertiza i/ili rukovodne sposobnosti, univerzitetska diploma za profesionalna rukovodeća radna mjesta, ili univerzitetska diploma sa odgovarajućim radnim iskustvom.

P5 Šef Službe za žrtve i svjedoke

P4 Zamjenik šefa Službe za žrtve i svjedoke

P3 Službenik za podršku (šef Jedinice za podršku), Službenik za zaštitu (šef Jedinice za zaštitu), Službenik za vezu (šef Operativne jedinice)

P2 Pomoćni službenik za podršku, Pomoćni službenik za zaštitu, Pomoćni pravni savjetnik

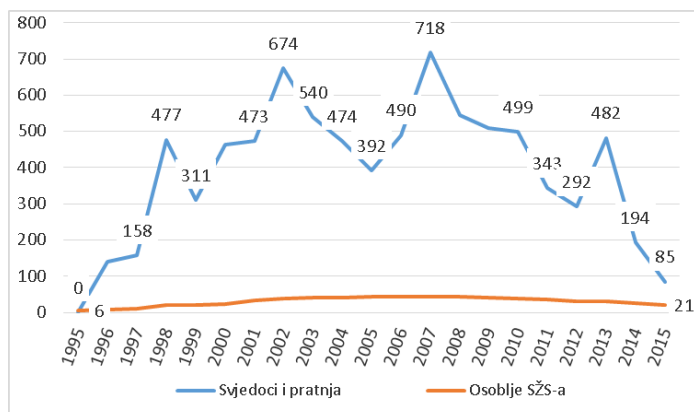
G – Opšta kategorija. Lokalno zaposleni. Administrativna, sekretarska i činovnička podrška kao i specijalizirane tehničke funkcije za podršku funkcioniranja organizacije.

G6 Viši asistent za podršku, Viši administrativni asistent

G5 Asistent za podršku svjedoka, Terenski asistent, Administrativni asistent

G4 i G3 Vozač

Slika 1.4 – Odnos osoblja SŽS-a i svjedoka - 1995-2015

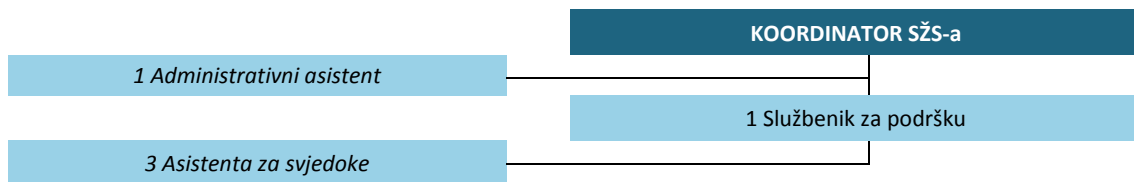
¹⁰⁵ Slike 1.3 i 1.4 pokazuju različite ukupne godišnje brojeve zbog: (1) finansiranja iz vanjskih izvora i drugih zemalja donora, i (2) otvaranja i ukidanja radnih mjesta tokom godišnjeg ciklusa. Slika 1.3 sadrži cjelovitije podatke, ali navodi prevelike brojeve za kadrove koje je finansirao MKSJ i koji su mu bili dostupni.

¹⁰⁶ Za više informacija o profesionalnoj i opštoj kategoriji osoblja UN-a vidi <https://careers.un.org/lbw/home.aspx?viewtype=SC>

Razvoj strukture službe za žrtve i svjedoke

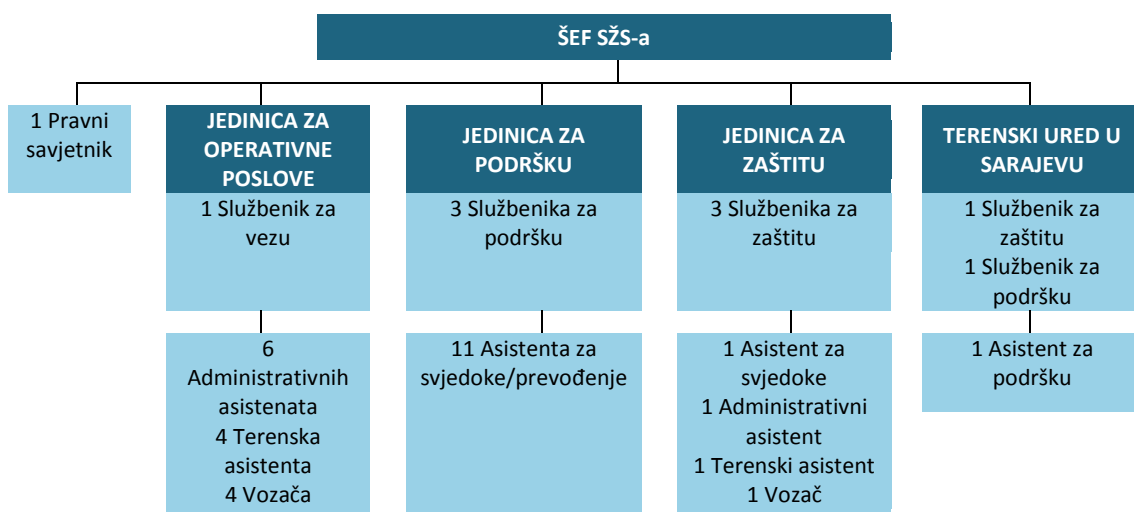
1995 - Jedinica za žrtve i svjedoke

(ukupan broj osoblja - 6)

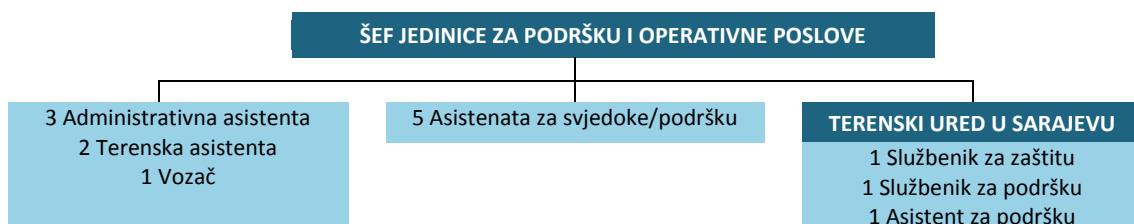
2005 - Služba za žrtve i svjedoke

(ukupan broj osoblja - 41)

2015 - Podrška žrtvama i svjedocima i operativni poslovi

(ukupan broj osoblja - 14)

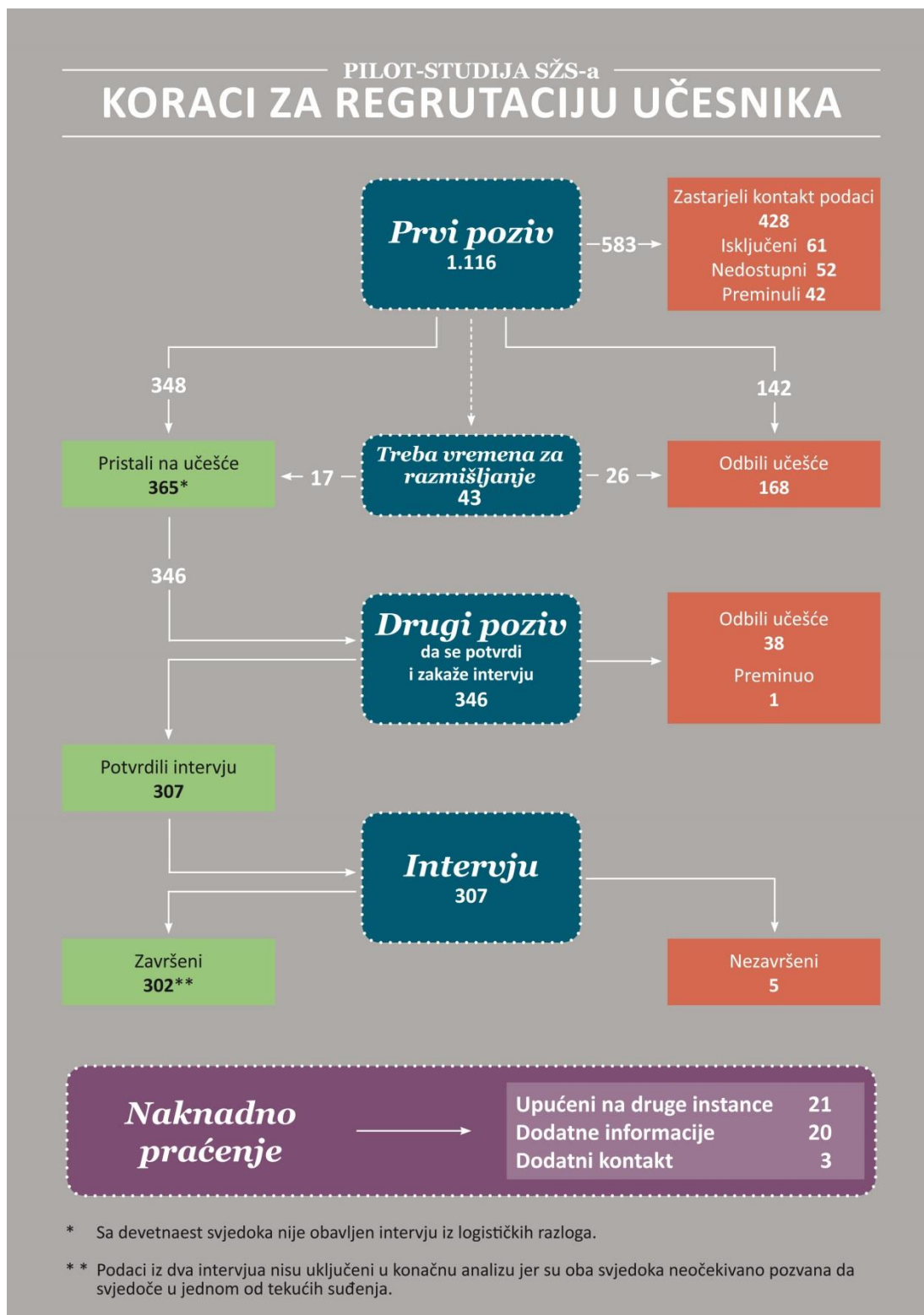
i Podrška i zaštita svjedoka - MMKS

(ukupan broj osoblja - 5¹⁰⁷)

¹⁰⁷ U aprilu 2016. je radno mjesto Službenika za podršku u MMKS-u bilo nepopunjeno. Poslove i radne zadatke tog radnog mjesta obavlja njegov pandan u MKSJ-u putem "aranžmana dvostrukog obavljanja dužnosti" u kojem zaposlenici rade za obje organizacije. U 2014. godini Služba za žrtve i svjedoke MKSJ-a i Podrška i zaštita svjedoka MMKS-a su ušli u sastav novoformirane Službe za podršku rada sudnica unutar Sekretarijata.

Dodatak II – Koraci za regrutaciju učesnika

Dodatak III – Upitnik

Anonymous ID#___

Upitnik o uticaju svjedočenja na svjedoke – Služba za žrtve i svjedoke –
Januar 2015.

Osnovne informacije

Datum anketiranja _____ **Država u kojoj ispitanik trenutno boravi** _____

Dob _____ **Pol** ženski muški

Obrazovanje

- manje od osnovne škole
- osnovna škola
- zanati
- srednja stručna sprema ili gimnazija
- viša stručna sprema
- visoka stručna sprema
- magisterij
- specijalizacija
- doktorat

Nacionalnost _____ (odgovor nije obavezan) **Vjeroispovijest** _____ (odgovor nije obavezan)

Da li ste u zajednici u kojoj trenutno živite pripadnik etničke ili vjerske manjine?

Da Ne Ne znam

Da li su sklopljeni miješani brakovi u Vašoj užoj porodici (Vaš partner, roditelji, braća, sestre, djeca)?

Da Ne Ne znam

Sljedeća pitanja odnose se na informacije u vezi s okolnostima Vašeg svjedočenja pred Haškim tribunalom.

A1. Da li Vam je izdat obavezujući nalog (subpoena) za svjedočenje pred Haškim tribunalom?

Da Ne Ne sjećam se

A2. Da li Vam je izmijenjen bilo koji od datuma putovanja?

Da Ne Ne sjećam se

A3. *Prije svog prvog svjedočenja* pred Haškim tribunalom imao/imala sam na raspolaganju dovoljno vremena da se priprelim za svjedočenje.

Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A4. Postupak svjedočenja objašnjen mi je na odgovarajući način tako da sam razumio/razumjela šta će se dogoditi prilikom *mog prvog svjedočenja*.

Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A5. Zadovoljan/zadovoljna sam informacijama i podrškom koju sam dobio/dobila od Službe za žrtve i svjedoke *prije svog prvog svjedočenja*.

- Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A6. Koliko ste znali o radu Haškog tribunala *prije svog prvog svjedočenja*?

- Raspolagao/raspolagala sam s mnogo informacija
 Raspolagao/raspolagala sam s nešto informacija
 Raspolagao/raspolagala sam s malo informacija
 Nisam znao/znala ništa

A7. Koliko ste znali o radu Haškog tribunala *nakon svog posljednjeg svjedočenja*?

- Raspolagao/raspolagala sam s mnogo informacija
 Raspolagao/raspolagala sam s nešto informacija
 Raspolagao/raspolagala sam s malo informacija
 Nisam znao/znala ništa

A8. Da li ste pozvani da svjedočite pred nekim domaćim sudom *zato što ste svjedočili pred Haškim tribunalom*?

- Da, pozvan/pozvana sam i *da*, svjedočio/svjedočila sam.
 Da, pozvan/pozvana sam, ali *nisam* svjedočio/svjedočila.
 Ne, nisam pozvan/pozvana i nisam svjedočio/svjedočila.
 Ne sjećam se
 Drugo _____

A9. Da li ste u svojoj zemlji pokrenuli građansku parnicu radi odštete, i to na osnovu presude Haškog tribunala u predmetu u kojem ste svjedočili?

- Da Ne Ne želim odgovoriti Ne sjećam se

Sljedeća pitanja odnose se na Vaše razloge zbog kojih ste odlučili učestvovati u pravosudnim postupcima pred Haškim tribunalom.

A10. Smatram da je bilo važno da svjedočim kako bih sudijama pomogao/pomogla u donošenju ispravne odluke.

- Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A11. Smatram da je bilo važno da svjedočim jer sam se želio/željela suočiti s okrivljenim/okrivljenima u sudnici.

- Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A12. Smatram da je bilo važno da svjedočim jer sam želio/željela ispričati svoju priču.

- Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A13. Smatram da je bilo važno da svjedočim kako bih događaje iz ratova u bivšoj Jugoslaviji mogao/mogla ostaviti iza sebe.

- Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A14. Smatram da je bilo važno da svjedočim jer sam imao/imala obavezu da govorim u ime mrtvih.

- Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A15. Smatram da je bilo važno da svjedočim jer ne želim da se ratni događaji iz bivše Jugoslavije ikada ikome ponovo dogode.

- Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A16. Smatram da je bilo važno da svjedočim jer je to bila moja moralna obaveza prema svim žrtvama rata.

Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A17. Svjedočio/svjedočila sam iako moja porodica i prijatelji nisu željeli da svjedočim.

Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A18. Bio/bila sam pod pritiskom da svjedočim zbog zabrinutosti da bi se, ako odbijem svjedočiti, protiv mene mogao pokrenuti pravni postupak.

Potpuno se slažem Slažem se Nisam siguran/sigurna Ne slažem se Uopšte se ne slažem

A19. Ako ste svjedočili iz nekih drugih razloga, molimo da ih navedete.

Drugo: _____

A20a. Kada razmišljate o razlozima zbog kojih ste svjedočili, da li ste zadovoljni svojim svjedočenjem?

Jesam Nisam Nemam mišljenje

A20b. Ako ste odgovorili sa *Jesam* ili *Nisam*, molimo Vas da ukratko iznesete zašto ste zadovoljni ili nezadovoljni razlozima koji su Vas naveli da svjedočite.

Društveno-ekonomski uticaj

Sljedeća pitanja će nam pomoći da shvatimo koji je uticaj Vaše svjedočenje imalo na Vašu društveno-ekonomsku situaciju.

B0a. Bračno stanje

- neoženjen/neudata
 u stalnoj vezi
 oženjen/udata
 razveden/razvedena
 udovac/udovica

B0b. Da li je bilo koje od Vaših svjedočenja pred Haškim tribunalom uticalo na Vaše intimne veze?

- Da, pozitivno Da, negativno Ne Ne znam

B0c. Ako ste odgovorili sa *Da*, molimo da ukratko objasnite.

B1a. Mislim da su me *kritikovali* zbog moje saradnje s Haškim tribunalom.

- Da Ne Nisam siguran/sigurna Nemam mišljenje

B1b. Ako ste odgovorili sa *Da*, molimo da označite sve pojedince ili grupe osoba za koje smatrate da su Vas *lično kritikovali* zbog saradnje s Haškim tribunalom. (označite sve na koje se to odnosi)

- Članovi uže porodice (Vaš partner, roditelji, braća, sestre, djeca)
 Članovi šire porodice
 Prijatelji
 Komšije
 Poslodavci
 Saradnici
 Okrivljeni
 Porodica okrivljenog/okrivljenih
 Prijatelji okrivljenog/okrivljenih
 Političari
 Državni službenici
 Vjerske vođe
 Vođe u zajednici
 Osobe *moje* nacionalnosti
 Osobe *moje* vjeroispovijesti
 Osobe *koje nisu moje* nacionalnosti
 Osobe *koje nisu moje* vjeroispovijesti
 Drugi _____

B2a. Ima ljudi koji se sa mnom *ne druže/ne komuniciraju* zbog mog svjedočenja.

- Da Ne Nisam siguran/sigurna Nemam mišljenje

B2b. Ako ste odgovorili sa *Da*, molimo da označite sve pojedince ili grupe osoba za koje smatrate da se s Vama *ne druže* zbog Vašeg svjedočenja. (označite sve na koje se to odnosi)

- Članovi uže porodice (Vaš partner, roditelji, braća, sestre, djeca)
- Članovi šire porodice
- Prijatelji
- Komšije
- Poslodavci
- Saradnici
- Okrivljeni
- Porodica okrivljenog/okrivljenih
- Prijatelji okrivljenog/okrivljenih
- Političari
- Državni službenici
- Vjerske vođe
- Vođe u zajednici
- Osobe *moje* nacionalnosti
- Osobe *moje* vjeroispovijesti
- Osobe *koje nisu moje* nacionalnosti
- Osobe *koje nisu moje* vjeroispovijesti
- Drugi _____

B3a. Da li je u vrijeme dok ste svjedočili pred Haškim tribunalom, zbog toga što ste svjedočili došlo do promjene u načinu na koji Vi ili članovi Vaše porodice zarađujete za život (rad, zaposlenje)?

- Pozitivne promjene
- Bez promjena
- Negativne promjene
- Pozitivne i negativne promjene
- Nisam siguran/sigurna

B3b. Ako ste odgovorili da je bilo *pozitivnih ili negativnih* promjena na pitanje B3a, molimo da označite sve na šta se Vaš odgovor odnosi.

- Prihod ili plata
- Propuštene prilike za dodatnu zaradu
- Propuštene prilike sa potencijalnim poslovnim saradnicima
- Sezonski posao
- Stoka
- Poljoprivredna dobra
- Imovina
- Uplitanje vlasti u način na koji zarađujete za život
- Prilike za obrazovanje
- Drugo _____

B4a. Da li je nakon Vašeg posljednjeg svjedočenja pred Haškim tribunalom, zbog toga što ste svjedočili došlo do promjene u načinu na koji Vi ili članovi Vaše porodice zarađujete za život (rad, zaposlenje)?

- Pozitivne promjene
- Bez promjena
- Negativne promjene
- Pozitivne i negativne promjene
- Nisam siguran/sigurna

B4b. Ako ste na pitanje B4a odgovorili da je bilo *pozitivnih ili negativnih* promjena, molimo da označite sve na šta se Vaš odgovor odnosi.

- Prihod ili plata
- Propuštene prilike za dodatnu zaradu
- Propuštene prilike sa potencijalnim poslovnim saradnicima
- Sezonski posao
- Stoka
- Poljoprivredna dobra
- Imovina
- Uplitanje vlasti u način na koji zarađujete za život
- Prilike za obrazovanje
- Drugo _____

B5a. Da li Vi ili članovi Vaše porodice *danas zbog Vašeg svjedočenja* pred Haškim tribunalom doživljavate promjene u načinu na koji zarađujete za život (rad, zaposlenje)?

- Pozitivne promjene
- Bez promjena
- Negativne promjene
- Pozitivne i negativne promjene
- Nisam siguran/sigurna

B5b. Ako ste na pitanje B5a odgovorili da ima *pozitivnih ili negativnih* promjena, molimo da označite sve na šta se Vaš odgovor odnosi.

- Prihod ili plata
- Propuštene prilike za dodatnu zaradu
- Propuštene prilike sa potencijalnim poslovnim saradnicima
- Sezonski posao
- Stoka
- Poljoprivredna dobra
- Imovina
- Uplitanje vlasti u način na koji zarađujete za život
- Prilike za obrazovanje
- Drugo _____

B5c. Šta je bilo Vaše zanimanje *prije Vašeg prvog svjedočenja* pred Haškim tribunalom?

- _____
- Nezaposlen/nezaposlena
- Radije ne bih odgovorio/odgovorila

B5d. Šta je Vaše zanimanje *danas*?

- _____
- Nezaposlen/nezaposlena
- Radije ne bih odgovorio/odgovorila

B6a. Da li ste zadovoljni finansijskom naknadom koju ste dobili od Haškog tribunala *u vrijeme dok ste svjedočili*?

- Da Ne Nisam siguran/sigurna Nemam mišljenje Ne sjećam se

B6b. Ako ste odgovorili sa *Ne*, molimo da objasnite.

B7a. Ako ste svjedočili u više predmeta pred Haškim tribunalom, da li ste primijetili ikakve razlike ili promjene u načinu na koji su ta svjedočenja uticala na Vaše društveno i ekonomsko stanje?

Da Ne Nemam mišljenje Nisam svjedočio/svjedočila u više predmeta

B7b. Ako ste odgovorili sa *Da*, molimo da ukratko objasnite.

Uticaj na bezbjednost

Svrha sljedećih pitanja je da bolje razumijemo u kojoj mjeri je činjenica da ste svjedočili uticala na Vaš osjećaj bezbjednosti.

C1. Da li Vas je neko kontaktirao prije svjedočenja sa zahtjevom da *ne* svjedočite?

Da Ne Nisam siguran/sigurna

C2. Da li je neko kontaktirao članove Vaše porodice sa zahtjevom da Vam kažu da *ne* svjedočite?

Da Ne Nisam siguran/sigurna

C3a. Da li su Vam prijetili kako bi Vas odvratili od svjedočenja?

Da Ne Nisam siguran/sigurna

C3b. Da li su Vam *verbalno* prijetili zbog toga što ste bilo kada svjedočili pred Haškim tribunalom?

Da Ne Nisam siguran/sigurna

C3c. Da li su Vam *fizički* prijetili zbog toga što ste bilo kada svjedočili pred Haškim tribunalom?

Da Ne Nisam siguran/sigurna

Ako ste odgovorili sa *Ne* na sva pitanja C1-C3 (a-c), pređite na pitanje C4.

C3d. Ako ste odgovorili sa *Da* na bilo koje od gore navedenih pitanja u vezi s prijetnjama, šta mislite, ko je bio odgovoran za te prijetnje? (označite sve na koje se Vaš odgovor odnosi)

Članovi uže porodice (Vaš partner, roditelji, braća, sestre, djeca)

Članovi šire porodice

Prijatelji

Komšije

Poslodavci

Saradnici

Okrivljeni

Porodica okrivljenog/okrivljenih

Prijatelji okrivljenog/okrivljenih

Političari

Državni službenici

Vjerske vođe

Vođe u zajednici

Osobe *moje* nacionalnosti

Osobe *moje* vjeroispovijesti

Osobe *koje nisu moje* nacionalnosti

Osobe *koje nisu moje* vjeroispovijesti

Drugi _____

C3e. Ako su Vam prijetili, na koji način su Vam prijetnje upućivane? (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

Telefonski pozivi

Email

Lično

Pisane poruke

Pošta

Grafiti

Drugo _____

C3f. Ako ste odgovorili sa *Da* na bilo koje od gornjih pitanja u vezi s prijetnjama, da li ste se ikada obratili vlastima?

Da Ne Nisam siguran/sigurna

C3g. Ako ste odgovorili sa *Ne*, tj. da se nikada niste obratili vlastima, molimo da sažeto odgovorite zašto i pređite na pitanje C4.

C3h. Molimo da označite sve koje ste kontaktirali zbog prijetnji primljenih u vezi sa svjedočenjem pred Haškim tribunalom.

- Služba za žrtve i svjedoke Haškog tribunala
 Služba za žrtve i svjedoke u Kancelariji Haškog tribunala u Sarajevu
 Mjesna policija
 Advokat
 Grupe ili udruženja za podršku žrtvama
 Nevladina organizacija
 Mediji
 Saradnici
 Osobe iz vjerske zajednice
 Tužilaštvo Haškog tribunala
 Branioci na Haškom tribunalu
 Drugi _____

C3i. Koliko ste zadovoljni aktivnostima koje su preduzele vlasti u vezi s Vašim pritužbama zbog prijetnji?

- Vrlo nezadovoljan/nezadovoljna
 Nezadovoljan/nezadovoljna
 Nemam mišljenje
 Zadovoljan/zadovoljna
 Vrlo zadovoljan/zadovoljna

C4. Po Vašem mišljenju, da li Vam se zbog Vaše odluke da svjedočite pred Haškim tribunalom dogodilo bilo šta od dolje navedenog?

- Vandalizam na mjestu stanovanja
 Vandalizam na poslu
 Šteta u vjerskom objektu koji posjećujem
 Šteta ili ozljeda nanescena meni lično
 Šteta ili ozljeda nanescena mojoj porodici
 Druga šteta nanescena imovini
 Šteta ili ozljeda nanescena mojim prijateljima
 Drugo _____
 Ništa od gore navedenog

C5a. Ako ste svjedočili u više predmeta pred Haškim tribunalom, da li ste primijetili ikakvu razliku ili promjenu u načinu na koji su svjedočenja uticala na Vašu bezbjednost?

Da Ne Nemam mišljenje Nisam svjedočio/svjedočila u više predmeta

C5b. Ako ste odgovorili sa *Da*, molimo da objasnite.

C6a. Da li ste ikada u vezi sa svojim svjedočenjem *zatražili* zaštitne mjere?

Da Ne Ne sjećam se

Ako ste odgovorili sa *Ne*, pređite na pitanje C9.

C6b. Ako ste odgovorili sa *Da*, koje ste zaštitne mjere *zatražili*? (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- Pseudonim
- Izobličenje glasa
- Izobličenje lica
- Zatvorena sjednica
- Ne sjećam se

C7a. Da li su zaštitne mjere odobrene?

- Da
- Ne
- Ne sjećam se

C7b. Ako zaštitne mjere nisu bile odobrene, da li ste dobrovoljno svjedočili?

- Da, svjedočio/svjedočila sam dobrovoljno
- Ne, uručen mi je obavezujući nalog (subpoena) za svjedočenje
- Nisam svjedočio/svjedočila
- Ne sjećam se
- Drugo _____

C7c. Ako ste odgovorili sa *Da*, zaštitne mjere su bile odobrene, da li su Vam te zaštitne mjere pomogle da se osjećate bezbjednije *u vrijeme dok* ste svjedočili?

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem

C7d. Ako ste odgovorili sa *Da*, zaštitne mjere su bile odobrene, da li su Vam te zaštitne mjere pomogle da se osjećate bezbjednije *neposredno nakon* svog povratka kući poslije svjedočenja?

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem

C8a. Da li ste se ikada složili s bilo kakvom izmjenom zaštitnih mjera koje su Vam prethodno bile odobrene?

- Da, s povećanjem zaštite
- Da, s izmjenom
- Da, s ukidanjem mjera
- Ne
- Ne sjećam se

C8b. Ako ste odgovorili sa *Da*, molimo da objasnite zašto ste se složili s izmjenama mjera.

C9. *U opštem smislu*, koliko sigurno se osjećate u posljednjih šest mjeseci?

- Vrlo nesigurno
- Donekle nesigurno
- Nemam mišljenje
- Donekle sigurno
- Vrlo sigurno

C10a. Da li ste se nakon svog svjedočenja privremeno ili stalno preselili na neku lokaciju *unutar granica svoje zemlje*?

- Da
- Ne
- Nisam siguran/sigurna

Ako ste odgovorili sa *Ne* na pitanje C10a, pređite na pitanje C11a.

C10b. Ako ste na pitanje o privremenom ili stalnom preseljenju *na drugu lokaciju unutar granica svoje zemlje* odgovorili sa *Da*, koliko puta ste se selili? _____

C10c. Ako ste na pitanje o privremenom ili stalnom preseljenju *na drugu lokaciju unutar granica svoje zemlje* odgovorili sa *Da*, koliko je za Vas bila važna činjenica da ste svjedočili pred Haškim tribunalom pri donošenju odluke o preseljenju?

- Nije bila važna Donekle važna Važna Vrlo važna

C10d. Ako ste na pitanje o privremenom ili stalnom preseljenju *na drugu lokaciju unutar granica svoje zemlje* odgovorili sa *Da*, zašto ste se preselili? (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- Slična kultura
 Sličnosti u etničkom sastavu stanovništva
 Bolje mogućnosti zaposlenja
 Boravak s porodicom
 Bezbjednost
 Ekonomski uslovi
 Zdravlje i klima
 Početak novog života
 Drugo _____

C11a. Da li ste se nakon svog svjedočenja privremeno ili stalno preselili *u drugu zemlju*?

- Da Ne Nisam siguran/sigurna

Ako ste odgovorili sa *Ne* na pitanje C11a, pređite na pitanje D1.

C11b. Ako ste na pitanje o privremenom ili stalnom preseljenju *u drugu zemlju* odgovorili sa *Da*, u koju ste se zemlju preselili? _____

C11c. Ako ste na pitanje o privremenom ili stalnom preseljenju *u drugu zemlju* odgovorili sa *Da*, koliko je za Vas bila važna činjenica da ste svjedočili pred Haškim tribunalom pri donošenju odluke o preseljenju?

- Nije bila važna Donekle važna Važna Vrlo važna

C11d. Ako ste na pitanje o privremenom ili stalnom preseljenju *u drugu zemlju* odgovorili sa *Da*, zašto ste se preselili u tu zemlju? (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- Slična kultura
 Sličnosti u etničkom sastavu stanovništva
 Bolje mogućnosti zaposlenja
 Boravak s porodicom
 Bezbjednost
 Ekonomski uslovi
 Zdravlje i klima
 Početak novog života
 Odlazak daleko od regije u kojoj su se vodili ratovi
 Drugo _____

Uticaj na fizičko i psihičko zdravlje

Svrha sljedećih pitanja je da bolje razumijemo uticaj svjedočenja na Vaše fizičko i psihičko stanje.

D1. U opštem smislu, kako biste opisali svoje zdravlje *nakon rata, a prije prvog svjedočenja* pred Haškim tribunalom.

- Izvrsno
 Vrlo dobro
 Dobro
 Prosječno
 Loše
 Vrlo loše

D2. Koje zdravstvene probleme ste *po prvi put* iskusili *nakon rata, a prije prvog svjedočenja* pred Haškim tribunalom? (označite sve na što se odnosi Vaš odgovor)

- Glavobolja
 Zubobolja
 Problemi s vidom
 Znojenje i napadi vrućine
 Osjećaj hladnoće
 Povišen kolesterol
 Artritis
 Dijabetes
 Karcinom
 Moždani udar
 Visok krvni pritisak
 Rane usljed granatiranja
 Konzumacija alkohola veća od uobičajene
 Upotreba droga i povećano korištenje lijekova (poput tableta, lijekova koji se izdaju na recept, itd.)
 Nesanica i/ili noćne more
 Neurološki problemi i problemi s pamćenjem
 Problemi s pokretljivošću i spretnošću (sposobnost kretanja i korištenja predmeta)
 Problemi s plućima (kratak dah, poteškoće s disanjem)
 Problemi sa srcem uslijed srčanih napada, operacije na srcu, angine pectoris, itd.
 Napadi tjeskobe
 Drugo _____
 Ništa od gore navedenog

D3. Od kojeg zdravstvenog problema ste patili *u posljednja tri mjeseca*? (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- Glavobolje
- Zubobolja
- Problemi s vidom
- Znojenje i napadi vrućine
- Osjećaj hladnoće
- Povišen kolesterol
- Artritis
- Dijabetes
- Karcinom
- Moždani udar
- Visok krvni pritisak
- Rane usljed granatiranja
- Konzumacija alkohola veća od uobičajene
- Upotreba droga i povećano korištenje lijekova (poput tableta, lijekova koji se izdaju na recept, itd)
- Nesanica i/ili noćne more
- Neurološki problemi i problemi s pamćenjem
- Problemi s pokretljivošću i spretnošću (sposobnost kretanja i korištenja predmeta)
- Problemi s plućima (kratak dah, poteškoće s disanjem)
- Problemi sa srcem usljed srčanih napada, operacije na srcu, angine pectoris, itd.
- Napadi tjeskobe
- Drugo _____
- Ništa od gore navedenog

D4. Kako biste opisali svoje zdravlje *u posljednja tri mjeseca*?

- Vrlo loše Loše Prosječno Dobro Vrlo dobro Izvrsno

D5. Da li mislite da je Vaše zdravlje danas lošije zbog svjedočenja pred Haškim tribunalom?

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nemam mišljenje
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem

D6. Čini mi se da se razbolijevam nešto češće od drugih.

- Apsolutno tačno Uglavnom tačno Ne znam Uglavnom netačno Apsolutno netačno

D7. Zdrav/zdrava sam kao i svi koje poznajem.

- Apsolutno tačno Uglavnom tačno Ne znam Uglavnom netačno Apsolutno netačno

D8. Očekujem da će se moje zdravlje pogoršati zbog stresa uzrokovanog svjedočenjem pred Haškim tribunalom.

- Apsolutno tačno Uglavnom tačno Ne znam Uglavnom netačno Apsolutno netačno

Sljedeća pitanja odnose se na Vaše emotivno stanje.

D9. Molimo da označite sve emocije na sljedećem spisku koje opisuju kako ste se osjećali u vezi sa svojim svjedočenjem *neposredno prije no što ste ušli u sudnicu da biste po prvi put svjedočili pred Haškim tribunalom.* (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- Ljutnja
- Tjeskoba
- Stid
- Iznevjerenost
- Samopouzdanje
- Zbunjenost
- Spremnost na saradnju
- Hrabrost
- Neprijatnost
- Energičnost
- Iscrpljenost
- Panika
- Ispunjenost
- Krivica
- Sreća
- Nada
- Ravnodušnost
- Inspirisanost
- Samoća
- Obaveza
- Bespomoćnost
- Pozitivnost
- Moć
- Nemoć
- Ponos
- Kajanje
- Olakšanje
- Tuga
- Zadovoljstvo
- Strah
- Snaga
- Napetost
- Umor
- Osjećaj zadovoljenja
- Drugo _____
- Ništa od gore navedenog

D10. Molimo da označite sve emocije na sljedećem spisku koje opisuju kako ste se osjećali u vezi sa svojim svjedočenjem *neposredno nakon što ste svjedočili posljednji put pred Haškim tribunalom*.
(označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- Ljutnja
- Tjeskoba
- Stid
- Iznevjerenost
- Samopouzdanje
- Zbunjenost
- Spremnost na saradnju
- Hrabrost
- Neprijatnost
- Energičnost
- Iscrpljenost
- Panika
- Ispunjenost
- Krivica
- Sreća
- Nada
- Ravnodušnost
- Inspirisanost
- Samoća
- Obaveza
- Bespomoćnost
- Pozitivnost
- Moć
- Nemoć
- Ponos
- Kajanje
- Olakšanje
- Tuga
- Zadovoljstvo
- Strah
- Snaga
- Napetost
- Umor
- Osjećaj zadovoljenja
- Drugo _____
- Ništa od gore navedenog

D11. Da li ste iskusili bilo šta od dolje navedenog tokom *bilo kojeg od svojih svjedočenja dok ste kao svjedok bili u sudnici*. (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- Nesvjestica
- Plač
- Emocionalna uznemirenost
- Glavobolja
- Kratak dah
- Problemi sa sluhom
- Gubitak vida
- Suha usta
- Napad panike
- Mučnina
- Proljev
- Lupanje srca
- Drugo _____
- Ništa od gore navedenog

D12. Ako ste svjedočili u više predmeta, da li se učestalost gore navedenih simptoma mijenjala tokom ovih svjedočenja?

- Da, njihov broj se povećao
- Da, njihov broj se smanjio
- Ne, broj im se nije promijenio
- Ne sjećam se
- Nisam svjedočio/svjedočila u više predmeta

D13. Da li je bilo šta od dolje navedenog *ublažilo* Vaše fizičke ili psihičke probleme u situaciji/situacijama dok ste svjedočili pred Haškim tribunalom? (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- Pristup osobe za podršku (*neka druga osoba koja ne radi pri Službi za žrtve i svjedoke*)
- Prilika za odmor ili pauza
- Rekreativne aktivnosti
- Pomoć osoblja Službe za žrtve i svjedoke
- Razgovor s članovima porodice (telefonom ili lično)
- Vremenski ograničen boravak
- Vremenski produžen boravak
- Odgađanje stupanja pred sud
- Odlazak ljekaru
- Terapeutski razgovor sa psihologom ili socijalnim radnikom
- Razgovor s osobom koja mi je bila u stanju pomoći da bolje razumijem šta da očekujem od procesa svjedočenja
- Osjećaj veće opuštenosti u vezi s procesom svjedočenja jer sam kroz njega već prošao/prošla
- Misao: "Bez obzira koliko je teško, to se mora obaviti."
- Misao: "Preživio/preživjela sam i gore od ovog."
- Traženje podrške od porodice
- Razgovor s prijateljima (telefonom ili lično)
- Razgovor sa saradnicima
- Stavljanje svojih misli i briga na papir
- Traženje pomoći u vjeri ili od drugih religioznih osoba
- Koncentrisanje na neposredne zadatke
- Koncentrisanje na svaki pojedinačni dan
- Fokusiranje na svoje uspjehe
- Konzumacija alkohola veća od uobičajene
- Upotreba droga i povećano korištenje lijekova (poput tableta, lijekova koji se izdaju na recept, itd.)
- Upotreba duhanskih proizvoda (tj. cigareta, cigara, itd.) veća od uobičajene
- Konzumacija veće količine kofeina od uobičajene
- Korištenje humora
- Izbjegavanje situacija koje me podsjećaju na teška iskustva
- Zadržavanje vlastitih misli i komentara za sebe
- Drugo _____
- Ništa od gore navedenog

D13a. Da li ste imali nekoga u svojstvo osobe za podršku tokom Vašeg proces svjedočenja pred Tribunalom (neka druga osoba koja ne radi pri Službi za žrtve i svjedoke)?

- Da Ne Ne znam Drugo

Ako ste odgovorili sa *Ne* na pitanje D13a, pređite na pitanje D14.

D13b. Ko je bila Vaša osoba za podršku? (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- Dijete/djeca
- Bračni drug/partner
- Majka/otac
- Brat/sestra
- Prijatelj
- Drugi članovi porodice _____ (molimo da tačno navedete koji)
- Neko drugi _____ (molimo da tačno navedete ko)

D13c. Gdje je bila Vaša osoba za podršku tokom Vašeg svjedočenja? (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- U hotelu
- U sudnici
- U gledalištu
- U čekaonici
- Drugo _____

D14. Da li je bilo ikakvih drugih problema u vezi sa svjedočenjem koji su otežali proces *pojedinačnih svjedočenja* pred Haškim tribunalom?

- Dugi periodi čekanja
- Kašnjenje početka mog svjedočenja
- Odgađanja/promjene termina mog svjedočenja
- Boravak daleko od kuće
- Boravak daleko od porodice
- Boravak daleko od prijatelja i grupa za podršku
- Trajanje pripremnog razgovora
- Zabrinutost radi bezbjednosti
- Zabrinutost radi posljedica svjedočenja
- Prisustvo drugih svjedoka u hotelu
- Drugo _____
- Ništa od gore navedenog

D14a. Da li je bilo što vezano za svjedočenje u višejezičnom okruženju otežalo postupak svjedočenja *tokom sudskog postupka* pred MKSJ? (označite sve na što se Vaš odgovor odnosi)

- Razlike u jeziku koji govorimo prevodilac i ja
- Teškoće zato što je glas prevodioca bio muški
- Teškoće zato što je glas prevodioca bio ženski
- Teškoće da govorim dovoljno polako radi prevođenja
- Teškoće zato što je prevodilac govorio prebrzo
- Teškoće da čujem prijevod zbog toga što je više ljudi govorilo istovremeno
- Prijevod nije tačno odražavao moje riječi/značenje mojih riječi
- Teškoće izazvane kašnjenjem simultanog prijevoda
- Teškoće zbog toga što se prevodioci mijenjaju svakih pola sata
- Teškoće da razumijem šta prevodilac govori
- Teškoće da jasno čujem šta prevodilac govori
- Teškoće da se koncentrišem na svjedočenje zbog toga što mi je prijevod odvlačio pažnju
- Teškoće da se koncentrišem na svjedočenje zbog toga što mi je transkript u realnom vremenu ili dokazni predmet na ekranu ispred mene odvlačio pažnju
- Drugo _____
- Ništa od gore navedenog

D15. *U opštem smislu*, koliko ste zadovoljni svojom *trenutnom* životnom situacijom (npr. poslom, porodicom, uslovima života, itd.)?

- Vrlo zadovoljan/zadovoljna
- Zadovoljan/zadovoljna
- Donekle zadovoljan/zadovoljna
- Neodređen/neodređena
- Donekle nezadovoljan/nezadovoljna
- Nezadovoljan/nezadovoljna
- Vrlo nezadovoljan/nezadovoljna
- Ne znam

D16. *U opštem smislu, koliko ste zadovoljni svojom trenutnom finansijskom situacijom (npr. dohotkom, troškovima života, itd.)?*

- Vrlo zadovoljan/zadovoljna
- Zadovoljan/zadovoljna
- Donekle zadovoljan/zadovoljna
- Neodređen/neodređena
- Donekle nezadovoljan/nezadovoljna
- Nezadovoljan/nezadovoljna
- Vrlo nezadovoljan/nezadovoljna
- Ne znam

D17. *U opštem smislu, koliko ste zadovoljni trenutnom političkom situacijom u zemlji u kojoj živite?*

- Vrlo zadovoljan/zadovoljna
- Zadovoljan/zadovoljna
- Donekle zadovoljan/zadovoljna
- Neodređen/neodređena
- Donekle nezadovoljan/nezadovoljna
- Nezadovoljan/nezadovoljna
- Vrlo nezadovoljan/nezadovoljna
- Ne znam

D18. *U opštem smislu, koliko ste zadovoljni s trenutnim odnosima među ljudima u lokalnoj zajednici u kojoj sada živite?*

- Vrlo zadovoljan/zadovoljna
- Zadovoljan/zadovoljna
- Donekle zadovoljan/zadovoljna
- Neodređen/neodređena
- Donekle nezadovoljan/nezadovoljna
- Nezadovoljan/nezadovoljna
- Vrlo nezadovoljan/nezadovoljna
- Ne znam

D19. *U opštem smislu, što mislite, koliko ćete biti zadovoljni svojom životnom situacijom u idućih dvije do pet godina (npr. poslom, familijom, uslovima života, itd.)?*

- Vrlo zadovoljan/zadovoljna
- Zadovoljan/zadovoljna
- Donekle zadovoljan/zadovoljna
- Neodređen/neodređena
- Donekle nezadovoljan/nezadovoljna
- Nezadovoljan/nezadovoljna
- Vrlo nezadovoljan/nezadovoljna
- Ne znam

D20. *U opštem smislu, što mislite, koliko ćete biti zadovoljni svojom finansijskom situacijom u idućih dvije do pet godina (npr. svojim dohotkom, troškovima života, itd.)?*

- Vrlo zadovoljan/zadovoljna
- Zadovoljan/zadovoljna
- Donekle zadovoljan/zadovoljna
- Neodređen/neodređena
- Donekle nezadovoljan/nezadovoljna
- Nezadovoljan/nezadovoljna
- Vrlo nezadovoljan/nezadovoljna
- Ne znam

D21. *U opštem smislu, što mislite, koliko ćete biti zadovoljni političkom situacijom u zemlji u kojoj živite u idućih dvije do pet godina?*

- Vrlo zadovoljan/zadovoljna
 Zadovoljan/zadovoljna
 Donekle zadovoljan/zadovoljna
 Neodređen/neodređena
 Donekle nezadovoljan/nezadovoljna
 Nezadovoljan/nezadovoljna
 Vrlo nezadovoljan/nezadovoljna
 Ne znam

D22. *U opštem smislu, što mislite, koliko ćete biti zadovoljni odnosima među ljudima u svojoj lokalnoj zajednici u idućih dvije do pet godina?*

- Vrlo zadovoljan/zadovoljna
 Zadovoljan/zadovoljna
 Donekle zadovoljan/zadovoljna
 Neodređen/neodređena
 Donekle nezadovoljan/nezadovoljna
 Nezadovoljan/nezadovoljna
 Vrlo nezadovoljan/nezadovoljna
 Ne znam

D23. Da li je bilo drugih psihičkih ili fizičkih problema s kojima ste se suočili u vezi sa svojim svjedočenjem pred Međunarodnim sudom, a za koje mislite da bi bilo važno da osoblje Međunarodnog suda zna?

D24. Slijede pitanja o Vašim iskustvima tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji. Te informacije pomažu boljem razumijevanju načina na koji su Vaša prošla iskustva uticala na Vas danas, pri čemu su neka od pitanja uznemirujuća. Ako je tako, slobodno nemojte odgovoriti. Svi odgovori će se tretirati kao povjerljivi.

Molimo da zaokružite bilo šta ili sve od onog što slijedi, a što ste možda iskusili, čemu ste bili svjedok, ili o čemu ste čuli, u vezi sa sljedećim vrstama događaja tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji. Možete izabrati sve odgovore koji opisuju Vašu situaciju.

Iskusio - znači da je zbivanje na koje se referira u niže navedenom pitanju bilo nešto s čim ste bili u neposrednom kontaktu, nešto što ste lično *iskusili* tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji.

Bio / bila svjedok - znači da je zbivanje na koje se referira u niže navedenom pitanju bilo nešto s čim ste bili u neposrednom kontaktu, nešto čemu ste lično bili svjedok tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji.

Čuo / čula priče - znači da je zbivanje koje se navodi u niže navedenom pitanju bilo nešto *o čemu ste čuli* iz priča drugih ljudi tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji, ali nešto čemu niste bili / bila svjedok, niti ste to lično iskusili.

Ništa od toga - znači da zbivanje na koje se referira u niže navedenom pitanju nije bilo nešto što ste lično iskusili, čemu ste bili svjedok, niti nešto u vezi s čim ste čuli priče tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji.

D24a. Nedostatak hrane ili vode.

- Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24b. Bolest bez dostupne medicinske njege.

- Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24c. Nedostatak utočišta.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24d. Zarobljavanje.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24e. Pritvaranje (logor, zgrada, prebivalište, itd.).

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24f. Teška ozljeda.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24g. Borbena situacija.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24h. Silovanje ili seksualno zlostavljanje od strane *nepoznate* osobe.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24i. Silovanje ili seksualno zlostavljanje od strane *poznate* osobe.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24j. Fizički napad od strane *nepoznate* osobe.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24k. Fizički napad od strane *poznate* osobe.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24l. Eksplozija mine.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24m. Etničko čišćenje.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24n. Prisilna izolacija od drugih.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24o. Suočenje sa smrću.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24p. Prisilno razdvajanje od članova porodice.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24q. Nestanak članova porodice, prijatelja i rođaka.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24r. Ubistvo člana porodice ili prijatelja ili poznanika.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24s. Smrt člana porodice ili prijatelja koji nije umro prirodnom smrću (samoubistvo, nesreća, itd.).

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24t. Ubistvo nepoznate osobe ili osoba.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24u. Otmica.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24v. Mučenje.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24w. Izloženost propagandi.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24x. Izvrgnutost psihološkom zlostavljanju.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24y. Bilo koja druga izrazito zastrašujuća situacija ili situacija u kojoj ste imali osjećaj da vam je život u opasnosti.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24z. Izloženost artiljerijskoj paljbi ili granatiranju.

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24aa. Drugo: _____

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24ab. Drugo: _____

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

D24ac. Drugo: _____

Iskusio/iskusila Bio/bila svjedok Čuo/čula priče Ništa od toga

Slijede simptomi koji se kod ljudi javljaju nakon što su u svom životu iskusili bolne ili zastrašujuće događaje. Molimo da pažljivo pročitate primjere i odlučite od kojih ste simptoma patili u *proteklih šest mjeseci*.

D25. Iznenadna emotivna ili fizička reakcija kad Vas nešto podsjeti na najbolnije ili najtraumatičnije događaje.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D26. Osjećaj da ljudi ne razumiju šta Vam se desilo.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D27. Poteškoće u obavljanju posla ili dnevnih zadataka.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D28. Samookrivljavanje zbog stvari koje su se desile.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D29. Osjećaj krivice zato što ste preživjeli.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D30. Osjećaj beznađa.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D31. Osjećaj stida zbog traumatičnih događaja.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D32. Vrijeme provedeno u razmišljanju o tome zašto Vam se to dogodilo.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D33. Osjećaj da ćete poludjeti.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D34. Osjećaj da ste Vi jedini koji ste pretrpjeli to što Vam se dogodilo.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D35. Osjećaj da su drugi prema Vama neprijateljski raspoloženi.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D36. Osjećaj da se nemate na koga osloniti.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D37. Situacije u kojima otkrivete ili ste čuli od nekog da ste učinili nešto čega se ne možete sjetiti.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D38. Osjećaj da ste se podijelili u dvije osobe i da jedna od njih promatra šta druga radi.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D39. Osjećaj da Vas je prevario neko kome ste vjerovali.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D40. Osjećaj da ne možete prestati misliti na događaje i iskustva iz sukoba u bivšoj Jugoslaviji.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D41. Osjećaj da ne možete prestati misliti na događaje i iskustva u vezi sa svojim svjedočenjem.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D42. Osjećaj da ne možete prestati misliti na osobe koje ste izgubili usljed događaja u bivšoj Jugoslaviji.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

Molimo da navedete koliko često se sljedeće izjave odnose na Vas kada se suočavate s teškim situacijama u svom svakodnevnom životu.

D43. Bez obzira koliko bilo teško, to se mora obaviti.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D44. Preživio/preživjela sam i gore od ovog.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D45. Tražim profesionalnu pomoć od svog psihologa/psihijatra.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D46. Tražim pomoć ljekara.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D47. Tražim pomoć svoje porodice.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D48. Tražim pomoć svojih prijatelja.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D49. Tražim pomoć neke od grupa za podršku, kao što su grupe za pomoć žrtvama i preživjelima.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D50. Tražim podršku u vjeri.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D51. Tražim pomoć saradnika.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D52. Koncentrišem se na svaki pojedinačni dan.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D53. Fokusiram se na svoje uspjehe.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D54. Konzumiram alkohol.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D55. Koristim lijekove bez recepta i na recept ili druga opojna sredstva.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D56. Koristim duhanske proizvode (npr. cigarete, cigare, itd.).

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D57. Konzumiram veće količine kofeina od uobičajenih.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D58. Služim se humorom.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D59. Izbjegavam situacije koje me podsjećaju na teška iskustva.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D60. Šutim o tome i zadržavam to za sebe.

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

D61. Molimo da navedete koje druge strategije koristite da biste se nosili s problemima i koliko često ih koristite.

Drugo _____

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

Drugo _____

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

Drugo _____

Nikada Skoro nikada Ponekad Prilično često Vrlo često

Uticaj Haškog tribunala

Sljedeće izjave odnose se na Vaše viđenje Haškog tribunala.

E1. Smatram da je *u opštem smislu* Haški tribunal obavio dobar posao u vezi s **ustanovljavanjem istine** o onom što se dogodilo u bivšoj Jugoslaviji.

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E2. Smatram da je *u opštem smislu* Haški tribunal obavio dobar posao u vezi s **utvrđivanjem** ko je odgovoran za teške zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji.

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E3. Smatram da je *u opštem smislu* Haški tribunal obavio dobar posao u vezi s **kažnjavanjem** onih koji su odgovorni za teške zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji.

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E4. Smatram da će *u opštem smislu* Haški tribunal pomoći u **sprečavanju** ponavljanja teških zločina u bivšoj Jugoslaviji.

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E5. Smatram da su domaći sudovi prikladniji za rješavanje u ovakvim tipovima predmeta od međunarodnih sudova.

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E6. Smatram da se *u opštem smislu* rad u postupcima na Haškom tribunalu odvijao presporo.

- Potpuno se slažem
 Slažem se
 Nisam siguran/sigurna
 Ne slažem se
 Uopšte se ne slažem
 Nemam mišljenje
 Ne znam

E7. Smatram da potvrdna izjašnjenja o krivici nekih od okrivljenih nisu služila interesima pravde.

- Potpuno se slažem
 Slažem se
 Nisam siguran/sigurna
 Ne slažem se
 Uopšte se ne slažem
 Nemam mišljenje
 Ne znam

E8. Kad razmišljam o slučajevima potvrdnog izjašnjenja o krivici, smatram da su zatvorske kazne koje je izrekao Haški tribunal *generalno* bile:

- Preblage Otprilike odgovarajuće Prestroge Nemam mišljenje Ne znam

E9. *U opštem smislu*, smatram da su zatvorske kazne koje je osuđenima izrekao Haški tribunal bile:

- Preblage Otprilike odgovarajuće Prestroge Nemam mišljenje Ne znam

E10. Kakav je uticaj na rad Haškog tribunala po Vašem mišljenju imala *međunarodna* politika?

- Vrlo negativan uticaj
 Uglavnom negativan uticaj
 Donekle negativan uticaj
 Nikakav uticaj
 Nisam siguran/sigurna
 Donekle pozitivan uticaj
 Uglavnom pozitivan uticaj
 Vrlo pozitivan uticaj
 Nemam mišljenje
 Ne znam

E11. Kakav je uticaj na rad Haškog tribunala po Vašem mišljenju imala *lokalna* politika?

- Vrlo negativan uticaj
 Uglavnom negativan uticaj
 Donekle negativan uticaj
 Nikakav uticaj
 Nisam siguran/sigurna
 Donekle pozitivan uticaj
 Uglavnom pozitivan uticaj
 Vrlo pozitivan uticaj
 Nemam mišljenje
 Ne znam

E12. *U opštem smislu, smatram da je Haški tribunal s okrivljenima moje nacionalnosti postupao pravično.*

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E13. *U opštem smislu, smatram da je Haški tribunal s okrivljenima koji nisu moje nacionalnosti postupao pravično.*

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E14. *U opštem smislu, smatram da je Haški tribunal sa svjedocima moje nacionalnosti postupao pravično.*

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E15. *U opštem smislu, smatram da je Haški tribunal sa svjedocima koji nisu moje nacionalnosti postupao pravično.*

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E16. *U opštem smislu, kada razmišljam o cijelom svom svjedočenju, smatram da je moje svjedočenje pred Haškim tribunalom doprinijelo ostvarenju pravde.*

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E17. *U opštem smislu*, kada razmišljam o proteklim događajima, smatram da je moje svjedočenje pred Haškim tribunalom doprinijelo otkrivanju istine o ratovima u bivšoj Jugoslaviji.

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

E18. *U opštem smislu*, smatram da su sudije sudskog vijeća sa mnom pravično postupale.

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

Molimo da ukratko objasnite:

E19. *U opštem smislu*, smatram da je Tužilaštvo sa mnom pravično postupalo.

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

Molimo da ukratko objasnite:

E20. *U opštem smislu*, smatram da je advokat odbrane sa mnom pravično postupao.

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

Molimo da ukratko objasnite:

E21. *U opštem smislu*, smatram da je Služba za žrtve i svjedoke sa mnom pravično postupala.

- Potpuno se slažem
- Slažem se
- Nisam siguran/sigurna
- Ne slažem se
- Uopšte se ne slažem
- Nemam mišljenje
- Ne znam

Molimo da ukratko objasnite:

Otvorena pitanja

Svrha sljedećih pitanja otvorenog karaktera jest da se dobiju važne povratne informacije o Vašim iskustvima u vezi sa svjedočenjem pred Haškim tribunalom i biće od koristi budućim svjedocima i sudovima. Izjave će se snimiti na trake, no Vaš će identitet biti zaštićen. Trake će biti uništene nakon što budu napravljene bilješke tako da niko nikada neće moći preslušati Vašu traku.

- 1) Da li možete opisati što za Vas lično, u Vašem životu, znači ili je značilo iskustvo svjedočenja? Molimo da iznesete sve pozitivne i negativne aspekte koji su na Vas ostavili utisak.
- 2) Šta biste savjetovali budućim svjedocima na suđenjima za ratne zločine u vezi s tim kako da se pripreme za svjedočenje i kako da se s tim procesom nose?
- 3) Šta biste izmijenili u vezi sa sudskim postupcima ili s procesom svjedočenja?

Bibliografija

- Akhavan, Payam. "Are International Criminal Tribunals a Disincentive to Peace?: Reconciling Judicial Romanticism with Political Realism." *Human Rights Quarterly* 31.3 (2009): 624-654.
- Arendt, Hannah. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Viking Press: New York, 1963.
- Arzt, Donna E. "Views on the Ground: The Local Perception of International Criminal Tribunals in the Former Yugoslavia and Sierra Leone." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 603.1: (2006)226–39.
- Backer, David. "Watching a Bargain Unravel? A Panel Study of Victims' Attitudes about Transitional Justice in Cape Town, South Africa." *International Journal of Transitional Justice* 4.3 (2010): 443-456.
- Bandes, Susan. "Victims, Closure, and the Sociology of Emotion." *Journal of Law and Contemporary Problems* 72.2 (2009): 1-26.
- Barberet, Rosemary. *Women, Crime and Criminal Justice: A Global Enquiry*. London: Routledge Press, 2014.
- Barria, Lilian A. and Steven D. Roper. "How effective are international criminal tribunals? An analysis of the ICTY and the ICTR?" *International Journal of Human Rights* 9.3 (2005): 349-368
- Bartlett, Will. "Economic Development and Perspectives on Reconciliation." In *Transitional Justice and Reconciliation: Lessons from the Balkans*, Martina Fischer and Olivera Simić (eds.), 2016.
- Bašoğlu, Metin. *Torture and its Consequences: Current Treatment Approaches*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Bašoğlu, Metin, Maria Livanou, Cvetana Crnobarić, Tanja Frančičković, Enra Suljić, Dijana Đurić, and Melin Vranešić. "Psychiatric and Cognitive Effects of War in Former Yugoslavia: Association of Lack of Redress for Trauma and Posttraumatic Stress Reactions." *Journal of the American Medical Association* 294.5 (2005): 580-590.
- Bates, Maille Brady. "Balancing Act: The Rights of the Accused and Witness Protection Measures." *Trinity College Law Review* 17.1 (2014): 143-164.
- Bieber, Florian. "The Construction of National Identity and its Challenges in Post-Yugoslav Censuses." *Social Science Quarterly* 96.3 (2015): 1540-6237.
- Biruski, Dinka Corkalo, Dean Ajdukovic and Ajana Löw Stanic. "When the world collapses: changed worldview and social reconstruction in a traumatized community." *European Journal of Psychotraumatology* 5.24098 (2014): 1-6.
- Björkdahl, Annika and Johanna Mannergren Selimović. "Gendered Justice Gaps in Bosnia–Hercegovina." *Human Rights Review* 15.2 (2014): 201–218.
- Blattman, Christopher and Edward Miguel. "Civil War." *Journal of Economic Literature* 48.1 (2010): 3–57.
- Bloomfield, David, Teresa Barnes, and Luc Huyse (Eds). "Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook." International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Stockholm: Sweden, 2003. Dostupno na: www.un.org/en/peacebuilding/pbso/pdf/Reconciliation-After-Violent-Conflict-A-Handbook-Full-English-PDF.pdf. Posljednja posjeta 5. januara 2015.
- Bonomy, Iain. "The Reality of Conducting a War Crimes Trial." *Journal of International Criminal Justice* 5.2 (2007): 348-359.

- Bornkamm, Paul Christoph. *Rwanda's Gacaca Courts: Between Retribution and Reparation*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Botev, Nikolai. "Where East Meets West: Ethnic Inter-marriage in the Former Yugoslavia, 1962 to 1989." *American Sociological Review* 59.3 (1994): 461-480.
- Brounéus, Karen. "The Trauma of Truth Telling: Effects of Witnessing in the Rwandan Gacaca Courts on Psychological Health." *Journal of Conflict Resolution* 54.3 (2010): 408-437.
- Burić, Fedja. "Becoming Mixed: Mixed Marriages of Bosnia-Herzegovina during the Life and Death of Yugoslavia." University of Illinois Ph.D. Dissertation (2012). Dostupno na: <http://hdl.handle.net/2142/31178>, Posljednja posjeta 23. decembra 2014.
- Buss, Doris. "Knowing Women: Translating Patriarchy in International Criminal Law." *Social and Legal Studies* 93.1 (2013): 73-92.
- Bužinkić, Emina (ed.), Milena Čalić – Jelić, Eugen Jakovčić, Nives Jozić, Marina Petras and Vesna Teršelič. *Pravo civilnih žrtava rata u Hrvatskoj na reparacije*. Zagreb: Documenta & Open Society Foundation (2014). Dostupno na: http://www.documenta.hr/assets/files/publikacije/Izvjestaj_Pravo-civilnih-zrtava-rata-u-Hrvatskoj-na-reparacije_2013_Final.pdf. Posljednja posjeta 15. decembra 2015.
- Byrne, Catherine C. "Benefit or Burden: Victims' Reflections on TRC Participation." *Peace and Conflict Journal of Peace Psychology* 10.3 (2004): 237-256.
- Cardozo, B.L., A. Vergara, F. Agani, C.A. Gotway CA. "Mental health, social functioning, and attitudes of Kosovar Albanians following the war in Kosovo." *Journal of the American Medical Association* 284.5 (2000): 569-577.
- Carter, Linda and Fausto Pocar. *International Criminal Procedure: The Interface of Civil Law and Common Law Legal Systems*. Chatham, Mass: Edward Elgar Publishing, 2013.
- Charters, Simon, Rebecca Horn and Saleem Vahidy. *Best-Practice Recommendations for the Protection and Support of Witnesses: An Evaluation of the Witness and Victims Section of the Special Court for Sierra Leone*. Freetown: Special Court for Sierra Leone Witness and Victims Section, 2008.
- Ciorciari, John D. and Anne Heindel. "Victim Testimony in International and Hybrid Criminal Courts: Narrative Opportunities, Challenges, and Fair Trial Demands." *Virginia Journal of International Law* 56.2 (2016): 1-74.
- Clark, Janine Natalya. "Judging the ICTY: Has It Achieved Its Objectives?" *Southeast European and Black Sea Studies* 9.1-2 (2009a): 123-142.
- . "Plea Bargaining at the ICTY: Plea Agreements and Reconciliation." *European Journal of International Law* 20.2 (2009b): 415-436.
- . "The Limits of Retributive Justice: Findings of an Empirical Study in Bosnia and Herzegovina." *Journal of International Criminal Justice* 7 (2009c): 463-487.
- . "From Negative to Positive Peace: The case of Bosnia and Herzegovina." *Journal of Human Rights* 8 (2009d): 360-384.
- . *International Trials and Reconciliation: Assessing the Impact of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. New York: Routledge, 2014.
- Clark, Phil and Nicola Palmer. *Testifying to Genocide: Victim and Witness Protection in Rwanda* London: Redress (2012). Dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/50a3a9002.html>. Posljednja posjeta 3. decembra 2015.

- Council of Europe, Commissioner of Human Rights. 2012. "Post-war justice and durable peace in the former Yugoslavia." Council of Europe Publishing: France, 2012. Dostupno na: http://www.coe.int/t/commissioner/Source/prems/Premis14712_GBR_1700_PostwarJustice.pdf. Posljednja posjeta 16. novembra 2015.
- Crawford, James, Alain Pellet, and Catherine Redgewell. "Anglo-American and Continental Traditions in Advocacy before International Courts and Tribunals." *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, 72.4 (2013): 715-737.
- Cryer, Robert. "Witness Tampering and International Criminal Tribunals." *Leiden Journal of International Law* 27.1 (2014): 191-203.
- De Jong, Joop T.V.M., Ivan H. Komproe, Mark Van Ommeren, Mustafa El Masri, Mesfin Araya, Nouredine Khaled, Willem van de Put, and Daya Somasundaram, "Lifetime Events and Posttraumatic Stress Disorder in Four Post-conflict Settings." *Journal of American Medical Association* 286.5 (2001): 555-562.
- Dembour, Marie-Bénédicte and Emily Haslam. "Silencing hearings? Victim-witnesses at war crimes trials." *European Journal of International Law*, 15.1 (2004): 151-177.
- Do, Q.-T. and Iyer, L. "Mental Health in the Aftermath of Conflict." In M. Garfinkel and S. Skaperdas (eds.), *Oxford handbook of the economics of peace and conflict*. New York, NY: Oxford University Press, 2012.
- Doak, Jonathan. "Honing the Stone: Refining Restorative Justice as a Vehicle for Emotional Redress." *Contemporary Justice Review*. 14.4 (2011): 439-456.
- . "The Therapeutic Dimension of Transitional Justice: Emotional Repair and Victim Satisfaction in International Trials and Truth Commissions." *International Criminal Law Review* 11.2 (2011): 263-298.
- . "Enriching trial justice for crime victims in common law systems: Lessons from transitional environments." *International Review of Victimology* (2015): 1-22.
- Eber, Stephanie, Shannon Barth, Han Kang, Clare Mahan, Erin Dursa, and Aaron Schneiderman. "The National Health Study for a New Generation of United States Veterans: Methods for a Large-Scale Study on the Health of Recent Veterans." *Military Medicine* 178.9 (2013): 966-969.
- Elias-Bursać, Ellen. "Translation and Interpreting Studies." *Translation and Interpreting Studies* 7.1 (2012): 34-53.
- . *Translating Evidence and Interpreting Testimony at a War Crimes Tribunal: Working in a Tug-of-War*. New York: Palgrave MacMillan, 2015.
- Figley, C.R. (Ed.). *Compassion Fatigue. Coping with Secondary Traumatic Stress disorder in Those Who Treat the Traumatized*. New York: Brunner/Mazel, 1995.
- Findlay, Mark and Sylvia Ngane. "Sham of the Moral Court? Testimony Sold as the Spoils of War." *Global Journal of Comparative Law* 1.13 (2012): 73-101.
- Ford, Stuart K. "A Social Psychology Model of the Perceived Legitimacy of International Criminal Courts: Implications for the Success of Transitional Justice Systems." *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 45.2 (2012): 405-476.
- . "Complexity and Efficiency at International Courts". *Emory International Law Review* 29 (2014): 1-69.
- Ghobarah, Hazem Adam, Paul Huth, and Bruce Russett. "Civil Wars Kill and Maim People—Long After the Shooting Stops." *American Political Science Review* 97.2 (2003): 189-202.

- . "The post-war public health effects of civil conflict." *Social Science and Medicine* 59.4 (2004): 869–884.
- Gilligan, Michael J. "Is Enforcement Necessary for Effectiveness? A Model of the International Criminal Regime." *International Organization* 60.4 (2006): 935–67.
- Greig, Michael and James Meernik. "To Prosecute or Not to Prosecute: Civil War Mediation and International Criminal Justice". *International Negotiation*: 19.2 (2014): 257-284.
- Grim, Brian J. Todd M. Johnson, Vegard Skirbekk, and Gina A. Zurlo. *Yearbook of International Religious Demography 2014*. Boston, Massachusetts: Brill Publishers, 2015.
- Hagan, John and Ivkovic, Sanja K. "War Crimes, Democracy, and the Rule of Law in Belgrade, the Former Yugoslavia, and Beyond." *The Annals of the American Academy* 605 (2006): 130-151.
- Haider, Huma and Timothy Welch. "The Protection of Witnesses in Bosnian War Crimes Trials: A Fair Balance Between the Interest of the Victims and the Right of the Accused?" *The Denning Law Journal* 20 (2008): 55-86.
- Halpern, Diane E. *Sex Differences in Cognitive Abilities* (Fourth edition). London: Psychology Press, 2013.
- Halpern, Jodi and Harvey M. Weinstein. "Rehumanizing the Other: Empathy and Reconciliation." *Human Rights Quarterly* 26.3 (2004): 561-583.
- Hamber, Brandon, Dineo Nageng and Gabriel O'Malley. "'Telling It Like It is'...Understanding the Truth and Reconciliation Commission from the Perspective of Survivors." *Psychology in Society* 26 (2000): 18-42.
- Hamber, Brandon. *Transforming Societies after Political Violence Truth, Reconciliation, and Mental Health*. New York: Springer, 2009.
- Hanušić, Adrijana. Ostvarivanje zahtjeva za naknadu štete žrtava ratnih zločina u okviru krivičnih postupaka u Bosni i Hercegovini – stanje, problemi i perspektive. Selma Korjenić, Armela Ramić and Adisa Fišić (Eds), (2015). Dostupno na: http://diskriminacija.ba/sites/default/files/TRIAL_CompensationClaim_analysisBOS.pdf. Posljednja posjeta 1. decembra 2015.
- Harmon, Mark. "Plea Bargaining: The Universal Guest at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia," in *The Legal Regime of the International Criminal Court: Essays in Honor of Professor Igor Blishchenko*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- Hatay, J. "Peacebuilding and Reconciliation in Bosnia and Hercegovina, Kosovo and Macedonia 1995–2004" (2005). Dostupno na: http://www.pcr.uu.se/publications/other_pub/Reconciliationreport_jacobsson_050615.pdf. Posljednja posjeta 16. maja 2015.
- Hayden, Robert. "What's Reconciliation Got to do With It? The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) as Antiwar Profiteer." *Journal of Intervention and Statebuilding* 5.3 (2011): 313-330.
- Henry, Nicola. "Witness to Rape: The Limits and Potential of International War Crimes Trials for Victims of Wartime Sexual Violence." *International Journal of Transitional Justice* 3.1 (2009): 114-134.
- . "The impossibility of bearing witness: Wartime rape and the promise of justice." *Violence Against Women* 16.10 (2010): 1098-1119.
- Herman, Judith Lewis. "The mental health of crime victims: Impact of legal intervention." *Journal of Traumatic Stress* 16.2 (2003): 159–166.

- . Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence--From Domestic Abuse to Recovery. New York: Basic Books, 1993.
- Hjort, Hanna and Ann Frisé. "Ethnic Identity and Reconciliation: Two Main Tasks for the Young in Bosnia-Herzegovina." *Adolescence* 41 (2006): 141-153.
- Hodžić, Refik. "Living the Legacy of Mass Atrocities: Victims' Perspectives on War Crimes Trials." *Journal of International Criminal Justice* 8.1 (2010): 113 – 136.
- Hoffman, Klaus. "The ICTY after 20 years of experience: Assessment from an insider's view." In *Transitional Justice and Reconciliation: Lessons from the Balkans*, Martina Fischer and Olivera Simić (eds.), 2016.
- Hong, Ji Yeon and Woo Chang Kang. "Trauma and stigma: The long-term effects of wartime violence on political attitudes." *Conflict Management and Peace Science* (2015): 1-23.
- Horn, Rebecca, Simon Charters, and Saleem Vahidy. "Testifying in an International War Crimes Tribunal: The Experience of Witnesses in the Special Court for Sierra Leone." *International Journal of Transitional Justice* 3.1 (2009): 135-149.
- . "Testifying in the Special Court for Sierra Leone: Witness Perceptions of Safety and Emotional Welfare." *Psychology, Crime & Law*, 17.5 (2011): 435-455.
- Hudson, Valerie M., Bonnie Ballif-Spanvill, Mary Caprioli, Chad F. Emmett. *Sex and World Peace*. New York: Columbia University Press, 2012.
- Human Rights Watch. "Ostvarivanje pravde u slučajevima ratnih zločina: Iskustva međunarodne podrške suđenjima pred Državnim sudom Bosne i Hercegovine." (2012): 29. Dostupno na: <https://www.hrw.org/report/2012/03/12/justice-atrocity-crimes/lessons-international-support-trials-state-court-bosnia>. Engleska verzija cijele publikacije dostupna je na: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/bosnia0312_0.pdf. Posljednja posjeta 9. augusta 2015.
- . Pravda u opasnosti: suđenja za ratne zločine u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori. (2004). Dostupno na: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/1004serbian.pdf>. Posljednja posjeta 9. augusta 2015.
- Human Security Report 2005. Oxford: Oxford University Press.
- Hutchison, Emma and Roli Bleiker. "Emotional Reconciliation: Reconstituting Identity and Community after Trauma." *European Journal of Social Theory* 11 (2008): 385-403
- Jo, Hyeran and Beth Simmons. Forthcoming. "Can the International Criminal Court Deter Atrocity?" *International Organization*.
- Kaldor, Mary. *Human Security*. Cambridge: Polity Press, 2007.
- Karton, Joshua. "Lost in Translation: International Criminal Tribunals and the Legal Implications of Interpreted Testimony." *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 41.1 (2008): 1-54.
- Kerridge, Bradley T. Maria R. Khan, Jürgen Rehm, and Amir Sapkota. "Conflict and diarrheal and related diseases: A global analysis." *Journal of Epidemiology and Global Health* 3.4 (2013): 269-277.
- Kim, Hunjoon and Kathryn Sikkink. "Explaining the Deterrence Effect of Human Rights Prosecutions for Transnational Countries", *International Studies Quarterly*, 54.4 (2010): 939-963.
- Klarin, Mirko. "The Impact of the ICTY Trials on Public Opinion in the Former Yugoslavia." *Journal of International Criminal Justice* 7.1 (2009): 89-96.

- Kondylis, Florence. "Conflict displacement and labor market outcomes in post-war and Hercegovina." *Journal of Development Economics* 93.2 (2010): 235-248.
- Kravetz, Daniela. "The Protection of Victims in War Crimes Trials," in *Victims of International Crimes: An Interdisciplinary Discourse.* In Thorsten Bonacker and Christoph Safferling (Eds.). The Hague: Netherlands: T. M. C. Asser Press. (2013): 149-163.
- Lautensach, Alex. and Sabine Lautensach (eds.). *Human Security in World Affairs: Problems and Opportunities.* Vienna, Austria: Caesar Press, 2013.
- Letica-Crepulja, Marina, Ebru Salcioglu, Tanja Frančišković, and Metin Basoglu. "Factors associated with posttraumatic stress disorder and depression in war-survivors displaced in Croatia." *Croatian Medical Journal* 52.6 (2011): 709-717.
- McAllister, Jacqueline. "On the Brink: Understanding When Armed Groups Might Be More Susceptible to International Criminal Tribunals' Influence." Paper presented at the 2014 Annual Meeting of the American Political Science Association, 2014.
- Medica Zenica & medica mondiale e.V (Eds.). "Još uvijek smo žive." Istraživanje o dugoročnim posljedicama ratnog silovanja i strategijama suočavanja preživjelih u Bosni i Hercegovini. Second revised edition. (November 2014). Zenica, Bosnia and Hercegovina. Dostupno na: http://www.medicazenica.org/index.php?option=com_content&view=article&id=57&Itemid=18 Posljednja posjeta 2. maja 2016.
- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. "Priručnik o razvijenim sudskim praksama MKSJ-a". Pripremljen u saradnji sa Međuregionalnim institutom Ujedinjenih nacija za istraživanje zločina i pravde (UNICRI) u okviru projekta očuvanja nasleđa MKSJ-a. Italija: UNICRI, 2009. Dostupno na: <http://www.icty.org/bcs/press/predstavljen-%E2%80%9CPriru%C4%8Dnik-o-razvijenim-praksama%E2%80%9D>. Posljednja posjeta 2. maja 2016.
- Meernik, James. "Explaining Public Opinion on International Criminal Justice." *European Political Science Review* 7.4 (2015): 567-591.
- . "The International Criminal Court and the Deterrence of Human Rights Atrocities." *Civil Wars* 17.3 (2015): 318-339.
- . "Justice or Peace: How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia." *Journal of Peace Research* 42.3 (2005): 271-90.
- Meernik, James and Jose Raul Guerrero. "Can International Criminal Justice Advance Ethnic Reconciliation? The ICTY and Ethnic Relations in Bosnia-Hercegovina." *Journal of Southeast European and Black Sea Studies* 14.3 (2014): 383-407.
- Mendeloff, David. "Truth-Seeking, Truth-Telling, and Postconflict Peacebuilding: Curb the Enthusiasm?" *International Studies Review* 6.3 (2004): 355-380.
- . "Trauma and Vengeance: Assessing the Psychological and Emotional Effects of Post-Conflict Justice." *Human Rights Quarterly* 31.3 (2009): 592-693.
- Miller, Zinaida. "Effects of Invisibility: In Search of the 'Economic' in Transitional Justice." *International Journal of Transitional Justice* 2.3 (2008): 266-291.
- Minority Rights Group International. "The status of constituent peoples and minorities in Bosnia and Hercegovina." London: Minority Rights Group International, 2003. Dostupno na: <http://www.refworld.org/pdfid/469cbfd80.pdf>. Posljednja posjeta 5. juna 2015.

- Mischkowski, Gabriela and Gorana Mlinarević. *The Trouble with Rape Trials: Views of Witnesses, Prosecutors and Judges on Prosecuting Sexualized Violence during the War in the Former Yugoslavia*. Cologne: Medica Mondiale, 2009.
- Moffett, Luke. *Justice for Victims before the International Criminal Court*. New York: Routledge, 2014.
- Moghalu, Kingsley Chiedu. "Reconciling Fractured Societies: An African Perspective on the Role of Judicial Prosecutions." In R. Thakur and P. Malcontent (eds.), *From Sovereign Impunity to International Accountability: The Search for Justice in a World of States*. Tokyo: United Nations University, (2004): 197-223.
- Mollica, Richard F., Keith McInnes, Marcissa Sarajlić, James Lavelle, Iris Sarajlić, and Michael P. Massagli. "Disability associated with psychiatric comorbidity and health status in Bosnian refugees living in Croatia." *Journal of the American Medical Association* 282.5 (1999): 433-439.
- Morrison, Howard and Emma Pountney. "Victim Participation the Special Tribunal for Lebanon," in *The Special Tribunal for Lebanon: Law and Practice*. Amal Alamuddin, Nidal Nabil Jurdi, and David Tolbert (Eds.), 2014.
- Mrđen, Snježana. "Etnički miješani brakovi na prostoru bivše Jugoslavije, 1970 – 2005. godina." *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 131 (2010): 255-267. Dostupno na: <https://doaj.org/article/1d0582377e00423caaa3cde37be9bf79>. Posljednja posjeta 2. maja 2016.
- Mujkanović, Jasmina. "Development of a Witness and Victim Support System Croatian experience: good practices and lessons learned." *United Nations Development Programme* (2014). Dostupno na: <http://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/UNDP-CROATIA%20-%20Witness%20and%20Victim.pdf>. Posljednja posjeta 2. maja 2016.
- Nettelfield, Lara. *Courting Democracy in Bosnia and Hercegovina*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- O'Brien, James C. "The Dayton Constitution of Bosnia and Hercegovina." In *Framing the State in Times of Transition: Case Studies in Constitution Making*, Laurel E. Miller and Louis Aucoin (Eds.). Washington, D.C.: United States Institutes for Peace, 2010.
- O'Connell, Jamie. "Gambling with the Psyche: Does Prosecuting Human Rights Violators Console Their Victims?" *Harvard International Law Journal*. 46.2 (2005): 295, at 328-336.
- O'Donnell, Meaghan L., Mark Creamer, and Phillipa Pattison. 2004. "Posttraumatic Stress Disorder and Depression Following Trauma: Understanding Comorbidity". *American Journal of Psychiatry*. 161:1390-1396.
- Ochoa, Juan Carlos. *The Rights of Victims in Criminal Justice Proceedings for Serious Human Rights Violations*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2013.
- Opačić, Goran, Vladimir Jović, Borislav Radović, Goran Knežević (Eds.). "Posledice prinudne mobilizacije izbeglica 1995. godine." Beograd: IAN Međunarodna mreža pomoći, 2006. Dostupno na: <http://www.ian.org.rs/publikacije/erdut/knjiga/knjiga%20srp.pdf>
- Orentlicher. Diane F. *Shrinking the Space for Denial: The Impact of the ICTY in Serbia*. New York: Open Society Justice Initiative, 2008.
- . *That Someone Guilty be Punished: The Impact of the ICTY in Bosnia*. New York: Open Society Justice Initiative, 2010.

- Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju (OSCE). *Zaštita i podrška svjedoka u predmetima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini: Prepreke i preporuke godinu dana nakon usvajanja Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina*. (2010). Dostupno na: <http://www.osce.org/bs/bih/118894?download=true>. Posljednja posjeta 23. decembra 2014.
- Pajić, Zoran. "Reflections on the Lessons and Legacies of the ICTY: Rethinking Reconciliation in the Context of Transitional Justice." In *Prosecuting War Crimes: Lessons and Legacies of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. James Gow, Rachel Kerr, Zoran Pajić (Eds.). London: Taylor & Francis, 2014.
- Palić, Sabina, Jessica Carlsson, Cherie Armour, and Ask Elklit. "Assessment of dissociation in Bosnian treatment-seeking refugees in Denmark." *Nordic Journal of Psychiatry* 69.4 (2015): 307-314.
- Percival, Valerie and Egbert Sondorp. "A case study of health sector reform in Kosovo." *Conflict and Health* 4.7 (2010). Dostupno na: <http://www.conflictandhealth.com/content/4/1/7>. Posljednja posjeta 21. decembra 2015.
- Percival, Valerie, Esther Richards, Tammy MacLean and Sally Theobald. "Health systems and gender in post-conflict contexts: building back better?" *Conflict and Health* 8.19 (2015). Dostupno na: <http://www.conflictandhealth.com/content/8/1/19#B2>. Posljednja posjeta 21. decembra 2015.
- Perrin, Kristen. "Memory at the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY): Discussions on Remembering and Forgetting within Victim Testimonies." *East European Politics and Societies and Cultures* (2015) 1-18.
- Peskin, Victor. *International Justice in Rwanda and the Balkans: Virtual Trials and the Struggle for State Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- . "Beyond Victor's Justice? The Challenge of Prosecuting the Winners at the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda." *Journal of Human Rights* 4.2 (2005): 213-31.
- Poole, Daniel. "Indirect Health Consequences of War: Cardiovascular Disease." *International Journal of Sociology* 42.2 (2012): 90-107.
- Priebe Stefan, Marija Bogic, Richard Ashcroft, Tanja Franciskovic, Gian Maria Galeazzi, Abdulah Kucukalic, Dusica Lecic-Tosevski, Nexhmedin Morina, Mihajlo Popovski, Michael Roughton, Matthias Schützwohl, and Dean Ajdukovic. "Experience of human rights violations and subsequent mental disorders – a study following the war in the Balkans." *Social Science and Medicine*. 71 (2010): 2170-2177.
- Projekat Pravda i ratni zločini. "Međunarodno krivično pravo i praksa - Materijali za praktičnu obuku - Žrtve i svjedoci - Podrška prijenosu znanja i materijala suđenja ratnih zločina MKSJ-a na nacionalno pravosuđe." Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju (OSCE) i Međunarodni ured za krivično pravo. 2010. OSCE-ODIHR/ICTY/UNICRI Projekat Evropske unije. (2008). Dostupno na: http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_8_War_crimes_BCS.pdf. Posljednja posjeta 16. maja 2015.
- Ringdal, Gerd Inger, Kristen Ringdal, and Albert Simkus. "War Experiences and War-related Distress in Bosnia and Hercegovina Eight Years after War." *Croatian Medical Journal* 49.1 (2008): 75-86.
- SáCouto, Susana. "Victim participation at the International Criminal Court and the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia: A Feminist Project". *Michigan Journal of Gender & Law* 18.2 (2012): 297-359.
- Salama P., P. Spiegel, M. Van Dyke, L. Phelps, and C. Wilkinson. "Mental health and nutritional status among the adult Serbian minority in Kosovo." *Journal of the American Medical Association*, 284 (2000): 578-584.

- Sharratt, Sara. *Gender, Shame and Sexual Violence: The Voices of Witnesses and Court Members*. Surrey, England: Ashgate, 2011.
- Shemyakina, Olga N., and Plagnol, Anke C. "Subjective well-being and armed conflict: Evidence from Bosnia-Herzegovina." *Social Indicators Research* 113.3 (2013): 1129-1152.
- Silove, Derrick. "The Psychosocial Effects of Torture, Mass Human Rights Violations, and Refugee Trauma: Toward an Integrated Conceptual Framework." *Journal of Nervous & Mental Disease* 187.4 (1999): 200-207.
- Simmons, Beth and Allison Danner. "Credible Commitments and the International Criminal Court." *International Organization* 64.2 (2010): 225-256.
- Smits, Jeroen. "Ethnic Inter-marriage and Social Cohesion. What Can We Learn from Yugoslavia?" *Social Indicators Research* 96.3 (2010): 417-432.
- Specijalni izvještaj sistema za rano upozorenje Programa Ujedinjenih nacija za razvoj. 2005. "Pravda i istina u Bosni i Hercegovini iz perspektive javnosti."
- Spini, Dario, Guy Elchereth, and Rachel Fasel. *Towards a Community Approach of the Aftermath of War in the Former Yugoslavia: Collective Experiences, Social Practices, and Representations*. New York: Springer, 2013.
- Staggs-Kelsall, Michelle and Shanee Stepakoff. "When We Wanted to Talk about Rape": Silencing Sexual Violence at the Special Court for Sierra Leone." *International Journal of Transitional Justice* 1.3 (2007): 355-374.
- Steel, Zachary, Tien Chey, Derrick Silove, Claire Marnane, Richard A. Bryant, and Mark van Ommeren, "Association of Torture and Other Potentially Traumatic Events With Mental Health Outcomes Among Populations Exposed to Mass Conflict and Displacement: A Systematic Review and Meta-analysis." *Journal of the American Medical Association* 302.5 (2009): 537-549.
- Stepakoff, Shanee, G. Shawn Reynolds, Simon Charters, and Nicola Henry. "Why Testify? Witnesses' Motivations for Giving Evidence in a War Crimes Tribunal in Sierra." *International Journal of Transitional Justice* 8.3 (2014): 426 - 451.
- Stepakoff, Shanee, G. Shawn Reynolds, and Simon Charters. "Self-reported psychosocial consequences of testifying in a war crimes tribunal in Sierra Leone." *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation* 4.3 (2015): 161-181.
- Stover, Eric and Harvey Weinstein (Eds.) *My Neighbor, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Stover, Eric. *The Witness: War Crimes and the Promise of Justice in The Hague*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005.
- Stover, Eric, Mychelle Balthazard and K. Alexa Koenig. "Confronting Duch: Civil Party Participation in Case 001 at the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia." *International Review of the Red Cross* 93 (2011): 503-546.
- Stover, Eric. *Bearing Witness at the International Criminal Court: An Interview Survey of 109 Witnesses*. University of California: Berkeley, Human Rights Center, 2014.
- Subašić, Haris, and Nerzuk Ćurak. "History, the ICTY's Record and the Bosnian Serb Culture of Denial." *Prosecuting War Crimes; Lessons and Legacies of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia* (2014): 133-150.
- Subotić, Jelena, *Hijacked Justice: Dealing with the Past in the Balkans*. Ithaca: Cornell University Press, 2009.

- Trotter, Andrew. "Witness Intimidation in International Trials: Balancing the Need for Protection Against the Rights of the Accused." *George Washington International Law Review* 44.3 (2013): 521-537.
- Tyler, Tom. *Why People Obey the Law*. New Haven, CT: Yale University Press, 1990.
- Tyler, Tom, and John Darley. "Building a Law-Abiding Society: Taking Public Views About Morality and the Legitimacy of Legal Authorities into Account When Formulating Substantive Law." *Hofstra Law Review* 28.3 (2000): 707-39.
- United Nations Development Programme. *Human Development Report 1994*. New York: Oxford University Press. (1994). Dostupno na: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf. Posljednja posjeta 1. decembra 2015.
- Van der Kolk, Bessel. *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma*. New York: Viking, 2014.
- Vianney-Liaud, Melanie. "Emerging Voices: Victim Participation in ICC and ECCC's Proceedings." Web blog post. *Opinio Juris*. 20 August 2015. Dostupno na: <http://opiniojuris.org/2015/08/20/emerging-voices-victim-participation-in-icc-and-ecccs-proceedings/>. Posljednja posjeta: 10. marta 2016.
- Vukušić, Iva. "War crimes prosecution: Lessons learned from Bosnia and Hercegovina." Academic paper submitted in *Conflict, Memory and Reconciliation: Bridging Past, Present and Future*, Kigali, Rwanda, 2012.
- Wald, Patricia M. "The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia Comes of Age: Some Observations on Day-To-Day Dilemmas of an International Court." *Washington University Journal of Law and Policy* 5 (2001): 87-123.
- . "Dealing with Witnesses in War Crimes Trials: Lessons from Yugoslav Tribunal." *Yale Human Rights & Development Law Journal* 5 (2002): 1-21.
- . "Note from the Field: Dealing with Witnesses in War Crime Trials: Lessons from the Yugoslav Tribunal." *Yale Human Rights and Development Law Journal* 5 (2005): 217-239.
- Wald, Patricia M., Susan SáCouto, and David P. Briand. "An interview with Patricia M. Wald, Judge, ICTY (1999-2001), for the Ad Hoc Tribunals Oral History Project." Brandeis Institutional Repository. (2014) Dostupno na: <http://bir.brandeis.edu/handle/10192/30832>. Posljednja posjeta 13. novembra 2015.
- Wilson, Richard Ashby. *Writing History in International Criminal Trials*. New York: Cambridge Press. 2011.
- . "Judging History: The Historical Record of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia." *Human Rights Quarterly* 27 (2005): 908-942.
- Wilson, Richard Ashby, Ahmad Wais Wardak, and Andrew Corin. "Surveying History at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia." University of Connecticut, DigitalCommons@UConn, Research Papers Human Rights Institute. (2010). Dostupno na: http://digitalcommons.uconn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=hri_papers. Posljednja posjeta 5. maja 2015.
- Zoglin, Katie. "The Future of War Crimes Prosecutions in the Former Yugoslavia: Accountability or Junk Justice?" *Human Rights Quarterly* 27.1 (2005): 41-77.

Odjeci svjedočenja

Služba za žrtve i svjedoke (SŽS) Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Castleberry Peace Institute pri University of North Texas (UNT) sproveli su **pilot-studiju o dugoročnim posljedicama svjedočenja pred MKSJ-om**. Među glavnim temama su: kontekst iz kojeg dolazi svjedok i razlozi za svjedočenje; socio-ekonomski uticaj svjedočenja; pitanja bezbjednosti; fizičko i psihološko zdravlje i dobrobit, i percepcija pravde i MKSJ-a.

Između 2013 i 2015. godine osoblje SŽS-a je intervjuiralo 300 svjedoka. Uzorak je obuhvatio 47 žena i 253 muškarca, sa širokog geografskog područja, i to iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Kosova, i Srbije. Nijedna studija ovakvog opsega do sada nije koristila sistematski i naučni proces uzorkovanja tako velike populacije, niti obuhvatila svjedoke koje su pozvale sve strane u postupku (Tužilaštvo i Odbrana, kao i Sudska vijeća).

Učešće SŽS-e omogućilo je da se studijom obuhvate svjedoci koji se inače ne bi mogli obuhvatiti (kao što su svjedoci koji su u sudnici uživali zaštitne mjere), a UNT je kao vanjski partner u ovom istraživanju osigurao pouzdanost i validnost istraživačkog procesa, uključujući nezavisnu analizu podataka.

UNITED NATIONS - NATIONS UNIES
International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia
Tribunal Pénal International pour l'ex-Yougoslavie

Služba za žrtve i svjedoke

CASTLEBERRY
PEACE INSTITUTE

Dragocjeni finansijski doprinos od Ministarstva za inostrane poslove
Kraljevine Norveške

NORWEGIAN MINISTRY
OF FOREIGN AFFAIRS